

İz Bırakmış Kıbrıslı Türkler
1. Sempozyumu

Niyazi Berkes

21 - 23 Nisan 1999

Yayıma Hazırlayan
İsmail BOZKURT

Doğu Akdeniz Üniversitesi

KIBRIS ARAŞTIRMALARI MERKEZİ YAYINLARI

Gazimağusa, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti

Konuřma ve bildirilerdeki dūřunce, gōrūř, varsayım, tez ya da savlar konuřmacı ya da yazarlara aittir. Doęu Akdeniz Őniversitesi Kıbrıs Arařtırmaları Merkezi'ni baęlamaz. Konuřma ve bildiriler kaynak gōsterilerek aktarılabilir.

Doęu Akdeniz Őniversitesi Basımevi Mōdűrlűęű
Gazimaęusa - Kuzey Kıbrıs Tűrk Cumhuriyeti, 2000

İz Bırakmış Kıbrıslı Türkler
1. Sempozyumu
Niyazi Berkes

21 - 23 Nisan 1999
Gazimağusa, KKTC

Yayıma Hazırlayan
İsmail BOZKURT

Doğu Akdeniz Üniversitesi
Kıbrıs Araştırmaları Merkezi Yayınları : 12

Sunuş

İz Bırakmış Kıbrıslı Türkler 1. Sempozyumu, 21-23 Nisan 1999 tarihleri arasında Gazimağusa'da, Doğu Akdeniz Üniversitesi'nde gerçekleştirildi.

Dünyaca ünlü Kıbrıslı Türk bilim adamı *Niyazi BERKES* adına düzenlenen bu sempozyumu kitaplaştırarak belgelemekten ve kaynak olarak yayın dünyasına kazandırmaktan, büyük mutluluk duyuyoruz.

Sempozyum sürecine katılan, destek veren ve bu kitabın hazırlanması, dizilmesi, basılması, yayınlanmasında katkısı olan herkese teşekkür ederim.

İsmail BOZKURT
Doğu Akdeniz Üniversitesi
Kıbrıs Araştırmaları Merkezi Başkanı

Doğu Akdeniz Üniversitesi
Kıbrıs Araştırmaları Merkezi Yayınları

1. *Proceedings of the First International Congress on Cypriot Studies* (1996); Edited by Emel DOĞRAMACI, William HANEY, Güray KÖNİĞ.
2. *Birinci Uluslararası Kıbrıs ve Balkanlar Türk Edebiyatları Sempozyumu* (1998); Yayına Hazırlayan : İsmail BOZKURT, Ayşen DAĞLI, M. KANSU.
3. *I. Uluslararası Kıbrıs Ve Balkanlar Türk Edebiyatları Sempozyumu Şiir Gecesi* (1998); Yayına Hazırlayan : İsmail BOZKURT, Ayşen DAĞLI, M. KANSU.
4. *Kıbrıs Türkünün Değişim ve Gelişiminde Kıbrıs Türk Kadın Dernekleri 1. Cilt* (1998); Bahire Uzman İNAN.
5. *Kıbrıs Türkünün Değişim ve Gelişiminde Kıbrıs Türk Kadın Dernekleri 2. Cilt* (1998); Mürüvvet ATALAY, Bahire Uzman İNAN.
6. *Proceeding of the Second International Congress on Cyprus Studies, Volume I, Presentations in English* (1999); Edited by : İsmail BOZKURT, Hüseyin ATEŞİN, M. KANSU.
7. *İkinci Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi, Cilt II, Türkçe Bildiriler, Edebiyat-Sanat* (1999); Yayına Hazırlayan : İsmail BOZKURT, Hüseyin ATEŞİN, M. KANSU.
8. *İkinci Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi, Cilt III, Türkçe Bildiriler, Tarih-Kıbrıs Sorunu* (1999); Yayına Hazırlayan : İsmail BOZKURT, Hüseyin ATEŞİN, M. KANSU.
9. *İkinci Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi Cilt IV, Türkçe Bildiriler, Halkbilim-Çeşitli Konular* (1999); Yayına Hazırlayan : İsmail BOZKURT, Hüseyin ATEŞİN, M. KANSU.
10. *A Time To Remember (First Edition 1999, Second Edition 2000)* ; Korkmaz HAKTANIR
11. *Hatıralar Fadil Niyazi Korkut* (2000), Yayına Hazırlayan: Harid FEDALİ, Mustafa H. ALTAN
12. *İz Bırakmış Kıbrıslı Türkler 1. Sempozyumu: NİYAZI BERKES* (1999); Yayına Hazırlayan: İsmail BOZKURT

İÇİNDEKİLER

Sunuş	I
DAÜ, Kıbrıs Araştırmaları Merkezi Yayınları	II
İçindekiler	III
Açılış Töreni Konuşmaları	V
Doğu Akdeniz Üniversitesi Kıbrıs Araştırmaları Merkezi Başkanı İsmail Bozkurt'un Konuşması	VII
Doğu Akdeniz Üniversitesi Rektör Yardımcısı Prof. Dr. Abdullah Öztoprak'ın Konuşması	X
Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Milli Eğitim Ve Kültür Bakanı Doç. Dr. Mehmet Altınay'ın Konuşması	XI

Bildiriler

Niyazi Berkes ve Mediha Berkes'in 1940'lı Yıllarda Ankara Köylerinde Yaptıkları Sosyolojik Araştırmalar Prof. Dr. Fikret BERKES	1
The Montreal Years (1952-1975) : Dilemma Over Western Civilization Prof. Dr. Andre DİRLİK	9
Professor Dr. Niyazi Berkes The Professor, The Academic Activist And His Thoughts : The Canadian Period – A Personal Reflection Prof. Dr. Tareq Y. İSMAEL and Jacqueline S. İSMAEL	19
Niyazi Berkes'de Çağdaşlaşma Kavramı Prof. Dr. Emre KONGAR	31
Niyazi Berkes'in Kıbrıs Günleri Üzerine Bazı Değınmeler Harid FEDAI	39

Niyazi Berkes'in "Türkiye'de Çağdaşlaşma" Kitabını Yeniden Okumak Doç. Dr. Ayhan AKTAR	59
Niyazi Berkes'in Türkiye'deki Meslek Hayatı ve Üniversiteden Atılması Mete ÇETİK	71
Prof. Dr. Niyazi Berkes Üzerine Bir Değerlendirme 1908 – 1988 Oğuz M. YORGANCIOĞLU	85
Niyazi Berkes Ya Da İyimserlikten Kötümserliğe Sürüklenmesine Karşın Düşünsel Tercihinde Israrlı Bir Entellektüelin Portresi Doç. Dr. Kurtuluş KAYALI	97
Niyazi Berkes'in Düşünce Dünyası ve Eserleri Fahri ARAL	107
Türkiye'de "Özgün Bir Tarih Felsefesi" Anlayışı Öncülerinden Niyazi Berkes Üzerine Notlar Prof. Dr. Oğuz ADANIR	115
Niyazi Berkes'in Kıbrıs Yıllarında Sosyal Kültürel ve Eğitimsel Yapı Ali NESİM	127
Niyazi Berkes'in Bilim Anlayışı Prof. Dr. Doğan ÖZLEM	135
Mektuplardaki Niyazi Berkes Ruşen SEZER	151
Niyazi Berkes'in "Asya Mektupları" Üzerine Dr. İrfan Ünver NASRATTINOĞLU	187
Niyazi Berkes'ten Hayrünnisa ve Pertev Naili Boratav'a Mektuplar M. Sabri KOZ	197

Açılış Töreni Konuşmaları

İsmail Bozkurt'un Açış Konuşması

Doğu Akdeniz Üniversitesi
Kıbrıs Araştırmaları Merkezi (DAÜ-KAM)
Başkanı

*Saygıdeğer Bilim Adamları,
Sayın Konuklar*

Bugün bu salonda “İz Bırakmış Kıbrıslı Türkler I. Sempozyumu”nu açmaktan büyük onur ve mutluluk duyduğumu belirterek konuşmama başlamak istiyorum. Bu sempozyumun, Türk düşünce yaşamında derin izler bırakan, dünyaca ünlü bir bilim adamı olan merhum Niyazi Berkes adına düzenlenmiş olması mutluluğumuzu daha da artırmakta, duyduğumuz onura onur katmaktadır.

Sempozyumumuza hoş geldiniz.

Doğu Akdeniz Üniversitesi Kıbrıs Araştırmaları Merkezi olarak, kendi alanında iz bırakmış Kıbrıslı Türkleri konu alacak sempozyumlar dizisi başlatma kararı alırken, bu dizinin birinci sempozyumunda Niyazi BERKES'i ele alma konusunda zorlanmadık. Bu kararımız genel bir kabul gördü. Bundan da memnun olduğumuzu vurgulamak isterim.

Niyazi Berkes adına bir sempozyum düzenleme önerisi ilk olarak, şu an aramızda, bu salonda bulunan Prof. Dr. Oğuz Adanır tarafından ortaya atıldı. Bir bakıma bugünkü bu etkinliğimizin isim babası Sayın Adanır'dır diyebiliriz. Öneriye daha ilk andan kişi olarak ben sıcak baktım. Sıcak baktım, çünkü Niyazi BERKES'i okuyan, bilen, takdir eden, üstelik telefonla da olsa onunla konuşma olanağı bulmuş bir kişiyim. Onunla konuşmamla ilgili anımı, izninizle sizinle paylaşmak istiyorum.

Niyazi Berkes'in Kıbrıs doğumlu olduğunu 1980'li yıllarda öğrendim ve onunla tanışmayı kafama koydum. O dönemde İngiltere'nin güneyinde bir kasabada yaşıyordu. Bütün uğraşlarıma karşın adresini uzun süre bulamadım. Sonunda nasılsa telefon numarasını öğrendim. Telefon açtım. Merhum ilk anda beni kuşku ile karşıladı. Kim olduğumu, niçin kendisini aradığımı ısrarla sordu. Kendimi tanıttım. Onunla yakından tanışmak istediğimi, başka bir düşüncem olmadığını anlattım. Herhalde söylediklerimi yeterli gördü. Evini, yaşadığı yeri söyledi. Oraya nasıl gideceğimi

anlattı. Trenle gidersem ve önceden kendisine bilgi verirsem beni istasyondan arayabileceğini söyledi. Sonuçta uygun bir zamanda onu ziyaret etme konusunda uzlaştık.

O günlerde Londra'da çocuğumun tedavisi ile meşgul idim. Fırsat bulup merhumu ziyaret edemedim ama İngiltere'ye bir sonraki gidişimde ne yapıp ne edip bu ziyareti yapmayı kafama koymuştum.

Kıbrıs'a döndükten bir süre sonra basında onun ölüm haberini okudum. Ne kadar üzüldüm anlatamam. Büyük bir fırsat kaçırmıştım.

Saygıdeğer Dostlar !

Bu sempozyumu merhum Niyazi BERKES'in uzun yıllar çalıştığı Mc Gill Üniversitesi İslamî Araştırmalar Enstitüsü ile birlikte organize ettik. Bu enstitünün direktörü Prof. Dr. A. Üner Turgay da bugün aramızda olacaktı. Programda onun konuşmasına da yer verildi. Prof. Üner ne yazık ki program basıldıktan sonra gelemeceğini bildirdi. Yerine Mc Gill'de çok uzun süre çalışan ve merhum Niyazi Berkes'le 30 yılı aşkın dostluğu bulunan Amerika'nın Arizona Devlet Üniversitesi'nden Profesör Charles Adams'ı önerdi. Profesör Adams'ı davet ettik. Seyahat organizasyonu yapıldı. Dün gece ulaşması gerekirdi. Gelmedi ve kendisinden şu ana kadar haber alamadık. Program basılmış olduğu için adı programda yer almadı, ancak, eğer arada ulaşırsa, program akışı içinde kendisine konuşma fırsatı verileceğini burada açıklamak isterim.

İz Bırakmış Kıbrıslı Türkler sempozyumları her yıl gerçekleştirilecektir. Her yıl bir, gerekirse birkaç kişi için bu çalışma yapılacak, her sempozyum sonrasında yayın dünyasına bir kitap kazandırılacaktır.

Bu sempozyum dizisinin kendimizi tanıtmamız açısından büyük yararı olacağına inanıyorum. Niyazi Berkes özelinde bu durumun daha belirgin olacağı kuşkusuzdur, sanırım. Onun Kıbrıslı Türk olduğunun ortaya çıkması ve vurgulanması bile Kıbrıs Türk varlığının duyurulmasına ve tanıtılmasına katkı yapacaktır.

Konuşmamı bitirmeden önce, sempozyumumuzun isim babası Prof. Dr. Oğuz Adanır'a; sempozyumu birlikte düzenleme önerimizi kabul eden ve katkılarını esirgemeyen Mc Gill Üniversitesi İslamî Araştırmalar Enstitüsü'ne ve bu Enstitü'nün müdürü Sayın Turgay Üner'e; başta Sayın Rektör Prof. Dr. Özay ORAL olmak üzere Doğu Akdeniz Üniversitesi yönetimine; Doğu Akdeniz Üniversitesi Kıbrıs Araştırmaları Merkezi Yönetim Kurulu ile bu Merkez'deki yakın mesai arkadaşlarıma; sempozyumumuza katılarak bizi onurlandıran çok değerli bilim adamlarına ve katkı yapan herkese teşekkür etmek istiyorum.

Bu gibi çalışmalarımızda her zaman bize maddi ve manevi destek veren Sayın Cumhurbaşkanı Rauf DENKTAŞ'a; TC. Lefkoşa Büyükelçisi Sayın Ertuğrul APAKAN ve Dışişleri ile Savunma Bakanı Sayın Tahsin ERTUĞRULOĞLU'na; konuklarımızı

bir günlük turistik tanıtma turu düzenleyen Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Sayın Mustafa AKINCI'ya, konuklarımıza profesyonelce hizmet veren ARTUR'a ve her zaman kahrımızı çeken Üniversite Baskı Birimi'ne huzurlarınızda teşekkür etmeyi bir görev sayıyorum.

Yeniden hoş geldiniz der, sempozyumumuzun başarılı ve verimli geçmesini diler, hepinize saygılar sunarım.

Prof. Dr. Abdullah Öztoprak'ın Konuşması

Doğu Akdeniz Üniversitesi
Rektör Yardımcısı

Saygıdeğer konuklar,

Üniversitemizin özel amaçlı 18 araştırma merkezinden biri olan Kıbrıs Araştırmaları Merkezi, 1995 yılından beri faaliyet göstermektedir. Merkezimiz, Kıbrıs, Kıbrıs Türkü ve Türklerin Kıbrıs'taki tarihi ile ilgili her konunun araştırılıp değerlendirilmesi, yeni sentezlerle bugüne taşınması ve geleceğe ışık tutacak yeni projeler geliştirilmesi yönündeki çalışmalarını büyük bir kararlılık ve titizlikle sürdürüyor. Doğu Akdeniz Üniversitesi olarak bu çalışmalarından kıvanç duymaktayız.

*Merkezimiz yeni bir ilke daha imza atarak "**İZ BIRAKMIŞ KIBRISLI TÜRKLER I. SEMPOZYUMU**"nun açılışını bugün gerçekleştiriyor.*

Sempozyum süresinde, dünyaca tanınmış bir sosyolog olan Niyazi BERKES'in eserleri ve fikirleri ile yaşadığı dönemden bugüne bıraktığı izler yanında, ayrıca, ona çok yakın değerli bilim adamlarından bilmediğimiz yönleriyle yaşamını ve yaşamında iz bırakan önemli olayları da öğrenme fırsatı bulacağız.

Çok yararlı geçeceğine inandığım bugünkü etkinliği düzenleyen, katılan ve katkıda bulunan herkese içtenlikle teşekkür eder, saygılarımı sunarım.

Doç. Dr. Mehmet Altınay'ın Konuşması

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
Milli Eğitim ve Kültür Bakanı

Sayın Konuklar;

Doğu Akdeniz Üniversitesi Kıbrıs Araştırmaları Merkezi yalnız gerçekleştirmiş olduğu başarılı projelerle değil, almış olduğu isabetli kararlarla da Kıbrıs Türk Toplumunu derinden etkileyecek önemli noktalara işaret etmeye, devam ediyor.

“İz Bırakmış Kıbrıslı Türkler Sempozyumu” çok boyutlu anlamlar taşıyan bir proje. Sadece bu yönüyle dahi, girişimi kutlamaya değer.

Bu ilk sempozyumda, toplumbilim konusunda dünyada adından söz ettirmeyi başarmış, uzun yıllar yurt dışında yaşamasına karşın, düşünceleri ve eserleri ile Türk fikir hayatını derinden etkilemiş bir bilim adamı olan NİYAZİ BERKES adı, ayrıca kutlanması gereken, son derece yerinde ve isabetli bir seçim.

Niyazi Berkes'in bilim anlayışı ve bu anlayışın günümüzün bilim felsefesi tartışmaları zemininde değerlendirilmesi ve “çağdaşlaşma”nın dünkü ve bugünkü anlamı, sempozyumdan beklediğimiz ve fazlasıyla bulacağımızdan kuşku duymadığımız yararlarıdır.

Ayrıca zaman içinde bu projenin Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin tanıtım ve gelişmesine son derece önemli katkılar koyacağı inancındayım. Bu sempozyumu organize eden herkese teşekkür eder, kutlarım.

Saygılar sunarım.

Bildiriler

Niyazi Berkes ve Mediha Berkes'in 1940'lı Yıllarda Ankara Köylerinde Yaptıkları Sosyolojik Araştırmalar

Prof. Dr. Fikret BERKES *

Babam Niyazi Berkes adına düzenlenen bu sempozyumun açılış konuşmasını yapmaktan onur duyuyorum.

“İz Bırakmış Kıbrıslı Türkler” sempozyumlarınızı kutlar, bu ilk sempozyumun hayırlı bir başlangıç olacağını umarım. Babam hayatta olsaydı, eminim mutlu olur ve bu girişiminizi desteklerdi. Kıbrıslı olmakla daima gurur duyardı. Tüm kitaplarının yazar tanıtımı kısmında Lefkoşa, Kıbrıs doğumlu olduğu yazar.

Bu yazıda, kısmen otobiyografik bir yapıt olan *UNUTULAN YILLAR*'dan yola çıkarak, kitapta sözü az geçen bir dönemi, Ankara köy araştırmaları dönemini inceleyeceğim. Berkesler 1940'lı yılların başında yeni bir sosyoloji yaklaşımı gerçekleştirmeye çalışıyorlardı. Ancak günün politik koşulları nedeniyle, bu çalışmalar sonuca varamadı. Niyazi Berkes de daha sonraki yıllarda “toplumsal tarih” konularını işledi. Ancak, yaklaşımında 1940-44 döneminin bazı izleri var. Bu konuyu kısaca inceleyip, biraz da Niyazi Berkes'in bir bilimci olarak özelliklerine değineceğim.

UNUTULAN YILLAR kitabı daha çok 1940'lı yılları anlatır. “*II. Dünya Savaşına Doğru*” adlı bölüm, Niyazi ve Mediha Berkes'in Amerika'dan döndükten sonraki devrelerini ve o günlerin politik yaşamını inceler. 1930'ların sonunda Berkesler Chicago Üniversitesi'ndeydiler. O günün Chicago Üniversitesi, Sosyoloji Bölümüyle ünlüydü. Berkesler, İstanbul Üniversitesi'nde felsefe çalıştıkları halde, Chicago'da sosyoloji okudular. Savaş yaklaşınca, çalışmalarını bırakıp Türkiye'ye döndüler. Niyazi Berkes doktorasını tamamlayamamıştı.

---

* Doğal Kaynaklar Enstitüsü, Manitoba Üniversitesi, Winnipeg, Manitoba, KANADA

İstanbul Üniversitesinde aradıkları çalışma ortamını bulamayan Berkesler, Ankara'da kurulması düşünülen üniversite ile ilgilenmeye başladılar. **UNUTULAN YILLAR**'da (sayfa 158) şöyle yazar :

“Ankara Üniversitesi'nin üniversite oluşumunda bizim (kimsenin bilmediği) bir katkımız da olmuştu. Hukuk Fakültesi, Mustafa Kemal'in hediyesiydi. Dil-Tarih de oyle. Siyasal Bilgiler, İstanbul'daki Mülkiye'nin Ankara'ya getirilmiş bir devamıydı. Ziraat enstitülerinden sonra, Yücel bir de Fen Fakültesi kurmuştu. Birçoklarının alay konusu olmuştu. “Ne oluyor yani, bir üniversite daha mı kurulacak ?” diyenler vardı. Biz, küçük bir grup buna “evet” diyerek, Ankara'da henüz daha “resmen” bir Ankara Üniversitesi'nin kurulmamış olduğu bir dönemde, böyle bir üniversite varmış gibi konuşur, bu deyimimizden geldiği kadar yazardık.”

UNUTULAN YILLAR'da görüldüğü kadarıyla, yeni Ankara Üniversitesi, belki de İstanbul Üniversitesi'nden daha karışık ve çalkantılıydı. Yeni kurulan Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, *“politikacıların gözüne batan fakülteydi.”* Politik çatışmalar açısından Fakülte, Ankara'nın mikrokazmi, bir küçük modeliydi. Berkesler, bu Fakülte'nin yeni açılan Felsefe Bölümü'ne geçtiler.

Berkesler bu fakültede 1940lı yılların başlarında neler yaptılar ?

Çatışmalara mı daldılar, yoksa başka şeyler mi yaptılar ?

UNUTULAN YILLAR'ı okuyanlar yanlış izlenime kapılabilir. Çünkü kitapta hiç sözü geçmediği halde, Berkesler 1940-43 arasında Türkiye'de yapılan ilk köy sosyolojisi araştırmalarını gerçekleştirdiler. Aslında grup dört kişiydi : Niyazi Berkes, Mediha Berkes, Behice Boran ve Pertev Boratav.

UNUTULAN YILLARIN içindeki *“unutulan yıllar ve bilimsel faaliyetler”* diyebileceğimiz bu dönemle ilgili yazıları, ben ilk kez birkaç yıl önce annem Mediha Esenel anılarını (**GEÇ KALMIŞ KİTAP**) düzenlerken gördüm. Bu ilk yazılar **YURT VE DÜNYA** dergisinde, çoğu annem tarafından yayınlanmış, sonra da doktora tezinin bazı bölümlerini oluşturmuş (**Berkes, M. 1943**), yakın yıllarda da bir tez çalışması ile ilgili olarak incelenmişti (**Gevrek 1994**).

Mediha Berkes bu köylerden birinde uzunca oturdu. Köylülerle karışıp, şimdi *“participant observation”* dediğimiz katılımcı araştırma tekniğiyle köyün sosyal yapısını inceledi. Ankara'nın ovada *“bir amip gibi”* ilerleyip zamanla yuttuğu bu Elvan Köyü, bir dizi yayına konu oldu. **YURT VE DÜNYA**'daki yazılar köyde kadının durumu, gelinler, kumalar, kız kaçırma, evlenme gibi konuları inceledi. Bu yayımlar, ilk köy sosyolojisi olmaktan başka, sanırım Türkiye'deki ilk feminist yazılardır. Mediha Esenel bu feminist çizgiyi köy konularının ötesinde de devam ettirdi (**Berkes, M. 1945**), ta ki Berkesler üniversiteden uzaklaştırılıncaya kadar.

Niyazi Berkes bu araştırmalarla ilgili ne yazdı ?

Grup içinde rolü neydi ?

1988'de babam öldüğünde, İngiltere'de Hythe'taki evinden yayınlarını taşımış, bende olmayan kitap ve yazılarımı tamamlamıştım. Bunların arasında unutulmuş bir küçük kitap vardı : **BAZI ANKARA KÖYLERİ ÜZERİNDE BİR ARAŞTIRMA**. Bu kitapta Niyazi Berkes'in yaklaşımı, Mediha Berkes'ten farklı. Onüç köylük bir bölgeden çıkarılmış bilgilerden bir sentez yapıyor. Bu genellemeleri kullanarak köy toplumunun işleyişi hakkında ilkeler üretiyor. Ankara köyleri araştırmaları, bir anlamda bitmemiş bir projeydi. 1942'de yaymlanan kitabın üzerinde "**birinci kitap**" yazar. İkinci kitap, toplumsal değişimlerle ilgili olacaktı. Ancak böyle bir kitap 1944-45'e gelindiğinde tamamlanamayacaktı çünkü Berkesler, kürsülerinin kaldırılması yoluyla işlerinden atıldılar.

Oysa, Niyazi Berkes Amerika dönüşü yıllarında çok üretken bir dönemdeydi. **ANKARA KÖYLERİ**'nden baska, bu dönemdeki yayımları, **SOKRATES'İN MÜDAFAASI, SİYASAL PARTİLER**, ve **PROPAGANDA NEDİR ?** Bir de çeviri ders kitabı var (ki elimizde yok), **EKONOMİK SOSYOLOJİYE GİRİŞ** (AÜ. DTCF Yayını, 1941). Demek ki, bu beş yıllık dönemde küçük kitap boyu toplam beş çalışması var. Böyle bir çalışma temposunu Niyazi Berkes, bir daha ancak Kanada'ya gittikten on yıl sonra, 1960'lı yıllarda yakalayabilecekti.

Bu kitaplar arasında **ANKARA KÖYLERİ**'nin özel bir yeri var, çünkü hem araştırmaya dayanan özgün bir kitap, hem de Türkiye sosyolojisine yeni bir yaklaşım getiriyor. Bu yeni yaklaşımın özelliklerini yakalamak için **ANKARA KÖYLERİ**'nden alıntılar yapıyorum :

... Araştırma yaparken bütün dikkatimizi tabii bir muhit üzerine yerleşmiş olan bir insan kütlelerinin, teknoloji ve sosyal organizasyonu ile beraber, sosyal kıymetlerini ve müesseseleriyle olan münasebetlerini araştırmaya çalışırız. Bundan ötürü, evleri veya kağınları, gıdaları veya aile adetlerini ve hatta insanların adlarını ele aldığımız zaman asıl dikkatimizi bunların menşei, tarihini, yayılışını araştırmaya değil, "maddi" olsun, "manevi" olsun, bütün bu sosyal hadiselerin, cemiyetin bütünlüğünü temin etmek bakımından oynadıkları rollere çeviririz (sayfa 5).

Bazen, "Ankara köylerini niye tetkik ediyorsunuz, bu köylerin hiçbir orijinalitesi, enteresan tarafı yoktur.." diyenler var. Bunu söyleyenler unutuyorlar ki, biz bu köyleri tetkik ederken gayemiz bu "enteresan" şeyleri bulmak değildir. Biz kağının menşei ve tekamülünü değil, köyde sosyal hayattaki rolünü araştırmakla ilgiliyiz (sayfa 7).

Türkiye'de kurulacak bir sosyoloji araştırma an'anesi mutlaka ve sadece köyü tetkik edecek değildir. Köyden başka çeşitten olan sosyal birlikleri de tetkik edecektir. Daha ileri giderek, sosyoloji sosyal değişimleri ve patolojik hadiseleri de tetkik edecektir.. Bu eserde mevzuumuz köy olduğu gibi, bir mahalle, bir kasaba, veya bir hırsız çetesi de olabilirdi (sayfa 7).

Köyler küçük sosyal birlikler olmak dolayısıyla, üzerlerinde derinliğine araştırmalar yapmak da mümkündür. Çünkü tetkikimiz altında bulunan cemiyetin iyice ve yakından tanınabilmesi için onun her cephesine nüfuz edebilmek lazımdır... Köyler... etraflı ve derinliğine araştırmalar için çok elverişli bir zemin teşkil ederler (sayfa 9).

Tetkiklerimizin asıl hedefi, ... muayyen bir köyü bütün halinde alıp onun fiziki, sosyal ve kültürel cephelerini ve bunların birbirleri ile olan münasebetlerini, ve nihayet zaman içinde bu organik birliğin yaşayışını tetkik etmektir (sayfa 10).

Tek bir köyün tetkikinden çıkartılan tamimler bize başka köyleri tetkik ederken rehber olurlar; daha sonraki tetkiklerde üzerinde daha çok durulacak ve daha derinden incelenecek meselelerin hangileri olduğunu gösterirler (sayfa 10).

Bu alıntılarda, “Chicago okulu” denilen, ekoloji ağırlıklı sosyoloji akımının izlerini açık seçik görebiliyoruz. Sosyal organizasyon, değerler, kurumlar, sosyal roller, doğal ve toplumsal çevrenin bir organik bütün oluşturması, sosyal birimlerin araştırmada odak olarak ele alınması bu akımın özelliklerinden (**Park ve Burgess 1921**). “**Sosyoloji asıl dikkatini sosyal muhite çevirir**” (sayfa 6) derken Niyazi Berkes, Türkiye’de kurulacak yeni sosyolojiyi, “sosyal çevre” kavramını temel alan “**insan ekolojisi**” geleneğine oturtmayı hedefler (**Park 1936**). “**Sosyolojinin en mühim kısmı ‘sosyal dinamik’ tir**” (sayfa 8) tümcesi, bu yeni sosyolojinin yaklaşımı ve amacı hakkında önemli bir ipucu veriyor.

Hedef yalnızca sosyal birimleri incelemek değil, sosyal değişimleri araştırmaktır. Berkesler köylerde kumaları, üfürükçülüğü incelerken, aynı zamanda Atatürk devrimlerinin ne derecede köye inip inmediğini araştırıyorlardı (**Esenel, GEÇ KALMIŞ KİTAP**).

Ankara köyleri araştırmayı, bir çeşit devrim sosyolojisiydi.

Devrimlerin neresindeyiz ? Daha ileri gidebilmek için neler yapmak gerekiyordu ? Berkesler, Boran ve Boratav köy araştırmalarında, günün en gelişmiş sosyoloji yaklaşımlarını kullanarak, Atatürk devrimlerini yaygınlaştırmayı amaçlıyorlardı. Atatürk dönemindeki toplumsal değişimler, devrimlerin önkoşuluydu. **YURT VE DÜNYA**’daki yazılar da bu fikri vurguluyordu.

Niyazi Berkes, **ANKARA KÖYLERİ**’nin sonunu bağlarken, “**Cemiyetin dinamik işleyişini görebilmek için, bu işleyen mekanizmaların kuruluşunu ve parçalarını bilmek lazımdır,**” der (sayfa 172). Berkeslerin 1940’da Ankara Üniversitesi’ne getirdikleri sosyoloji, geçerliliğini bugün de koruyan, çok sağlam bir sosyal bilimdir. “**Mekanizmaların kuruluşu ve parçaları**” sözcükleri, bu yeni sosyolojinin, şimdiki adıyla sistembilim yaklaşımını kullandığını gösterir. Sosyal çevre kavramı, değerler, kurumlar, sosyal değişimler ya da dinamikler; çalışma birimini bir bütün olarak ele

almak ve sistem yaklaşımı uygulamak - 2000 yılında hala geçerli olan bu yaklaşımları, Berkesler daha 1940'ta Atatürk devrimleri doğrultusunda uygulamaya koymuşlardı.

Ama Berkesler hedeflerine varamadılar. 1945 olayları ile birlikte, köylerden ve saha araştırmalarından koştular, günlük geçim derdine düştüler. Niyazi Berkes Kanada'ya gidip kendine yeni bir kariyer kurduktan sonra, çok daha büyük sistemlerin dinamiğine yöneldi. Sosyolojiyi tarih ve ekonomi ile birleştirdi. Özgün bir **"toplumsal tarih"** (*social history*) yaklaşımı, ya da Sayın Oğuz Adanır'ın deyimiyle, **"özgün bir tarih felsefesi"** geliştirdi.

Ancak, formasyon olarak tarihçi değildi.

Hatta, **TÜRKİYE'DE ÇAĞDAŞLAŞMA** ilk yayınlandığında, bazı bellibaşlı Türk tarihçiler, Berkes'in yaklaşımını ve kullandığı kaynakları yadırgamışlardı.

Bu tip eleştiriler karşısında pek bir sarsıntıya uğradığımı hatırlamıyorum. Bilimsel fikirleri tartışmaya önem verirdi ama ilke olarak **"başkalarının ne düşündüğü"** konusuna aşırı ağırlık vermeyen bir bilimsel kişiliği vardı. Niyazi Berkes'in ilkelerini ve bilim adamı olarak özelliklerini biraz daha açarak, bu konuyu beş noktada ele alıyorum.

1. *Hedefe yönelik kararlı olma.* Atatürk devrimlerini ilke edinmişti ve yıllar yılı bu yüksek hedeften şaşmadı. Günün modasına göre görüşlerini değiştirmezdi. 1940'lı yıllardaki devrimci araştırma ve yazı hedeflerini, daha sonra Türkiye'den uzak olarak da 1960 ve 1970'li yıllarda yazdığı kitaplarda yaşattı. **UNUTULAN YILLAR**'da İnönü'yü ağırca eleştirmesinin başlıca nedeni, kamıca kişisel (işinden edilme vb) değil, İnönü'nün Atatürk devrimlerini, köy enstitüleri gibi devrim kurumlarını ve Hasan Ali Yücel gibi kilit kişileri koruyamaması ve dolayısıyla devrimlerin yozlaşmasına neden olmuş olmasıdır.
2. *Objektif gözlemci olma.* Solculukla ilgili olarak da yazdı, milliyetçilikle de. Sol ağırlıklı kitaplarının yanısıra, Niyazi Berkes örneğin milliyetçi düşünür Ziya Gökalp'i Batı'ya tamtan Türk bilimcidir. Politik fikirlerinde dogmatik olmadı; Türkiye'deki klasik sağ-sol kalıplarına da uymadı. Sayın Tareq Ismael'in deyimiyle **"aktivist düşünür"**dü ama politik aktivist değildi. Hiçbir partinin üyesi de olmadı. Kuşağında hapse girmemiş ender ilericilerden biriydi.
3. *Kalıpların dışında özgün yaklaşım arayışı.* Niyazi Berkes felsefeden yetiştirdi, sosyolojiye yöneldi, sonra giderek tarih ve ekonomiye girdi. İncelediği konular, bu dört bilim dalından hiçbirinin kalıbına uymuyordu. Dolayısıyla, kendi bilimini kendi üretti. Bunda da sanıyorum Chicago okulunun sistemibilim ve bütünsel yaklaşımının etkisi vardı. Ürettiği bilim "pozitivist" ya da işlevselci değildi. Niyazi Berkes, Sayın Doğan Özlem'in öne sürdüğü gibi **"aydınlanmacı"** felsefe izinde olsaydı, 1950 ve 1960'lı yılların hakim teorisi **"modernleşme"**nin (Modernization theory) takipçisi ve Batılılaşma meraklısı olması gerekirdi. Oysa, Sayın Andre Dirlik'in belirttiği gibi, Batı hayranı hiç mi hiç değildi. Nitekim, Niyazi Berkes'in **"çağdaşlaşma"** kavramı, hem **"Batılılaşma"**dan, hem

“modernleşme”den çok ayrı bir kavramdır.

4. *Bilimsel ilkelere sadakat.* Derinlemesine, ağır ağır çalışırdı. Ayrıntıya inerdi. Bilimsel hedeflerine uzun vadede, soluklu bir yaklaşımla varırdı. Fransızların “bricolage” dedikleri şekilde, elindeki materyali en ekonomik ve en iyi şekilde kullanma uzmanıydı. Savaş çıktığı için doktora tezini Amerika’da bitirememişti ama aşağı yukarı aynı tezi ve konuyu gittikçe geliştirerek, 25 yıl sonra **SECULARISM (1964)** kitabı olarak ortaya çıkardı. Sonra da, iktisat tarihi ile zenginleştirerek (Sayın Kurtuluş Kayalı’nın saptamasına katılıyorum), **ÇAĞDAŞLAŞMA (1973)** olarak yeniden yazdı. Başyapıtıdır.
5. *Dizgeli ve severek çalışma.* Niyazi Berkes, üretken bir yazardı. Benim hesabıma göre 15 kitabı var. Bu kitapları geçim için yazsaydı (ki yazmadı) niye yazdığını anlamak daha kolay olurdu. Peki nasıl yazdı ? Sistemli çalışırdı ve yaptığı işe konsantre olurdu. Annem Mediha Esenel’in deyimiyle, “**Niyazi, dünya yıkılsa çalışmasına devam ederdi,**” işsiz kaldıkları en kötü devirlerinde bile. Gelini Mine Kışlalıoğlu Berkes, bu konsantre olabilme yeteneğine, “**Çalışmanın Zen’i**” adını veriyor. Bu kadar kitap üretebilmesinin en büyük nedeni, yazılarını severek yazmasıydı.

Kaynaklar

1. Berkes, Niyazi. *Unutulan Yıllar*. (Yayına hazırlayan Ruşen Sezer). İletişim, İstanbul (1997).
2. Berkes, Niyazi. *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. Bilgi Yayınevi, Ankara (1973), Doğu-Batı Yayınları, İstanbul (1978). Yeni baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul (hazırlanıyor).
3. Berkes, Niyazi. *The Development of Secularism in Turkey*. McGill University Press, Montreal (1964). Reprinted, Hurst, London (1998) with new foreword by Feroz Ahmad.
4. Berkes, Niyazi. *Turkish Nationalism and Western Civilization*. Selected Essays of Ziya Gökalp. Allen and Unwin, London, and Columbia University Press New York (1959).
5. Berkes, Niyazi. *Siyasi Partiler*. Yurt ve Dünya Yayınları, İstanbul (1946).
6. Berkes, Niyazi. *Bazı Ankara Köyleri Üzerine Bir Araştırma*. Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Felsefe Enstitüsü Neşriyatı, Sosyoloji Serisi No. 2 (1942).
7. Berkes, Niyazi. *Propaganda Nedir ?* Recep Matbaası, Ankara (1942).
8. Berkes, Niyazi. *Sokrates'in Savunması*. Milli Eğitim Basımevi, Ankara (1942). Yeni baskı, Yenigün/Cumhuriyet, İstanbul (1998).
9. Berkes, Mediha. *Elvan Köyünde Bir Sosyal Araştırma* (Doktora tezi özeti). Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt II, Sayı 1: 135-143 (1943).
10. Berkes, Mediha. *Hüseyin Rahmi Romanlarında Kadın Tipleri*. Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt III, Sayı 15 : 539-552 (1945).
11. Esenel (Berkes), Mediha. **Geç Kalmış Kitap**. 1940'lı Yıllarda Ankara Köyleri. Sistem Yayıncılık, İstanbul (baskıda).
12. Gevrek, A. Meltem. *Yurt ve Dünya 1941-1944*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazetecilik Anabilim Dalı (1994).
13. Park, R.E. Human Ecology. *American Journal of Sociology* 42: 3-49 (1936).
14. Park, R.E. and Burgess, E.W. *Introduction to the Science of Sociology*. University of Chicago Press, Chicago (1921).

The Montreal Years (1952-1975): Dilemma Over Western Civilization

Prof. Dr. Andre DİRLİK *

Hatırlanan Yıllar¹. Originally a native of the historical Eyalet of Kibris, Niyazi Berkes was born in Lefkosa, a son of the Eastern Mediterranean. Circumstances led him to move to Canada. Berkes had already taught at the university. He had also contributed to a journal which he and university colleagues in Ankara edited². His most significant works, in English and Turkish, belong, meanwhile, to his Montreal years. During the near quarter of a century he taught at McGill University, Berkes had mixed with Westerners and Easterners from all over the world. Although he remained an Easterner in more ways than one, his message that the West would long provide the sole source of inspiration to the universe never faltered. This Symposium honors one whose writings and personal impact were initially directed to a Turkish audience although it never forgot Muslims who were other than Turk.

To what extent was Niyazi Berkes familiar, first hand, with the various Islamic Sciences before he taught at the Institute of Islamic Studies? The Institute's founder, Wilfrid Cantwell Smith, invited him to handle courses on the institutions of Islam, Law and Government. W.C. Smith, a Canadian theologian who trained in Britain, had traveled to the Indian Sub-continent as a missionary. In 1948, W.C. Smith witnessed the creation of Pakistan and the horrors of partition. In 1952, he set up an institute that McGill University hosted and that the Rockefeller Foundation funded.³ On its premises, Muslims and Christians in equal numbers, whether teachers, graduate students or post-doctoral fellows, would study Islam. Berkes and colleagues from India and Pakistan, Indonesia, and the Arab world represented the Muslims on the staff. One American, a convert to Islam, was considered Western. A Japanese semanticist, who taught Islamic philosophy, was seen as Eastern. The Muslim student population of the Institute came from Asia, Africa and the Middle East. Christian students were predominantly American although there were a few Canadians, Europeans and Near Easterners. Christians were mainly students of theology who either had had experiences with Muslims or intended to do so¹.

---

* McGill University, Montreal, KANADA

Berkes rapidly distinguished himself from his colleagues as a social scientist first and foremost. W.C. Smith had been reflecting upon the possibility of a theology of the religious history of mankind⁵. Berkes showed no interest whatsoever for such intellectual pursuits. His courses dealt with history, institutional development and the Sociology of Religion. At the same time, he was growing familiar with the corpus of Orientalist literature on Islam that the Institute's library hosted. Berkes, who already had published his first major work in English, when I met him in 1961, now turned his entire attention towards researching and writing *The Development of Secularism in Turkey*⁶.

My association with Niyazi Bey rapidly grew close. I was attracted to his ideas. I attended all his courses. I also spent lengthy hours in his office listening to the hoca. Berkes was a great raconteur who invariably taught one a lesson while relating a story⁷. He commented on the diversity of students at the Institute. He would remark on the various mentalities amongst Muslims and Christians around us. In the classroom, he desacralized our subjects of study in order to explain them in the best academic tradition of the West. His profound knowledge of Western thought, also, enabled him each time to compare and contrast both East and West. This was in sharp opposition to W.C. Smith who put forward the proposition that, whenever a Muslim eats a bowl of rice, he or she is committing an Islamic act.

Berkes' thoughts, in the early sixties, were no doubt related to his work on *The Development of Secularism...* He delved into the question of decadence in Islam. This subject was never seriously considered in other courses at the Institute. Ibn Haldun had been concerned with the phenomenon and was one to deal with it in terms that reminded one of the social sciences. He investigated the relation between two societies and set the pattern for conflict between nomads and the centers of urban civilization. Ibn Haldun, the historian of Medieval Islam meanwhile, could not help explain what was today becoming of Muslims. Here, Berkes introduced Katip Celebi, an Ottoman, who in the 17th century had noted that what Muslims now confronted was an entirely new civilization from the West whose features could no longer be ignored and had to be imitated⁸. Berkes traced, in *The Development...*, the story of Ottoman borrowings from Europe. The process, which he referred to as modernization was, he believed, inescapable and irreversible if Turks and Muslims were to partake in the contemporary experience.

Muslim students at the Institute who mistakenly understood him to mean that they had to abandon their faith in order to modernize – they had not read Ziya Gokalp – were alarmed. Western students who were theology-trained deplored Berkes' earthly worldview. He had, meanwhile, set the stage for the debate over modernization. He underlined the incompatibility between Westernists like himself, whose object it was to adopt and adapt Western civilization, and Islamists whom he defined as men and

women who aspired to regenerate Islamic civilization⁹. Islamists represented the majority amongst the Muslims at the Institute. Berkes commented on their complete disinterest in the world around them. For instance, a Sputnik had been launched in 1957 that would set the course for the United States to land a man on the moon, barely twelve years later. Closer to the Institute, a Quiet Revolution was triggered in 1960 in the predominantly French province of Quebec whose purpose it was to reshape French-Canadian society from a rural, Church-oriented one to a modern and industrial entity. Montreal also prepared to host the 1967 World fair and, for a brief period at least, the city became the center of the world. Islamists at the Institute ignored all that development and concentrated, instead on their own agenda that was to bring about the Islamic State.

Niyazi Berkes' disagreements with the Islamists were academic. They also implicated Turkish nationalism. Academically, he refuted the Islamists' interpretation of history. The Islamist argument went as follows: decadence for Muslims set in once they abandoned the tenets of their religion. Berkes was quick to respond that the collapse of Islamic empires, starting with the 15th century, had to do with the deep transformation of Western societies. Innovations in warfare and navigation defeated Muslim armies. They also changed the trade routes as Europeans built more seaworthy ships and circumnavigated the known continents. The discovery of silver bullion in the New World dealt Ottoman currency its deathblow. Excessive taxation in Muslim lands damaged agriculture. Muslims had no access to masts from the forests from Northern Europe for their tall ships. And so on.

Investigating the political, the economic, the administrative systems that existed in Europe and in Muslim lands fell on Islamists' deaf ears. Making the case for Secularism drew hostility from them. Against the argument that, as soon as the West separated Church from State and shifted emphasis from godly pursuits to worldly ones, a Renaissance could take place, Islamists debated in favor of Religion to further permeate state institutions. Over Western technological advancement, they may have conceded that Muslim societies were presently at a disadvantage. They, nonetheless, made it their act of faith that there did not exist any contradiction between Islam and the sciences: these could easily be borrowed from the West¹⁰. The 1967 Six-Day War between Egypt and Israel, which shook Arabs and Muslims alike, drew many of us to Berkes' office, during that fateful summer. We discussed the fact that the Israeli victory over the Egyptians had, indeed, taken place in the first hour of operations when the Egyptian airforce was destroyed. Berkes noted that, although Egypt had acquired sophisticated weapons, it had not yet invented the tank. He was, of course, referring to the question of epistemology.

Islamists were Muslim nationalists who had initially reacted to the Colonial period when the Missionary trailed in the footsteps of the Soldier, the Administrator

and the Merchant, for his share of Europe's 19th century "action civilisatrice". Europe's burden aimed at bringing enlightenment to an uncivilized world. Islamists struck back at the Europeans by romantically withdrawing into their own glorious Past. In Turkey, Namik Kemal was one such Islamist¹¹. Closer to him and at the Institute itself, Berkes pointed to Islamists around him. The late Isma'il Faruqi, a Palestinian, was most comfortable in the ways of the West. He had married a westerner. He enjoyed much of western culture. Faruqi was, meanwhile, an apologist of Islam and he did it eloquently. "Ye are the best of People" was his denial of nationalism and his assertion of Islamism. He craved for what he called the fundamental ideas of Arabism and Islam at their highest moment of consciousness. Faruqi also constantly marveled over past Islamic glories and was always eager to remind Westerners that they owed much to the Arabs whose transmission of Greek thought and Hindu sciences made the Renaissance for them possible. Isma'il Faruqi's line of argument was not new in the Muslim world. It had come about as a result of colonization. Apologetics, among contemporary Muslims, reflected their own inadequacies in the face of Europe and America. Berkes noted, during a visit he made to Egypt, that the History and the Philosophy of Sciences did not figure in the curricula of their universities. Faruqi's philosophical training could have well made him an apologist of science instead of an ideologue of reaction¹². Berkes consoled himself that the Muslim world had become a consumer society of Western goods, ideas and values. His contention, at the same time, was that societies had a dynamic of their own that escaped ideologies.

Apologetics were, nonetheless, keeping the East at a stage of psychological inferiority vis-à-vis the West. Otherwise, why should one constantly remind oneself of one's superiority? Apologetics also enhanced the feeling that one had little to learn from others. Berkes celebrated the fiftieth anniversary of the Turkish Republic in an article in English. In this article, he made the distinction between Kemalism and Atatürkism¹³. Kemalism had been an exercise in nation building. Atatürkism stood for a revolution of the minds. The two were, no doubt, interrelated. Abolishing the old regime and erecting the Republic implied that a totally new ideology would replace the old. Sovereignty would now be derived from the nation and any example for development would be set by Europe¹⁴. As important, meanwhile, to the transformation of institutions was the change of attitudes which renewal required. Apologists of Islam were enemies of any renewal and their Utopia contributed towards the weakening of the Nation in the face of the outside world. Berkes remarked how prone Islamists were to heed to the wrong kind of advice from the West. Guest speaker Jacques Berque had visited the Institute. He invited Muslims not to abandon their spirituality for the sake of industrialization¹⁵. Islamists were flattered by such words that vindicated them in the face of the Materialist West. Berkes whispered to me: "In the meantime, they manufacture cars which we have to buy...". Sa'id Ramadan, another visitor to the Institute, was the son-in-law of Hasan al-Banna, founder of the

Muslim Brotherhood in Egypt. He settled in Geneva and was financed by Sa'udi and American money to propagate the Islamist ideology. As early as the middle sixties, Berkes suggested that Islamic nationalism would be used in the Cold War against the Soviet Empire. The promotion of Islamic nationalism kept Muslims backward as they were distracted from the issues related to their development.

After *The Development...*, Niyazi Berkes' interests widened to deal with Western views of the East. He had remarked how much Western memory was burdened with the presence of the Mahometan and the Turk. That experience, which appeared to last from the 7th century onwards, without historical perspective whatsoever, was perceived by most Westerners as one of uninterrupted hostility on the part of Islam for Christendom. There were Western images of hostile visitors from Arabia, conquering the Holy Land or crossing the Pyrenees. Ottomans occupied Constantinople and knocked twice at the doors of Vienna. Religious fanatics resisted, in Algeria, Libya and the Sudan, the civilizing forces of colonialism then rejected, during the struggle for independence, the benefits of that civilization¹⁶. Within academic circles, in Europe and America, the Eastern mind was investigated for inherent impedimenta to Western logic¹⁷. At the Institute, Easterners were considered in *statu pupilarum*, infants to be protected against themselves. More often than not, Islam was cherished, not Muslims. Berkes himself was considered an Ottoman *effendi*.

Berkes pondered over the challenges ahead. His readings widened as his interest in Western historiography deepened¹⁸. Western historiography had successfully incorporated the heritage of past great civilizations to its own. Even Islam that Islamology studied textually would find its place in the greatest intellectual endeavour of all times¹⁹. Yet, Western historiographers remained ethnocentric. The Christian and Caucasian heritage of Europe, whose roots were deep in the Western psyche, still lingered on²⁰.

While Niyazi Berkes had uncompromisingly chosen the path towards modernity, he warned in writing and in conversation against challenges ahead. Not unlike other civilizations before it – and that included Islamic civilization – the West was self-centered. The East remained the other as much as *Dar ul-Harb* had remained outside *Dar ul-Islam* in medieval Islamic times. This meant that access to modernity would not be open to the East, as a matter of fact²¹. Berkes was not unaware that the barriers that were being set between races, religions and cultures promoted, at the end, Western hegemony. Berkes had visited Japan in 1959 and, on his return he embarked upon reading about the consequences of the Meiji Restoration of 1867 which chose the path of modernization. There were similarities with the Tanzimat period. Japan succeeded to join, for all intents and purposes, the concert of Western nations. Turkey was still being prevented from fully doing so. Except for Japan that forced itself upon the West, because of her development, the East remained for the West either a

contributor to or an enemy of Western civilization, never a prospective partner.

Meanwhile, the West should anticipate its share of problems with the Modernizing East. Berkes often questioned a Japanese colleague at the Institute, Toshihiko Izutsu, about Japanese identity and Japanese perception of the West²². Izutsu San and Niyazi Bey were both comfortable with Western thought. They both could converse about their past and the traditions they were born into. They finally belonged to secular states that derived their legitimacy from their people, not from any scriptures. Izutsu experienced the same rejections and suspicions that too many Easterners have to face. Berkes had delved into the subject of modernizing nations having to confront the already modernized ones when he made the distinction between Kemalism and Atatürkism. He was more specific still when he talked of *devrim* to mean the reach for a new approach to reality on the part of Easterners. He had made Ziya Gökalp's ideas available to the younger generation of Turks (and to all others through the English translation of the selected essays). In the future, the cultural identity of modern Easterners would necessarily encompass Islam, their traditions and their mores. Their political, social, economic and moral values, on the other hand, would have to remain those of a modern world²³.

Outside the classroom and around the coffee table, Berkes pursued his reflections on the state of Muslim societies. The rise of fundamentalism distressed him, whether the fundamentalists were Muslim, Christian, Jews or Hindus. Was it, after all that there would be no leap forward and that societies would have to follow their own gestation? Berkes' generation had witnessed the destruction of Europe from the fragile neutrality of Turkey, during the Second World War. After the War, optimism was high for them and they strove for better days ahead for humanity. Was it that students of history and dialecticians like Berkes had underestimated the Muslims' deep level of decadence and high state of insecurity towards the Christian West? He raised the issue with his students. One such student was a practicing Muslim from India, Mushir ul-Haqq. Mushir posed many questions for Berkes to answer, which dealt invariably with being a modern Muslim²⁴. Berkes ventured to envisage the future. He pointed to the West and pointed to Japan as examples to consider. Easterners would not escape the pangs of growth or the pains of change. Angst and alienation were the price one paid for urbanization and industrialization. Intellectually, literary criticism would have to be applied to one's scriptures if Muslims were to formulate a modern philosophy for themselves²⁵. At another time, he pondered over the growing number of Muslims who resided permanently in the West. Their spiritual needs would have to be met and fulfilled. He had in mind the example of Reform Judaism where rituals and creeds were modified to conform to American society²⁶. The day was not far when, in Montreal, Muslim men and women would worship together with their shoes on.

The advocate of Westernization now faced his retirement from an Institute he had

spent a lifetime at. He chose to join family in Britain rather than return to Turkey. The subjects of modernization and secularization continued to occupy his mind and his time²⁷. I asked him if he would rather have taught in his homeland, his Yurt, or at the American University of Beirut were I had first graduated: a greater number of students would then have been exposed to his ideas. He did not answer. On another occasion, I expressed that his works in Turkish should one day be translated into the languages of the Muslims and he smiled. He had opened, meanwhile, the way for Easterners to embrace a brave new world without us faltering in the face of challenges from either extreme of the ideological spectrum, Eastern or Western. At a time when it appears as though the East is turning its back on modernity, the message that there is no escape from it is the more so pertinent. Eastern modernity will change the picture of our world as the East succeeds in meeting the West on its own grounds and in beating it at its own game.

Kaynaklar

1. In 1997, in Istanbul, Rusen Sezer (1932-), student and friend to N. Berkes (1908-1988), edited and published letters and papers under the tittle Unutulan Yillar (Forgotten Years). Hatirlanan Yillar for years remembered.
2. In Yurt ve Dunya, Berkes and colleagues from the University of Ankara, Dr. Mediha Berkes amongst them, published a journal that dealt with change in Turkish societ and in the outside world. Its publication was suspended for so-called leftist views. Berkes' teaching position of the University of Ankara was also abolished. He chose self-exile with his wife and son. Dr. Fikret Berkes teaches applied ecology and natural resources at the University of Manitoba, in Canada. His father's influence makes him most at ease in the humanities as in the sciences. On a complete list of Niyazi Bey's publications, see Unutulan..., pp. 503-506.
3. W.C. Smith (1916-), "Hyderabad: Muslim Tragedy", Middle East Journal, 1950.
4. W.C. Smith, "The Institute of Islamic Studies", an address made to All-India Radio, 1954. W.C. Smith invited all members of the staff to attend his seminars and to contribute to discussion. He also expected all students and staff to take afternoon tea in the Common Room so as to get to know one another.
5. Berkes had been initiated to sociology prior to his joining the University of Chicago in 1936. A. Comte, E. Durkheim and the Turkish sociologists, Ziya Gokalp (1876-1924), Prince Sabahettin and Enver Fikret were household names. See his "Sociology in Turkey", American Journal of Sociology, Sept. 1936. At the U. of Chicago, Max Weber (1864-1897) was influential. Weberians in America questioned historical determinism and dialectical materialism and were into the social psychology of world religions. Berkes was comfortable with Weber and

- would use him in class. In contrast, see W.C. Smith "Reflections on the possibility and purpose of a religious science", inaugural address at Mc Gill U., Dec. 8, 1949.
6. Published in Montreal in 1964. Earlier, he selected and translated Ziya Gokalp's essays in sociology under the title: *Turkish Nationalism and Western Civilization*, New York, 1959.
  7. I recall, for instance, the first time he asked me about my surname. He then went to explain its meaning then related how he and his twin brother, Enver, chose their own surname to conform with the new Civil Code in Turkey and the Law of Obligations.
  8. Katip Celebi had been mentioned in class long before *The Dev...* appeared. Celebi was also known as Hacı Halifa (1608-1657). He wrote his impressions about Western civilization in 1652. See *The Dev...*, pp19n.,45-49. Berkes, often, sounded spenglerian, in class, as he condemned Islamic civilization to oblivion.
  9. Islamists traced their kinship to Jamal ad-Din Afghani (1839-1897) and ultimately to ibn Taymiyya (1263-1328). See A. Hourani, *Arabic Thought in the Liberal Age, 1798-1939*, Toronto, 1962. The latter, in his *Siyasa Shar'iyya*, had stated that rebirth was to be the consequence of the Islamization of all human activity
  10. Debates over this fundamental question had opposed Afghani, Muhammad 'Abdu (1849-1905) and their disciples to French thinkers, principally E. Renan and G. Hanotaux. See A. Hourani, *op.cit.*, pp. 110-12,143. Islamists were, in fact, saying that Islam warranted that the Sciences be studied. They never bothered to explain how modern sciences, in the West, had developed.
  11. See *The Dev.*, pp. 294f. Ziya Gokalp had been favorable to N. Kemal (1840-1888): see *Turkish Nationalism...*, pp. 149,163. He rapidly relegated religion to the Turks' culture, not their civilization. More on that later.
  12. Isma'il Faruqi (1921- ?), *On Arabism, urubah and religion*, Amsterdam, 1962. Faruqi used Arabism to mean Islamism. He also coined the term Ummatism. This was his first book to be followed by three others, on 'Urubah and Art, and Society, and Man which he never completed. He was brutally murdered in Philadelphia. Faruqi wrote that value-sensing stemmed from revelation. Witness his remarks to Berkes that the Kappelmeister from Leipzig whose contrapuntal baroque music did move him greatly could not have been but a Muslim at heart. Berkes, whose knowledge of musicology had surprised us, would have dealt differently with J.S. Bach: he would have entertained us about the Protestant Ethic, the evolution of instrument's technology, the class structure of society in the German states and the rise of the Lutheran bourgeoisie as consumer of music and arts.
  13. See his "Two facets of the Kemalist revolution", *Muslim World*, 1974, p. 304.

14. Gokalp used millet, to be distinguished from N. Kemal's ummet. The basic social unit, which was to be the source of all cultural values, he called the Nation. See *Turkish Nationalism...*, pp. 24f.
15. J. Berque, *Les Arabes d'hier a demain*, Paris, 1960. Also, in the French tradition of colonial advisors turned Islamologists was Vincent Monteil. Monteil spoke at the Institute as well. His book on Soviet Islam focussed on the revival of Islamism amongst the essentially Turkic Muslim subjects of the Soviet Empire. Musa Carullah, an Islamist, received more attention than did Sultan Galiev, a marxist.
16. Two areas of concern involving Muslims have been, for the West, the Oil crisis of 1973 and guest workers from North Africa, the Near East, Africa and Asia. Over the Oil crisis, it is certainly curious that much of the world's oil reserves are found in Muslim territories. Stagflation, which resulted from the crisis, was seen by many as a Muslim conspiracy. Over *gastarbeitern*, a demonstration in London against the racism expressed towards residents originally from the British colonies had one poster read: "We are here because you were there".
17. As best illustrated by Raphael Patai (himself an Israeli-American) in *The Arab Mind*, New York, 1973. Edward Said (1935-) demonstrated how Orientalism came to perceive the Orient and the Orientals. His *Oryantalizm*, Istanbul 1991, Pinar, trans. Selahattin Ayaz, *Kultur ve Emperyalizm*, Istanbul 1998, Hil Yayyn, trans. Necmiye Alday and Entellektuel Surgun, *Marjinal, Yabancı*, Istanbul 1995, *Ayrıntı Yayınları*, trans. Tuncay Birkan, deserve careful reading.
18. He was reading A. Gramsci, G. Lukacs, L. Althusser and other neo-Marxists. His students also got a feel for the 1936 Brussels Conference on Decolonization, Sultan Galiev and Mao-tse Tung. Berkes pointed out to me, while I wrote 'abd al-Hamid ibn Badis (1889-1940), ideologue of Islamic reformism and leader of Algerian nationalism, that Karl Marx welcomed French occupation of Algeria in 1830 as one that would bring civilization to the natives, see *Karl Marx: on Colonialism and Modernization*, Avineri, S., ed., New York, 1969, pp. 47-8. Galiev's disagreement with Trotsky and Stalin was over a Western interpretation of Marxism-Leninism that did not account for eastern particularity.
19. J. Waardenburg was at the Institute as a fellow during Berkes' time. His *L'Islam dans le miroir de l'Occident, comment quelques occidentaux se sont penches sur l'Islam et se sont fait une image de cette religion*, Paris, 1962, is priceless. It deals particularly with I. Goldziher, C. Snouck-Hurgronje, C. Becker, D. Macdonald and L. Massignon, all prominent Islamologists.

- 20 From his *Baticilik, Ulusculuk ve Toplumsal Devrimler*, Istanbul, 1965, p.153, translated for me by Rusen Sezer. Berkes once told the story of an Ottoman visitor to Heidelberg, during World War One. He had been awoken by the church bells of the city. It was not a Sunday. He concluded that the Central Powers had won the war. The innkeeper explained that the British general, Allenby, had taken Jerusalem and returned it to Christendom. Over the question of colour and in another context, I personally recall how startled a Canadian friend was when he remarked that the Bosniaks he saw on his TV screen were fair-eyed and blond.
21. It is interesting to note that Judaism now seems to have been accepted into the Western fold. It is worthwhile investigating how this came about and how threats towards Modernity, on the part of Orthodox Jews, in their Diaspora and in Israel, will affect Western tolerance.
22. Toshihiko Izutsu (1914-1993), *The Structure of Ethical Terms in the Koran: a study in Semantics*, Tokyo, 1959. Izutsu's wife was a novelist. Berkes measured the extent of modernity of any society by its novels, a modern form of literature that had entered Turkey in the 19th century. See "The Turkish Novel: a survey", lecture given at the Institute of Islamic Studies, Aligarh Muslim University, in India, 1959.
23. See *Turkish Nationalism...*, pp. 199f. In the Arab world, Sati' al-Husri, a friend of Gokalp, shared much of his thoughts. Gokalp, who had studied E. Durkheim, argued that morality is social, first and foremost, not religious.
24. Mushir ul-Haqq (1933- ?) published his doctoral thesis, *Muslim politics in Modern India, 1857-1947*, Meerut, 1970. He later became Chancellor at the University of Jammu and Kashmir. He was kidnapped by extremists and executed as a collaborator of Hindus and a traitor to Islam.
25. Berkes recommended Ali 'abd al-Raziq, the Egyptian Azhari who, in *al-Islam wa usul al-hukm.*, Cairo, 1925, had made the distinction between the prophetic and the political roles of Muhammad.
26. As noted in f.n. 21. opposition to Reform Judaism, on the part of Orthodoxy, reminds one of the opposition which Secularists face from Islamists. Orthodox Jewry, in Israel, questions – in the best tradition of ibn Taymiyya - the secular character of the State and would like to pass laws denying Reform Jews their legitimacy. In the West, there is total alienation between the two religious communities.
- 2.7 *Ataturk ve Devrimler*, Istanbul, 1982, *Teokrasi ve Laiklik*, Istanbul, 1984, and *Felsefe ve Toplum Bilim Yazilari*, Istanbul, 1985, appeared.

Professor Dr. Niyazi Berkes
The Professor, The Academic Activist And His Thoughts :
The Canadian Period - A Personal Reflection

Prof. Dr. Tareq Y. ISMAEL *
Jacqueline S. ISMAEL

My association with Professor Berkes began soon after my arrival in Canada as a young academician in 1969, from the United States, who had doubts on the nature of control of Third World area studies, particularly those on the Middle East. I had numerous conversations and letters with him on that over the years and think these will reveal a less known dimension to his thoughts and academic positions.

When I was active in establishing the International Association of Middle Eastern Studies as a direct challenge to MESA of North America, he contributed in so many subtle ways, especially after our initial meeting at McGill in the Islamic Institute in 1969 when he was then a professor, and was very supportive despite the opposition of the Institute's administration.

This paper addresses my reflections on Dr. Berkes' views on the Western establishment involved in Middle Eastern studies. The paper is organized around three themes: scope and nature of Middle East studies in North America, post-modernism and cultural studies, myths and metaphors.

Scope and Nature

In my numerous conversations with him, Professor Berkes was most concerned about the state of the art of Middle East studies in North America. He maintained that there is a serious lack of understanding of the Middle East because the culture is not understood. Language is the key to culture, and the disregard of Middle East culture is represented in the neglect of Middle East languages in Middle East studies programs. So-called specialists in applied policy sciences, for example, generally have little more than elementary knowledge of any Middle East language. As a result, the culture remains largely inaccessible, and specialists rely on secondary and tertiary sources to interpret events in the Middle East. The study of the Middle East is riddled with myths and metaphors that have become so standard they are accepted uncritically, even by those who know the language.

---

* *Calgary Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi, Siyasal Bilimler Bölümü,*
Calgary, Alberta, KANADA

North American interest in Middle Eastern studies began only in the late 1940s, immediately following the Second World War, when the U.S. emerged internationally. Thus the situation changed, mainly for political reasons as the U.S. government realized during the War that existing U.S. scholarship in the Middle East could not give the U.S. government the advice it needed and had to depend heavily on French and British expertise, and with that came the colonial heritage and the prejudices associated with colonialism embedded in this expertise.¹

Thus the first Near East Studies program began in 1947 at Princeton University. In the half century that followed, American Middle East programs grew by leaps and bounds.

By the mid-1990s there were over 150 American universities and colleges offering courses in Middle Eastern studies according to the Middle East Studies Association of North America (MESA), and 114 offering integrated programs in Middle Eastern studies while, in Canada only five major universities offer programs in the region and only 55 universities offer such courses internationally. Thus the concentration of such programs is in the U.S.

Catalyzed by Dr. Berkes' perspective that it is at the level of higher education that paradigms of a subject matter are systematized and legitimized, in 1986 I undertook a systematic examination of the field.² By examining program and curriculum characteristics of Middle East studies, I sought to identify and examine those dimensions of the academic image of the Middle East that emerge from the organization of knowledge about it.

Institutions, such as Princeton, the University of California at Berkeley, UCLA, the University of Chicago, Columbia, Harvard, the University of Michigan, and the University of Pennsylvania, have, in the post-World War II era, been at the forefront of American Middle East studies, but recent years have seen the emergence of a number of new institutions with large programs on the region. Programs in the sample were examined on two dimensions: type of degree offered and auspices (programmatic or departmental). The results are reflected in Table 1. As Table 1 reflects, 95 percent of the institutions listed in the MESA guide offer degree programs (major and/or minors) in Middle East Studies. In addition, 66 percent of the sample offer graduate programs or graduate concentrations in Middle East studies.

Table 1
Program Auspices and Highest Degree Program

Auspices	Highest Degree Offered				
	None	B. A	M.A.	Ph.D.	Total
Programmatic or Departmental					
Social science	4	16	12	10	42
Area studies	2	8	10	16	36
Specialized centers or institutes	-	4	2	11	17
International studies	-	2	3	2	7
Interdisciplinary	-	3	3	-	6
Jewish/Judaic studies	-	-	-	5	5
Religion	-	1	1	1	3
Islamic studies	-	-	-	1	1
Miscellaneous*	-	1	-	2	3
TOTALS	6	35	31	48	120

* Two Near Eastern language programs and one philosophy program

The proliferation of interest in the Middle East in the United States can be seen in the growth of large, multidisciplinary programs; but perhaps a more telling indication is that smaller institutions such as St. Cloud State University, the University of Massachusetts at Amherst, Western Connecticut State University, and Wayne State University have acquired membership in MESA and offer separate programs that specialize in Near Eastern studies. These are small universities that lack the resources (both financial and intellectual) of the larger centers but, encouraged by government grants for foreign area studies programs in the sixties, they decided that the study of the Middle East is important enough for them to have programs of Near Eastern studies. Besides the programs and courses in Middle East studies offered at the 124 American universities and colleges listed in the MESA guide, courses on the Middle East are offered on most of America's more than three thousand campuses. The majority of the smaller universities and colleges have not focused their attention on separate programs or departments but rather, on offering courses on the Middle East through the individual departments, mainly in the social sciences. Representative of the smaller universities is California Polytechnic State University, which offers only two courses concerning the Middle East: a general history course entitled "The Middle East" and a general political science course called "Middle Eastern Politics." The vast majority of the smaller colleges offer only a small number of courses on the Middle East and

those that are offered are usually general history and political science courses, although some schools, such as Bridgewater State College, offer a course or two on philosophy or religion.

In institutions that offer a specialized program or course of study on the Middle East, a broader range of courses on the Middle East are offered than simply general political science or history courses. In these institutions, courses from fields as diverse as geography, anthropology, religious studies, and sociology are offered to give the student the opportunity to gain an in-depth understanding of not only the history and politics of the Middle East, but of the culture of the region as well. Table 2 shows course offerings on the Middle East by discipline (excluding languages) for the 120 institutions in the MESA sample. As might be expected, history and political science courses are the most common and most numerous courses taught. That is, not only do more programs offer at least one course in these disciplines, more programs offer more than one course in political science and/or history than in other disciplines. Religious studies, anthropology, economics, sociology, and geography, in that order, are the disciplines with the most numerous course offering in Middle East studies (after history and political science) in the programs in the MESA sample.

Table 2
Course Offerings on the Middle East by Discipline

Courses	None	1	2	3 or more	Total
History	19	10	13	78	120
Political Science	41	19	13	47	120
Religious studies	53	13	9	45	120
Anthropology	74	13	10	23	120
Economics	90	10	6	14	120
Sociology	95	11	5	9	120
Geography	97	8	5	10	120

Thus, the scope of Middle East studies in North America is broad; and the Middle East is modestly represented in undergraduate academic curriculum. At the graduate level, there were 31 masters level programs and 48 Ph.D. level programs. The nature of the programs is indicated by the auspices they are offered under. Social science and area studies programs account for more than 60 percent, reflecting, in effect, the foreign policy studies orientation fueling the expansion and foreign service career orientation motivating interest.

My discussions of the study results with Dr. Berkes led to lively debate. He prodded me to probe more deeply. The problem, he maintained, wasn't with the

scope and nature of curriculum, but with the lack of serious scholarship on the Middle East. Language is a necessary key to culture; but the ability to interpret a culture necessitates not only a high degree of language proficiency but also cultural immersion. Without a sound body of scholarship, Dr. Berkes maintained, the relationship between curriculum and knowledge is tenuous, and the proliferation of programs may be propagating misunderstanding, not fostering greater understanding.

These discussions prompted us to do a survey on academicians involved in teaching Middle East studies in twenty major North American universities. Examining variables related to publication and the utilization of indigenous Middle Eastern source material, we discovered the following: only 20 percent of the academicians were literate (that is, they could at least read at about a grade 5 level) in at least one Middle Eastern language; about the same percentage presided in the Middle East for two years or more; less than 5 percent used indigenous sources in their research.

Myth and Metaphor

Dr. Berkes' challenge to probe more deeply into a literature base seemed to be fully addressed in Dr. Said's articulation of the Orientalist paradigm. However, some thirty years after Dr. Berkes first presented the thesis to me, and 20 years after the publication of Dr. Said's monumental work, we still find the knowledge base of Middle East studies dominated by colonial and post-colonial myths and metaphors. The process of studying the studies is now a well-established field of inquiry in social science (Kuhn 1952; Foucault 1972). In Middle East studies, I have argued that it is critical to understanding the social construction of the region, and that the discourse of social science constructions regarding the Middle East are directly related to the politics of power in the international arena (Said 1978). The argument addresses the epistemological construction of Middle East societies in the scholarly literature. Pursuing the arguments of Berkes about language and culture, I hypothesized that the relationship between the West and the Middle East is represented in the scholarly literature in terms of myths and metaphors that legitimate the exercise of power politics. Myths, defined as representations of circumstances based on invalidly generalized grains of truth, distort our understanding of the subject; metaphors, defined as analogies which imply interconnections between actors, institutions, culture, and process, lead to inferences of questionable validity, especially where myths are units in their construction (Marris 1982). In other words, the knowledge base on the Middle Eastern societies is a mixture of allegorically derived and systematically derived observations.

The relationship between allegory and science is at the core of the relationship. If it is assumed, on the one hand, that knowledge imposes normative constraints on the

exercise of power, and, on the other hand, that the exercise of power unmitigated by normative constraints is dependent on the lack of knowledge, then it may be further hypothesized that the social science literature base on Middle Eastern societies in a given period will largely reflect the state of power relations in that period. In other words, the more allegoric the scholarly literature base unmitigated by systematic observation, the more brutal the exercise of power by the West (that is, the less the exercise of power will be mitigated by normative constraints). This was examined in a systematic study of this literature base. An electronic search for literature in the sociological index published in English between 1975 and 1995 revealed the following distribution.

Table 3
Distribution of Sociological Literature by Country

Country	Number	Percent
Turkey	617	10.7
Jordan	165	2.9
Egypt	630	10.9
Saudi Arabia	157	2.7
Iran	629	10.9
Syria	94	1.6
Lebanon	225	3.9
Israel	2.752	47.5
Iraq	210	3.6
Palestine	299	5.2
TOTAL	5.788	100.0%

To summarize the results, there were 5,788 articles identified by the search, with the distribution by county as shown in Table 3. Table 3 reflects that the distribution of sociological literature on the Middle East is grossly skewed by country.

Of the 5,788 journal articles identified, more than 47 percent are about one country, Israel; 30.8 percent address the seven Arab countries (but just one Arab country, Egypt, accounts for almost 11 percent of this); and just over 21 percent deal with the two non-Arab indigenous Middle East societies—Iran and Turkey. Given the Orientalist thesis, it is not surprising to note the correlation between the West's strategic interests and the literature base. We are just beginning to examine this literature base through a careful content analysis on a country by country basis. Let me conclude by sharing with you the preliminary results of our content analysis of

the literature base on Iraq.

One way of describing a literature base is in terms of its scientific properties. Ideally in social science, interconnections between actors, institutions, culture, and process are theoretically grounded, and specified in terms of concepts, constructs, and/or models. Theory-building, a fundamental goal in any science, entails deliberate and systematic examination of the correspondence between components of theory and empirical reality. Thus, it is fundamental to examine the scholarly literature in terms of whether research has conceptual and methodological validity; that is, if it is grounded in examining the correspondence between theoretically derived descriptive or analytic categories and empirically determined observations.

Table 4 cross-classified the literature by theoretical and empirical content. The operational definitions are:

Theoretical Foundation

Explicit—theoretical foundation of study explicitly identified, with conceptual categories theoretically derived.

Implicit—theoretical foundation of study alluded to.

Neither—no explicit or implicit attention to theory.

Empirical Observation

Primary—primary observation is a component of data collection.

Secondary—already published data is sole source of data utilized.

Neither—sources of data not provided.

Table 4
Iraqi Sample by Empirical and Theoretical Content

Theoretical Foundation	Empirical Observations			Total
	Primary	Secondary	Neither	
Explicit	15%	10%	-	25 %
Implicit	10	10	-	20
Neither	5	35	15	55
Total	30 %*	55 %	15 %	100 %

* Primary data collection included survey research, interviews, and primary source documents.

As the table reveals, the knowledge base available in English on Iraq has only a very limited scientific basis. Only 25 percent of the articles are theory driven; another 20 percent allude to theory, but conceptual categories are not explicitly theoretically derived. Fifty-five percent provide no theoretical base at all. Without a theoretical

grounding, they may rank as journalism but not scholarship. Yet, they appear in a scholarly literature base. Conceptual validity, a preoccupation of scholarship (whether based on the traditional model of logical reasoning or the scientific model which adds empiricism as the arbiter or reason) is the basis of systematic interpretation of discrete and disparate phenomena in terms of past, present, and future interconnections. Without explicit systematic attention to the theoretical component, an argument has no conceptual validity. It may have other merits, but they are not within the scope of scholarly criteria.

Observations of phenomena, the step added to scholarship by the scientific model, has validity as a central issue too. As we know, the scientific method is all about issues related to the validity of data collection. But scientific method addresses primary data collection, and only 30 percent of the articles entail any primary observation at all. Fifty-five percent rely exclusively on secondary data; and, in this case, the issue of validity is confounded because it is removed from the source of observation. On what sources do scholars writing in English about Iraq rely? As indicated in Table 3, there is little scholarship on Iraq in the indexes. On what sources does the literature rely? Table 5 classifies the articles in the sample by the languages utilized in the citations.

As the table reflects, 47 percent of the articles rely exclusively on secondary observations and English-only sources. In other words, this work is not contributing any new information to the knowledge base in English. Table 4 also reflects that there is very little attention to theory. This supports the conclusion that there are no new theoretical syntheses or systematic reinterpretations that might account for the lack of empirical development but do contribute to theoretical development. Furthermore, it should be pointed out that the classification of primary empirical observation was, at best, generous by scientific criteria.

Table 5
Sample by Languages of Secondary Sources and Empirical Observation

Empirical Observation	English Only	English and European Languages Only	Middle Eastern Languages Cited*	Total
Primary	12 %	5 %	12 %	29 %
Secondary	47%	-	18 %	65 %
Neither	-	6 %	-	6 %
TOTAL	59 %	12 %	29 %	100 %

* Operationally defined as Arabic, Turkish, Persian, Kurdish and Hebrew.

What tables 3, 4 and 5 together reflect is that there is a very limited knowledge base on Iraq. In other words, much of the so-called scholarly literature on Iraq is based on recycling and reinterpreting already existing information uncritically and in atheoretical frameworks. Furthermore, since the primary unit of analysis is the state, the reification of the state is essentially institutionalized in the sense that “the state” constitutes a paradigm, the dominant paradigm, in the study of Iraq.

Within the framework of this paradigm, people are essentially marginalized and aren't even objects of study. Their marginalization is symbolized by their silence. On 29 percent of the articles cite any Middle Eastern language at all, and just 10% of these include Arabic sources. Now, Arabic is a literate culture, and a substantial and diverse publication industry operates within the Arab world. The voices of the culture, however, are not relevant in a paradigm that reifies the state and focuses on state action from a behaviorist perspective. Thus, the dehumanization of a country is in effect legitimated in the framework of a social science paradigm.

Post-Modernism and Cultural Studies

Dr. Berkes' perspective anticipated the post-modern critique of orientalism introduced by Edward Said's seminal work on Western paradigms of the Middle East, *Orientalism* (New York: Pantheon, 1978). Said systematized the argument Berkes placed before me that Western scholars who study and teach material having to do with the Middle East are today burdened by the spectre of dealing with a 'post-colonial' society which the Third World, in other words, is alien and quite distinct from that in which they live and teach. The crucial role played by Western imperialism, which was a predominant social force during the formation periods of many of the leading social sciences, damaged much of the legitimacy of the research, and undermined the knowledge-base upon which many disciplines were established. Edward Said's thesis expressly dismissed the notion that Western scholars could investigate Oriental societies without being entrapped into the same culturally biased assumptions which legitimized colonialism and appreciably damaged the social-cultural position of non-Western societies in the world today.

Simply, Said argued that the ideas and culture which legitimated imperialism and made empire possible, by producing the desire for it and establishing a normative framework for imperial practices, is still the cultural footing today. Arguing that Western scholars and imperial representatives fashioned a concept of the Orient that reflected what Westerners wanted and imagined the East to be, rather than what it really was, Said profiled the conditions of Western imperialism whereby a representational division between the “Occident” and the “Orient” alters Western and Eastern views of the Orient. This was a symbolic construction that presupposed

and contributed to Western political-economic domination. The originality of the thesis anticipated by Berkes and scrupulously unfold by Said as the orientalist paradigm is in that imperialism is not simply a construction of political economy, but is as much about narration and cultural meanings. Thus his lengthy attacks upon Western “specialists” in “area studies,” particularly the Middle East.

The world was experiencing a major shift in political sentiment as Said’s book was published, as the Western world witnessed its entire political balance shift further to the right. The Anglo-Saxon countries witnessed the rise to governmental power of the most reactionary ideologues, Ronald Reagan and Margaret Thatcher; and any vestiges of racial and social justice, or the movements which supported them, were seriously undermined. Social Democracy was defeated outright in Germany, Italy and even Scandinavia. In France, the Social Democrats came to power, but in name only, moving so far to the right that it renounced all remnants of High Gaullism. This shift moved even to the post-colonial societies of the Middle East, Africa and Latin America as governments moved cumulatively and decisively to the right. This global offensive of the right, and global retreat of progressive notions of social justice and equality, is the backdrop for any analysis of the intellectual production and reception, within intellectual circles, of the Orientalist thesis. Within this reorganized global association we have witnessed, within all of Western society, the ascent to dominance of an entirely new kind of intellectual within the formulation of what continued to call itself ‘Leftist.’ The posture of this new intellectual was that he or she would gain legitimacy on the left by constantly and fervently referring to the Third World, Cuba, national liberation, and so on, but would also be openly hostile to communism. More importantly, the ‘new intellectuals’ would not affiliate with that other tradition which had also descended from classical Marxism, namely social democracy, nor be affiliated with labour or populist working class movements of any kind. However, *Orientalism* deals with the organization and institutionalization of ideas and paradigms, rather than with knowledge acquisition and transmission.

In examining the process of transmitting the exposition of knowledge of the Middle East region in particular, we must look at the state of universities in North America. The climate for intellectual discourse, on campuses across the continent, has been altered by three major, though interconnected factors. First, the dramatic rise in American power, unparalleled in modern history—after the Second World War—changed the psyche of American cultural and intellectual life. Second, there was a permanent, and radical, shift in both the universities and the sphere of ‘high’ culture as Americans—emboldened by their military and economic success’—exported popular and intellectual culture with vigour. This led to a manifestation, of a ‘can do’ attitude or ‘American Way,’ which while a very jingoistic way of doing things, was also ahistoric, as cultural and historical ties to non-American civilizations undermined American’s opinions of themselves and their perceived cultural uniqueness. This

meant a contempt not only for present day Euro intellectuals and methods of doing things, but also for the European tradition as well, earlier work was forgotten or derided if mentioned at all. Everything serious was done by Americans. Third, this cultural arrogance became entwined with (what was called) anti-communism, and with the end of the Cold War, and the demise of the USSR, has only seen an increased jingoism, and a narrowing of perspective, in an era of little or no threat to American national security or intellectual predominance.

Further, the inability of American intellectuals, including most Middle Eastern scholars, to break out of the constraints of the propaganda system, which though aimed at a popular audience, has seemingly engulfed their critical faculties, due to the lack of cultural intimacy provided by linguistic competency.

Conclusion

Let me conclude by pointing out that as I approach the senior years of scholarly career, I come full circle back to Dr. Berkes' critique of Middle Eastern studies. My discussions with Dr. Berkes at the beginning of my career had a profound impact on the direction of my own scholarship. While this has become more manifest in my later work, it has marked my orientation throughout. Dr. Berkes, a scholar and a gentleman, was also a mentor and friend.

Kaynaklar

1. R. Bayly Winder, "Four Decades of Middle Eastern Studies," *Middle East Journal*, 41 no. 1 (Winter 1987): 40-63. See also Leonard Binder in "Area Studies: A Critical Reassessment," in *The Study of*
2. Tareq and Jacqueline Ismael, "Middle Eastern Studies in the United States," in Tareq Y. Ismael, *Middle Eastern Studies: An International Perspective* (Praeger, NY, 1990).

Niyazi Berkes’de Çağdaşlaşma Kavramı

Prof. Dr. Emre KONGAR *

I. Giriş

Berkes, Türkiye Cumhuriyeti’nin ellinci yılı kutlamalarına bir kitapla katılmak ister. Bu amaçla, öğretim üyeliği yapmakta olduğu Kanada’daki **McGill Üniversitesi**’nden iki yıllık bir izin alır ve bu süre boyunca neredeyse bir ömür boyu yaptığı incelemeleri, *“tarihsel olayların nasıl zorunlu olarak Cumhuriyet rejiminin gelişi doğrultusunda aktığının gösterilmesi”*ni sağlayacak bir kitaba dönüştürür. (s.9).

Benim, bu yazıda üzerinde duracağım “çağdaşlaşma” kavramını adında da taşıyan **“Türkiye’de Çağdaşlaşma”** adlı kitap (bu araştırmada kullanılan birinci baskısı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1973) böylece ortaya çıkar.

Berkes “Önsöz”de bu kitabı yazmak için aldığı iznin, doğrudan doğruya McGill Üniversitesi’nin Cumhuriyet’in ellinci yıl kutlamalarına katkıda bulunması amacıyla verildiğini söylemeyi de unutmaz.

Ben de burada bu vesile ile, **Berkes’in** Türkiye’nin bilim tarihine böyle değerli bir katkıda bulunmasına destek vermiş olan **McGill Üniversitesi**’ne teşekkür ediyorum.

Böylece, Türkiye’deki toplumsal ve siyasal bilimcilerin ülkemizin bilimini zenginleştiren böyle değerli bir katkıyı unutmadığım da vurgulamış oluyorum. Berkes, kitabın yazılmasında özellikle, İ. Hakkı Uzunçarşılı, Halil İnalcık, Şerif Mardin, Tarık Z. Tunaya, Şevket S. Aydemir, Bernard Lewis, Roderic Davison, Stanford Shaw, Ramsauer, Nikki Keddie ve Gotthard Jaeschke’nin araştırmalarından yararlandığını belirtir.(s.9).

Yine aynı **Önsöz**’de, önce bu kitabın ne olmadığını belirterek konuya girer: **Berkes’e** göre bu kitap, *“onsekizinci yüzyılın başlarından Cumhuriyet’in kuruluşuna kadar geçen olayların tarihi olarak yazılmamıştır”*.

Ayrıca *“Cumhuriyet’in kuruluşundan sonraki elli yıllık olayların da tarihi değildir”*.

Bu olumsuz nitelermelerinden sonra, Berkes, kitabı yazma konusunda yukarıda belirttiğim amacını şöyle vurgular:

“Tarihsel olaylar, yarım yüzyıl önce kurulmuş olan Cumhuriyet’in gelişinin ön koşulları olarak oynadıkları rol açısından yer almışlardır...Cumhuriyet’in elli yıllık siyasa, ekonomi ve uygarlık olaylarının incelenişinin başlanegici bu araştırmanın vardığı son noktadır”.

Berkes, kitabının tüm yaklaşımını, Cumhuriyet’in, Osmanlı-Türk siyasal ve toplumsal gelişmesinin zorunlu bir sonucu olduğu varsayımını kanıtlamaya adar:

“Ayrı aşamaları tartışırken bugün karşılaşılan toplum, devlet ve uygarlık sorunlarının köklerinin sandığımızdan çok derinlerde olduğunu gördükçe devrim kavramımızı yüzey(sel)likten kurtarma zorunluluğunu daha iyi kavrarız. Tarihe başvurma bize ancak bugüne ve yarına daha geniş bir çerçeveye içinde bakma olanağını sağlama açısından değerli olabilir”.(s.9).

İşte Berkes’in bu kitaptaki temel yaklaşımını anlamak için onun “çağdaşlaşma” kavramına yakından bakmakta yarar vardır.

II. Berkes’te “Laiklik”-“Sekülerizm” Farklılığı

Berkes, kitabının genel yaklaşımını açıkladığı, “Giriş” bölümüne “*Bu kitabın konusu, Türkiye’nin son iki yüzyıl içindeki yenilenme çabalarının getirdiği aşamaları, din ve dünya işlerini ayırma davasını mihver alarak, çabaların düşün düzeyindeki görünüşlerinin yardımı ile incelenmektedir*”. (sic.) diyerek başlar.

Hemen ardından da ilave eder:

“Bu din ve dünya işlerini ayırma davası (kitabın son bölümünde görüleceği gibi) Cumhuriyet döneminin layiklik ilkesi ile son görünüşünü almıştır”. (sic.) (s.15).

Bu satırlardan, Berkes’in kitabının aslında, “**Türkiye’de laikliğin tarihi üzerine bir araştırma**” olduğunu anlarız.

Ama Berkes kendisinin “layiklik” biçiminde yazdığı, bugün bizim “laiklik” biçiminde yazdığımız ve telaffuz ettiğimiz bu terimin, Fransızca *laïcisme* kelimesinden gelen bir sözcük olarak, İslam, Osmanlı, Türk din ve siyaset geleneğine yabancı olduğunu düşünür.

1. Berkes'te Laiklik Kavramı

Berkes'e göre "**laiklik**" kavramı, "**din-devlet ikilemi**"ne dayanır. Bu ise esas olarak bir Hıristiyan kavramıdır.

İslam ve Osmanlı geleneğinde din-devlet ikilemi anlayışı yoktu, *din-devlet bileşimi doğal, olağan bir biçim olarak görülürdü. İkisinin birbirinden ayrılması, ya da ikisinin birer kendine buyruk yetkili (authorité) olması gibi bir görüş yer almamıştı.* (s.15).

Berkes esas olarak, laiklik teriminin, Hıristiyanlığın ilk mezhebi olan Katoliklik içinde geliştiğini ve bu nedenle de Osmanlı-Türk toplumuna pek uygun düşmediğini belirtiyor.

Berkes'e göre "*Laïcisme sözcüğü Katolik Hıristiyanlığın yayıldığı halkların dilinde, özellikle Fransızca'da kullanılır ve kökenine bakılırsa 'halksallaştırma' demektir. Çünkü kaynağı olan eski ve Hıristiyanlık öncesi Grekçedeki laos (halk), laikos (halksal) sözcükleri Hıristiyanlık döneminde klericus, yani din adamları (biz bunlara rahipler diyoruz) dışında olan kişiler için kullanıldı. Modern Fransızca'da laïcisme din adamlarından, rahiplerden başka kişilere, kurullara, yetkililere, dünya işlerinde, hatta din işlerinde üstün bir yer verme davasıdır*". (.16).

Berkes, bu terimin kullanılmasının **iki farklı ve karşıt nedene** dayalı olarak büyük bir karışıklığa yol açtığını söylüyor:

Birinci neden, Berkes'e göre, insanların, laiklik geleneğinin geldiği Hıristiyanlık'taki **din ve devlet ikileminin, İslam geleneğinde de bulunduğu konusundaki yanlış samsıdır.**

İkinci neden daha da ilginçtir:

Berkes, bu kez, İslam geleneğinde, Hıristiyanlıktaki gibi bir "**din-devlet ikilemi**" **olmadığı için, laiklik davasının İslam toplumları için yersiz ve anlamsız olduğunu sanmanın da yanlış olduğunu söyler.**

Yani, Berkes'e göre, İslam dininin geleneği, Hıristiyanlıktaki "**din-devlet ikileminden**" farklıdır, böyle bir ikileme sahip değildir; ama buna dayanarak laiklik süreci Müslüman toplumlar için yersiz ve gereksizdir denilemez.. (s.15).

İşte Berkes, bütün bu açıklamaları doğrultusunda, gerek İslamda "**din-devlet ikilemi**" olmadığından, gerekse, bu ikilem olmadığı ve din devlet bütünlüğü bulunduğu için, din ve devletin birbirinden ayrılması gerekliliği ortaya çıktığı zaman, bu süreç Katolik Hıristiyanlıktaki "**laiklik**" ile anlatılmak istendiğinde, tarihsel benzeşliklerden dolayı pek çok sorunun ortaya çıktığını düşünür ve "**çağdaşlaşma**" sürecini anlatırken "**laiklik**" kavramını kullanmak istemez.

2. Berkes’de Sekülerizm Kavramı

“Laiklik” sözcüğünü Osmanlı-Türk siyasal ve toplumsal değişme sürecinin betimlenmesinde uygun bulmayan Berkes, onun yerine bir başka terimi, “secularism” kelimesini yeğler.

Berkes için, **secularism** biçiminde kullandığı sözcük, Osmanlı-Türk değişmesini, ya da çağdaşlaşmasını anlatmakta **“laiklik”** teriminden daha da işlevseldir.

Çünkü Berkes’e göre **“secularism”** sözcüğü bir yandan tam anlamıyla **“çağdaşlaşma”** terimine karşılık olurken, öte yandan, dar anlamdaki din-devlet ya da devlet-kilise ayrımı davasından çok daha geniş, **“kutsallaşmış gelenek boyunduruğundan kurtulma sorunu”**nu ifade eder. (s.16-17)

Berkes, “sekülerizmi” neden “laiklik” yerine tercih ettiğini açıklamaya, sözcüğün etimolojisinden başlar:

“Katolik Hıristiyanlığın dışındaki Hıristiyanlığın yayıldığı yerlerde özellikle Protestanlığın etkisi altında olan İngilizce ve Almancada kullanılan terimin kökeni Grekçeden değil, Latince den gelir. Bu köken de zamanla değişikliğe uğrayarak şimdiki anlamını almıştır. Aslındaki sözcük, saeculum sözcüğü, ‘çağ’ anlamına gelir ki Arapçada bunun karşılığı olan asr sözcüğü son zamanlara değin Türkçede asır olarak kullanılırdı. Layiklik teriminden önce, asrîlik biçiminde bir sözcük kullanılıyordu. Bu sözcük, secularisme sözcüğünün kapsadığı anlamı taşırsa da, Cumhuriyet döneminden önceki dönemde, ‘çağa uymak’ ya da ‘onun gereklerine uyacak biçimde değişmek’ anlamı, dincilerin elinde kötü bir kavram durumuna getirildi. Asrîlik züppelik, köksüzlük, sathilik, dinsizlik anlamına gelmeye başladı. Ziya Gökalp (ki terimi muasırlaşmak biçiminde kullanmıştır) belki de bu üzüntülü anlamdan, anlamı hiç bilinmeyen bir sözcük bularak kurtulmaya çalıştı; Arapça sözlüklerden o zamana dek kimsenin duymadığı, bilmediği bir sözcük bulup çıkardı. Zenîm biçimindeki bu sözcük, Gökalp’ın kendi yazılarında bile tutunmadı, kendisi muasırlaşmak terimini sonuna değin kullandı.

Asrîleşmek, ya da muasırlaşmak gibi daha uygun olan terimin yerine (anlamının kötüleştirilmesi yüzünden halkın kulağında olumsuz çağrışımlar yaptığından) büyük çoğunluğun anlamını, kökenini, yazılış biçimini bilmediği layiklik gibi melez bir terim bulma işi de aynı kaygı ile yapılmış olmalıdır. Bu terimin kesin olarak hangi tarihte çıktığı, ilk önce kimin kullandığı, yani resmileşmeden önceki kısa tarihini belirten bir incelemeye raslamadık. Gerek dil çağdaşlaşması, gerek düşün ve ideoloji açısından böyle bir inceleme yararlı olacaktır”.(sic.) (s.16).

Ashında dikkat edilirse, Berkes’in tammladığı kavram, doğrudan doğruya “modernlik”tir.

Ama nedense, Berkes, bu terime iltifat etmemiştir.

Oysa bu terim, günümüz toplumsal bilimlerinde, özellikle de “modernleşme kuramı” başlığı altında büyük bir yaygınlık kazanmıştır (Kongar, 1995: 227-248) Protestan Hıristiyanlıkta gelişmiş olan **sekularizmi**, Katolik Hıristiyanlıkta ortaya çıkmış olan **laiklik** sözcüğüne tercih eden Berkes, bu tercihinin altında yatan temel etken olarak **sekülerizm** teriminin, **laiklik** teriminden daha geniş kapsamlı olduğunu belirtiyor:

“Çünkü bu terimde, laïcisme teriminde olandan farklı olarak, kilise ya da kilise adamı, kurul ve kuralları, yetkilileri ile onların dünyasal karşıtlarının (klerikus ile laikus’un) karşı karşıya gelmesi, çok sayıda ölçülere göre birbirinden iyice ayırdedilmesi durumundan ziyade geleneksel, katılaşmış kurul ve kurallar karşısında zamanın gereklerine uyan kurul ve kuralları geliştirme davasının yüz yüze gelmesi durumu vardır”. (s.17).

Protestanlığın “zamana uymakta” Katoliklikten daha esnek olduğunu belirten Berkes, “Asıl sorunun, ‘toplum yaşamının hangi yanları üzerinde gelenek gereklerinin yerine zamanın gerekleri insan davranışlarına yol gösterecektir’ davası olduğu burada daha iyi görülür” diyerek, değişme sürecini, bir “sekülerleşme” olarak gördüğünü, bu nedenle de daha dar kapsamlı bulduğu “laiklik” terimini kullanmadığını belirtir.

3. Berkes’te Çağdaşlaşma Kavramı

Bütün bu açıklamaları yapan Berkes, **sekülerleşme** ile **çağdaşlaşma** arasındaki ilişikiyi kesin bir biçimde, “*secularism sözcüğü bu çağdaşlaşma sözcüğüne hem anlam, hem köken açısından daha yakındır, hatta onun tam karşılığıdır,*” diyerek tanımlamıştır. (s.16).

Berkes, din ve devlet ayrımını vurgulayan **laiklik** kavramından çok daha kapsamlı olduğunu düşündüğü **çağdaşlaşma** terimi ile ifade ettiği değişme sürecini şöyle tanımlar:

“Değer ölçüleri olmayan hiç bir toplum yoktur; ancak bazı değerler zamanın gereklerine göre değişeceğine, zamanla katılaşma, kireçleşme eğilimi gösterirler. Bu, bize üç şeyi anlatır: toplumun insanları arasında birbirine çok yapışık bir birlik vardır; kişiler değişmez kurallara uyarak yaşamayı çok rahat ve kolay bulurlar; toplumlari, yaşlanan kişilerin damarlarının sertleşmesi gibi katılaşmıştır. Kişiler böyle bir durumu çok beğenirler. Ancak değişme zorunluklarının sillesini yemeyen toplum da yoktur. Zamanın yumrukları altında bazı kişiler, alışık oldukları ölçüleri bırakmaya, bazılarını gizli ya da açıkça çiğnemeye; bazıları da dışardan yeni kurallar almaya, ya da kendileri yeni kurallar geliştirmeye

başlarlar. Bunu yapanların iç hayatında ise çatışmalar başlar, bunun da sayısız görüntüleri vardır.

“Bir toplumda en yüksek sayılan değerler, özellikle böyle zamanlarda, dinsel değerler kılıfına girmeye de eğilimlidirler. Din, geleneğin en son sığınağı, en son savunma kalesidir. Aslında toplumun eski yaşayışının kökeninden gelen bir çok alışkanlıklar, kolaylıkla din gereği imiş gibi bir nitelik kazanırlar. İşte bunun içindir ki, çağdaşlaşma sözcüğünün özü, ‘layikleşme’ sözcüğünün söylemek istediği gibi toplumu, bu dinselleşme hummasının yakasından kurtarma işi imiş gibi gözüküyor ve burada laicisme ile secularism terimlerinin anlamları, ayrı sözcük kökenlerinden geldiği halde, birbirlerine uyuyor”. (s.17).

Daha sonra Berkes, “çağdaşlaşma” ile “dinselleşme” arasındaki diyalektik ilişkiye işaret ederek, “dinselleşme” sürecini esas olarak değişimin zorladığı “çağdaşlaşma”nın başlattığını belirtir:

“... bir toplumda değişme zorunlukları ortaya çıkınca, bilerek bilmeyerek ya da isteyerek istemeyerek, çağdaşlaşmaya doğru bir yönelme başlayınca, o zamana dek açıkça din şemsiyesinin altına girmemiş birçok işler, değişme yağmuru karşısında, bu şemsiyenin altında toplanmaya başlar. Örneğin, ilerde göreceğimiz gibi, sırf devlet işlerinde suçlu görülen bir Sadrazam, ‘dine ihanet etmiş bir kişi olarak’ öldürülür. Demek ki, ‘çağdaşlaşma’ ile ‘dinselleşme’ birbirleriyle aşağı yukarı çağdaştırlar. Dinselleşme, çağdaşlaşmaya karşı, kaplumbağanın kabuğuna çekilmesi gibi bir korunma çabasıdır. Bu eserde de göreceğimiz gibi, her çağdaşlaşma döneminin arkasından bir dinselleşme humması başlar”. (ss. 17-18).

Berkes için çağdaşlaşma, özet olarak “kutsal kuralların” sarsılması sorunudur. Bu ise, laiklik ile ifade edilen, din işleri ile devlet işlerinin ayrılmasından çok daha kapsamlı bir süreçtir:

“Şu halde, çağdaşlaşma konusunda asıl sorun, kutsal sayılan alanın ekonomik, teknolojik, siyasal, eğitsel, cinsel, bilgisel yaşam alanlarında daralması, etkisizleşmesi sorunudur. Bu alanın (hiç değilse bazı kişilerin yaşamında) hemen hemen hiç inmesi eğilimi olduğu için, buna karşı olanlar ‘gerici’ adını hak ederler. Bu nitelikte başını kaldırdığı ya da ‘dur, olamaz’ diye kolunu kaldırdığı zaman başka çeşitten bir savaş başlar. Bu savaş artık din-devlet savaşı değil, ileri-geri savaşı olur. İlerleme ve gelişme ile tutma ve denge gibi iki amacı gerçekleştirme çabası biçimin alır. Hatta kimi zaman halk-devlet arası çatışma, aydın-yobaz arası çekişme, ya da dengeleşme, millet-devleti, millet-toplumuna olma biçimine de girer”. (s.20).

III. Değerlendirme

Hiç kuşkusuz Berkes'in, Osmanlı-Türk değişme sürecini, sadece bir "din-devlet ayrımı" olarak görmeyip, "gelenekselden modernliğe doğru bir değişme olayı" olarak algılaması ve incelemesi doğru bir yaklaşımdır.

Bence, bu sürecin adını "sekülerizasyon" karşılığı olarak "çağdaşlaşma" biçiminde koyması da kabul edilebilir bir tutumdur.

Kanımcı Berkes'in asıl katkısı, Osmanlı-Türk değişme çizgisindeki "dinselleşme"nin, aslında "çağdaşlaşma"ya karşı bir tepki olduğu yolundaki diyalektik teşhisidir ki bu bütünüyle doğru bir yaklaşımdır.

Nitekim ben de aynı yaklaşımı 21. Yüzyılda Türkiye adlı kitabımda benimsedim ve kullandım. (Kongar, 1999: 229-263).

Bütün bu olumlu yaklaşımlarına karşılık, Berkes'in, "laiklik" yerine yeni bir terim bulmak için sarfettiği çaba, hem işin terminolojisini biraz daha karmaşık hale getirmiş, hem de "modernleşme" gibi bir terimi dışarda bıraktığı için eksik kalmıştır.

Ayrıca son bir nokta, günümüzdeki oluşumlara da atıf yapılarak, " 'laiklik' esas olarak, zaten 'çağdaşlaşmanın' altında yatan ve demokrasinin de olmazsa olmaz koşulu niteliği ile çağdaşlaşmaya damgasını vurmuş bir kavram değil midir?" diye sorularak, belirtilebilir.

Kaynakça

1. **Berkes, Niyazi, 1973, Türkiye'de Çağdaşlaşma, Ankara, Bilgi Yayınevi.**
2. **Kongar Emre, 1995, Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği, İstanbul, Remzi Kitabevi.**
3. **1999, 21. Yüzyılda Türkiye, İstanbul, Remzi Kitabevi.**

Niyazi Berkes'in Kıbrıs Günleri Üzerine Bazı Değİnmeler

Harid FEDAI *

Değerli bilimadamı Niyazi Berkes'in (1908-1988) Unutulan Yıllar (İletişim Yayınları, İstanbul, 1997) adlı anılar kitabının ilk 19 sayfası, (22-41.ss.) çoğunlukla, 14 yaşına kadar Kıbrıs'ta geçen çocukluk – ilk gençlik günleri ile; ayrıldıktan yaklaşık 50 yıl sonra doğduğu toprakları ilk kez ziyaretle kısa bir süre (11-21 Temmuz) kaldığı 1970 yazına aittir. [Ashında Niyazi Bey ertesi yaz sırf ailesiyle bir kez daha görüşmek üzere yine Kıbrıs'a gelir (3.6-4.8.1971) ve hatta Skoç asıllı 3. eşi **Anice** (P. Flynn) ile Lefkoşa'da evlenir (14.6.1971). Ancak, anılarında bu ikinci gelişinden izler olmayıp, geriye yalnız fotoğrafları kalmıştır.] Bildirimizde, belirtilen bu dilimdeki tespitler üzerinde durmaya, uzun yıllar sonrası kaleme alınan anılara bazı açıklamalar getirmeğe, dönemin olaylarını, kişilerini aydınlatmaya çalışacağız.

1. Kıbrıs'la ilgili bölümün başlarında Niyazi Bey'in şöyle bir tespiti ile karşılaşırız: **“Doğduğum yer olan Kıbrıs Adası, içimde iki çeşit duygu yaratır : Biri tüm ilgisizlik. Diğeri, çocukluğumdan ilk ammsayabildiklerimin bugün bile içimde oluşu - 22. s.”** Hemen sonrasında da bir ekleme yapar : **“Oraya bir kez daha gitmek isteğini içimde hiç duymadım. Ancak bir kez, İkinci Dünya Savaşı sonu yıllarının birinde gitmeğe kalkıştım. Olmadı. İleride anlatacağım –22. s.”** Doğduğu yere yarım yüzyıl gibi uzun bir süre sonra gelmesinin nedenini ilgisizlikle açıklarken, 1940'lı yılların ortalarındaki girişiminin neden gerçekleşmediği konusuna ilerideki sayfalarda dönmeği unutmuştur. Ancak şu kadarını söyler : **“Elimde olmayan, tahminlerim dışında bugün bile bilmediğim gizli bir güç ya da güçler tarafından önlendim -22. s.”** Ancak son yıllarında akrabalarıyla yakınlarına bunun açıklamasını şöyle yapacaktı : **‘Harvard Üniversitesi o yıllarda bir konferans için beni Amerika'ya çağırmişti. Fakat Türkiye Hükümeti, Ankara Üniversitesi'ndeki olaylar yüzünden beni sakıncalı bularak gerekli makamlara hakkımda yazı yazmış, adı geçen üniversitenin direktmesi de bir sonuç vermemişti. Aynı makam bu kez İngiliz idaresindeki Kıbrıs için de aynı uyarıda bulunmaktan çekinmeyecekti’** (Kaynak Altan Tarhan.)

---

* Araştırmacı-Yazar, Doğu Akdeniz Üniversitesi Kıbrıs Araştırmaları Merkezi Üyesi,
Lefke Avrupa Üniversitesi Öğretim Üyesi, KUZZEY KIBRIS TÜRK CUMHURİYETİ

2. Ailesini anlatırken bir yerinde annesinin dadısı Mahir Dadı'dan da söz eder. Ailesi, zamanında onu köle olarak almışlar, sonra da azat olmuş. Hanımı ikiz doğurunca bağırıktan mahalleyi ayağa kaldırmış – 23.s.

Bu siyahi köleler Ada'da çoktu. Lefkoşa gibi bir merkezde; Magosa, Larnaka, Limasol gibi liman kentlerinde ve Lefke, Piskobu (Yalova) gibi limongil bahçeleri yüzünden sürekli ve ağır işçilik isteyen yörelerde bunların sayıları daha da kabarıktı. Sözgelimi Lefke'de bahçenin bir köşesine kerpiçten bir göz ev yapılır ve bu siyahiler -varsa aileleriyle birlikte- oralarda barınırlardı. Nitekim Lefke'de Ahmet Galip Küçük İzzet Efendi'ye ait Mülazim bahçesinin kenarındaki kerpiç kulübede **Kara Ana** diye bilinen ihtiyar kadının, 1940'lı yılların başına değin orada yaşadığını günümüzde anımsayanlar vardır. Bunların çoğuna, yaşlı dönemlerinde, Mahir Dadı'da olduğu gibi, ailenin bir üyesi gibi bakılırdı.

3. Niyazi Bey, yaşadıkları evin yerini belirtirken şöyle diyor : **“Oranın bellibaşlı yollarından biri olan, doğuda Mağusa kapısı denen kale kapısına değin giden yola paralel olan yolun üstündeydi –24. s.”**

Sözü edilen yol; günümüzde Belediye Çarşısı'nın arkasında Ermu Sokağı diye bilinen ve Yeşil Hat'tın geçtiği yoldur ki doğuya gittikçe Mağusa kapısına varır. Ancak daha sonraları trafik akışını kolaylaştırmak için Mağusa kapısının sol yanından geçen daha geniş bir yol açılmıştır. Mahallenin adı ise Tahte'l-kal'a'dan galat Tahtakala'dır. Niyazi Bey'lerin evi işte bu Ermu Sokağı'nın güneyinde ona paralel giden yoldaydı. Kıbrıs'a gelişiinde gidip bakmış ama oralardan eser kalmamıştı : **“Doğduğum evin yerinde yeller esiyordu - 40. s.”**

Mahallenin sokakları hakkında da şöyle bir tespiti var : **“Bizim çocukluğumuzda kışın oralardaki sokaklar çamur deryası gibi olurdu - 24. s.”**

O ve daha sonrası yıllar yalnız oraları değil, Lefkoşa'da çoğu sokaklarının hatta ana sokakların bile çamur deryası içinde olduklarını o günlerin gazetelerinden öğreniyoruz.

Evin önündeki bahçe ile ilgili de şunları yazar : **“Evimizin en çekici parçası küçük bahçesiydi. Bu bahçede büyük bir zeytin ağacı, birkaç turunc ağacı, büyük bir hurma, ve daha da büyük bir okaliptüs ağacı, bir de işlek kuyu vardı. Bir köşede de babamın oyuncağı olan tavukların kümesi -24. s.”**

Lefkoşa evlerinin özelliklerinden biri de bahçeli olmalarıydı. Büyüklü ufaklı bahçelerde en seçkin meyve ağaçları bulunurdu. Kutsal sayılan zeytin ile hurma başta gelirdi. Mezarlık ziyaretlerinde hiç eksik olmayan dalları yüzünden mersin ağacını da diğer ikisine eklemek gerekir. Haç farizasını yerine getirmek için kutsal topraklara gidenlerin bir hatıra olsun diye beraberlerinde getirdikleri çekirdeklerden türemiş bu hurmaların (*Medine hurması*) sonbaharda olgunlaşan meyveleri de çok lezzetli ve makbuldür. Dahası, yerli halk bunların iri cinsli olanlarından '*hurma macunu*' diye içi bademli-karanfilli çok nefis bir tatlı yapar ve hatırlı misafirlerini bunlarla ağırlar. Aranan bu tür tatlılardan biri de ceviz

macunudur.

O zamanlarda her evin 'çuvaldız' ölçeğine göre düzenlenmiş, akar suyu ile ağaçlar için bir de kuyusu vardı. Akar suyun fazlası bir havuzda toplanır ve ağaçların sulanmasına medar olurdu. İçinde türlü-çeşitli ve en seçkinlerinden meyve ağaçlarının bulunduğu Lefkoşa'nın o güzelim eski bahçelerini Haşmet Gürkan, Batı'lı kaynaklara dayanarak, topluca anlatmaktadır (Bkz. Dünkü ve Bugünkü Lefkoşa, 102-109.ss.)

Tavuk kümesine gelince : Tavuk yetiştirmek yalnız baba oyuncağı olmayıp ailenin öbür bireyleri için de geçerlidir. Nitekim , Niyazi Bey'in ağabeyi eczacı **Mustafa Zahid Efendi**'nin (ölm.1962) Lefke'de uzun yıllar çok meraklı bir tavuk kümesi vardı. Onun oğlu **Tevfik Fikret Bey** (ölm. 1997) de aynı tutkuyu sürdürünlendendi. Hatta şimdilere Fikret Bey merhumun hemşiresi **Beria Tarhan Hanımefendi**'nin Lefkoşa'da Köşklüçiftlik'teki evinde dahi yine bir tavuk kümesi mevcuttur.

Söz buraya gelmişken bir noktaya daha değinelim : Ailenin en belirgin özelliklerinden biri de bireylerin bellek gücüdür. Sözelimi, Beria Tarhan Hanımefendi, ilk gençlik yıllarında, Lefke'de, dayısı Ziya Bey'in kitaplığında okuyup da ezberlediği **Recaizade Mahmud Ekrem Bey**'in uzun şiirlerini bugün dahi eksiksiz tekrarlayabilmektedir.

4. Lefkoşa surları hakkında ise Niyazi Bey'in şu tespitleri vardır : **“O zamanlar Lefkoşa kenti hisarlarla çevrili haldeydi. Yalnız güneybatıya düşen Rum bölgesinde hisarların dışına yayılma başlamıştı... Venedik zamanından kalma hisarlar, ve içinden araba ve otomobil geçecek büyüklükte olan sur kapıları sapasağlam duruyorlardı. Başka yerlerde gördüğüm hisar ve kaleler arasında buradakiler kadar sağlam kalam görmemişimdir - 24-25. ss.”**

Lefkoşa hisarlarının üç kapısı bulunmaktadır: Doğuda Magosa, batıda Baf, kuzeyde ise Girne kapıları. Bu kapıların yanlarındaki hisarların yıkılıp yol açılması 1931 yılında gerçekleştirilir.

Yerleşim merkezlerinin sur dışına taşması ise, Niyazi Bey'in değindiği gibi kentin güneybatısından başlar. Burası Kostanza tabyasının batısıdır ki Ledra Caddesi'nin uzantısı olur.

Lefkoşa ve Magosa surlarının sağlamlığı dillerde destandır. Osmanlı döneminde Magosa'nın önde gelen sürgün yerlerinden olması bu yüzdendir. Eski kaynaklar bu surların sağlamlığını hep belirtmişlerdir. Örneğin, kısa bir süre önce yayımlanan, **Pirî Efendi**'ye ait Kıbrıs'ın ilk fetihnamesinde ve onun özeti sayılan Kıbrıs Tarihçesi'nde surlarla ilgili ayrıntılı bilgiler vardır. (Bkz. **Harid Fedai, Fethiyye-i Cezire-i Kıbrıs, KKTC. Milli Eğitim, Kültür, Gençlik ve Spor Bakanhğı Yayınları-18, Ankara 1997.**)

5. Niyazi Bey'in annesi ve ikiz kardeşi Enver Bey ile Lefke'ye ilk gidişleri var (25-26.ss.). Yaşı küçük olduğu halde gördükleri, yaşadıkları –bunca yıl geçmesine

karşın- yine de belleğinde capcanlı. Lefkoşa'dan Omorfo'ya (Güzelyurt) trenle, oradan da Lefke'ye faytonla gidilecekti. **“Başlıca Türk kasabalarından olan Lefke'ye o zaman tren henüz ulaşmamıştı. – 25.s.”** diyor Burada bir ekleme yapalım : Tren yolu o tarihten sonra da Lefke'ye kadar uzatılmış değildir; ve de hiç olmamıştır.

“Kaç yaşındaydık. Bilmiyorum. Fakat bize bu tren ve atlı araba yolculuğu büyük bir macera gibi gelmişti. - 26.s.” Tren taşımacılığı Kıbrıs'ta 1905 yılında başlar ve 1951'in sonuna değin sürer. Ancak 1916'ya kadar tren yalnız Magosa ile Lefkoşa arasında çalışıyordu. Hattın batıya, yani Omorfa'ya (Güzelyurt) uzatılması bu tarihten itibaren. Buna bakarak Niyazi Bey'in o tarihte en azından 8 yaşlarında olması gerekirdi, diyoruz.

“Gideceğimiz yerde eczacı olan büyük kardeşim oranın biricik atlı arabası olan Sabri'nin arabasını göndermiş.- 25.s” Sözü edilen, yaşça en büyük ağabeyi **Mustafa Zâhid Efendi** (ölm.1962) idi. Ağabeyi 1890, kendisi ise 1908 doğumlu olduğuna göre aralarındaki fark 18 idi. Mustafa Efendi Lefke'ye eczacı olarak atanmış ve oranın iyi ailelerinden birinin kızı olan **Ülfet Hamm**'la evlenmişti. Sözü edilen arabacı **Sabri Dayı Arnavut Ali**'ler diye bilinen ve dürüstlüğü ile tanınan Lefke'li bir aileye mensuptu. Yolcuların ona güven duymasının bir nedeni de, her ihtimale karşı, arabanın arkasında yedek bir at bulundurmasıydı. Lefke'nin eski günlerini anlatan bir şiirde işbu **Sabri Dayı**'ya ait dizeler de vardır.- **Ek : 1, 18. beyit..**

Niyazi Bey bu ziyaretin yapıldığı mevsimi de anımsamaya çalışıyor ve **“...her halde ya Şubatı ya da Mart - 26.s.”** diyor. **“Araba yer yer portakal bahçeleri arasından geçerken çiçeklerin kokularını duyuyorduk – 26.s.”** Portakal çiçeklerinin kokuları geldiğine göre bu ay Şubat değil en azından Mart olmalıydı, diyeceğiz.

“Sabahleyin uyandıığımız zaman pencerenin dışından gelen tatlı bir su sesi bizi çok sevindirmişti. – 26.s.” Konuk edildikleri bina, Lefke'de Orta Cami ile Aşağı Cami arasında, Ahmed Zeki Efendi Sokağı'nın sonunda, Ülfet Hanım'a ait, bahçe içinde bir evdi. Bahçeleri sulamak için arklardaki suların şarıldayarak akmaları da, doğallıkla, konuklara ilginç gelirdi. Ve de bu sular, yer yer, kasabada bol olan eski değirmenlerin gerizlerinden akardı (**Bkz. Ek:1, 15. beyit.**) Bir kaynakta Lefke'nin bu arklarıyla sularına, dolayısıyla dahi olsa değinen, iki de paragraf vardır. İlginç olduklarına inandığımızdan onları ekte veriyoruz : **Ek-2.** Lefke'de Niyazi Bey'i en çok etkileyen de evdeki gürül gürül yanan ocak olmuştur: **“Yataktan kalktıktan sonra bitişik odadaki ocak gürül gürül yanıyordu. Onun çevresinde çay içtik; zeytin, peynir, ekmek yemiştik. Bu satırları hocalık yaptığım Kanada'da Pointe-Claire adlı yerdeki evimde bir Noel gecesi ocakta yanan odunları seyrederken yazmak aklıma gelmişti. Alevlerin, ocağın iç duvarları üzerine yaptığı dalgalanan yankılarını**

seyrederken o ilk çocukluğun ocak seyrini düşünmeye daldım. O zamandan beri ocakları severim – 26. s.” O günlerin Lefke’inde bol olan zeytin ve portakal odunlarının, böylesi ocaklardaki güzelliği, daha bir artırdıkları da bu vesileyle belirtilmelidir. Bunların hem ısı gücü yüksek, hem de uzun süreli olmak gibi özellikleri vardır.

6. **“Yaşamımın Kıbrıs’ta geçmiş olan döneminin en izlenimli yılları Türkiye’de ulusal kurtuluş savaşı yılları olmuştur - 26. s.”** Böyle diyor Niyazi Bey ve bazı tespitlere gidiyor. Kıbrıs Türkleriyle ilgili olanlardan bir cümle aktaralım: “[Kıbrıs Türkleri] ...Türkiye ya da Türklük karşıtı dünya güçlerinin tutsağı olduklarını, İstanbul’un yabancı tutsaklığı zamanından önce onlar sezmeğe başlamışlardı.- 27. s.”

O günler Kıbrıs Türkleri için de en zor dönemdi. İngiliz, 5 Kasım 1914’de Kıbrıs’ı tek yanlı olarak topraklarına kattığını duyurmuş; iki devletin çok sıkı dostluğundan ürken Türk halkı bir gün İngilizlerin kendilerini Yunan’a teslim edebileceğine dair korkulu rüyalar görmeğe başlamıştı. Öte yandan Rumların gemi azya almalarıyla yaratılan gergin bir ortam içinde yaşamak vardı ve bunun alternatifi ise ancak göç olabilirdi. 1897 Tesalya savaşına Kıbrıs’tan da gönüllü Rumların katılması, 1890’lı yılların sonlarına doğru öğretmen kimliğiyle Ada’ya gelen Yunan militanı Kadalanos’un kışkırtmaları yüzünden çıkan Limasol ve Hamitköy’deki kanlı olaylar, (Bkz. Harid Fedai, 1912 Olayları, Yeni Kıbrıs, Haz., Tem., Ağ., Eylül-Ekim 1985, 4 yazı); 1911 Trablus-Garp savaşında donanma yetersizliğimizi fırsat bilen Rumların taşkınlıkları karşısında Türklerin Enosis’i protesto mitingleri düzenlemek durumunda kalmaları, (Bkz. Harid Fedai, 1911 Yılında Enosis’i Protesto Mitingleri, Yeni Kıbrıs, Ağustos-Eylül 1987), 1913 de Girit’in resmen elden gitmesi ve nihayet Birinci Büyük Savaş (1914-18) yüzünden dört uzun yıl, her şeyden yoksun bir toplum... Çıkması mukadder savaşa Almanlardan yana gireceğimizin iyice anlaşılmasıyla, İngilizler askere alıp bizi cepheye sürer, Türk’ü Türk’e kırdırır endişesiyle, hal ve vakti yerinde olanların başlattıkları göç dalgaları Ada’da kalanların moralini bozacak keredeydi. Çanakkale’de esir düşen Türk erlerinin Magosa esir kampına getirilmeleri ve de göz göre göre çektikleri, buradaki halk için bir başka gaileydi. (Bkz. Hüseyin Yakış, Kıbrıs’ta Kaybolanlar, Kıbrıs Postası, Lefkoşa, 24.10.-18.11.1986.) Karşı tarafın yalan – yanlışlarla dolu propagandaları İstiklal Harbi yıllarında doruğa tırmanacak, halkımızı ayakta tutabilmek için, zehirin panzehiri kabilinden, Söz gazetesi sahibi Remzi (Okan) Bey’in yayınladığı iki haber, başını belaya sokmaya yetecekti. (Bkz. Harid Fedai, Anadolu Kurtuluş Yıllarında İki Haber, İki Öfke, Yeni Kıbrıs, Aralık-Ocak, 1990) Kardeşleri cepheye vururken, düşman bir devletin idaresi altındaki Kıbrıs Türkleri ise, bir ölçüde, Trablus-Garp savaşı ardından donanmaya yardım amacıyla kurulan cemiyete; 1912 de Bulgaristan sınırında nöbet bekleyen askere **“Hediye-i**

Şitaiyye : Kışlık Hediye “ adı altında başlatılan bağış kampanyasına, ve nihayet İzmit felaketzedeleri için uzanan ellere katkıda bulunmakla avunuyor ve de Kurtuluş Savaşı'nın olumlu sonucunu tarifi zor bir heyecanla bekliyordu.

Sömürge yönetimi karşısında iki toplumun aldığı tavrı Niyazi Bey şöyle değerlendirecekti : **“Ora halkı savaş görmedi, fakat savaş-dışı kalış oranın Türk halkı ile Rum halkı arasında ayrı ve zıt özelemler geliştirmelerinin başhca nedeni olmuştur. Bu zıtlık Türk halk ve Rum halk arasında oradaki yabancı yönetimine karşı bu iki halk arasındaki tutum karşıtlığında da kendini gösterir. Bunun bir yam, Rum halkının İngiliz karşıtlığı ve bunun daha açık ve cesurca görünüşü ; diğer bir yam umutsuzluğa düşen Türk halkının ister istemez İngiliz idaresini artık yalnız bir oldu-bitti olarak değil, Yunan ‘tehlikesine’ karşı bir dayanak olabileceğini benimsemeye başlaması olmuştur. Özellikle varlıklı aileler arasında. Türkiye’de kurtuluş savaşının başarı ile sonuçlanması Kıbrıs’taki Rum halkını Türk düşmanı değil, İngiliz düşmanı yapmış, bunun açık görünüşleri daha o zamandan başlamıştı. Britanya hükümeti[nin] Yunan devletini Alman yanından koparıp İngiltere yamına kazanma[sıy]la doğan umutlar, Rum halkı düşmanca yana çevirmişti- 27. s.”**

Niyazi Bey’in ‘doğan umut’ dediği Kıbrıs’ın Yunanistan’a bağlanması idi. Bunun da gerçekleştirilmemesi doğallıkla, Rum halkının İngilizlere karşı düşmanca tavrı almasına yetecekti. İki toplum arasındaki bu göreceli yumuşama Atatürk-Venizelos yakınlaşmasıyla daha da artacak ve 1938 yılının 22 Haziranında Kıbrıs’ı ziyaret gelen Hamidiye gemisinin subay ve personeline gerek Magosa ve gerekse Lefkoşa’da “hüsn-ü kabul”ler, ağırlamalar şeklinde kendini gösterecekti. O günlerin Rum gazeteleri görülmeğe değerdi. Genç Türkiye Cumhuriyeti’nin Türk denizcilerini övücü yazılar, hatta şiirler sayfalar dolusuydu.

7. Sömürgecilerin dili olan İngilizce için de Niyazi Bey şunları yazar: **“Sonradan öğrendiğime göre, ne Türkler, ne de Rumlar arasında gerçek anlamda İngilizce bilen de yok gibidir. Birkaç tane iyi İngilizce bilen kişi parmakla gösterilirdi. - 28. s.”** Bunun, belki de Berlin’deki antlaşmadan ileri geldiği varsayımını ortaya atan Berkes, daha sonraki kiracılık zamanından kalma düzende bir değişiklik olmadığını da eklemeyi unutmaz.
8. Rumlar için kesin bir şey söyleyecek durumda değiliz; ama Türkler için bunun kesin olduğunu belirtebiliriz. Nitekim, 1920’li yıllarda İngilizce’yi iyi bilen üç kişiden biri Lefkoşa’daki Shakespeare özel okulunun sahip ve müdürü, eğitimci, kültür adamı Necmi Sâkîb Bodamyalı-zâde (ölm. 1964); ikincisi, Kıbrıs’ın yetiştirdiği ender aydınlardan Ahmed Râik Efendi (ölm. 1962); üçüncüsü ise Vilayet tercümanı, tarihçi M. Midhat Bey’di.(ölm. 1940)
9. Niyazi Bey, kendisinde güzel yazı yazma yeteneği olduğunu sezen ve onu bu konuda teşvik eden, Şer’iye Mahkemesi mensuplarından, hocası Râtip Efendi’den söz eder ve onunla ilgili iki de anısını dile getirir; arada, onun fiziki portresini de

çizer – 29 - 30. ss.

Bu Râtip Efendi; tanınmış iş adamlarımızdan olup, başka girişimlerinin yanı sıra makarna da üreten tesisleri yüzünden halk arasında Makarnacı diye bilinen Ahmed Ziyaeddin Bey'in (ölm.1992) babasıydı. Günümüzde onun da iş hayatına atılmış evlatları vardır.

10. Niyazi Bey, anılarının bir yerinde anne ve babasından da kısaca söz etmeyi unutmaz: **“Annem sık sık [namaz] kılardı, Enver ile ben seyrederdik. Babamın bir kez kıldığını görmedim. Yalnız Ramazan gelince her gece Ayasofya minaresinde bir alay kişilerle ‘Salat ü Selam’ getirdiklerini dinlerdik. Annem de bu tür dindarlıkla alay ederdi. Annemin mevleviliğe adanmış olduğunu bütün yaşamım boyunca bilişimdir. Ancak şimdi anlıyorum ki babam, gizli ya da açık olarak Bektaşî’ydi... Çok açık düşünlü, gösterişsiz (mütevazı) bir kişiydi. Hiçbir dincilik gösterişi yoktu -30. s.”**

Babası Hüseyin Hüsnü Efendi, Lefkoşa'nın dışındaki sinir hastalıkları hastanesinin çalışanlarından. Emekliye ayrıldıktan sonra o zamanki Ayasofya ilkokulunun bir kenarında öğrencilerin kırtasiye ve başka gereksinimlerini karşılayan küçücük bir dükkân açmış. Yüksek öğrenim için ikizler 1922 yılında İstanbul'a giderken beraberlerinde anne ve babaları da vardı. Ancak bir süre sonra Hüseyin Hüsnü Efendi bir trafik kazasında yaşamını yitirecekti (1941).

Misafirliğe gittikleri bir ramazan gecesinde yatsı zamanı gelince kadınlardan çoğunun namaz kılmak üzere bir odaya çekildiklerinden bahisle, **“Aralarında babamın kız kardeşi olan ve Ayasofya başımamının eşi olan Nazenin Hamm da vardı - 31.s.”** der.

O zamanın başımamı Hafız Hüsnü Efendi idi. Onun oğlu Fevzi Bey, uzun yıllar kamu görevinde çalıştıktan sonra İngiltere'ye göçmüştür. Fevzi Bey'in Londra'da, tıp dalında büyük başarılar sağlamış iki kızı vardır : Dr. Ten ve Dr. Özgen hanımlar.

11. Bu tespit de yazım (imla) ile ilgilidir : **“Abdülhamid döneminden sonra yazıları Türkçeleştirmek programı başlamıştı. Belki şaşacaksınız, özellikle Kıbrıs'ta! Biz daha ilkokuldayken Osmanlıdaki uzun tümcelere, sözcüklerin sesli harflerle yazılmamasına karşı okulda bir savaş açılmıştı. Türkçe hocamız Ülfet Bey, kitabımızı açtırır, bütün sözcükleri birer birer kalemimizle fonetik yaptırır - 31. s.”**

Yalnız yazım'ı değil, alfabe konusunu da ele alan, o günlerden kalma elimizde bazı veriler vardır. Bunlardan biri, çekilen telgraflardan bazılarının Latin harfleriyle yazılmış olmasıdır. İkincisi ise; Türk dünyasını, bir bütün olarak ilgilendiren konular arasında öncelikle yazım'ı ve Latin harflerine geçilmesini katan Ahmed Râik Efendi bir yazısının sonunu şöyle noktalayacaktı :- **Ek : 3** . Ülfet Bey ise uzun yıllar öğretmen ve müdür olarak ilkokullarda hizmet veren kişidir. Bu Mehmet Ülfet Bey (1893-1968) Türk halkının direniş mücadelesine katılan ve 1958 yılında Kaymaklı'da bomba imal ederken yaşamlarını yitiren

gençlerden birinin, Ulus Ülfet'in de babasıydı.

12. Niyazi Bey, **“Kıbrıs'm bir yabancı devlet yönetimi altında oluşunun tek yararı, benim zamanımdan önce oranın daha liberal bir ülke olabilmesiydi – 32.s.”** der ve sav'ını kanıtlayıcı bazı örnekleri sıraladıktan sonra da sözünü şöyle bağlar : **“Biz evimizi bırakıp gittikten sonra ne olduklarımızı bilmediğim birçok kitap ve gazete koleksiyonları arasında Eşref'in -yanılmıyorsam- Mısır'da basılan birçok kitapçıkları vardı. Bunlardan başka ta Azerbaycan'dan gelme mizah dergileri bulunduğunu ammsıyorum. - 33. s.”**

Daha önce de değindiğimiz gibi Kıbrıslıların dış Türklerle ilişkileri vardı ve aydınlar türlü dış ülkelerde yayımlanan gazete/dergilerle yazışmalarda bulunuyorlardı. **Semaratü'l-Fünûn** (Beyrut), **Nasihât** (İskenderiye), **Türk** (Kahire), **Ümit** (Girit), **Balkan** (Ruşçuk), **Füyûzat** (Bakû) ve **Hayat** (Tiflis) bunlardandı. Şair Eşref, bir süre Kıbrıs'ta da yaşamış hatta buradan ikinci bir hanımla da evlenmiş; ancak hanımının veremden ölmesi üzerine Kıbrıs'ı terk etmiştir. Eşref'inkiler gibi yurt dışında türlü yerlerde basılan başka eserler de Kıbrıs'a gönderiliyordu. Lefkoşa'da 9 yıl kadar önce yer alan bir sempozyumda dış Türklerle ilişkileri konu edilen bir bildiri sunulmuştur. (Bkz. **Harid Fedai, Yüzyılımızın Başlarında Kıbrıs-Dış Türkler İlişkisi, Çeşitli Türk Toplamları arasında Dil ve Kültür Bağı Sempozyumu, Bildiriler, Lefkoşa- Kıbrıs, 5-6 Ekim, 1990.**) Avrupa'ya geçmek için bazı Jön-Türkler'in İngiliz yönetimindeki Kıbrıs'ı bir atlama-taşı olarak kullandıkları da bu vesileyle belirtilmelidir.

13. II. Meşrutiyet'in Kıbrıs'ta büyük memnunluk yarattığına değinen Niyazi Berkes, babası ile büyük kardeşlerinin de Jön-Türk olduklarına değindikten sonra sözünü şöyle sürdürür : **“... bu ileri kafalı kişilerin akıl hocası Larnaka'daki Niyazi Efendi adlı bir ilkokul Başöğretmeniydi. Bu, Mustafa Kemal'in çıktığı zamana rastlar. O, bütün gazeteleri, elde edilebilen kitapları okur; kuşukları, bocalamaları olanlara akıl hocalığı ederdi. Kısa boylu, kırçıl bıyıklı, çok terbiyeli, çok iyimser bir adamdı - 34. s.”**

Bu Başöğretmen Niyazi Efendi (ölm.1953), Müftü Hilmi Efendi'nin şiirlerini bir defterde toplayıp onların günümüze ulaşmasına vesile olan zattır. (Bkz. **Harid Fedai, Kıbrıs Müftüsü Hilmi Efendi, Şiirler, KKTC. Milli Eğitim ve Kültür Bakanhğı Yayınları -9, Lefkoşa, 1987.**)

14. Niyazi Bey Çanakkale'de şehit düşmüş bir akrabasından söz eder: **“Birinci Dünya Savaşı ile ilgili olarak duyduğum bir şey, Çanakkale savaşı ile ilgiliydi. Halamın Suphi Bey adında benim hiç görmediğim bir oğlu vardı. Kurmay Albay'ken Çanakkale'de şehit olmuş. Bu haber, ya Kızılhaç ya da Kızılay yolu ile geldiği halde, baba yanlısı akrabalarım, onun savaş bitince geleceğine inanırlardı. Fakat Suphi bir daha gelmedi - 34. s.”**

Sonra da devamla; şehit albayın dul eşini, iki kızını ve oğlu **Senaî**'yi İstanbul'da arayıp bulduklarını, bu Senaî adının aslında babasının adı olup sonra da oğluna

verildiğini; ama, hayat kavgasının olumsuz koşulları yüzünden izlerini kaybettiklerini anlatır.

Niyazi Bey'in Kıbrıs'taki akrabalarının bu şehit Albay hakkında hiçbir bilgileri olmadığını öğrendik ve Çanakkale üniversitesinin ilgili merkeziyle temasa geçerek resmi kayıtlardaki bilgileri edinmeğe çalıştık. Pek yakında istenilen verilerin elimize ulaştırılacağını umuyoruz.

- 15- I. Dünya Savaşı'yla ilgili, Sayın Niyazi Berkes, **“Köylüye varıncaya kadar çoğunluk, Almanya'nın bulunduğu yanın savaşı kazanacağına inanıyordu - 35. s.”** dedikten sonra bir de anısını aktarır : **“Savaş yıllarında... babamla eve gelirken babamın çok kez karşılaştığı Bir Hacı Akif Efendi vardı.. Köşe başında durur, savaş havadislerini tekrarlardı... Fakat annem, Hacı Efendi hakkında halamdan gelme kimi öyküleri gülerek anlatırdı. Halam ile hacce gitmişlerdi...35. s.”** Bu Hacı Akif Efendi zamanının en dindar ve bilgili kişilerinden sayılırdı. 93 Harbi'nde Ruslar karşısında hak etmediğimiz bir yenilgi sonucu esir düşen ve bunu bir ar meselesi yaparak as-kerlikten istifayla doğduğu yer olan Kıbrıs'a dönen Müsevvid Osman Efendi-zâde Mehmed Derviş Efendi; bir süre sonra ablasının oğlu yüzünden maddi müzayakaya düşünce, Hz. Muhammed'den şefaath dileyen bir mektup kaleme alacak, ve bu mektubu Peygamber Efendimiz'in kabrine koyması için hac yolcusu Hacı Akif Efendi'ye teslim edecekti. Bu ilginç mektubun bir sureti elimizdedir. (Bkz. M. Lütfi İkiz, **Müsevvidzade Derviş Efendi'nin Peygamber Efendimiz Hazretleri'nin Mübarek Kabirlerine Takdim Eylediği İstida, DAÜ, İkinci Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi, Gazi Mağusa, 24-27 Kasım, 1998.**)

- 16- I. Dünya Savaşı sonrası için de Niyazi Bey şöyle yazar : **“Yenilgi ve mütareke günlerini pek ammsamıyorum... bir istisna ile - 35. s.”** dedikten sonra da ekler : **“Lefke yakınmda bakır madeninın dışmda bir yazlık yerde kalıyorduk. Akşamları orada bulunan okumuş yazmış kişiler toplamr, kaldığımız binamn önünde çayırları, akan dereyi gösteren balkonda şezlonglara uzanarak konuşulurdu - 35. s.”**

Bu ev bizim tespitlerimize göre Lefke'nin 3 kilometre kadar doğusunda **Fugasa** ya da yaygın adıyla Skouriotissa köyündeki Kıbrıs Maden Şirketi'ne (CMC) ait evlerden biri olmalıdır. Şirket'in merkez binaları buradaydı ve dairelerin çevresine de personel ve işçi evleri yapılmıştı. Niyazi Bey'in bu şirkette çalışan Salih Zeki adında bir ağabeyi vardı ve görevi gereği büyük bir olasılıkla bu evlerden birinde oturuyor olmalıydı. Dairelerle evler, yüksekçe bir yerde yapılmış olup batıya doğru da önlerinden Kargot Deresi akardı. Kıbrıs'ın eski günlerinde yaz-kış akan dört dereden biri. [Babası Hakim Raif Bey bu dere boyundaki köylerden birinde doğduğu ve kendisinin çocukluğu da kısmen buralarda geçtiği için Cumhurbaşkanı Sayın Rauf R. Denktaş çocukluk günlerinin amlarını topladığı kitabına Karkot Deresi adını vermiştir – (Kıbrıslı Yayınları, İstanbul, 1996).

Günümüz Cengiz Topel Hastanesi'ne giden yol kavşağındaki kuru dere yatağı, işte bu Karkot'un devamıdır.]

Niyazi Bey, küçük yaşına karşın, Lefke'deki aydınların Rusya'daki ihtilalle (1917) gündeme gelen 'Bolşeviklik' konusunu nasıl yavan ve komik bir şekilde tartıştıklarını da ayırımıdadır. Bu konuşmalar, çoğunlukla, mal-mülk ve kadın paylaşıklığı üzerinde odaklanıyordu.

17. Kitaptan savaş sonrası Kıbrıs Türk halkının durumundan da bir kesit alalım: **"Birinci Dünya Savaşı zamanından beri oradaki Türk halkının siyasal durumu belli değildi. Dışarı gidebilenler ancak kaçak olarak gidebiliyordu. İdadi'deki hocaların çoğu Kemalistti. Yalnız, savaşın bitmesinden sonra İstanbul'da kalmış Kıbrıs doğumlu kişiler geri gelebiliyorlardı -37. s."** Bu tespiti aşağıdaki eklemeye tamamlayalım :

Çıkışlara gelince : Türkiye'nin yalnız işgal altındaki bölgelerine giriş için Kıbrıs'ta gerekli önlemler alınmıştı. Şöyle ki : Dilekçe sahipleri Fransız konsolosluğuna başvuruda bulunur ve kaza komiserliğine havale olunan aday oradan pasaportunu aldıktan sonra yine Fransız konsolosluğunun onayıyla Kıbrıs'tan çıkabiliyordu. Bu gerçeği ise o günlerde yayımlanan Doğru Yol gazetesinden öğrenmiş bulunuyoruz.

18. Niyazi Berkes Bey bir paşadan söz eder : **"Derviş Paşa adında biri varmış. Ben yalnız fotoğrafını gördüm - 38. s."**

Bu zat Tüccarbaşı Hacı Derviş Efendi'dir. Ve bizde 11 Temmuz 1889'da sadece 16 sayı yayımlanan **Saded** bir yana bırakılırsa gerçek anlamda ilk gazete **Zaman**'dır. Osmanlı Kiraathanesi adına 25 Aralık 1891'de yayımlanan bu gazetenin imtiyaz sahibi de işte bu Hacı Derviş Paşa'ydı. Günümüzde müze olarak kullanılan, Lefkoşa'daki Arab Ahmed Mahallesi'ndeki Derviş Paşa Konağı bu zata aitti.

19. Belleğine takılanlar arasında bir kez tiyatro seyrine götürüldüğü de vardır : **"O zamana değin Türklerin tiyatro binası yoktu. Türkçe piyes oynayacağı zaman Rum tiyatrolarından birini kiralarlarmış. Ben bir kez Türkçe piyes oynanan bu tiyatrolardan birine götürülmüştüm. Yarım daire biçiminde kat kat locaları, pırıl pırıl yanan avizeleri ile modern bir tiyatroydu. Anadolu'da Yunan yenilgisi başlayınca; ya Rumlar tiyatrolarını kiralamadıklarından, ya da bizinkiler artık ona tenezzül etmek istemediklerinden Beliş Paşa hazretlerine kısa süre içinde bir tiyatro [binası] yaptırma görevi düşmüştü. Onun tiyatro binası daha büyük bir bina olmuştu. Ne var ki son derece zevksiz, ayrıca halk tarafından pislik içinde bırakılan bir tiyatro binası kazanılmıştı - 38. s."**

Niyazi Bey'in Rum tarafında götürüldüğü tiyatro binası, anlatmasına bakılırsa, o zaman yapı itibarıyla tek olan Papadopoulos idi. Bina, yalnız tiyatro maksatları için değil, ayrıca sinemahane olarak kullanılırdı.

Türk kesimi; gerek tiyatro, sinema ve gerekse konser gibi başka etkinlikler için

Rum kesimindeki Papadopoulos, Magic Palace, Loucoudi ve Pallas gibi binaları icar ediyorlardı. Bu hal, Türk kesiminde tiyatrohane yapılmasıyla da durmamış, 1950'li yılların başlarına değin sürdürülmüştür.

Yediler Sokağı'nda olup da 1953 yılında bir yangın sonucu yitip giden Beliğ Paşa tiyatro binasının Papadopoulos'a oranla daha büyük olduğu doğru değildi. Üstelik onun yanında yalın kat ve çok basit kalıyordu. Bina ayrıca sinema salonu olarak da uzun yıllar hizmet vermiş, son yıllarında ise bir yabancı orada dans okulu açmıştı.

20. **“Rüştiyeyi bitirdiğimiz sıralarda okul arkadaşlarımız arasında siyasal tartışmalar oluyordu. Bu tartışmalardan en çok aklımda kalanı aynı sınıfta bulunduğumuz, kendine özgü bir konuşma tarzı yüzünden sadece ‘Memet’ değil ‘Mehmet Bey’ dediğimiz çocukla aramda süren bir hilafet ile saltanat tartışması ya da çekişmesi olmuştu. ‘Mehmet Bey’ çok ciddi, namuslu, fakat çok inatçı bir çocuktur. İddialarının aslında kendi kafasından değil, evlerindeki inançlardan geldiğine inanıyordum. Ben sultanlıktan sonra halifeliğin de kaldırılacağını, bunun bir zorunluluk olduğunu ileri sürerken o, sultanlığın bile kaldırılmış olmasını şiddetle kınardı - 38. s.”**

Adı edilen kişi, Ankara'da tanınmış bürokratlardan, Kıbrıs davasının benimsenmesinde büyük katkıları olan; 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla Türkiye nezdindeki Kıbrıs elçiliği görevinde bulunmuş merhum Mehmet Ertuğruloğlu idi; rahmetle anarız.

Ancak, Niyazi Bey, bu konuyu tartıştıkları bir başka gün arkadaşı ayrıldıktan sonra annesi tarafından sorguya çekildiğine de değinir ve şöyle der : **“Ona hilafetin kaldırılmasının Mustafa Kemal'in en önemli devrimi olduğunu öyle bir anlatışım vardı ki o gün annem de inandı - 39. s.”**

Burada bir açıklama yapmak gereğine inanıyorum. Çünkü, saltanat için söylenenler tamam da, Halifeliğin 1924 yılında kaldırıldığı hatırlanırsa Niyazi Beyler o zamandan önce Kıbrıs'tan ayrılmış olmalıydılar. Yani konuyu annesiyle tartıştığı günlerde böyle bir devrim henüz gerçekleştirilmiş değildi. O halde alıntıdaki **“olduğu”** sözcüğü **“olacağı”** şeklinde algılanmalıdır, diyoruz.

21. Niyazi Bey, Kıbrıs'la ilgili anılarını noktalamadan önce doğduğu topraklara yaklaşık 50 yıl sonra ilk gelişi olan 1970 yılına değinmeden de edemez - 39.41. ss.

Toplumbilimleri Araştırma Enstitüsü'nden yardım alarak Kıbrıs'ta Lusignan, Venedik ve Osmanlı toprak yapılarını incelemeğe gelmişti. Bu satırların yazarı da kendisini ilk kez o vesileyle Lefke'de görüp tanımış ve ailesi topluluğunun o kısıtlı ortamında, bir bahçe evinde, birkaç saatlik bir yaz gecesi sohbetine fırsat bulabilmişti.

Kıbrıs Türk halkı o günlerde, birbirlerinden kopuk küçük yerleşim birimlerinde, maddi-manevi bir yorgunluğun içinde, ayakta kalma uğraşı veriyor, kültür

işlerini de çoktan askıya almış bulunuyordu. Niyazi Bey bu bakımdan çok yakınmış ve haklı olarak, “... **başvurduğum çabalara karşı en küçük bir ilgi ve yardım göremedim - 40. s.**” demişti.

Daha sonra da Sultan Mehmed Kütüphanesi'nin perişan halinden söz eder. Bu kütüphane iki yıl önce benim de içinde bulunduğum bir heyet tarafından sayıma tabi tutulmuş ve kısa bir süre evvel Girne'deki Milli Arşiv'in avlusuna inşa edilen özel binaya taşınmıştır. İstanbul'daki İsar Vakfı'nca hazırlanan Kıbrıs İslam Yazmaları Kataloğu'nda (İstanbul, 1995) bu kütüphane yazmalarımın da dökümü vardır. Böylelikle, büyük bir ihmal, geç dahi kalınsa, giderilmiş oldu. Girne Kapısı mezarlığı hakkında da şunları yazar : **“O arada annemin, ninemin, dayımın ve daha başka akrabaların bulunduğu mezarlığı olsun göreyim derken o muazzam mezarlığın da yok edildiğini gördüm. Fenikeliler zamandan şimdiki döneme değin bu adaya Doğudan, Batıdan en ünlü devlet yönetimleri gelmişti. Hesapladım, en uzun olan Osmanlı Dönemi! Oranın şimdiki ilericileri bu dönemi yok etmek için ellerinden geleni yapmışlar sanki - 40-41. ss.”**

Sözü edilen mezarlığın yerinde bugün Demokrasi Ortaokulu, 20 Temmuz Fen Lisesi, Güzel Sanatlar Ortaokulu, Kız Öğrenci yurdu, Lefkoşa Türk Lisesi, Sedat Simavi Endüstri ve Meslek Lisesi var. Türkiye Cumhuriyeti Büyükelçilik binası ile Atatürk Kültür Merkezi alana daha sonra inşa edilmişlerdir. Adı edilen mezarlık II. Dünya Savaşı (1939-45) sonlarına değin kullanılmaktaydı. Aradan 10-12 yıllık bir süre henüz dolmuştu ki Türk liderliğinin emriyle burasının düzeltilip okul yapılması kararlaştırıldı. Ailelerden pek azı, akraba mezarlıklarını Magosa yolundaki yeni gömütlüğe aktarma olanağını bulmuş, geriye kalanlar ise yitip gitmişlerdir.

İslamiyetteki teamüle göre bir mezarlığın kullanıldığını hatırlayan tek kişi hayatta kaldıkça o yerin başka maksatlara tahsisi uygun görülmez. Uygur ülkelerde ise bu tür kullanımlar için yüz yıllık bir sürenin geçmesi esas alınır.

Son olarak bir noktaya daha değinelim : Kendisiyle görüşmemizde başından geçen Ankara olaylarını o güne değin bir türlü unutmadığı, sineye çekemediği izlenimini edinmiştim. Bunlar olmasaydı belki daha uzun yaşayacak, daha etkili olacaktı; bilemiyoruz. Ancak, uzun yıllar yaban ellerde bağır sürse bile yine de Türk düşün dünyasında kendisine özgü bir yer edinmeği başarabilmiştir.

Niyazi Berkes gibi özgün bir kimlik ve hoş bir seda bırakarak bu dünyadan geçenlere ne mutlu! Bir Kıbrıslı olarak onunla övünç duyar, anısı önünde saygıyla eğilirim.

Köşklüçiftlik –Lefkoşa

4 Nisan 1999.

Ekler : 4

Ek : 1*(Harid FEDAI)***Lefke Sayıklamaları**

1. *Evlerden teker teker toplanırdı takılar
Gelin Hanım başına elmastan taç takardı.*
2. *Fılahti'nin dükkânı akşamcılar dergahı
Ferhad Lala paydosta türkü söyler çakardı.*
3. *Evlerde külhanları hurma dalı ısıtır
Hamam günü Takuyi hep kınalar yakardı.*
4. *Aşçı Derviş dendi mi yemeğin en güzeli
Kel Saffet'in sözleri nükte nükte çıkardı.*
5. *Topuz Mehmet Efendi elde çanta gramofon
Meyhaneye bir girer, bir de akşam çıkardı.*
6. *Söyle, Kiracı Derviş çabuk tutsun elini
Kış basar, odun gelmez, ocağı kim yakardı.*
7. *Masala başlamadan Meyzin Gızı Genabla
Kınalı saçlarına günnasirler takardı.*
8. *Portakal Festivali ... Vali Bey de çağrılı...
Yakın görmek isteyen hurmalara çıkardı.*
9. *Mehmed Bey Emin Ağa bir taneydi dama'da
Tek taşla oyun kurar, on beşini takardı.*
10. *Mersin, hurma, leymonun mevsimiydi sonbahar
Bahçecinin cebine değme para akardı.*
11. *Fes başta, el kulakta, başlardı Talha Yeğen
Köroğlu türküsünden sanma kimse bıkartdı.*

12. *Raflar boşaldı diye tunmazdı Ermen Baba*
Sardığı sigarayı fago ile yakardı.
13. *Otların en güzeli İbrahim Varnava'da*
Zivaniya sepette, kulağa gül takardı.
14. *Ömer Ağa, Ata Beğ, belde ip, elde nacak*
Kel Mustafa hurmaya gözü gibi bakardı.
15. *Kesme taş gerizlerde Karlıdağ'ın suları*
Değirmen uyur diye fısıltıyla akardı.
16. *Tadına doyulmazdı, Kalo'nun koz üzümü*
Su borulu çardaktan bet bereket akardı.
17. *Bitli Kıranga'ların hızlı manevrasına*
Mahalle çocukları ağız açık bakardı.
18. *Yolcuyu dörder dörder Lefkoşe'ye taşıırken*
Faytoncu Sabri Dayı yedeğe at takardı.
19. *Çok azizliği vardı Tehlike Borusu'nun*
Milleti apar topar sığınağa sokardı.
20. *Bütün ada bilirdi taksici Kolakas'ı*
Kış günü arabayı tuzlu suda yıkardı.
21. *Suyu tulumbalıydı, o Ağaçlı Kahve'nin*
Yolcu doyunca içer, elin-yüzün yıkardı.
22. *Karpuzlar yarılırdı Kalifler'in suyunda*
Karlıdağ'da geçmeyen yaz günleri sıkardı.
23. *Yazın cansız düşerdi İngiliz'in valisi*
Tam kadro erkânıyla Trodos'a çıkardı.
24. *Kaş kararınca Zangoç, elde takım-taklavat*
Yoldaki fenerleri teker teker yakardı.

25. *Harmanlar'a şantozlar yılda birkaç gelirdi
Yere çökmüş kadınlar tâ uzaktan bakardı.*
26. *Hile nedir bilmezdi Lambasuyu'cu Hasan
Mülver çubuğu yakıp hep keyfine bakardı.*
27. *'Adab-erkân' bilirdi Naile'nin kızları
Evli erkek alınmaz, gelenler hep bekârdı.*
28. *Yunanlı göçmenlerin anadan rahvan kızı
Lefke'nin gençlerini belalara sokardı.*
29. *Ermeni Lüccan vardı : demircilerin piri
Gündüz kazandığını meyhanede yakardı.*
30. *"Kimse olmasın" deyip geçerken Haftabaşı
Suyu kesen kadına bir acaip bakardı.*
31. *Küllü suyu küpleri mersin altı sıralı
Dağ boyu çamaşırı Hacteski yıkardı*
32. *Gololambi bahçesi inciriyle ünlüydü
Çepeçevre böcekler lambalar'm yakardı.*
33. *Söz olmazdı işine şoför Başı Yanni'nin
Dümene geçer geçmez bir cigara yakardı.*
34. *Bıçağının üstüne, yoktu kasap Yango'nun
Salih Hafız'dan sonra hep tepeden bakardı.*
35. *Hasan Fahreddin Ağa... Bir civan delikanlı
Zihniyanım sezmeden nice canlar yakardı.*
36. *Müntiş Yenge duyarsa bu hamyâze sözleri
Arkası gelsin diye hep yollara bakardı.*
37. *Genç kızların gözleri "Ödeme" günlerinde
Anaları atlatıp süzgün süzgün bakardı.*

38. *Udi Betros olmadan olmazdı düğün dernek
Birkaç kadeh atınca söze beste takardı.*
39. *Yılanları meşhurdu Aymama bahçesinin
Bir tavladan tavlaya devrilerek akardı.*
40. *Yolcuya han gibiydi deveciler durağı
Yemekler sahan sahan, yataklar gül kokardı.*
41. *Faik Ağa'nın hanı deveciler durağı
Çırak solgun mintanı taş yalakta yıkardı.*
42. *Simit helva dendi mi : Gırnı'lı Ahmet Ağa...
Yiyende iştah artar, yiyemeyen bakardı.*
43. *Kuyruk acısı vardı Türk'ten Kör Ermeni'nin
Atatürk denildi mi dişlerini sıkardı.*
44. *Peksemet, sucuk, köfter; dağlı Marahéfti'de
Katır yüklü geçerken herkes çıkıp bakardı.*
45. *Ner'de Hasan Basri'nin Hacı Mehmet Tatlısı
Hacıbekir görseydi madalyayı takardı.*
46. *Kem ellerce yıkıldı Daniş Ağa konağı
Girişi amma serin, suları hoş akardı.*
47. *Çift dönüşü geçerken Paşa'nın öküzleri
Rumu Türkü hasetle dönüp dönüp bakardı.*
48. *Elinde iki valiz, Filistin'in Arabı
Mahalle arasında satılık kız bakardı.*
49. *Mevlevi şeyhi sanki Diş Doktoru Derviş Bey
Kadın erkek herkese evlat gibi bakardı.*
50. *Sepeti sırtlayınca Diş Doktor'un Efesi
Karşıyaka yolunda ne türküler yakardı.*

51. *Yaşlılar anlatırdı 31'in kışını*
Soğuk, amma bir soğuk, kar ise amma kardı !
52. *Bir denizci gördü mü Dedemin Hilmizat'ı*
Sepeti atıverir, tabanları sıkardı.
53. *Fehmi Dayı eşkerir İstavri tepesinden*
Eli altında siper, sürüsüne bakardı.
54. *Eva peri kızıydı Kontarini doktorun*
Çile Çile yün sarar, gelene hoş bakardı.
55. *Kıbrıs'ın Gökalp'ıydı Başmuallim Sarıca*
Saffet'in nikteler'ne dişlerini sıkardı.
56. *Dolunayda toplardı zeytini Dayandama*
Geceleri canavar, gündüzleri sakardı.
57. *Hiç de şakası yoktu Nekib-zade Fadıl'ın*
Okkalık küfrü basar, hem sabunsuz yıkardı.
58. *Sokağı kapatırdı çelik-çomak oyunu*
Gözüm çıkmasın, diyen başka yola sapardı.
59. *Ahilli, mekâmydı Yahudi göçmenlerin*
Halk bu kalntorlara gıpta ile bakardı.
60. *Ne temiz giyinirdi Eczacı feridun Bey*
Geçtiği yerden herkes ayağına kalkardı.
61. *Vermeseydi arsayı Hacı Mevhibe Hanım*
Perişan bunca göçmen hayatından bıkarırdı.
62. *Mimar Sinan sanırdı kendini Emin Usta*
Aksi söz söyleyeni akrep gibi sokardı.
63. *Köşe Müftüsü gibi Mehmed Saib Bey'imiz*
Sohbetin dinleyenler hayran hayran bakardı.

64. *Halkın "Ehendi"siydi Eczacı "Kemal Beyi"*
Selam sabah demeden ne taklidler yapardı.
65. *Saffet'le söyleşirken Mümtaz Faik dostumuz*
Bektaşî fıkraları iki boyut artardı.
66. *Öfkesi meşhur idi Rasih Hacı Mulla'nın :*
Savurduğu yoğurttan, döner ayran yapardı.
67. *Emin Nureddin'deydi Osmanlı'nın 'âdabı'*
Kallavi selam verir, söze nükte katardı.
68. *Göz açık sayıklarken sen yaz günü Haridâ*
Eller pusuya yatmış ormanları yakardı.

Ek : 2

"Kıbrıs'ın Lefke kasabasında Şeyh Nâzım Efendi'nin bir de dergâhı bulunmaktadır. Lefke'de bir zamanlar, toprak arklardaki gümrah sular, görkemli evlerin avlularından çocuklara ninni söyleyerek akarlardı. Artık hiç dönmeyen değirmenlerin gerizlerine döküldüklerinde ise; dünyanın en güzel üç sesinden (para, kadın, su) birini sabah uykusundan uyananların kulaklarına, bir ilâhi gibi fısıldar geçerlerdi.

"1974 sonrasında canlılığını yitirip bir sımır kasabasına dönen Lefke'nin, şimdilerde, o güzelim portakal bahçeleri arasından geçen; yamrı yumru beton su arklarının eşlik ettiği تنها, daracık sokaklarında Nakş-ı bendî giysili; asâli, uzun tespihli, Batı ülkelerinden, Amerika'dan gelmiş kadınları, erkekleri; ruhlarını yeniden bulmuş, hayata tekrar bağlanmış görmek, ibret verici ve de çok düşündürücü oluyor!"

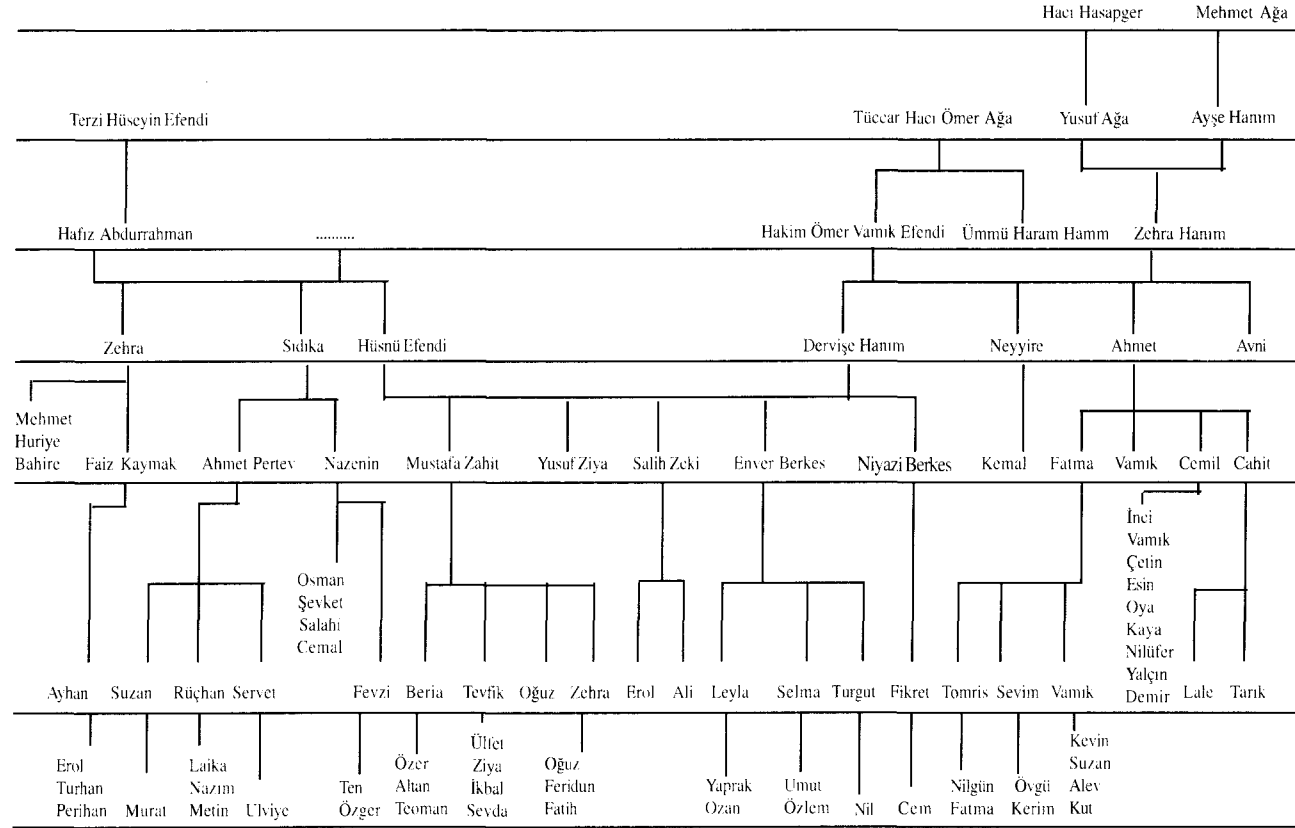
(Kaytaz-zâde'nin Hayatı, Sanatı, XXVIII.s., Rûh-i Mechrûh -Şiirler-, KKTC. Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yayınları- 26, İstanbul 1993, Yayına hazırlayan: Harid Fedai - ortak çalışma.-)

Ek : 3

“Hatimeten Şu noktayı da arzedeyim: Zaman gelecek ki Arap elifbası gibi sakat ve na-tamam bir elifbanın yerini Latin hurufu tutacaktır. Fakat o zamanı yetiŐecek karilerime tavsiye ederim ki ‘kılıç’, ‘balık’ gibi kelimelerdeki ‘sakıl y’ harfini; ve ‘kes’, ‘kâfi’ kelimelerindeki Arabi ve Turki; ve ‘gezmek’, ‘degirmen’, ‘senin’ ve ‘gögercin’ kelimelerindeki dört türlü ‘k/g’ harfi; ve ‘o’, ‘özüm’, ‘öküz’ kelimelerindeki ‘o/ö. u/ü’ harfleri için Latin elifbasına ilaveler yapmak iktiza eder. O zaman Türk elifbası dünyanın en güzel ve kolay bir elifbası olacaktır”

(Musahabe-i Edebiyye:3, İmlamız Hakkında, tarih-i tahrir :31 Kânûn-i Sâni 1907, Füyûzat mecmuası, 11. sayı; Eski Şeyler, Lefkoşe, 1926, 42-45.ss.)

Ek : 4 Prof. Dr. Niyazi BERKES'in Aile Ağacı

Niyazi Berkes'in "Türkiye'de Çağdaşlaşma" Kitabını Yeniden Okumak

Doç. Dr. Ayhan AKTAR *

Bundan yaklaşık yirmibeş yıl önce, 1974-75 ders yılında Boğaziçi Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü'nün ikinci sınıfında öğrenciydim. Prof. Şerif Mardin'in "Modernleşme Süreci : Osmanlı İmparatorluğunda Modernleşme" konulu seminerini takip ediyordum. Bu seminerin yaklaşık oniki sayfalık bir okuma listesi vardı ve tarihsel sosyolojinin temel konuları Osmanlı modernleşmesi bağlamında ele alınıyordu. İncelenen konular arasında Avrupa'da eski rejimin nitelikleri, eski rejimin çöküşü ile modern devletin ortaya çıkışı arasındaki ilişkiler ve belki de en önemli tartışma konusu olarak Avrupa'da kilise ile devlet ilişkilerinin evrimi ele alınıyordu.

Bu seminerin gayet kapsamlı olan okuma listesinin başında ise Berkes'in *Türkiye'de Çağdaşlaşma* kitabı bulunuyordu. Her öğrencinin bu kitaptan bir tane satın alması gerekiyordu. Her hafta mecburi okumalar için genellikle Berkes'in kitabından bir bölüm vardı ve Berkes'in tezlerini açımlayan veya çelişen bazı kitap ve makaleler de okuma listesine ilave edilmişti. Seminer aslında bir panel gibi işleniyordu. Her haftanın okumalarından bir öğrenci sorumluydu. Diğer öğrenciler ise sadece mecburi okumaları yapıyorlar, sorumlu öğrencinin yaptığı sunuştan sonra tartışma başlıyor ve ders Şerif Mardin'in yaklaşık bir saat süren toplayıcı bir konuşması ile sonuçlanıyordu. Öğrenci sayısının azlığı dersi son derece yoğun tartışmaların sürdürüldüğü bir panele dönüştürüyordu.

İlk Okuma : 1974

Türkiye'de Çağdaşlaşma'yı ilk okuduğumda, Berkes'in çağdaşlaşma terimine yüklemiş olduğu yeni anlam beni hayli şaşırtmıştı. Berkes tüm yaklaşımını "secularism" teriminin tam Türkçe karşılığının "çağdaşlaşma" olduğunu belirterek söze başlıyordu.

---

* *Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Marmara Üniversitesi, İstanbul - TÜRKİYE*

Laiklik teriminin Batı Avrupa'da din-devlet işlerinin ayrıştırılması olarak tanımlandığından yola çıkarak, sorunun daha genel bir düzlemde ele alınması gerektiğini belirtiyordu. Şöyle diyordu Berkes :

“İşte burada inceleyeceğimiz konunun asıl özünü aydınlatacak ipucunu elde ediyoruz : Bu, dar anlamda din-devlet ya da devlet-kilise ayrımı davası değil, çok daha geniş anlamda ‘kutsallaştırılmış gelenek bilyunduruğundan kurtulma’ sorunudur. Birincisi, ikincisinin birçok görüntülerinden yalnız biridir”¹

Bu yaklaşım, tam anlamıyla sosyolojik bir yaklaşımdı. Berkes, hukuk ve siyaset biliminin koymuş olduğu sınırlamaların üzerine çıkarak, son ikiyüze yıl içinde, toplumsal hayatımızda “dünyevi” olarak nitelendirebileceğimiz her şeyin hangi faktörlerin etkisiyle ve nasıl oluştuğunu anlatıyordu. Kafasında iyice tanımlanmış bir toplumsal değişme modeli ile yola çıkan Berkes, kitabını kronolojik olarak Osmanlıların dünyanın değiştiğini kavradıkları noktadan yani 1700'lerin başından itibaren başlatmayı seçmişti.

Türkiye'de çağdaşlaşma başlıklı çalışma esasen ilk baskısı 1969 yılında yapılan Türkiye İktisat Tarihi isimli kitabın devamı sayılabilir.² Osmanlıların “*Klasik Dönemi*” olarak ele alabileceğimiz dönemi, yani 1300-1600 arasını ele alan bu eser Batı Avrupa'da yaşanan değişiklikleri ve Atlantik ekonomisinin ortaya çıkışını son derece akıcı bir üslupla anlatıyordu. *Türkiye İktisat Tarihi* başlıklı çalışmanın kanımca en ilginç özelliği, Osmanlı toplum yapısının temel kurumlarını ayrıntılı olarak ele almasının yanı sıra, değişim sürecinde bunların nasıl dönüşüme uğradıklarını, Osmanlı seçkinlerinin toplumsal değişim süreci karşısında nasıl ilk önceleri geriye dönüş çabaları içine girdiklerini ve ancak 1700'lerin başında bu değişimin “geriye dönülmez” olduğunun farkına vardıklarının altını çiziyordu. *Türkiye İktisat Tarihi* hem somut olarak iktisadi şartların değişmesinin tarihiydi, hem de belli bir zihniyet yapısının evrimini bize veriyordu. Bu durum, her iktisat tarihi kitabında kolay rastlanmayacak bir özellikti.

Tekrar *Türkiye'de Çağdaşlaşma*'ya geri dönecek olursak, Berkes'in anlattığı toplumsal değişim süreci 1700'lerin başında Lale Devri ile başlıyordu. Berkes, öncelikle Osmanlı yönetici sınıfındaki değişiklikleri anlatıyor ve “*bu tabakanın din ve gaza karışımı olan eski Osmanlı ethos'undan, kendine özgü zihniyetten kopmuş olması*”nın altını çiziyordu.³ Örneğin, Lale Devri'nde kahvehanelerin toplumsal işlevini anlattığı kısımlar benim çok dikkatimi çekmişti. Osmanlı başkentinin “embriyonik” düzeyde de olsa yaşamaya başladığı değişikliklerin Berkes tarafından bu kadar temiz ve pürüzsüz olarak anlatılması beni çok etkilemişti. Hatta daha sonraki yıllarda aldığım Şehir Sosyolojisi dersinde, “*Lale Devri'nde İstanbul'daki Yapısal Değişim ve bunun Patrona İsyanına etkisi*” konulu bir ödev bile hazırlamıştım. Bu ödevi hazırlarken esin kaynağım ve hareket noktam, doğallıkla

Berkes'in *Türkiye'de Çağdaşlaşma* kitabıydı.

Yine bir sosyoloji öğrencisi olarak, *Türkiyede Çağdaşlaşma* kitabında beni en çok çarpan özellik, Berkes'in Avrupalıların o dönemde Osmanlı toplumu hakkında yazdıkları seyahatname, anı ve edebiyat tarihlerini en ince ayrıntılarına kadar biliyor olmasıydı. Metni okurken gözüm sürekli notlara kayıyor, şaşkınlığımı gizleyemiyordum. Daha sonraki yıllarda Berkes ile tanışıp, şahsi kütüphanesinin zenginliğini görünce *Türkiye'de Çağdaşlaşma*'nın malzemesini oluşturan birçok kitabın Berkes'in Ashford'daki evinde rafları süslediğinin farkına varmıştım. Ama Berkes bütün bu kitapların varlığını nereden biliyordu ? Bir kitabın satın alınması için önce onun önemini farkında olmak gerekmez miydi ? Acaba Berkes, bu kaynakları ilk kez Chicago üniversitesinde mi görmüştü ?

Yıllar sonra Berkes'in anılarını okurken bu sorunun cevabını buldum. 1932 yılında Ankara Halkevi'nin kütüphanesini düzenlemekle görevlendirilen Berkes, "*İstanbul'un işgal yıllarında gizli bir Rum örgütünün kitaplığından Gazi'nin emri ile Ankara'ya getirilen sandıklar dolusu*" kitaptan ve bunları nasıl ekipler kurarak tasnif ettiğinden bahseder.⁴ Burada bahsedilen gizli örgüt İstanbul'un işgali sırasında takındığı aşırı milliyetçi tavrıyla Ankara hükümetinin hışmını üzerine çekmiş olan "*İstanbul Rum Edebiyat Derneği - Ellenikos Filologikos Sillogos*" idi.⁵ 1923 yılında dernek kapatıldığı zaman binlerce ciltlik kütüphane önce Ankara Halkevine taşınmış daha sonra da bu koleksiyon Türk Tarih Kurumu'na devredilmiştir. Berkes anılarında bu kütüphanenin çok zengin olduğunu ve içinde her dilden akademik eserin bulunduğunu anlatır.⁶ Böylece, Berkes'in *Türkiye'de Çağdaşlaşma*'nın yazımında kullanılan kaynakları daha 1930'lu yıllarda okumaya başladığını yıllar sonra anlamıştım.

Berkes'in *Türkiye'de Çağdaşlaşma* isimli kitabını ilk okuduğumda benim ilgimi çeken diğer bir özellik ise giriş bölümündeki biraz ağdalı dilin daha sonraki bölümlerde yavaş yavaş ortadan kalkması ve yerini daha akıcı ve "anlatı" özellikleri ağır basan bir üsluba kendini terketmesi olmuştu. Anlaşıldığı kadarıyla bu çok bilinçli bir tercihti. Ağır bir akademik dil kullanmak yerine, Berkes belki de her lise mezununun anlayacağı bir Türkçeyi seçmişti. Bu konu üzerinde ileride tekrar duracağım.

1974 yılında *Türkiye'de Çağdaşlaşma*'nın ilk okunuşu sırasında, beni en çok etkileyen özelliklerinden biri de kitabın genel ve kapsayıcı bir boyutta kaleme alınmış olmasıydı. O güne kadar elimizde benzer niteliklere sahip olan sadece Bernard Lewis'in *Emergence of Modern Turkey* isimli kitabı vardı. Berkes'in kitabı 1700'lerin başından konuyu ele alıp 1930'ların sonuna kadar getiriyordu. Aynı şekilde, Lewis'in kitabı da 1800'lerden başlayıp 1940'ların sonuna kadar geliyordu. O zamanlar öğrenci bütçesiyle bile Lewis'in kitabını İstanbul'da Sander veya Redhouse kitabevlerinden satın alma imkânımız da vardı. Fakat ne yazık ki Berkes'in sadece 1500 adet basılan, *The Development of Secularism in Turkey* kitabının ise baskısı bitmişti ve sadece

Boğaziçi Üniversitesi'nin kütüphanesinde tek kopya vardı. Çoğunlukla o da eve verilmez, ancak kütüphane içinde okunmasına izin verilirdi. Dolayısıyla İngilizce baskıya erişmek bizim için biraz zordu. Bu nedenle, *Türkiye'de Çağdaşlaşma* 1973 yılında yayınlandığında cidden önemli bir boşluğu doldurmuştu. Nihayet elimizde son ikiyüz yılın toplumsal tarihini irdeleyen bir kitap vardı, bu bizler için çok önemliydi.

İkinci Okuma : 1999

Geçtiğimiz Şubat ayından itibaren Berkes'in Türkiye'de çağdaşlaşma başlıklı kitabını tekrar okumaya başladım. Geçen yaklaşık yirmibeş yıl içinde belli bölümlerini birkaç kez okumuş ve çeşitli vesilelerle kitaba tekrar göz atmıştım. Fakat baştan sona tekrar okumak kısmet olmamıştı. Ayrıca, geçen bu çeyrek yüzyıl içinde Niyazi Berkes'i tanımış ve ondan şahsen kitabın yazılış hikâyesini dinlemiştim. Bütün bunların yanısıra nihayet *The Development of Secularism in Turkey* kitabından bir nüsha edinebilmiş ve okumuştum.

İlk olarak *Türkiye'de Çağdaşlaşma* kitabının yazılış amacına ve yöntemine dikkat çekmek istiyorum. Berkes'in *The Development of Secularism in Turkey* isimli çalışması 1964 yılında Kanada'da yayımlandığında, Türkiye'de Berkes'in yakın arkadaşları arasında bir heyecan dalgası yaratmış olduğunu biliyoruz. En azından, benim Berkes ile yaptığım konuşmalarda Berkes'in bunu birkaç kez kıvançla dile getirdiğini hatırlıyorum.

Örneğin, merhum Ömer Lütfi Barkan İstanbul'a tatil için gelmiş olan Berkes ile karşılaştığında, "Niyazi, hiç birimiz kendi tarihimiz hakkında bu denli toparlayıcı bir kitap yazamadık. Tebrik ederim." dediğini bana anlatmıştı. Yine yakın dostlarından Macit Gökberk, Berkes'e sürekli olarak baskı yaptığını ve *The Development of Secularism in Turkey*'in bir an önce Türkçe olarak yayımlanmasını arzu etmiş olduğunu söylemişti. Berkes ise, cevap olarak, İngilizce metnin yazımı ve yayımlanması için on yıl uğraştığını, aynı vakti Türkçe baskı için harcamak istemediğini belirterek biraz da işten kaçtığını söylerdi.

Berkes, nihayet bu baskı ve dostça tavsiyeler karşısında Macit Gökberk'e "*Tamam, sen bir adam bul bunu Türkçeye çevirsin, ben de çeviriyi kontrol ederim. Olur biter*" demiştir. O dönemde Macit Bey'in Türk Dil kurumu başkanı olduğunu biliyoruz. Gökberk, Türk Dil kurumu'nda çalışan bir uzmanı devreye sokar ve kitap yaklaşık bir yıl içinde Türkçeye çevrilir. Çeviriyi kontrol etmesi için Metin Berkes'e yollar. Bundan sonrasının hikâyesini ben şahsen Berkes'ten dinlemiştim. Çok iyi

hatırlıyorum, şöyle diyordu Berkes :

“Azizim, tercüme metin geldi. Okumaya başladım. Çevirmenin işi bildiğinden kuşku yok. Adam ne gördüyse aynen ve doğru olarak çevirmiş. Ama sorun bendeydi. Çünkü ben bu kitabı yabancı akademik dünya için yazmıştım. İngilizce yazarken kafamın içinde sürekli yabancılar vardı. Ama şimdi o cümleleri kendi ana dilimde görünce bunlar bana çok steril ve soğuk geldiler. Hemen karar verdim, bu kitap bir kez daha Türk okuru için yazılacaktı.”

Burada Berkes’in “soğuk ve steril” olarak tanımladığı üslup ve içerik üzerinde biraz durmak istiyorum. *The Development of Secularism in Turkey* ile *Türkiye’de Çağdaşlaşma* kitaplarım paralel olarak okumaya başladığımız zaman bu içerik farkı hemen ortaya çıkmaktadır. Örneğin, yine Lale Devrinde İstanbul’da ortaya çıkan değişiklikleri sıralayan Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*’da konuyu bir paragrafta şöyle özetlemektedir :

“Cevdet Paşa’nın İbn Haldun’dan alarak kullandığı bir terim ile söylessek, Osmanlı asabiyeti artık sönmüştür. Bu eski Osmanlı ethos’unun dünyasal yanının özelliği olan askeri disiplin ve hukuki sertlik; onu tamamlayan dinsel yanı olan gâzilik ve sofuluk karışımı bir püritanizm, yerlerini Lady Montegue’nin farketdiği deizme, hatta ateizme, tasavvufa; hatta Bektaşiliğe, musikiye, edebiyata ve hedonizme bırakmıştır.”⁷

Dikkat edilirse burada Lady Montegue’nun sadece isminden bahsedilmekte ve dip not verilmemektedir. Halbuki aynı bölüme *The Development of Secularism in Turkey* kitabında baktığımız zaman, Berkes’in konuya yaklaşık üç sayfa ayırdığını görüyoruz. Bu üç sayfa içinde, Berkes, önce ünlü edebiyat tarihçisi E. J. W. Gibb’e bir gönderme yaparak Osmanlı edebiyatında Fars etkisinden Batı etkisine geçişin tespit edildiğini belirten bir alıntı verir. Ve bu alıntıyı uzun uzadıya yorumlar. Daha sonra o yıllarda İstanbul’a gelmiş olan Sir James Porter’dan başka bir alıntı yaparak o dönemde dinselliğin azalmış olduğunu ve hatta Osmanlı yönetici kesimi arasında ateizm eğiliminin ortaya çıktığını anlatır. Son olarak da aynı eğilimi Lady Montegue’nin tespit ettiğini yine mektuplardan alıntı yaparak vurgular.

Bu basit karşılaştırma sonucunda *Türkiye’de Çağdaşlaşma*’nın *The Development of Secularism in Turkey* kitabına göre daha cılız ve akademik içerikten yoksun olduğu iddia edilebilir mi ? Buna, benim cevabım : Hayır edilemez ! Çünkü *Türkiye’de Çağdaşlaşma*’da Berkes’in daha evvel hiç değinmemiş olduğu bazı yeni bilgiler ve yorumlar vardır.

İlave bilgiler ve yorumlar konusunda örnek vermek gerekirse, yine aynı bölümde Berkes, gelişen ticaret yollarının etkisiyle halk arasında kahve, tütün, alkollü içkiler ve diğer keyif maddelerinin kullanımının yaygınlaşmasından bahsetmektedir. Berkes,

burada Reşat Ekrem Koçu'dan dip not vererek, İstanbul'da Lale Devrinde kahvehanelerin açılmasının toplumsal sonuçlarını tartışmaya başlar :

“Osmanlı devletinin tebaasının, yani reâyanın camiden, mescitten, kiliseden başka gidecek, toplanacak yeri yoktu. Buralarda da sadece vaizleri dinlerlerdi. Askerleri ya kışlalarda, ya da tımar bölgelerinde, kal'alarda yaşarlar, çalışırlardı. Hemen hemen hiçbir kamu düşünüyü yuvası ve aracı yoktu. Böyle bir reayayı, çobana benzetilen bir padişah kendi adamlarıyla kolay güdebilirdi. Kahvehaneler, Osmanlı ülkesinde, özellikle İstanbul'da, cami ve mescidin yerini alan ilk siyasal dedikodu, hatta komplo yuvaları oldular. Daha kötüsü, kahvehaneler ve meyhaneler reayanın uğrağı, eğlenme ve dinlenme yeri olmaktan çok, hükümet için korkunç bir gücün, Yeniçerilerin ve Bektaşilerin, ayaklanma karargahları hakline gelmiştir.”⁸

Berkes, bu paragrafta dikkat edilirse Osmanlı toplumunda Jürgen Habermas'ın kullandığı anlamda bir “kamusal alan”ın ilk nüvelerinin oluşumunu anlatmaktadır.⁹ Kahvehanelerin insanların sadece keyif maddelerini kullanmak amacıyla yan yana geldikleri bir yer olmaktan çıkarak, Berkes tarafından bir anlamda toplumsal direnişin ve batılı anlamıyla “protest”in örgütlendiği yer olarak yorumlanması çok ilginçtir. İşin daha da ilginç yanı, bu analiz de *The Development of Secularism in Turkey* kitabında yoktur !.

Bu noktada ilk akla gelen açıklama, 1960'ların başı ile 1973 arasındaki yaklaşık on yıl içinde Berkes'in bu konu ile sonradan ilgilendiği ve *Türkiye'de Çağdaşlaşma* kitabına bu analizi ilave ettiği düşünülebilir. Ama yine Berkes'in anılarını okuduğumuz zaman, kahve kullanımı ve kahvehanelerin toplumsal işlevi ile Berkes'in merakının daha 1930'larda ortaya çıktığını görüyoruz. Örneğin, Chicago Üniversitesindeki öğrenimi sırasında, ünlü sosyolog Talcott Parsons'un da bulunduğu bir konferansta, Berkes “kahve” hakkında bir bildiri sunmuştur. Bu konferansta kendi ifadesi ile **“Kahvehanelerin Osmanlı tarihindeki devrimsel rolünü anlatmış”** olan Berkes sözünü tamamladığı zaman, Parsons söz alıp berkes'i kutlamış ve **“hocalık kariyerimde bu denli 'fascinating' bir tebliğ dinlediğimi pek az anımsarım”** demiştir.¹⁰ Bütün bu yeni bilgiler bağlamında, berkes'in acaba neden Kahvehanelerle ilgili yorumlarını *The Development of Secularism in Turkey* başlıklı kitabına koymadığını bilemiyoruz. Fakat ortaya çıkan sonuç şudur ki bu iki kitap, ancak birlikte okundukları zaman birbirini tamamlamaktadırlar. Tek başına Türkçe kitabın okunması veya sadece İngilizce kitabın okunması aynı değildir. Yaklaşık 25 yıl sonra yaptığım ikinci okumam bana öğrettiği en önemli ders budur.

Bu bölümün başında *The Development of Secularism in Turkey* başlıklı kitabın akademik yazın standartlarına uyan anlatımına karşın, *Türkiye’de Çağdaşlaşma* daha popüler bir dille kaleme alınmış olduğunu belirtmiştik. Berkes’in İngilizce kitabını Kanada-McGill Üniversitesinin sakin akademik ortamı içinde yazdığını tahmin edebiliriz. Bilebildiğimiz kadarıyla, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*’nın yazımı ise son derece hızlı bir biçimde gerçekleşmiştir. Berkes eldeki tercüme ile Türkiye’ye gelmiş ve son metni muhtemelen Ankara’da kaleme almıştır. 1984 yılında bana yazdığı bir mektupta Berkes *Türkiye’de Çağdaşlaşma*’nın yazılış serüvenini şöyle anlatıyordu

“Benim ‘Türkiye’de Çağdaşlaşma’ adlı kitabımı belki biliyorsunuz. Kalınca bir kitap. Onu, Prof. Macit Gökberk arkadaşımın sağladığı bir zat sayesinde ben bir ayda yazmıştım. Okunaklı olmak şartı ile eski yazı ile yazıyor, Gökberk’in başkan olduğu Dil Kurumunda çalışan zat da onu yazı makinesi ile bildiğimiz yazıya çeviriyor ve matbaaya veriliyordu.”¹¹

Berkes Türkçe yazılarını eski harflerle kaleme aldığı için Macit Gökberk ile birlikte yukarıda anlatılan çalışma yöntemini belirlemişlerdi. Ama daktilodan çıkan metnin acilen matbaaya yollanması gibi bir sıkışık süreç içinde yaklaşık 540 sayfalık bir kitabın bir ayda bitirilmesi mucize sayılmalıdır. Aynı zamanda bu zamana karşı yarışarak kitabı tamamlama işi, Berkes’in bazı alıntılarını -herhalde Türkçeye çevirecek vakit olmadığı için!- feda etmesine yol açmıştı. Yine aynı şekilde, bu kadar kısa süre içinde bu denli kapsamlı bir kitabın Türkçesini hazırlamak ancak popüler bir dil kullanarak gerçekleştirilebilecek bir iş olduğunu söyleyebiliriz.

Türkiyede Çağdaşlaşma’da kullanılan dili belirleyen ikinci etken de sanıyorum kitabın yazılış nedeniydi. İlk baskının önsözünde Berkes, **“bu kitab[ın] Cumhuriyet’in kuruluşunun ellinci yıldönümü kutlamalarına bir katkı olmak üzere”** yazılmış olduğunu belirtmektedir. *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, bir anlamda Cumhuriyet’in ilk yıllarında bütün ilerici atılımları dikkatle izlemiş olan bir bilim adamının Cumhuriyet 50. yılına bir armağan olarak ele alınmalıdır. Kanımca Berkes, kendince Atatürk Türkiyesine olan borcunu ödüyordu.

Bugün *Türkiye’de Çağdaşlaşma*’yı tekrar okuduğumda beni en çok üzerinde düşündüren mesele, kitabın yazılış amacı ile bu amacın kitabın genel havasında yaratmış olduğu didaktik/ideolojik etki oldu. Cumhuriyet’in ilk yıllarında gerçekleşen siyasal, ekonomik ve kültürel kazanımlarına uzanan yolun 1700’lerden itibaren kurulduğu iddiasını ispatlamak üzere kaleme alınan *Türkiyede Çağdaşlaşma*’nın önsözünde Berkes, kurmuş olduğu nedensellik ilişkisini şöyle özetliyordu :

“Türkiyede çağdaşlaşma sürecinin gelişimini izleyen bu araştırma, onsekizinci yüzyılın başlarından Cumhuriyet’in kuruluşuna kadar geçen olayların tarihi olarak yazılmamıştır. Ayrıca, Cumhuriyet’in kuruluşundan sonraki elli yıllık olayların da tarihi değildir. Tarihsel

olaylar yarım yüzyıl önce kurulmuş olan Cumhuriyet'in gelişinin ön koşulları olarak oynadıkları rol açısından yer almışlardır. Asıl amaç tarihsel olayların nasıl zorunlu olarak Cumhuriyet rejiminin gelişini doğrultusunda aktığının gösterilmesidir.”¹³

Son derece açık sözlü bir biçimde yazılmışolan bu satırlar, Niyazi Berkes'i sosyal bilimci olarak ondokuzuncu yüzyıl sosyal bilim geleneğinde hakim olan ve toplumsal değişme sürecini genel olarak “gelişme=progress=terakki” kavramları etrafında değerlendiren bir açıklama modeli içine sokmaktadır. Bu model genellikle iki veya üç aşamalı olup, engellenemez bir kesinlik içinde insan toplumlarının bir aşamadan diğerine geçmek zorunda olduğunu varsaymakta ve teolojik özellikler göstermektedir. Kısacası, gelişmenin son aşaması her zaman bellidir ve sosyal bilimcinin görevi bu son aşamaya giden yolu ortaya koymaktır.

Berkes'in de belirttiği gibi toplumsal gelişmenin son aşaması Cumhuriyet rejiminin kuruluşu olarak tespit edilince, ondokuzuncu yüzyıl Osmanlı toplumunda yaşanan tüm toplumsal değişimler son aşamanın gerçekleşmesine hizmet eden birer küçük sıçrama noktaları olarak ortaya konmaktadır. Toplumsal değişimin bu şekilde algılandığı modeller içinde doğallıkla “arizi veya tesadüfi” olanın bir yeri yoktur. Anlatılan her olay veya metinde açıklanan her olgu, son durağa doğru uzanan çizgide yerine göre büyük veya küçük katkılar yapan unsurlardır.

Bir kez toplumsal değişme modeli teleolojik olarak kurulduğu zaman karşımıza çıkan önemli meselelerden biri de değişimi gerçekleştiren veya yönlendiren toplumsal güçlerle bunlara karşı direnen ya da ayak bağı olan kesimlerin ayrıştırılmasıdır. ***Türkiye’de Çağdaşlaşma***’yı yirmibeş yıl sonra tekrar okuduğumda Berkes’in kurmuş olduğu modelde çağdaşlaşmanın belirleyici vasfı olan “*kutsallaştırılmış gelenek boyunduruğundan kurtulma*” sürecinin hemen karşısını yaratmış olduğunu ve bunun Berkes tarafından “dinselleşme” ile özetlenmiş olduğunu gördüm. Kitapta toplumsal değişme modelinin kurgulandığı birinci bölümde ve Cumhuriyet devrimlerinin anlatıldığı kitabın sonuç bölümünde bu kutuplaşma çok belirgin olarak ortaya konmuştur. Örneğin, Berkes toplumsal değişimin hissedildiği dönemlerde gelenek ile din arasındaki ilişkiyi anlatırken şöyle bir kurgulama yapmaktadır :

“Bir toplumda yüksek sayılan değerler, özellikle böyle zamanlarda, dinsel değerler kılıfına girmeye eğilimlidirler. Din geleneğinin en son sığınağı, en son savunma kalesidir. Aslında toplumun eski yaşayışının kökeninden gelen birçok alışkanlıklar, kolaylıkla din gereği imiş gibi bir nitelik kazanırlar... Bu söylediğimiz eğilimden ötürüdür ki, bir toplumda değişme zorunlukları ortaya çıkınca, bilerek bilmeyerek ya da isteyerek istemeyerek çağdaşlaşmaya doğru bir yönelme başlayınca, o zamana dek açıkça din şemsiyesinin altına girmemiş birçok işler, değişme yağmuru karşısında, bu şemsiyenin altında toplanmaya başlar...

Dinselleşme çağdaşlaşmaya karşı, kaplumbağanın kabuğuna çekilmesi gibi bir korunma çabasıdır. Bu eserde göreceğimiz gibi, her çağdaşlaşma döneminin arkasından bir dinselleşme humması başlar.”¹⁴

Aslında ondokuzuncu yüzyıl Osmanlı modernleşme hareketini bu kadar katı modeller içinde algılamak ve değerlendirmek hayli zordur. Modernleşme sürecinde bazen büyük reformcular amaçlarına ulaşmak için dini ve islâmi otoriteyi sonuna kadar kullanmışlardır. Örneğin, II. Mahmud Avrupai anlamda üniformaları olan yeniçerilere karşı alternatif ordu olarak kurulduğu her hâliyle belli olan yeni orduya - III. Selim gibi “*Nizam-ı Cedid*” ismini vermek yerine! - “*Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye*” ismini vermeyi tercih etmiş, kısacası çağdaşlaşma sürecinde en önemli reformlardan birini dini bir ambalaj içinde sunmuştur. Aynı şekilde “Halife” ünvanını önceki padişahlara göre çok daha etkin olarak kullanan II. Mahmud, kurmuş olduğu modern Harbiye Nezaretine “*Umur-ı Cihâdiyye Dairesi*” ismini koymaktan çekinmemiştir.

Benzer bir biçimde döneminde İslâmi sembolleri en yoğun biçimde meşrulaştırma aracı olarak kullanan Sultan II. Abdülhamid aynı zamanda bir tür “İmparatorluk milliyetçiliği” olarak özetlenebilecek açılımların da başlatıcısı olmuştur.¹⁵ Yine geleneksel Osmanlı yönetim anlayışını kökünden değiştiren bir dönemin açılışını simgeleyen Tanzimat Fermanının başlangıç kısmında “*kavanin-i şeriyye tahtında idare olunmayan memalikin payidâr olamayacağı*” sözünün kullanılmış olması, yeni atılımların islâmi terminoloji yardımıyla meşrulaştırılması çabasından başka bir şey değildir.¹⁶

Türkiye’de Çağdaşlaşma ‘yı tekrar okuduğum zaman, kitabın ilk bölümünde kurgulanan teleolojik toplumsal değişme modelinin kitabın diğer bölümlerinde gerçekten nefis bir biçimde verilen olgular ile bazen tam örtüşmediğini ve başta konuşlan iki kutuplu modelin anlatılan olguları tam kapsayamadığını gördüm. İşte bu noktalarda Berkes’in son derece ustalıkla bazı istisna maddeleri koyarak başta kurulan modelle daha sonra sergilenen olgular arasında bir uyum sağlama çabası içine girdiğini izledim. Yukarıda anlattığım nedenlerden ötürü, benzer sıkıntıların ***The Development of Secularism in Turkey*** başlıklı kitapta daha az olduğunu ve bunun nedeninin de ***Türkiye’de Çağdaşlaşma*** ‘nın yazılmış olduğu 50. Yıl kutlamaları konjonktüründe aranması gerektiğini düşünüyorum.

Ama her şeye rağmen yayınlanmasından yirmibeş yıl sonra ***Türkiye’de Çağdaşlaşma*** ‘nın elimizde olmasının biz sosyal bilimciler için hâlâ büyük bir şans olduğuna inanıyorum. Aynı şekilde, ***Türkiye’de Çağdaşlaşma*** ‘nın açtığı yolun sağladığı rahatlık sayesinde, örneğin İlber Ortaylı’nın ***İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*** başlıklı çahşmasının yazılabildiğini düşünüyorum. Yine Berkes’in gerçekleştirdiği entellektüel öncülük sayesinde, son yıllarda yapılan düzeyli çalışmaların birbiri ardından yaymlandığını izliyorum. Belki de bu noktada, “gelişme=progress=terakki” kavramlarının toplumların değişim aşamalarını açıklamaktan ziyade, içinde

yaşadığımız toplum hakkında sahip olduğumuz bilgi dağarcığının zenginleşmesi sürecini anlatmak için kullanmanın daha uygun olacağını düşünüyorum.

Kaynaklar

1. Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. Ankara : Bilgi Yayınları, 1973. s. 16-17
2. Niyazi Berkes, 100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi. Birinci Cilt : Osmanlı Ekonomik Tarihinin Temelleri. İstanbul : Gerçek Yayınları, 1969 ve yine Niyazi Berkes, 100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi. İkinci Cilt : Osmanlı Devletinin Ekonomik Çöküşü. İstanbul : Gerçek Yayınları, 1970
3. Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma* .. s. 41
4. Niyazi Berkes, *Unutulan Yıllar*. Yayına hazırlayan Ruşen Sezer. İstanbul : İletişim Yayınları, 1997. s. 75
5. Bu dernek hakkında bkz . Orhan Türker, "İstanbul Rum Edebiyat Derneği (1861-1923)," Tarih ve Toplum. Sayı 175, Temmuz 1998. s. 4-9
6. Bu koleksiyon içinde bulunan eski Bizans yazmalarının katalogu da Türk Tarih Kurumu tarafından yayınlanmıştır. Bkz: Paul Moraux, *Bibliothèque de la Société Turque d'Histoire, Catalogue des Manuscrits Grecs (Fonds du Syllogos)*. Ankara : Türk Tarih Kurumu, 1964
7. Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma* .. s. 41
8. Ibid
9. Bu konuda bkz. Jürgen Habermas, *The Structural Transformation of the Public Sphere : An Inquiry into a Category of Bourgeois Society*. Cambridge : MIT Press, 1994. Ayrıca 18. yüzyılda Londra ve Paris'te kahvehanelerin toplumsal işlevi için bkz. Richard Sennett, *The Fall of Public Man*. Klondon : Faber and Faber, 1993. s. 81-82
10. Niyazi Berkes, *Unutulan Yıllar*, s. 131
11. Niyazi Berkes'ten Ayhan Aktar'a 29 Ocak 1984 tarihli mektup. Bu mektubun yazıldığı 1984 yılında ben de Berkes'e amlarını yayımlaması konusunda baskı yapıyordum. O da cevap olarak, anıların yayımlanabilmesi için eski yazı yazdığı metinleri yeni harflere çevirecek bir adam bulunması gerektiğini belirtiyordu.
13. Ibid. s. 9
14. Ibid. s. 17-18

15. Resmi efsanelerin yaratılması konusunda bkz. Selim Deringil, "Abdülhamid dönemi Osmanlı İmparatorluğu'nda simgesel ve törensel doku : "Görünmeden Görünmek" Toplum ve Bilim. Sayı 62, Güz 1993. s. 34-35
16. Tanzimat Fermanı şöyle başlamaktadır : "Cümleye malûm olduğu üzere Devlet-i Aliyyemizin bidayeti zuhûrundan beru ahkâm-ı celileyi kur'anniyye ve kavanin-i şeriyye'ye kemâliyle riayet olunduğundan Saltanat-ı Seniyyemizin kuvvet ve miknet ve bilcümle tebasının refah ve mamûriyeti rütbe-i gayet vasıl olmuş iken, yüz elli sene vardır ki gavail-i müteakibe ve esab-ı mütenevviaya mebni ne şer-i şerife ve ne kavanin-i münifeye inkiyad ve imtisal olunmamak hasebiyle evvelki kuvvet ve mamuriyet bilakis zaaf ve fakre mübeddel olmuş ve halbuki kavanin-i şeriyye tahtında idare olunmayan memalikin payidar olamayacağı vazihattan bulunmuş olup...." Suna Kili, Türk Anayasa Metinleri. s. 11

Niyazi Berkes'in Türkiye'deki Meslek Hayatı ve Üniversiteden Atılması

Mete ÇETİK *

Niyazi Berkes'in, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde 1939-1948 arasında geçen yılları, kısa süreli öğretmenlik, memuriyet, asistanlık görevleriyle 1930'ların başında girdiği meslek hayatının, tüm yaşamında iz bırakmış olan en önemi dönemidir. Kendisinin dünyaca tanınmasını sağlayan Kanada ve İngiltere'deki çalışmalarını da, uzun süre bu yılların amları motive etmiştir. Burada Berkes'in ilk görevlerinden başlayarak Türkiye'deki meslek hayatı verilecek, daha çok da Dil-Tarih'ten tasfiyesi ve tasfiyesinden sonraki meşhur "solcu hocalar davası"nın onu ilgilendiren yönü üzerinde durulacaktır.

Dil-Tarih Tasfiyesinin mağdurları tasfiyeden çok az söz etmişlerdir. Pertev Naili Boratav 1988 yılında Niyazi Berkes anısına düzenlenen bir panelde ve yine aynı dönemde *Bilim ve Sanat*'ta çıkan bir söyleşide bu tasfiyeyi anlatmıştır. Bundan başka bir ses bandında tasfiyeyi belli yönleriyle aktarır. Behice Boran Uğur Mumcu'nun *Bir Uzun Yürüyüş*'ünde, tüm olayları on-on beş sayfaya yayılmış dört-beş paragrafta anlatır. Hatta burada savunma yapıp yapmadığını bile hatırlamadığını söyler. *Türkiye ve Sosyalizm Sorunları*'nda ise iki üç paragraf ayırır.

Dil-Tarih tasfiyesi üzerinde yakın zamana kadar yapılan yayın sayısı çok azdı. Berkes'in anılarının yayınlanması ve Pertev Naili Boratav'ın ölümü üzerine bu konu ilgi çekmeye başladı. Bundan önceki dönemde tasfiyenin Türk ve dünya tarihi bakımından önemi üzerinde Yalçın Küçük'ün bir çalışması önemliydi¹. (Berkes'in anılarında yaptığı dönem yorumlarının Küçük'ünkülerle çok önemli ölçüde benzeştiği ve literatürdeki yaygın eğilimlerin dışına çıktığı görülebilir.) Küçük'te, *Zincirli Hürriyet* ve Dil-Tarihli Hocalar aleyhtarı sağ terör eylemleri ile Truman Doktrini ve Marshall Planı arasında hayli ayrıntılandırılmış bir paralelliğin çok ustalıkla bir işleniş görür. Ayrıca *Tan* matbaası baskını ile Sovyet baskısı ve toprak talebi hikayesinin yaratılmasında, DP muhalefetini hizaya getirme ile ABD'ye yaklaşma ve dünya çapında soğuk savaş kışkırtıcılığı hedefi güdüldüğü tespiti de Küçük ve Berkes'in bulunduğu yorumlar. Berkes'in bu gelişmelerde Milli Şef'in oynadığı rolü daha büyüttüğü farkedilebilir.

---

¹ Ankara Üniversitesi, Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi, *Yakınçağ Tarihi*
Doktora Öğrencisi, Ankara, TÜRKİYE

Uluslararası politika ile ülke gelişmeleri arasında böyle bir paralelliğin açıklayıcılık gücü yüksektir. Ancak her başlatılan operasyonun (örneğin buradaki tasfiyenin) kendine özgü ayrı dinamikleri de olduğu kaydedilmeli. Dış gelişmeleri çok yakından izlemekle birlikte tasfiye ve davanın bu tarz ana doğrultuyu etkileyen özgün hatları olduğu akılda tutulmalı.

DTCF hocaları Niyazi Berkes, Behice Boran ve Pertev Boratav'ın eserleri ve oluşturdukları düşünce ortamı ile bunların tasfiyeyle ilişkileri üzerine Kurtuluş Kayalı makaleler yazmıştı². Bu yazarların Türkiye üzerine yaptıkları güncel alan çalışmalarının tasfiyeye etkisi olduğu yorumunun da Berkes'in anılarında doğrulandığına ilişkin işaretler vardır.

Niyazi Berkes 1908'de, "Ahmed Niyazi" adıyla Kıbrıs'ta doğar. İlk öğrenimini ve rüştiyeyi (ortaokul) Kıbrıs'ta tamamlar. Liseyi İstanbul Lisesinde bitirir. Lisedeki arkadaşları arasında sonraki yıllarda Dil-Tarih'te kader ortaklığı yapacağı Pertev Naili (Boratav) vardır. Ancak o yıllarda -hatta Darülfünun yıllarında da- fazla samimiyetleri yoktur. Hocaları arasında ise Hasan Âli (Yücel) ve Hilmi Ziya (Ülken) yer alır.

Berkes önce Hukuk Fakültesinde bir yıl okur, sonra oradan ayrılır ve Felsefe'ye geçer. İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesi Felsefe Zümresi'nden 1931-32 ders senesinde mezun olur. Felsefe'yi bitirdikten sonra -öğretmenliğe kabul edilmediğinden- bir süre Tarih bölümü derslerine devam eder. 1930 yılında henüz öğrenci iken "Deutsche Oberrealschule" Alman Lisesi'nde iki üç yıl öğretmenlik yapmıştır. Mezuniyetinden sonra görev beklerken Şehzadebaşı'nda bir özel ortaokulda da kısa bir süre çalışır. 1933 civarında Ankara Halkevinde kitaplık memurluğunda bulunur. Oradan aynı yıl yeni kurulan Ankara Maarif Cemiyeti Mektebi Müdürlüğüne geçer. O yıllarda "Niyazi Hüsnü" adını kullanır. 1934 yılı başında -Darülfünunun ilgasıyla kurulan- İstanbul Üniversitesi'nde İctimaiyat Fakültesi asistanlığına atanır. (Anılarında 1933 yılını asistan olarak tamamladığı yazılıdır ki bu evrakla tutarlı değil.) İlk karısı (1914 doğumlu) Mediha Berkes'le de -muhtemelen- bu dönemde burada tanışır ve evlenir.

1935'te Berkes, daha önceden Maarif Cemiyeti Mektebi'nden tanıdığı Prof. Parker aracılığıyla -ve kendi başvurusu olmaksızın- tahsis edilen bursla Chicago Üniversitesi Sosyoloji bölümüne girer ve Louis Wirth'in asistanlığına verilir. Kendisiyle birlikte aynı okulun Antropoloji Bölümünde doktora başlayan ilk karısı Mediha Berkes ile 1939 yılında II. Dünya savaşının başlama emareleriyle birlikte Türkiye'ye döner ve doktora eğitimi yarıda kalır. Berkes'e göre doktoralarını tamamlamadan dönüşlerinin asıl nedeni II. Dünya Savaşı'nın başlaması değil, -kendisiyle uğraşan birinin olduğuna inandığı- Maarif Vekaleti'nden gelen ısrarlı çağrılardır. Anılarında söylediğine göre yarıda kalan tezi *Türkiye'de Çağdaşlaşma*'nın bir bakıma aynısıymış.

Tekrar İstanbul Üniversitesi'ndeki görevine döner. Buradan 28 Ekim 1939

tarihinde ayrılır ve üç gün sonra Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'ne Felsefe Enstitüsü asistanı olarak atanır. Eşi Mediha Berkes de DTCF'ye 7 Ekim 1939'da Felsefe Enstitüsü'nde okutman, 6 Kasım 1939'da ise Türkoloji Enstitüsü'nde asistan olarak atanır³.

1939'dan başlayarak Alman zaferlerini takip ederek etkinliği artan Nazi hayranı Türkçü ve ırkçı grupların karşısında zayıf da olsa aydınların ve öğrencilerin oluşturdukları anti-faşist, ilerici oluşumlara raslanır. Ankara'da Dil-Tarih'teki bazı hocalar ve Sabahattin Ali, Ruhi Su, Adnan Cemgil gibi aydınlar böyle bir grup oluşturur. 1940'ların ortasından itibaren bunların paralelinde de İstanbul'da ve Ankara'da (Dil-Tarih öğrencilerinden oluşan) bir grup solcu genç belirecektir.

Berkes'in liseden arkadaşı Pertev Naili Boratav 1938'de DTCF'ye girmiştir. Berkes'in anılarında olumsuz şekilde bahsettiği Muzaffer Şerif Başoğlu da 1936 yılının sonundan itibaren Ankara'da ve Haziran 1939'dan beri DTCF'dedir. Behice Boran da 1939 Mayıs sonundan beri DTCF'dedir.

Alman zaferlerine paralel olarak yükselen ırkçılığa karşı bu grubun da başka çevrelerdeki benzerleri gibi asıl niteliği anti-faşist, Turancı ve ırkçı karşıtı olmasıdır. 1941'de çıkarmaya başladıkları *Yurt ve Dünya*'nın da, -Boran ve Başoğlu'nun diğerlerinden ayrılarak çıkardığı- *Adımlar*'ın da, hatta TKP'nin bu dönemdeki faaliyetinin de uygun sıfatı budur.

Niyazi Berkes'in *Yurt ve Dünya*'daki yazıları, edebiyattan, kapitalizmin niteliklerine, emperyalizmden, eğitim sorunları ve Türk köyleri üzerine alan çalışmalarına kadar çok geniş bir yelpazede yayılmaktadır. Güncel ülke sorunları ve yayınlar üzerine de kaleme aldığı buradaki yazı ve eleştirileri yarı popülerleştirilmiş de olsa çok düzeyli yazılardır. Grubun diğer üyeleri gibi Berkes'in de, dergideki polemikler nedeniyle Hilmi Ziya, Ziyaeddin Fahri gibi insanlarla arası hayli açılacaktır.

Niyazi Berkes, habilitasyon tezi olarak, Mayıs 1941'de "Bazı Ankara Köylerinde Sosyolojik Bir Tetkik" başlıklı çalışmasını sunar. Tezi Emin Erişirgil, Şevket Aziz Kansu ve Olivier Lacombe'dan oluşan jürinin çok olumlu raporlarını ve 16 Mayıs 1941 tarihli onaylarını alır. Sınandığı ders takririnin konusu "Kapitalizm'in Karakteri ve Menşei"dir. 30 Eylül 1941'de doçentliğe atanır.

Fakültede ve özellikle Felsefe Enstitüsündeki Felsefe hocaları Necati Akder ve Hamdi Atademir ile Sosyoloji ve Psikoloji hocaları arasında bir çatışma kendini gösterir. Bu durum Enstitü Müdürü Olivier Lacombe tarafından bir raporla dekanlığa bildirilir. Burada Lacombe, Berkes'in ve özellikle Boran'ın diğer grupla uyuşmaya yanaşmadığından şikayet eder. Sorunun bu kişilerin bilimsel yetkinliğiyle hiç ilgisi olmadığını da ekler. Durum bir şekilde Milli Eğitim Bakanlığı'na yansır ve Boran hatta genel müdürce sert şekilde uyarılır. Lacombe bu duruma sebebiyet vermesi nedeniyle sonradan pişman olur.

1944 yılı Ocak ayında, fakülteden Necati Akder ve öğrenci Bahaeddin Ögel'in

şikayetleri üzerine, Hasan Âli Yücel'in bakanlığı döneminde, M.E.B. müfettişleri Osman Pazarlı ve Besim Kadırgan tarafından Boran, Berkes, Başoğlu ve Boratav hakkında soruşturma açılır. Milliyetçiliğe aykırı faaliyetleri tespit edilememekle birlikte öğrencilerle temaslarının takibi müfettişlerce önerilir.

Nihal Atsız'ın Saracoğlu'na hitaben Mart ve Nisan 1944'te yayınladığı ve DTCF'li hocaları komünistlikle suçladığı açık mektubundan bu yana Hasan Âli, baskılara daha fazla katlanamaz hale gelmiştir. Yücel, bizzat yönettiği bir Fakülte Genel Kurulu'nda Boratav, Başoğlu, Boran ve Berkes'i dergileri kapatmaları konusunda ihtar eder ve yayımlarını durdurur. Sonra da dergiler hükümetçe kapatılır (Mayıs 1944). Maarif Vekaletinden, bakanlık mensuplarının siyasetle uğraşmaması gereğini bildiren bir tebliğ yayımlar.

1944 yılının Nisan ayında, Fakülte Türk öğretim üyelerinin Milli Şef ve CHP'ye bağlılıklarını ifade ettikleri -Berkes'in anılarında da yer verdiği- ve Boran, Berkes ve Boratav'ın imzaladıkları meşhur "ubudiyet" bildirisini yer alır. Muzaffer Şerif o sırada bir komünist soruşturması nedeniyle tutukludur.

1945 yılı başında Muzaffer Şerif'in ABD'den davet alarak gitmesiyle gruptan bir kişi eksilir. Mediha Berkes 1944 yılında "ilmi yardımcı"lığa atanmıştır. Karı-koca Berkesler, fakültedeki durumdan memnun olmasalar gerek ki, ikisi de Şubat ayı sonunda ABD'de yarıda kalan eğitimlerine dönmek için izin başvurusunda bulunurlar, ama bu talep reddedilir.

1945'te ülkede çok partili hayata doğru bir evrim kendini hissettirmektedir. Mayıs'ta savaş bitmiş ve "demokratlar"dan oluşan cephe galip gelmiştir. Celal Bayar ve arkadaşları bir süredir Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, Bütçe ve güvenoyu görüşmelerindeki tavırları ve Haziran ayındaki "Dörtlü Takrir"leriyle yeni bir parti kurma hazırlığı içinde görülmekte, dahası İnönü tarafından buna teşvik de edilmektedirler.

Solcular da Bayar'ı burjuva demokratik devriminin tamamlanmasında kurulacak geniş cephe için bir müttefik olarak görmektedirler. TKP'nin anti-faşist cephe politikası da böyle bir ittifak fikrinden geçmektedir. *Görüşler* dergisi bu şekilde ortaya çıkar. Bu yayın faaliyetine Boratav, Boran, Berkes'ler ve Cemgil de katılır. Dergi 29 Kasım 1945'te çıkar. Başlangıçtaki ilgi yerini büyük bir tepkiye bırakır. Bayar ve hatta Tefik Rüştü Aras dergiye katkıda bulunacaklarını söyledikleri halde, bir ilgileri olmadığını açıklayıp "ittifak"tan ayrılırlar. Bu şekilde DP'nin sınırları çizilirken, solcular da geniş bir anti-komünist cephe karşısında yalnız kalır. Meşhur *Tan* olayları terörü bunu izleyecektir. Bunu müteakip Milli Eğitim Bakanlığı solcu bilinen tüm mensuplarıyla birlikte Boratav, Boran ve Berkes'leri 15 Aralık 1945'te "görülen lüzum üzerine Bakanlık emrine" alır ve derhal haklarında Sami Akyol ve Mehmet Doğanay'ca yürütülen bir tahkikat açılır. Bunun karşısında Daniştay'da iptal davası açıp 1946 Nisan ayı sonunda göreve iade edilirler.

Kaçınılmaz şekilde tasfiyelerine varacak gelişmeler TBMM'de 29 Ocak 1947'de

İçişleri Bakanının yaptığı konuşmayla başlar. Bakan Şükrü Sökmensüer, Şefik Hüsnü'nün raporlarından alıntılar yaparak *Tan, Yurt ve Dünya* ve *Adımlar*'ın TKP kontrolünde çıktıklarını iddia eder. Bu konuşma öğretim üyeleri aleyhindeki sonraki suçlamalara dayanak olacaktır. DP'ye yakın olan Fevzi Çakmak'ın adı da solcularla ilişkide olduğu şeklinde ortaya atılır. Meşhur Yücel-Öner Davası bu tartışmalardan çıkar.

Berkes ve arkadaşları anlaşılana hala anti-faşist cephe için "demokrat" önderlere umut bağlamaktadır. 22 Şubat 1947'de yayına başlayan *24 Saat* gazetesinin imtiyaz sahibi Mediha Berkes'tir ve Adnan Cemgil 22 Şubat 1947'deki yazısıyla "Mareşale Selam" göndermektedir.

1 Mart 1947'de *Bayrak* gazetesinde yayınlanan sağcı öğrencilerin 67 imzalı dilekçesi ve daha sonra *24 Saat*'te yayınlanan 108 solcu DTCTF öğrencisinin dilekçesi bunu izleyecektir. Fazla geçmeden kışkırtmaların etkisiyle CHP, DP ve ırkçıların ortak hedefi üç öğretim üyesine yönelik ilk saldırılar başlar. 5 Mart 1947 günü Pertev Naili Boratav'ın DTCTF'de vereceği konferansı sağcı öğrenciler engeller. 6 Mart 1947'de bin kişiye yakın bir topluluk DTCTF'yi basar, üniversiteden solcu hoca ve öğrencilerin kovulmasını isteyerek gösteri yapar. Aralarından seçilen üç kişilik bir grup Rektörle görüşüp Boran, Berkes ve Boratav'ın fakülteden çıkarılmasını isterler. (Mediha Berkes 7 Ocak 1947'de Fakülteden istifa ederek muhtemel tasfiyesinden kurtulmuştur.) "Rektör de tahkikat yaptıracağını, ve sabit olursa Fakülteden uzaklaştırılacaklarını kendilerine bildirdi."⁴

Bu olayları görüşmek üzere 6 Mart 1947'de toplanan Ankara Üniversitesi Senatosu, olayları çıkaranlar değil, öğretim üyeleri hakkında adli soruşturmanın başlatılmasına karar verir⁵.

Dil-Tarih'li öğretim üyelerinin durumu aleyhlerinde yapılan her kanun dışı gösteriden sonra bir kat daha ağırlaşır. Basında solcuların işten çıkarılmasının doğal olduğu yolunda haberler gözükmeye başlar.

Faruk Erem ve Baha Kantar'ın 11 Mart'ta başlayan tahkikatta hazırladıkları ve öğretim üyeleri hakkında suç delili bulunmadığını bildiren ve M.E.B.'de 21 Haziran 1947'den itibaren bekletilmeye başlanan fezleke, disiplin soruşturmasını önemli hale getirir ve Senato önceki direncini koruyamaz. Milli Eğitim Bakanının baskısıyla 29 Temmuz 1947'de Senatoda Üniversiteler Kanununun 46. maddesi D fıkrasına göre üçü hakkında disiplin kararı verilmesi kabul edilerek hazırlıklara girişilir. Ancak Senato yargı kararını bekler görünmektedir.

Rektörlük üzerindeki baskılar giderek artırılır. 27 Aralık 1947'de Hükümet ve CHP'nin Demirtepe Ocağının güdümünde bir öğrenci hareketi hazırlanır. Bu ocakta Behçet Kemal Çağlar konuşmalarıyla gençleri kışkırtır. Uzun süredir hazırlığı yapılan bir komünizmi tel'in gösterisinin yürüyüş güzergahı değiştirilerek DTCTF'ye yönelir. O zamana kadar çok sıkıymış gibi duran güvenlik önlemleri Valinin isteğiyle kaldırılır. Üniversite yönetim kadrosu kendilerini şiddetli bir saldırının içinde bulur. Rektör

linç tehlikesi atlatır. Ancak bundan sonradır ki polis müdahale eder. Kalabalık, Valiyle birlikte Etnografya Müzesi'ne gider ve yönetimle işbirliği dahilinde gösteriler sürer.

Bu saldırı etkisini gösterir. 10 Ocak 1948'de toplanan Senato, sonunda Boratav, Boran ve Berkes hakkında Üniversiteler Kanununun 46/D bendindeki "Üniversite öğretim mesleğinden çıkarma cezasının uygulanmasına oybirliğiyle karar" verir (sayı 187).

Senatonun çıkarma kararına Boran, Boratav ve Berkes'in itirazlarını değerlendiren Üniversitelerarası Kurul 21 Şubat 1948 tarihli kararıyla önce Senato kararını usul yönünden bozar, sonra kesin karara gider ve hepsi için ayrı ayrı çoğunlukla "bir disiplin cezası tatbikine mahal olmadığına" karar verir. Ancak bu karardan hemen iki gün sonra 23 Şubat 1948'de toplanan Fakülte Yönetim Kurulu her üçünün de derslerini tatil eder. Buna yapılan itiraz "karar kesin ve takdire bağlıdır" gerekçesiyle Senatoca reddedilir. Üç hoca da bunun iptali için dava açmaz.

Disiplin soruşturması ve yargı yoluyla üniversiteden atılamayacakları anlaşılınca artık tasfiyeyi TBMM'de gerçekleştirme düşüncesi öne çıkar. 21 Nisan 1948'de Başbakan Recep Peker Ankara Üniversitesi Kuruluş Kadroları Kanunu Tasarısı TBMM Başkanlığına gönderir. TBMM Milli Eğitim Tali Komisyonu Üniversite kadrolarının tesbitini, kadrolardan çıkarılan hocalardan sonra kalan kadroların tanzimini 22 Nisan 1948'de bitirir. Tasfiyede yöntem, Ankara Üniversitesi'nin kadro kanununu çıkarırken bu üç öğretim üyesini dışarda bırakmak olarak belirlenmiştir.

3 Mayıs 1948'de TBMM Milli Eğitim Komisyonu raporunu sunar. Raporunda DTCF'deki üç öğretim üyesinin zararlı telkinler verdikleri anlaşıldığından yeni öğretim üyelerine yer sağlamak için "halen bu derslere tahsis edilmiş olan kadroların ve bu kadrolarla yapılmakta olan hizmetlerin kaldırılması" belirtilir.

Aym tarihte TBMM'de Sirer, bu hocalara eğitim kurumlarında yaşam hakkı tammayacaklarını belirtir. Orhan Seyfi Orhon da "nihayet bunların elinden fakülteyi kurtarmak için kadrolarını lağvetmekten başka bir yol bulunamamıştır" diyerek henüz gerçekleşmemiş tasfiyenin yolunu belli eder.

TBMM Bütçe Komisyonu ise ilgili raporunu 28 Haziran 1948'de sunar. Burada komisyon, Milli Eğitim Komisyonunun ilgasım önerdiği Folklor ve Halk Edebiyatı ile Sosyoloji kadrolarının "(L) cetveline alınması suretiyle şimdilik mevkuftutulmalarının kanun tekniğine daha uygun olduğunu gözönünde" tutarak yeni bir çözüm bulur. Buna göre kanuna bir geçici 2. madde eklenecek, bu geçici madde Ankara Üniversitesi 1948 yılı Bütçe Kanunu'na bağlı (D) ve (L) işaretli cetvelleri kaldırarak ve yerine 3 ve 4 sayılı cetvelleri getirecektir. (L) cetveli, teşkilat kanunlarında mevcut olmakla birlikte fiilen kullanılmayan kadroları içerir. 3 sayılı cetvel tıpkı (L) cetveli gibi o yıl kullanılmayacak olan kadroları göstermektedir. (L) işaretli cetvele alınan kadrolardan biri DTCF altıncı derecede 70 lira aylıklı Halk Edebiyatı Folklor Profesörlüğüne (Boratav'ın kadrosu), biri DTCF yedinci dereceden 60 lira aylıklı sosyoloji doçentliğine (Boran'ın kadrosu) ve diğeri de sekizinci

dereceden 50 lira aylıklı sosyoloji doçentliğine (Berkes'in kadrosu) aittir.

Bütçe Komisyonu raporu aynen yasa olarak da geçer. Ancak (L) cetveline alınanlardan Abdülkadir İnan'ın kadrosu Fahri Kurtuluş'un itirazı üzerine cetvelden çıkartılır.

5-6 Temmuz 1948 tarihlerindeki görüşmelerde bu tasarrufun Üniversite özerkliğiyle bağdaşmadığını savunup karşı çıkan sadece iki kişi vardır: Adnan Adıvar ve Sadık Aldoğan. Adnan Adıvar 5 Temmuz 1948 günü görüşmelerde ilk sözü alır, çok kısa konuşup bu uygulamaya karşı olduğunu, Meclisin ancak üniversiteye aktardığı pay üzerinde düzenlemeye gidebileceğini, isim verilerek yapılan böyle bir müdahalenin muhtariyetle bağdaşmadığını söyler. İlk gün Fahri Kurtuluş, Hulusi Oral, Suut Kemal Yetkin de söz alarak tasfiyeyi savunurlar. Kanun konusu olan Ankara Üniversitesi kadroları ise tasfiye edilecekler dışında çok az konuşulur. Fahri Kurtuluş, anlattıklarının "bir buçuk senelik mesai"si olduğunu belirtecektir⁶.

Hulusi Oral, Berkes'in adım vermeden onun "bakanlık emri" sırasında yazdığı *Siyasi Partiler*'i okuduğunu, bunun anti-Amerikan, anti-Truman olduğunu söyler. 6 Temmuz 1948'deki toplantıda Emin Soysal folklorla alay eder ve tüm diğerleri gibi bu uygulamanın özerkliğe ters düşmediğini açıklamaya çalışır. Muhtariyete asla dokunulamaz, ama profesörler de milletin ihtiyaçlarını, kanun ve gelenekleri, içtimai telakki ve temayüllerimizi nazarı dikkate almalı, der. Sonra -Berkes'i kastederek- ekler: "Bunları dikkate almadan rasgele konuyu, mesela Karl Mar[x]'in Manifestini okutmuş, okuttum diyor. Hem nerede? Mahkemede söylüyor... Elbette biz böyle şeye müdahale ederiz arkadaşlar... Eğer[M]anifest'i aylarca ve tek taraflı okutmak ilimse hayret ederim. O halde leblebicilik [de] ilimdir" Daha sonra Reşit Tarakçıoğlu, Behçet Kemal Çağlar, Bakan Tahsin Banguoğlu aynı yönde yarı saldırı ve yarı açıklama çabası içindedirler. Bütçeden kadrolara ödenek ayırmakta TBMM'nin yetkili olduğu da söylenir. 6 Temmuz 1948'deki ikinci oturumda Sadık Aldoğan söz alarak, üniversitede milliyetçiliği hakim hale getirirsek "üniversitenin içine siyaseti biz kendimiz sokmuş oluruz" der. Üniversitenin kendi gelişimi için serbest bırakılmasını savunur. Emin Soysal, Behçet Kemal Çağlar ve Hüsamettin Tuğaç tasarı lehinde konuşur.

Behçet Kemal "kızıl tehlike" hikayesinin tasfiyede ne denli etkili olduğunu belirten şu sözleri ekler: "Eğer biz Cenubi Amerika[da] bir devlet olsaydık komünistce fikirler yayanlara fikir hürriyeti namına katlanabilirdik. Fakat biz komünizmin bu gün mümessili geçinen bir devletin komşusuyuz. / Bu devlet bizim topraklarımıza göz dikmiş haldedir." Hüsamettin Tuğaç da benzer şekilde konuşur. Son olarak söz alan Bütçe Komisyonu Sözcüsü Muammer Eriş ne kürsü ne de kadro ilgasına gidildiğini, yapılanın sadece bu kadroların (L) cetveline alınarak elde tutulması olduğunu belirtir⁷.

Güvenle girişilen bu yasama işlemi pek çok bakımdan hukuka aykırıdır: TBMM'nin her çeşit konuyu anayasayla belirlenen çerçevede ele alabileceği bilinen

bir şeydir. Oysa Meclis, tartışmalardan ve alınan karardan anlaşıldığı kadarıyla, kendisini anayasayla bağlı görmemektedir. Söz konusu kanun, kanunların genelliği, soyutluğu ve nesnelliği ilkelerine aykırıdır. Bu durum “teminatlı memur” kavramıyla da bağdaşmaz. Yapılan söz konusu işlem, üç kişi hakkında idari işleme benzer bir tasarrufta bulunmaktır. Bu yönüyle yapılan, bir fonksiyon gaspidir ve işlemi yetki ögesi yönünden sakatlar. Aynı zamanda (L) cetveline alınma boş kadrolar için söz konusu olduğundan, dolu bir kadroyu bu cetvele almak, işlemi konu bakımından da sakatlar. Her sene çıkarılan üniversite bütçe yasalarıyla üç öğretim üyesinin kadro güvencesine el atılması, (1961 Anayasası’yla teminat altına alınan) üniversite özerkliğine aykırılığının yanısıra, üç anayasada da yer alan memurlarının statülerinin kanunla düzenlemesi kuralının (1924 m.93, 1961 m.117, 1982 m.128) ihlali gibi ciddi bir hukuka aykırılıkla da malüldür.

Bu tartışmalar 1949 yılı bütçe görüşmeleri sırasında hem Meclis⁸, hem de basında⁹ -tasfiyeyle ilgisi olmaksızın- hayli tartışılmış ve sonunda 1949 yılına kadar olanlar hariç bundan sonra Mecliste ilgili kanunla usulen tadilat yapılmadıkça “meşgul” kadroların (L) cetveline alınmamasının teklif edilmesinin uygun olmayacağı yönünde bir karar alınmıştır¹⁰. Ancak bunun Berkes, Boran ve Boratav’a bir yararı olmamıştır.

12 Temmuz 1948’de yasanın yürürlüğe girmesinden itibaren Boratav, Boran ve Berkes kadroları (L) cetveline alınmak suretiyle açıkta kalmışlardır ve açık maaşı alırlar. (L) cetvelinin kaldırıldığı 1973 yılına kadar tüm A.Ü. Bütçe Kanunlarında 5239 sayılı Kuruluş Kanununun geçici 2. maddesine atıf vardır.

Haklarında açılan davaya tekrar eğilmek gerekirse; Başbakan Hasan Saka’nın da araya girmesiyle Milli Eğitim Bakanlığı soruşturma evrakı ve fezlekeyi 9 Aralık 1947’de gönderir. Faruk Erem ve Baha Kantar’ın hazırladığı fezlekedede tarif edilip denetlenen suç “yabancı ideolojileri yaymak, Türk gençliğine zehir saçmak”tır. Bu çok gevşek tarif edilmiş suçu işlemediklerini belirtmiş olsalar da, tahkikçiler çok kullanışlı bir suç tanını yaptıklarını farketmemişlerdir.

Danıştay II. Dairesi 30 Ocak 1948 tarih ve 3813/279 sayılı kararıyla “[ilgili suçların] sanıklar tarafından işlendiğini gösterir ve son soruşturmanın açılmasına yeter kanıt bulunmadığı” m çoklukla saptayarak sanıklar hakkında men-i muhakeme kararı verir. Milli Eğitim Bakanı Reşat Şemsettin Sırer de Danıştay II. Dairesinin men-i muhakeme kararına karşı Danıştay Başkanlığına 10 Mart 1948 tarihinde itiraz eder.

Davada Berkes aleyhinde formüle edilen isnatlar şunlardır: “öğrencilere solcu telkinlerde bulunmak”, “derslerde komünizmi methetmek”, “derslerde komünist beyannamesini ısrarla okutmak”, “İmralı’ya yapılan bir geziye sağcı talebeleri iştirak ettirmemek”, “milliyetçi talebeleri sınıfta bırakmak”, “komünist olduğu söylenen Ruhi Su ile münasebeti”, “Marxist diye isimlendirilen Yurt ve Dünya ve Adımlar dergileri ile olan ilgisi”.

Danıştay Genel Kurulu 30 Nisan 1948 tarihli kararıyla II. Dairenin men-i

muhakeme kararlarının kimilerini bozar ve Türk Ceza Kanununun 240. maddesine göre lüzum-u muhakeme kararı vererek son soruşturmayı başlatır.

Buna göre Niyazi Berkes “derslerde komünizmi methetmek”, “derslerde komünist beyannamesini ısrarla okutmak”, “İmrahya yapılan bir geziye sağcı talebeleri iştirak ettirmemek” ve “milliyetçi talebeleri sınıfta bırakmak” iddialarından yargılanacaktır. Pertev Naili Boratav “Türkçülük aleyhinde bulunmak” ve “Namık Kemalî milliyetçi olduğu için eleştirmek” iddialarından ve Behice Boran ise “sağcı talebeleri sınıfta bırakmak”, “konferanslarda Rus rejimini methetmek”, “seminerde komünizmi methetmek”, “iptidai cemiyetlerde mülkiyet hakkı olmadığı için bunları[n] modern cemiyetten üstün olduğunu söylemek” iddialarından yargılanacaktır. Açıkça görülür ki Berkes’in *Manifesto*’yu okutmuş olması; Boratav’a yönelik her iki itham ile Boran’ın ilkel toplum değerlendirmesi ithamları tamamen bilimsel ve eğitsel yaklaşımları ifade etmesine karşın bu dönemde dava konusu edilebilmektedir.

Eğer suçlamaların geçerliliği kanıtlanırsa sanıklar “vazife-i memuriyetten dolayı veya ifai vazife esnasında” (Üniversiteler Kanunu md. 49’un Memurin kanununa atıfta bulunmasıyla) suç niteliğinde olan “yabancı ideoloji yaymak, Türk gençliğine zehir saçmak” fiilini işlemiş ve bu durumda da görevlerini kötüye kullanmış kabul edileceklerdir. Yargılandıkları madde “görevi kötüye kullanma”nın karşılığı olan TCK’nın 240. maddesidir.

Dava 15 Haziran 1948 tarihinde Ankara 4. Asliye Ceza Mahkemesinde başlar. Yargıç Talat Karay ve Savcı yardımcısı Cemil Bengü’dür. Ancak savcılık görevini Lütfü Musluoğlu tamamlayacaktır. Her üç sanığın da avukatı daha önce Nazım Hikmet ve Mehmet Ali Aybar’ı da savunmuş olan Saffet Nezihi Bölükbaşı’dır. Dava ülkenin ilgi odağı haline gelir ve dönemin gazete koleksiyonlarından -özellikle ilk yıl- celse celse izlenebilir.

Berkes hakkında davada en çok üzerinde durulan konulardan biri 1947 ders yılında *Komünist Manifestosu*’nu okutmasıdır¹. (Buna Gerhard Kessler’le ilgili olarak anılarında da bir göndermede bulunur.) Bu iddia ile ilgili olarak eski dekan Enver Ziya Karal 21 Haziran 1948 tarihli ifadesinde açıklamada bulunur. Derslerin profesörlerin tayin ve sınırlaması içinde hazırlandığını söyler. Duyum aldıkları halde Prof. Pratt’tan bir şikayet gelmediği için soruşturma açmadıklarını söyler. Felsefe Enstitüsü müdür yardımcısı Nusret Hızır da, 13 Ocak 1949 tarihli ifadesinde, enstitüye şikayet ulaşmadığını söyler. Tanık öğrencilerden aleyhte ifade verenler konuyu çok uzun süre işlediğini ve dikte ettirdiğini belirtir. Lehte tanıklar ise Berkes’in usulünün ağır olduğunu söyler².

Diğer önemli isnat İmrahlı gezisine sağcı öğrencileri götürmediği iddiasıdır. Söz konusu gezi, 1944-45 sezonunda verdiği “Sosyal Patoloji ve Kriminoloji” dersi için bir hapisane gezisidir. Bu konuda dekanlığa gelen tek şikayet Nasır Bolayırılı’nınkidir. Dönemin namı Türkçüsü Selahattin Ertürk de götürülmediğini iddia etmiştir. İddiaya göre Berkes başvuran sağcı talebeye “sizi Führerleriniz

götürsün” demiş. “Führer” sözüyle kastettiğine inanılan kişiler ise Erhan Löker’e göre, Atatürk ve İnönü; Ertürk’e göreyse Fakülte Felsefe hocaları Necati Akder ve Hamdi Atademir’dir. Necati Akder de, 9 Temmuz 1948 tarihli ifadesinde “Führer” sözünden alındığını belli eder. Bunları lehte tanıklıklar izler. Berkes ise, çalışkan olan ve büyük şehir ve deniz görmemiş öğrencileri seçtiğini söyler.

Milliyetçi öğrencileri sınıfta bıraktığı iddiası tartışılırken ise, aslında sağcı felsefe hocaları Necati Akder ve Hamdi Atademir’in solcu olan ve sosyoloji ve psikoloji dersi alanlara güçlük çıkardığı anlaşılır. Bu, Yargıtay kararına bile geçer. Berkes, kendisini sınıfta bıraktığını iddia eden Nasır Bolayırılı’yı “sınıfta” değil, “ikmale” bıraktığını söyler. Bolayırılı’nın daha sonra girdiği sınavda başka bir hoca tarafından yine ikmale bırakıldığını, Berkes’ten başkası tarafından sınav yapılma isteğini ileten başvurusundan sonra, son hakkında beş kişilik bir jüriden -Behice Boran’ın olumlu oyuyla- en düşük notla geçtiğini söyler. Karal da bu başvurunun “haksız” olduğunu ifade eder.

Diğer iddialar sırasında Berkes’in bilimsel bir kisveye bürünerek komünizm propagandası yaptığı geçer. Bunun da lehinde ve aleyhinde ifadeler verilir.

Bilirkişi olarak atanan heyette bulunan, İstanbul Üniversitesi profesörlerinden Hilmi Ziya Ülken, Şükrü Baba ve Recai Galip Okandan, 26 Haziran 1949 tarihli raporlarıyla, Berkes’in eserleri ve ders notları üzerinde yaptıkları incelemede iddialardan hiçbirinin geçerli olmadığını bildirirler. Berkes hakkında, sadece, çağdaş doktrinleri anlatırken toplumsal olanlardan çok ekonomik doktrinler üzerinde durduğuna yer verirler. Ama bunun da “suç”la bir ilgisi yoktur.

3 Aralık 1949’daki oturumda savcı sanıkların beraatını ister. Mahkeme 10 Şubat 1950’de, görevlerini kötüye kullanmaktan samk Pertev Naili Boratav’ın beraatine³, Behice Boran ve Niyazi Berkes’in ise TCK’nın 240. maddesi gereğince üçer ay hapis ve üçer ay memuriyetten mahrumiyetlerine karar verir ve ceza tecil edilmez. Berkes ve Boran tüm isnatlardan suçlu bulunurlar.

Her ikisi de temyize giderler ve 6 Haziran 1950’de Yargıtay 4. Ceza Dairesi mahkumiyet kararlarını bozar ve “görülen lüzuma binaen” davayı bu kez Ankara Asliye 1. Ceza Mahkemesine sevkeder⁴. Mahkeme, kararında okuldaki ikiliğin, iddiaların tersine felsefe hocalarınca çıkarıldığının, bazı iddiaların ise tertip edilmiş olduğunun anlaşıldığı, çoğu iddiamn diğer şahitlerce çürütüldüğü ifade edilmektedir.

Ankara Asliye 1. Ceza Mahkemesi 30 Haziran 1950 gün ve 224 sayılı kararıyla Boran ve Berkes’in beraatına karar verir. Karar temyiz edilmeyerek 23 Aralık 1950’de kesinleşir⁵.

Niyazi Berkes davada beraat edince atamasının yapılmasıyla ilgili olarak Danıştay 5. Dairede dava açar, ama görevine son verilmesinin aldığı mahkumiyetle bir ilgisi olmadığı için istemi reddedilir. Berkes 1952’de Kanada’da Mc Gill Üniversitesinde iş bulur. 1954 ve 1956 yıllarında açık maaşı kesilir ama başvurusuyla tekrar ödenir⁶. Ancak sonradan yabancı bir kadınla evlendiği için, -müstafi sayıldığına dair

dosyalarında bir bilgi olmasa da-, açık maaşı kesilir⁷. 1947'de Muzaffer Şerif hakkında uygulanan müstafi sayma işleminin, TBMM'de atılmalarında hayli emeği geçmiş olan Suut Kemal'ce gözden kaçırılmış olduğu anlaşılıyor. Rektör Yetkin, görünüşte, Berkes'in evlenmesini bazı "sadık" üniversite mensuplarından haber almıştır⁸. 13 Temmuz 1968'de yaş haddinden emekli olur⁹.

Neden bu insanların tasfiyesine gidildiği üzerine düşünülebilir. Bu hocaların siyasi görüşlerine bakıldığında, sola açık, demokrat, Atatürkçü kişiler oldukları görülür. 1947 Nisan'ında *Zincirli Hürriyet* ile bir sağcı teröre konu olacak Mehmet Ali Aybar'a, DP liderlerinin genel seçim aday listesinde yer verdiği düşünüldüğünde, bu sosyalizme açık kimliklerinin belirleyici olduğu şürhe götürür. Bunun da etkisi olduğunda şüphe yok. Ancak 1947-48 yıllarında Türkiye'de "bir komünist tehlike bulunuşu ve bununla çok ciddi şekilde verilen bir mücadele" olduğu izleniminin, ABD'ye ve ilgili fonlara yaklaşma konusunda büyük önemi vardır. Uzun süredir "komünist" ithamına konu olmuş kişiler bu bakımdan büyük kolaylık sağlamıştır. Haklarındaki iddiaların komikliğı, o dönemde sadece Üniversiteler Arası Kurul ve TBMM'nin iki milletvekilince dile getirilebilmiştir. Soğuk savaş kışkırtıcılığıyla başlayan tasfiye süreci adım adım, birden çok alanda uygulanmaya konmuş, dış ilişkileri izleyerek hızlandırılmış ve sonunda 1948 yılında Meclis'te hukuka aykırı bir operasyonla tamamlanmıştır.

Berkes hedef hale gelmelerinin nedenlerini, Ankara'da bir üniversite kurulması çabalarına kadar zorluyor ki, bu iddia aynı faaliyetin içinde Süreyya Aygün gibi, Şevket Aziz gibi insanların da olduğu hatırlandığında çok da gerçekçi gözüküyor. Üstelik Ankara'da bir üniversite kurulması düşüncesi 1932 Türk Tarih Kongresi ertesine kadar da götürülebilir.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'nin ABD yanında bir soğuk savaş kışkırtma girişimleri, çok tuhaf şekilde, gelişmelerin bir aşamasında Ankara'daki bir fakültede komünist yaratıp yok etme hezeyanlarını doğurmuştu. Uluslararası boyuttaki gelişmelerin, sonuçta Dil-Tarih'teki üç demokrat bilim insanının meslek hayatlarını ve özel hayatlarını alt üst ederek dengeye oturduğunu görmek acıdır. Bu dönemin etkilerini en uzun süre üzerinde taşıyan da Niyazi Berkes olmuştur. 1947'den başlayarak üniversiteden atılmalarının yolunu hazırlayan gelişmeler, Türk sermayesinin ABD'ye bağlanırken solu da ezmesine vesile olan bir terör politikasının sonuçlarını ifade eder.

Kaynaklar

1. Yalçın Küçük, *Türkiye Üzerine Tezler*, C.II, 3.B., Tekin Yay., 1987, s. 258-533.
2. Kurtuluş Kayalı, *Türk Düşünce Dünyası - I*, Ayyıldız Yay., Ankara, 1994, s.105-199.
3. Mediha Berkes'in kariyerini izlemek kolay değildir, personel arşivlerindeki evrakı içinde de tutarsızlık vardır. İstifasında geçen kendi ifadesine göre baştan beri ilmi yardımcıdır.
4. Fakülte Müdürü Osman Baysal'ın Ankara 4. Asliye Ceza Mahkemesi'nde 19.8.1948 tarihli tanık ifadesinden.
5. 7 Mart 1947 tarihli Senato toplantısında, İçişleri Bakanın Meclisteki konuşmasından sonra bir kaç öğretim üyesinin yabancı ideolojilerle ilgisi üzerine, yayında ve Üniversite içinde meydana gelen tepkiler dolayısıyla bunların durumunun incelenmesi üzerine "Üniversiteler Kanununun 49 uncu maddesi gereğince ilk soruşturmanın açılması, Senatoca oybirliğiyle karar altına" alınır. Ayrıca 67 ve 108 imzalı dilekçe sahibi öğrencilerin durumlarının Fakültelerince incelenip sonuçların Üniversite Yönetim Kuruluna iletilmesi kararı alınır. A.Ü. Senato 79 sayı ve 7/3/1947 tarihli kararı (A.Ü. Senato Karar Defteri).
6. Görüşmeler için *TBMMTD*, D. VIII, C. XII, Topl. 2, s. 753-775
7. Görüşmeler için *TBMMTD*, D. VIII, C. XII, Topl. 2, s. 783-814.
8. İhsan Hamid Tigrel'in bazı memurlukları (L) cetveline almaya hükümet ya da Bütçe Komisyonunun yetkisini araştırmak üzere bir Geçici Komisyon kurulmasına dair oylanmadan geri aldığı önergesi için bkz., D. VIII, C. 15, Topl. 3, s.4-7. 1949 yılı Bütçe Kanunu tartışmalarında 1949 yılında (L)'ye alınanların memuriyetlerine iadeleri için verilen Faik Kurdoğlu ve 101 üyenin verdiği önerge için bkz. *TBMMTD*, 22 Şubat 1949, D. VII, C. 16, Topl. 3, s. 387-414.
9. Faik Kurdoğlu, "L Cetveli Meselesi", *Ulus*, 15 Şubat 1949; Atalay Akan, "Bütçe Kanunu 'L' Cetveli Meselesi", *Ulus*, 11 Şubat 1949; Atalay Akan, "Bütçe Kanunu ve L cetveli Meselesi", *Ulus*, 8 Şubat 1949; Esat Tekeli, "L Cetveli Meselesi", *Ulus*, 29 Ocak 1949; Esat Tekeli, "Bütçenin Yeni Şekli Etrafında", *Ulus*, 11 Şubat 1949; Esat Tekeli, "Gene L Cetveli", *Ulus*, 21 Şubat 1949.
10. TBMM kararı olarak çıkan Bütçe Komisyonu raporu için bkz. *TBMMTD*, 27 Şubat 1949, D. VII, C. 16/2, Topl. 3, 133/3 ek basmayazı tutanak ve bunun Mecliste kabulü için bkz. *TBMMTD*, 27 Şubat 1949, D. VII, C. 16, Topl. 2, s. 968-969. Basında çıkan haber için bkz. "L Cetveline Alınan Memurluklar", *Ulus*, 28 Şubat 1949.
30. *Komünist Manifesto* ile ilgili notları Melahat Özgü'nün ele geçirdiği mahkemede ortaya çıkar: "...Sanıklardan Niyazi Berkes'in derslerde komünist beyannamesi olan manifesti okuttuğumu duydum. Bu ciheti tespit için vasita ile talebeden

- birinin notunu alıp tetkik ettim. Ve keyfiyeti müdüriyete bildirdim. Esasen bir kaç gün sonra da tahkikçi işe başladığı için notu kendisine verdim...” Notları öğrenciden alıp Melahat Özgü’ye getiren de o sırada Dil-Tarih’te öğrenci olan - şimdi edebiyat profesörü- Zeynep (Dengi) Korkmaz’dır.
31. Osman Sıvacioğlu: “Hocam Niyazi’nin taktir usulü gayet ağırdır, bütün derslerini gayet ağır şekilde taktir ederdi.” (27 Ocak 1949 tarihli ifadesi)
  32. Kararın sadece Boratav’ı ilgilendiren kısmı Boratav’ın A.Ü. Rektörlük Personel Arşivindeki Evrak Dosyasında bulunmaktadır. Boran ve Berkes’in dosyalarındaysa bu karar, haklarındaki kesin karar olmadığı için yer almamaktadır. (Esas No: 948/ 170; Karar No: 950/41; Cumh. Savc. No:948/2444) Boratav hakkındaki karar, hiç bir taraftan temyiz edilmeyerek 29 Mart 1950’de kesinleşir.
  33. T.C.Yargıtay 4. Ceza Dairesi (Esas No: 3186; Karar No: 7327 ve 6. VI. 1950 tarih) Ankara Adliyesinden farklı olarak Yargıtay arşivlerinden eski kararları bulmak halen mümkündür. Karar basında yaklaşık iki hafta geç çıkar. Bkz. “Solcu Prof.lerin Davası”, *Cumhuriyet*, 19 Haziran 1950 , “Solcu Profesörlerin Mahkumiyet Kararı -Yargıtayca Bozuldu”, *Vatan*, 19 Haziran 1950 ve “Solculuktan Sanık Profesörler”, *Zafer*, 19 Haziran 1950.
  34. Ankara Asliye 1. Ceza Yargıçlığından, Ankara Cumhuriyet Savcılığına (Sayı 950/ 193; 23. XII. 1950 tarihli) yazı A.Ü. Pers. Arş. Behice Boran Kişisel Dosyasında vardır.
  35. Berkes’ten, A.Ü. Rektörlüğe 18 Mayıs 1956 tarihli mektup (A.Ü:Rekt. Pers. Niyazi Berkes Evrak Dosyası)
  36. Rektör S.K.Yetkin’den, Av. Niyazi Ağırnaslı’ya, 16 temmuz 1959 tarihli mektup (A.Ü:Rekt. Pers. Niyazi Berkes Evrak Dosyası)
  37. “Ankara Üniversitesi Umumi Katiplik Makamma” hitaben kaleme alınan tarihsiz bir yazıda, Berkes’in yabancı bir kadınla evlenmesine “rağmen, üniversite ile alakasının kesilmeyip kendisine hâlâ açık maaşı verilmesini biz üniversite mensupları mân[a]landıramamaktayız. / Keyfiyeti bilmediğimize hamlederek ıtılanıza arzederiz” denmektedir. İmza: “Üç Üniversite Mensubu”
  38. T.C.Em.San.Gen.Müd.’den, A.Ü. Rektörlüğe (20-6/08-125-34 sayılı) yazı. (A.Ü.Rekt. Pers. Niyazi Berkes Evrak Dosyası)

Prof. Dr. Niyazi Berkes Üzerine Bir Değerlendirme 1908-1988

Öğuz M. YORGANCIOĞLU *

İkinci Meşrutiyet'in ilan edildiği 1908 senesinde Lefkoşa'da, ikiz olarak dünyaya geldi.

O günlerde Devlet büyüklerinin adını koymak moda olduğu için İttihat ve Terakki Partisi'nin iki kahramanının adları olan Niyazi ve Enver ikizlere verildi. Sonradan Berkes soyadını alan Niyazi ilk doğan kardeşidir. Annesi Dervişe Hanım dindar, babası Hüseyin Hüsnü Bey bu konuda hiç renk vermeyen birisidir. İkizler, okula başlayana kadar annelerine de dadılık eden Mahir Dadı isimli esmer bir dadı tarafından büyütülmüşlerdir. İlk ve orta okulu Lefkoşa'da okumuşlardır.

Kendi ifadesine göre Niyazi, Birinci Dünya Savaşı başladığında 6, bittiğinde 10 yaşındaydı Kurtuluş Savaşı başladığında 11, bittiğinde 14 yaşındaydı.

Duygusal ve düşünsel kişiliğinin bu dönemde gelişip kalıplaştığını kabul eder. Çünkü, Kıbrıs savaş alanı olmamış fakat savaşın olanca ağırlığını yaşamıştır. Ve Niyazi ile ailesi de bu ortamın içindedir. Kıbrıs'ta iki halk vardır. Türkler ve Rumlar. Türkler Osmanlı Devleti yenildiği için umutsuz ve bezgin, Rumlar cesur ve atak. Türkler umutsuzlukla İngiliz'e dayanırken, Rumlar açıktan açığa İngiliz'e cephe almış. Sanki ilerideki başkaldırının sinyallerini ta o zamandan vermişlerdi.

Kıbrıs Türkleri, Batılı Devletlerin Osmanlı İmparatorluğunu tutsak saydıklarını, Türkiye'de yaşayanlardan önce farkettiler. Çünkü düşünebilen Türk gençleri, Anadolu'yu anavatan olarak kabul ediyor, İngilizlere pek güvenmiyorlardı. Çünkü, Osmanlı Devleti, Almanya safında İngilizlere karşı savaşa katılmıştı ve İngilizlerin ne yapacakları belli değildi. Gözlerini Anadolu'ya çevirmişler, oradaki hareketlere uymaya çalışıyorlardı.

1918 yılında Kıbrıs'ta Türkçeleşme akımı vardı. Berkes'e göre 28 Mehmet Çelebi, Namık Kemal ve Şair Eşref'in Kıbrıslı Türkler üzerindeki etkileri henüz devam ediyordu.

---

* Araştırmacı-Yazar, Doğu Akdeniz Üniversitesi Kıbrıs Araştırmaları Merkezi Yayın Kurulu Üyesi, Gazimağusa, KUZZEY KIBRIS TÜRK CUMHURİYETİ

Birkaç Türk öğretmen, özellikle Ülfet Bey adlı Türkçe öğretmeni eski yazılı kitapları okuturken kelimeleri Türkçe söylendiği gibi yazdırıyordu. Arap ve Fars söylenişini kaldırıyordu. Demek ki Türkçeleşme akımı büyük ölçüde Türkiye’den on yıl önce başlamıştı. Bu, Ömer Seyfettin ve arkadaşlarının Yeni Mecmua’da başlattıkları akımın Kıbrıs’taki yansıması idi.

Günlük yaşamda ve siyasi düşüncede de durum aynıydı. Türkiye’deki siyasi gelişmeler, burada da yankı buluyordu. Nitekim Türkiye’deki Alman yandaşlığı aynıyle yaşıyordu. Almanya’nın yenilmesi, Kıbrıslı Türkler arasında beklenmedik bir sürpriz etkisi yaptı. Niyazi Berkes’in evinde de durum aynıydı. Herkes Almanya’nın yenilmesine üzülüyordu. Bu durumu anlatmak için Alman taraftarlığı açıkça belli olan bir deyiş yaygınlığı oldu. Bu deyiş günümüze kadar gelmiştir. **“Bütün dünya düşman oldu, Almanya yenildi.”** Bu beklenmedik yenilgi mevcut güvensizlik ve bunalımı daha da artırdı.

Berkes’in ailesi bu savaş yıllarını Lefke’de, CMC’de çalışan bir akrabalarının yanında geçirir. Aile büyükleri geceleri sohbetleri arasında sosyal konular yanında siyaseti de konuşurlar, tartışırlardı. Bu konuşmaların birinde “Bolşeviklik” konusu tartışılır. Kimsenin kesin ve yeterli bilgisi olmamakla birlikte kulaktan duyduklarını ortaya koyarlar. Konuşmalar arasında mal ve eşya paylaşımından bahsedilir. Büyüklerden biri gülerken, ‘kadın paylaşımından’ da bahseder. Bu olay, küçük Niyazi üzerinde silinmez izler bırakır. Bizzat kendisi şöyle der : **“Marx’la Freud’un, yani mal ve eşya paylaşımı ile kadın paylaşımının yan yana anılması unutulacak cinsten bir durum değildir”**

Cumhuriyetin ilan edildiği 1923 yılında 14 yaşında olan Berkes, Türkiye’den gelen ‘Vakit’, ‘İkdam’, ‘Akşam’ ve ‘Tasvir-i Efkar’ gazetelerini okur. Edebi çalışmalar kadar sosyal ve siyasi olayları tanımaya çalışır. Orta okulu bitirdiği 1924 yılında Lozan Barış Görüşmeleri sona ermek üzereydi. İmzalanacak andlaşma Kıbrıs Türkleri açısından bir ölüm-kalım meselesi sayılacak kadar önemliydi. Herkes bir yandan bunun sonucunu beklerken bir yandan da uygulanan inkılâpları takip ediyordu. O günlerde ‘Saltanatın kaldırıldığı’ ilan edildi. Berkes : **“Madem saltanat kaldırıldı, halifeliğin de kaldırılması gerekir. Atatürk, bunu da yapacaktır”** der. Bu sözü aile içinde tepkiyle karşılanır. Fakat çok geçmeden bu kehanetinin gerçekleşmesi üzerine babası, ‘okuyup adam olsunlar’ diye ikizleri alıp İstanbul’a göçer. Belli bir dönem ailece zorluk içinde yaşadılar. Lise öğrenimi bu arada başladı. Ancak Kıbrıs’a göre değişik bir ortam olduğu için Niyazi uyum sağlamakta zorluk çeker. Çünkü saygıya dayanan bir eğitim yerine korkutan ve korkutulan, tarafların düşman gibi davrandığı bir ortama düşmüştür. Ezbercilik de ön plandadır. Buna rağmen bu çelişkili ortamda hem çok yetenekli sınıf arkadaşları, hem de kaliteli öğretmenlere raslar. Sınıf arkadaşları içinde disiplini ve derin bilgisi ile dikkatleri çeken Pertev Naili Boratav’dır. Öğretmenleri Tarih, Türkçe ve Matematik öğretmenleri ve sonradan Eğitim Bakanı olan felsefe öğretmeni Hasan Ali Yücel’dir.

Üniversiteye gireceği yıllarda, meslek seçmekte epey zorlanır. Önce doktor olmak ister. Tıp fakültesine kaydolar. Ancak kadavraları görünce vazgeçer. Hukuk fakültesine yazılır. Bir yıl hukuk okur. Sınıfta oldukça başarılıdır. Ancak hocalarının bütün itirazlarına rağmen, Hukuk Fakültesini bırakıp, Edebiyat Fakültesine yazılır. Halbuki o günlerde herkes ya Tıp, ya da Hukuk Fakültesini tercih eder. Çünkü bu iki okul zengin olmanın ve yükselmenin geçtiği yoldur. Uzun yıllar Türk siyasetine bu iki okuldan mezun olanlar hakim olmuşlardır.

Niyazi Berkes'e göre o dönemde Edebiyat ve Felsefe Fakültelerinden mezun olanlar arada ezilmeye mahkûm olmuşlardır. Felsefe tahsili o günlerde aranan bir tahsil değildi. Buna rağmen Berkes, hukuk ve felsefe derslerine severek devam ediyor, dışarıdan da kitaplar alarak okuyor, kendini yetiştirmeye çalışıyordu. Bu arada Türkiye dışındaki akımları takip ediyor, Türkçeye tercüme ediyordu. Bilgisi ile öğretmenlerinin dikkatini çekmeye başladı. Ancak din ve Allah kavramlarına karşı çikması, çevresindekilerin tepkisine yol açtı.

Sınıfı yükseldikçe kişiliği de gelişip olgunlaşan Berkes, Orhan Saadettin Hoca'dan okuduğu 'Kant Felsefesi'nden etkilenir. Bu etkiye Eflatun'un 'Politika' adlı eseri de eklenir. Aynı yıl okula ünlü Fransız bilgini Dumezil, hoca olarak gelir. Ondanda 'Dinler Tarihi'ni okur. Budizm dinini öğrenir. Kanada'daki görevi sırasında bir yıl da Hindistan Aligarh Üniversitesi'nde ders verirken bu dinin özünü ve Türklere olan etkisini daha yakından tanıma fırsatı bulur.

Aynı yıllarda 'İslam Tarihi' ve 'İslam Felsefesi' derslerini de okuyan Berkes, İki kültür arasındaki benzerlik ve farkları değerlendirme yeteneği kazanır. Dünya görüşü değişip gelişir. Bu arada Yüksek Muallim Mektebinde okuyan Nihal Adsız'la çekişmesi başlar. Bir Talebe Cemiyeti Seçiminde karşılaşır. Berkes Cemiyet Seçimlerine katılır. Bu istenmeyen durum aralarında sonu gelmez bir çekişmenin başlangıcı olur. Fakültenin son yılında dünyanın pek çok yerinden gelen ve sonradan Türkiye'nin kaderinde etkili olan pek çok ilim ve sanat adamı ve siyasetçilerle tanışır. Avrupa'dan, yeni açılan üniversiteye ders vermeye gelen ünlü bilim adamlarından da ders alır, onların öğrencisi olur. Birkaçının asistanlığını veya tercümanlığını yapar. Zamanına göre ilerici fikirler kazanır, dikkatleri üzerine çeker. Ancak bu ilginin hepsi olumlu değildir. Laiklik konusundaki düşünceleri dolayısıyla düşman da kazanmıştır. Bu sebeple fakülteden mezun olduğunda iş bulmak için yaptığı pekçok başvuruya olumsuz cevap verilir. Hayata, ancak özel bir lisede iş olarak başlar. Ankara'da Halkevi açılmıştır. Ziya Gevher Bey buranın direktörüdür. Halkevi Kütüphanesini düzene koyacak, kitaptan anlayan birini arar. Hayrünisa adlı bir Hanım, dayısı Gevher Bey'e Berkes'i tavsiye eder.

Halkevi Kütüphanesine, kütüphaneci olarak görevlendirilir. Böylece hayatında yeni bir sayfa açılır. Halkevi, 0 günkü ileri gelenlerin buluşma yeridir. Burada pekçok ilim adamı ve siyasetçi ile tanışır. Nafi Atuf Bey ve Şevket Süreyya Aydemir bu dönemde tamdığı iki ileri görüşlü insandır. Orta Asya Türklerinin gönderdiği, kendi

lehçelerinde yazılmış edebi eserleri okur. Bu vesile ile hem o Türk boylarını, hem de dillerini öğrenmiş olur. Türkiye Türkleri ile benzerliklerini tesbit eder. Kazanca, Özbekçe ve Azericeyi de tanıma fırsatı bulur. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde dünyanın dört bir yanından gelmiş yüzlerce bilim ve siyaset adamı vardır. Bunlar çok kültürlü ve zeki insanlardır. Atatürk'e ve Cumhuriyete gönül vermişlerdir. Canla başla çalışıp bir an önce Türk Milleti'ni esenliğe ulaştırmak amacındadırlar. Ancak görev alamayan yerli insanlar huzursuz olmuşlardır. Kıskançlık ve çekememe alıp yürümüştür.

Yakup Kadri'nin liderliğini yaptığı bir edebi gurup vardır. Şevket Süreyya Aydemir, Burhan Belge, Vedat Nedim Tör ve İsmail Hüsrev Tökin'den oluşur. Bu güçlü gurup ile tanışmak Berkes'te bir güven duygusu yaratır. Ancak çok geçmeden bu ileri görüşlü insanlar için karalama hareketleri başlar. Gurubun etkinliği engellenmeye çalışılır. Berkes'e göre bu dönemde tamdığı en değerli insan, zekâsı, derin bilgisi ve alçak gönüllülüğü ile Yusuf Akçura'dır. Berkes onun etkisinde kalmıştır.

Vedat Nedim Tör, Berkes'i takdir eden bir kişi olarak, ona, Ankara Radyosu'nda seri konuşmalar yapma imkâm sağlar. İleri görüşlü düşünceleri bir dönem için takdirle karşılaşır ve Polis Akademisi'nde Basın ve Propaganda dersi vermeğe başlar.

Halkevi'ndeki görevi devam eden Berkes, Nafi Atuf Bey'in desteğiyle ilk **"Köy İncelemesini"** yapar. Köy Enstitüleri'nin gerçek işlevini tespit eder ve kitap halinde yayımlar. Uygulamalı eğitimin Türkiye'ye sağlayacağı faydaları ilân eder. Köylünün gerçek kişiliğini ortaya koyan bu çalışması bir akımm başlangıcı olur. Ancak pekçok kişinin de düşmanlığını kazandı. Hakkında, dedikodular başlar.

Bütün bu olumsuzluklara rağmen Berkes'in ikinci bir hedefi daha vardır. Bir düşünenler, fikir üretenler gurubu oluşturmak. Çünkü, içinde çalıştığı kurumun adı **Halkevidir** ama, halkın oraya girdiği yoktur. Oraya girip çıkanlar, siyasete atılmak isteyenler, partiye yaranmak isteyenler, yükselmek isteyenler ve üç kâğıtçılarıdır. Halkı düşünen pek yoktur. O günlerde başkent, Ankara olarak ilân edilmişti ama gerçekte henüz, İstanbul idi.

Fikirler orada üretiliyor, uygulamalar orada başlıyordu.

Berkes İstanbul'da olduğu gibi, Ankara'da da bir "Felsefe Cemiyeti" kurulması düşüncesini ortaya attı. Bu düşünce oldukça taraftar buldu. Ancak aynı dönemde, hem dünyada hem de Türkiye'de Sosyalizm, Nasyonalizm ve Nazilik söz ve düşünceleri yaygınlaştı. Memurlar arasında huzursuzluklar ve ileri görüşlü insanlara komünistlik, solculuk suçlamaları başladı. Bütün bunlara rağmen devamlı çalışmaları ile Berkes, 1933 yılında Halkevi Kütüphanesini tamamladı ve "Onuncu Yıl Hediyesi" olarak hizmete hazır hale getirdi. Açılışı, bizzat Atatürk büyük bir törenle yaptı. Niyazi Berkes'in kütüphaneci görevi artık tamamlanmış sayılırdı.

Ankara'da kurulan 'Maarif Cemiyeti', kendi adıyla anılan iki tane özel okul açmıştı. Bunların amacı Devlet dairelerinde görev yapacak, yabancı dil bilen insanlar

yetiştirmekti. Uygulanacak sistem de Jhon Dewey'in öngördüğü Amerikan Eğitim Sistemi idi. Berkes, bu iki okuldan birinin müdürlüğüne getirildi. Başlangıçta tüm işler iyi gitti. Başarılı bir eğitim uygulaması yapıldı. Ancak ertesi ders yılında yüksek bürokratların özel uygulama isteklerini reddeden Berkes için, yeniden sorunlar başladı ve ders yılı sonlanmadan istifa edip ayrıldı. Berkes'in haklı olduğunu söyleyen öteki okulun müdürü Mr. Parker de aynı şekilde görevi bıraktı.

1933 yılında, Darülfünun diye bilinen yüksek öğrenim kurumunda reform yapıldı ve üniversiteye dönüştürüldü. Berkes, üniversitede asistan olarak göreve başladı. Batı Felsefesini tanıtmaya çalıştı. Öğrencilerin ilgi odağı olması bazı kesimlerce hoş karşılanmadı. İleri görüşlü olması dolayısıyla zaten daha önceden mimlenen Berkes, 'solcu'lukla suçlandı.

1935 yılında davet üzerine Amerika'ya gitti.

Burslu olarak Şikago Üniversitesi'nde çalışmaya başladı. Bu arada Sosyoloji Bölümünde dersler verdi. Bir yandan da araştırmalar yaptı. Üniversite tarafından İngiltere ve Fransa'ya gönderildi. Oradaki sosyoloji araştırmalarını inceledi. Amerika'da bulunduğu yıllar içinde, 1925 ve sonrası yıllardan itibaren giden Türk Göçmen İşçilerle karşılaştı. Onların durumlarını tespit etti, yorumlamasını yaptı. Bu çalışmaları sırasında İstatistik biliminin değerini ve toplumbilimcilerin istatistik bilmeleri gereğini anladı.

Aynı günlerde, Amerika'ya İstiklal Savaşı'ndan sonra Türkiye'den göçmüş Rum ve Ermeni azınlıklarla karşılaştı. Onların yapılan savaş ve Atatürk Devrimleri hakkındaki görüşlerini öğrendi.

1939'da Şikago Üniversitesi'ndeki çalışmalarını tamamladı.

Türkiye'ye döndü. Doçent olarak DTC Fakültesi'nde göreve başladı. Sosyoloji dersi veriyordu. Yazıları gazete ve dergilerde yayınlandı. Üniversite çevrelerinde olduğu kadar aydınlar arasında da taraftar buldu. Bu görevi 1950 yılına kadar sürdürdü. Araştırmalarında ortaya koyduğu gerçekler siyasetçileri rahatsız etti. İki yıl süren ve belirli kanıt ve suçlama gösterilemeyen davalardan sonra 1952 yılında üniversitedeki görevine son verildi. Kanada'ya gitti. Aynı yıl Mc.Gill Üniversitesi'nde Mezuniyet Sonrası Araştırma Fakültesi'nde Öğretim Üyeliğine getirildi. Çok geçmeden profesörlüğe yükseltildi. Araştırmaları başarılı görüldüğü için başka ülke üniversitelerine de misafir öğretim görevlisi olarak çağrıldı. 1958-1959 yılında Hindistan'da Aligarh Üniversitesi'nde ders verdi. Ertesi yıl Pakistan'da görev yaptı. Ondan sonra Endonezya ve Japonya'da bulundu. Araştırmalar yaptı. Mısır, Suriye ve Ürdün'de incelemelerde bulundu, 1975'te Uluslararası Emeritus Profesör oldu ve emekliye ayrıldı. Emekliye ayrıldıktan sonra İngiltere'ye gitti.

Londra'ya iki saatlik mesafede Hythe'ye yerleşti. Anılarını orada kaleme aldı. Türkiye'den hep uzak yaşamak zorunda kalmasına rağmen hep Türkiye'yi ve Türk tarihini araştırdı. Atatürk Devrimleri'nin korunması gerektiğini savundu.

Pekçok eseri arasında en önemli eseri "**Türkiye'de Çağdaşlaşma**" adını verdiği

eserdir. Bu eser Türk Toplumbilim eserleri arasındaki en önemli eser olarak kabul edilir.

Arkasında pek çok makale, dergi yazısı, araştırma ve eser bırakan Niyazi Berkes, 1982'de hayata gözlerini yumdu.

Prof. Niyazi Berkes'in çalışmalarını dört ayrı başlık altında incelemek mümkündür :

1. Toplumbilime ilişkin Görüş ve Düşünceler

Bunlar, Berkes'in DTC Fakültesinde akademik çalışmalar sürdürürken ortaya koyduğu çalışmalar, araştırmalar ve yazılardır.

'Ankara Köyleri Üzerine Araştırmalar'ı ve Türk Toplumunun tarihsel gelişimi üzerine çalışmaları belirli örneklerdir.

2. Tarih Çalışmaları ve İncelemeleri

Berkes'e göre bir milletin sosyolojik incelenmesi tarihini bilmekle mümkündür. 'Türkiye İktisat Tarihi' bu konudaki önemli eseridir.

3. Toplumsal Değişimlerin İncelenmesi

Berkes, Türkiye'nin son ikiyüz yılını ve bu zaman aralığında geçirdiği değişimleri incelediği eserine, **ÇAĞDAŞLAŞMA** adını verdi. Bu kitabında, Türkiye'deki tüm olayların (ekonomik, sosyal ve kültürel) Cumhuriyet rejimine doğru bir akış gösterdiğini ispatlamaya çalışır.

4. Gezi-İnceleme izlenimlerini içeren çalışmaları

Bu konudaki yazılarını iki başlık altında toplamak mümkündür.

a) *Uzak Doğu İle İlgili Olanlar.*

b) *Orta Doğu İle İlgili Olanlar.*

Berkes bu son iki eserinde o bölge halkı ile Türk toplum yapısını mukayese eder ve Türklerin toplum olarak geçmesi gereken aşamaları ortaya koyar.

Toplumbilimin Ortaya Çıkışı :

Berkes'e göre (Sosyoloji) Toplumbilim binlerce yıl süren bir süreçten sonra ortaya çıkabilmiş bir bilim dalıdır. İnsanların birarada yaşama zorunluluğundan ortaya

çıkıştır.

20. yüzyılda insan yapısı, hayatı ve yaşamı, insanların birbirleriyle olan ilişkileri konusunda pekçok bilgi birikmiştir. İhtisasin artması da bu konudaki araştırmaları mümkün kılmıştır.

Araştırma teknikleri ve disiplinlerin ortaya çıkması da çağdaşlığı ve akılcılığı zorunlu kılmış, böylece toplumbilim doğup gelişme imkanı bulmuştur.

İnsanların dar ve kapalı çevrelerde yaşadıkları dönemlerde sosyolojik bilgiler azdı. İletişim geliştikçe hem kendi içlerinde, hem de toplumlararası bilgi öğrenme ve aktarma imkânı genişledi, bilgiler arttı. Onaltı ve onyedinci yüzyıllardaki düşünürler toplumsal sorunları din -Teoloji- egemenliğinden kurtarmaya çalıştılar. Onsekizinci yüzyılın ikinci yarısı ise sosyolojinin önemli gelişme gösterdiği bir dönemdir. Önemli yeni buluşlar, neden -sonuç ilişkileri ortaya kondu. 19 yüzyılda A. Comte ilk kez Sosyoloji kelimesini kullandı. Onu izleyenler de artık insanları ve onlarla ilgili olayları dini açıdan değil, evrimin bir parçası olarak incelemeye başladılar ve günümüzdeki seviyeye ulaşmak böylece mümkün oldu.

Berkes'e göre hayat, devamlı bir değişim-gelişim sürecidir. Toplumsal olaylar da buna dahildir. Toplumsal olayları incelerken değişmezliği kabul etmemek, tarafsız davranmak zorunludur. Teori ile olaylar arasında sürekli bir etkileşim vardır. Teori olmadan bilimin gelişmesine olanak yoktur. Toplumsal düşüncede evrim, ancak öyle yaşanır. Teori ispatlandıkça gerçekler ortaya çıkar, böylece yalnız gözlemlenmiş olaylar değil, zihinde hesaplanmış olaylar da kendini belli eder. Skolastik olmayan bir bilimin sürekliliği ve devrimci niteliği bu noktadan kaynaklanır.

Toplumbilim, olayların tarihi gelişimi ile ilgili değişiklikler bilgisi ve kuramsal sistemdeki değişikliklerin karşılıklı ilişkilerine dayanır.

Saha Çalışmaları

Niyazi Berkes'in Ankara köyleri üzerine yapıp yayınladığı araştırma, Türk toplumbiliminde yayınlanmış ilk monografik eserdir. Amaç da, değişen Türk toplumundaki değişimleri tesbit etmektir. Köylü maddi ve manevi açıdan incelenmiş, mevcut durumlar tespit edilmiş ama yorum yapılmamıştır. Emre Kongar, 'Türk Toplumbilimcileri' isimli kitabının 250. sayfasında bunu bir eksiklik olarak tanımlar.

Çağdaşlaşma

Berkes, Türkiye'nin son ikiyüz yıl içindeki (1720-1920) toplumsal değişimlerini **ÇAĞDAŞLAŞMA** başlığı altında inceler.

O'na göre, 'Laiklik' sözcüğü ile ifade edilen 'Din-Devlet' ayrımının ötesinde

“kutsallaşmış gelenek boyunduruğundan kurtulmak” sorunudur.

Modernleşme; siyasal, ekonomik ve kültürel görüntüleriyle birlikte toplumsal yapının teknolojiye ayak uydurmasıdır.

Toplumsal değişim kaçınılmazdır. Ancak toplumsal değerler değişim karşısında, dinsel kılığa girerler. Din, geleneğin en son sığınma kalesidir. İnsanlığın eski yaşam kökeninden gelen bir alışkanlıktır. Her yenileşme-değişme olayında buna uymak istemeyenler din şemsiyesi altına sığırlar. Gelişim, böylece engellenmiş olur.

Osmanlı Yönetiminde dinsellikten çok geleneksellik vardır. Çünkü İslâm Filozofları din ile devlet gücünün aynı olduğu konusunda bir görüş ileri sürmemişlerdir. Dengeyi esas saymışlardır. Onlara göre idare edenlerle idare edilenler vardır. Herkes yerini bilmeli, sınıflar korunmalıdır.

Osmanlı Devletinde çağdaşlaşma çabaları, 1699 Karlofça Andlaşmasından hemen sonra başlamıştır.

Eskinin yerine yeniyi koyma girişimleri bu dönemde görülür. Bu çabalar uzun süre devam eder ama olumlu bir sonuca ulaşamaz. Çünkü teknoloji ve eğitim yenilenmemiş, üretim yeterli seviyeye ulaşamamıştır. İç ve dış etkenlerin baskısıyla da düzen yıkılmış ama sonuç alınamamıştır. Bu uzun süreç içinde bile din olgusu ve şeriata karşı koyması diye bir olay yaşanmamıştır.

Yenilenmeye çalışılan ilk kurum ordudur.

Nizam-ı Cedit adı altında girilen bu yeniliğe ayaklanma ile engel olunmuştur. 1830 yılındaki bu başarısızlığın nedeni anlaşılınca yeni ıslahat yolları aranmıştır. Üç ayrı görüşe dayanan bu çaba, en sonunda “Din” ve “Devlet” ayrı ayrı mütalâa edilerek bir sonuca ulaşılmıştır ki, o güne göre çok önemli bir yeniliktir.

11. Mahmut Dönemi, yenilikler dönemi olarak kabul edilebilir. Çünkü bu yenilikler birbirini takip eder ve ‘Cumhuriyetin İlânı’na kadar devam edip gider. 1839’da ilân edilen Tanzimat, bu değişikliğin ilk ve önemli meyvesidir. Özellikle padişahın yetkilerinin kısıtlanması çok önemli bir aşamadır.

1908 Meşrutiyet’i Türk toplumundaki çağdaşlaşmanın bir sonraki basamağıdır. Siyasi partiler ilk kez bu dönemde kurulmuştur. Azınlıklar kendi kimlik arayışlarına bu dönemde girişmiştir. “Türk Ulusu” düşüncesi de ortaya bu dönemde çıkmıştır. Ordu ve komutanlar artık padişahın bendeleri değil, ulusun emrindedirler. Ancak bu dönemler çeşitli siyasi akımların geliştiği bir dönemdir. İçlerinden ‘Türkçülülük’ akımı galip gelir, Bağımsızlık Savaşı başlatılır ve başarılı.

Peşpeşe yapılan devrimlerle, bilinçli olarak Batı Uygarlığı yörüngesine girilmeye çalışılır. Bütün bunlar yapılırken iki yol takip edilir.

1) Gelenekçi Tutum Ortadan Kaldırılır.

2) Kaldırılan Kurumların Yerine Batılı Disiplinler yerleştirilir.

‘Türkiye İktisat Tarihi’ adlı eserinde bunları ortaya koymaya çalışan Berkes, ‘Osmanlı Toplum Yapısı’ ile ‘Batı Toplum Yapısı’m da karşılaştırır. Aradaki belirgin

farkı ortaya koyar.

Vardığı sonuca göre Osmanlı siteminde önemli olan evrim değil, “Denge”dir. Bir tarafta halk, bir tarafta Tanrının temsilcisi padişah, ara yerde de hizmet sınıfı vardır. Bunlar bürokratlardır. Gücü sağlayan ise askeri kurumdur. Ancak yenileşme padişahlığı ortadan kaldırmış ve “Cumhuriyet Yönetimi”ne geçişi sağlamıştır.

Türk Düşünce Sisteminde Batı Etkisi

1299’da kurulan ve bir Cihan İmparatorluğuna dönüşen Osmanlı Devleti, 18. yüzyıla geldiğinde gücünü kaybetmiş, önce duraklama, sonra da gerileme dönemine girmiştir. Çeşitli yenilik girişimlerine rağmen gerileme durdurulamamıştır. Bunun üzerine devlet adamları batı düşüncesine yönelmişlerdir. Ancak bilinç tam olmadığı için, ekonomik yetersizlik ve kişilik eksikliği yüzünden olumlu bir sonuç yerine “Batılı Devletlerin Uydusu” olma sonucunu doğurmuştur. Bu boyunduruktan kurtulabilmek için İstiklâl Savaşı verilmiştir. “*Türk Düşüncesinde Batı Sorunu*” isimli eserinde Berkes, şöyle der :

- 1720-1920 yılları arasındaki ikiyüz yıl içinde Türkler gerekli reformları yapamamışlardır. Yapamadıkları için de bu fasit daireden kurtulamamışlardır. Batı, bundan istifade ile karşılığın bir emperyalist güç olarak çıkmıştır. Bu etkiden kurtulmadıkça aynı durum devam edecektir. Türkiye’de pekçok siyasi akımın ortaya çıkması da bundandır. Osmanlıcılık, İslâmcılık, Halkçılık, Türkçülük bunlardan sadece birkaçıdır. Bunlar, yığınlarla Türk evlâdının ölümüne sebep oldukları halde, bir sonuca ulaşamamıştır. O halde gerçek sorun nedir ve nasıl çözülebilir ?”

Berkes’in bu soruya cevabı kısaca şöyledir :

“Türkiye’nin baş sorunu Batılaşmak değil, Batılaşmamaktır. Batıcılık yerine Bağımsızlık yoluna dönülmelidir. Ulusçuluk ve Devrimcilik yoluna gidilmelidir. Devrimciliği kendi yapısı içinde ve kendi gücü ile çağdaş uygarlığa geçirmek zorundadır. Ulusal Bağımsızlık Savaşını tamamlamak, Ulusal yaratıcılığın ve Uluslararası Uygarlığa katılabilmenin tek yoludur.”

İslâmcılık - Ulusculuk ve Sosyalizm Sorunları

Berkes'e göre, geri kalmış ülkelerdeki en büyük sorun, kapitalist ekonomiden önceki çarpıtılmış toprak durumudur. Bu durum bir kısır döngü yaratmıştır. Bunu kırabilmek için sermaye birikiminin olması şarttır. Sermaye birikimi üretimin artmasına, üretimin artması da yaşama seviyesinin yükselmesine ve demokrasiye yol açacaktır. Arap ülkelerinde 1950'lerden sonra görülen ideoloji değişimi Arap Sosyalizmi veya İslâm Sosyalizmi olarak isimlendiriliyor. Gelenekçi görüşe göre bu yanlış bir isimlendirmedir. Çünkü sosyalizm, Avrupa tarihinde belirli bir aşamaya verilen geçici bir ideolojinin adıdır.

İslâmiyette ise hem inananlar hem de inanmayanlar açısından ekonomik eşitlikten bahseden pekçok buyruk vardır. Bu sebeble İslâmiyette Sosyalist ideolojiye gerek yoktur. Müslümanlık kapitalizme daha yatkın bir düşünce sistemidir. Araplar arasında yaygınlaşan sosyalizm anlayışı ise bu iki görüşü anlaştırmak - uzlaştırmak arayışıdır. Bir başka deyişle, bir taraftan lâikliğe, öte taraftan da Marksist Sosyalist anlayışa karşı bir savunmadır.

Ancak yerleştirilmeğe çalışıldığı hiçbir ülkede başarılı olamamıştır. Çağdaşlaşma ve devrimcilik ilkeleri tüm çabalara rağmen gerçekleştirilememiştir.

Değerlendirme

Niyazi Berkes toplumbilimciliği yanında bir ekonomik tarihçidir. Bu sebeple 'Kuramsal Toplumbilim' yerine ağırlıklı olarak Türk-Osmanlı İmparatorluğunun geçirdiği değişimleri incelemiştir. Bunun sonunda Türkiye'de Toplumbilim sorunlarının nasıl bir yol izlenerek incelenmesi gerektiği üzerinde durmuştur. Bu konudaki ilk çalışması '*Ankara Köyleri Üzerine Bir Araştırma*' isimli eseri açık bir kanıttır.

Batılı filozof ve düşünce adamlarının önemli eserlerini Türkçeye tercüme etmesi, Türk aydınlarının batılı fikirlerden etkilenmelerine yol açmıştır. Çağdaşlaşma sürecinde bu eserlerin etkileri olmuştur. *Sokrat'ın Müdafası*, *Totem ve Tabu*, *Yahudi Meselesi* bu konuda örnek gösterilebilecek eserlerdir.

1720-1920 yılları arasındaki ikiyüz yıllık zaman dilimini inceleyen "*Çağdaşlaşma*" adlı eserinde Türk toplum hayatını değerlendirip yorumlar. Ona göre, eğitim-din-siyaset gibi toplumsal kurumlar, toplumun geleceğini belirleyen önemli etkenlerdir. Bu konuda dikkatli olunmalıdır. Toplumlar, bilinçleri belli bir düzeye erişmedikçe geleneksellikten kurtulamazlar, evrimleşemezler.

İdeoloji, toplumu kısa sürede, teknoloji ise uzun sürede biçimlendiren öğelerdir. O halde Türk Ulusu çağdaş teknolojiyi yakalamalı ve bir ideale bağlı olarak geleceğe

yönelik çalışmalara girmelidir. Türk Ulusunu kalkındıracak çaba ancak budur. Düşünceleri yüzünden hep Türkiye dışında yaşamak zorunda kalan Berkes, yine de hep Türkiye'yi araştırmış, Türk toplumunu incelemiş, Atatürk devrimlerinin yerleştirilmesi gereğine yürekle inanmıştır. Özellikle lâiklik konusundaki tutumu dikkat çekicidir. Arkasında pekçok gazete ve dergi yazısı, araştırma ve yirmiye yakın temel eser bırakan Berkes, farklı bakış açısına rağmen, Türk Toplumbilimcilerinin Gökalp'ten sonra en değerli olanıdır.

Niyazi Berkes Ya Da İyimserlikten Kötümserliğe Sürüklenmesine Karşın Düşünsel Tercihinde Israrlı Bir Entellektüelin Portresi

Doç. Dr. Kurtuluş KAYALI *

Bütünlüklü bir portre Niyazi Berkes'in akademik niteliğini, entellektüel kimliğini ve birey olarak duyarlılığını yansıtabilir. Belki de diğer entellektüellerden farklı olarak bu üç unsurdan herhangi birinin anlatılmayışı Niyazi Berkes'in anlaşılmasının önünde önemli bir engel oluşturur. Bireysel duyarlılıklarının fark edilmemesi Niyazi Berkes'in entelektüel çalışmalarının ruhunun kavranmasını engelleyeceği gibi yayınladığı metinlerin biçimi akademik niteliği hakkında eleştirel tutumlar takınılmasına da neden olabilir. Yayınladığı metinlerin biçimi üzerinde ısrarlı olmak onun hayatı boyunca devam eden düşünsel doğrultusu konusundaki tutkusunu bir anlamda kavramamak anlamına gelebilir. Özellikle 1940'lı ve 1960'lı yıllarda yayınladığı metinlere sinen coşku o dönemde Niyazi Berkes'in haletiruhiyesiyle ilgilidir. Bu anlamda **Türkiye'de Çağdaşlaşma** kitabını 1970'li yılların başında tabir caizse Türkçe'ye serbest bir şekilde çevirir, kimi yerlerini adeta yeniden yazarken içinde bulunduğu psikolojiyi doğru anlamak gerekmektedir. Çok sayıda Türk entellektüelinin yabancı dilde yazdıkları metinleri başkaları Türkçe'ye çevirmişlerdir. Bu kitaplar okunduğu zaman yazarının kullanmayacağı kelimelerin sıklıkla kullandığı görülebilir. Özellikle 1960'lı yıllar sonlarında Niyazi Berkes sıklıkla Türkçe yazmaya yönelmiş, bu yönelme de Türkiye'nin bir değişme yaşayacağı hissiyatıyla at başı gitmiştir. Yazdığı metinlere sinen iyimserlik de dönemin kendi anladığı anlamda dinamizmaine işaret etmektedir. Çalışmalarına zaman zaman sinen coşku zaman zaman da hakim olan kötümserlik duyarlılığını çok iyi yansıtmaktadır. Bu kadar coşkulu bir şekilde yazan az sayıda Türk entellektüeli bulunmaktadır. Niyazi Berkes'in kimi zaman depresen heyecanı Türkiye hakkındaki beklentilerinden kaynaklanmaktadır. Çoğu başka entellektüelin değişik dönemlerde yazdıklarını okumak değişik entellektüellerin metinlerini okumak gibi bir duygu oluşturur. Fakat Berkes'in kırk yıl aralıklarla yazdıklarını okumak aym kişiyle yüz yüze olduğu izlenimini uyandırır.

---

* Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, Ankara, TÜRKİYE

Çünkü benzeri düşüncelerin ifade edildiği rahatlıkla anlaşılabilir. Aradaki tek fark Türkiye'nin o zamanki durumu konusundaki iyimserlik ya da kötümserliktir. Düşünceler değişmese bile duygular değişmektedir. Nitekim hangi dönemlerde daha fazla yazdığı görülürse tutumu daha iyi anlaşılır. Bu durum, düşüncelerinin zaman içinde istikrarlılığı, Niyazi Berkes'i insan olarak anlamının anahtarıdır. Zaten yazdıkları değerlendirilecek olursa belki de insan olarak en fazla tanınması gereken birey Niyazi Berkes'tir. Niyazi Berkes'i birey olarak tanımadan, ondan daha önemlisi anlamadan düşüncelerini kavramak mümkün değil gibi görünmektedir. Bir anlamda elli yılı aşkın yazarlık serüveni içinde Berkes konuya, ele aldığı konulara aynı duyarlılık, aynı kesinlikle yaklaşmaktadır. Son kitabı **Unutulan Yıllar**'a bakıldığı zaman sadece bu yılların unutulmaması gerektiğini söylemekle kalmamakta, İsmet İnönü'yü o yıllardaki duygu ve düşünceleriyle değerlendirmektedir. İşte Niyazi Berkes bu süreklilik ve ısrardır. Aynı zamanda iyimserlikten kötümserliğe sürüklenen bir ruh halidir. Niyazi Berkes'i yazar ve birey olarak anlamının anahtarı budur. Yayınladığı metinlere sinen mizah duygusunu da aynı şekilde çözümlenmek gerekmektedir. Niyazi Berkes üzerine yazan hemen herkes onun birey olarak duyarlılıkları üzerinde durmadığı için genellikle yazdıklarını yanlış anlamıştır. Portre söz konusu olduğu zaman bundan daha önemli olan Niyazi Berkes'in genellikle yanlış anlaşılmaktan şikayet etmesidir. Çoğu kişi yayınladığı metinleri okuduğu için, sadece bu metinlerden kalkarak düşüncelerini eleştirdiği için değişik bir Niyazi Berkes portresi ortaya çıkmıştır. Düşüncesinin gerisindeki temel duyarlılıklar en azından örtük olarak bilinmezse insanların tanıyamayacağı, gerçeklikten fazlasıyla uzak bir düşünceler bütünü ile karşılaşılır. Bu noktada verilebilecek en iyi örnek duyması halinde onu isyan ettirebilecek oryantalist nitelimesidir. Zaten bir kitabında da düşünsel doğrultusu konusunda yanlış anlaşıldığını ısrarlı bir şekilde belirtmiştir.

Oryantalizm konusundaki nitelermelerin açınlanması için bizzat kendisinin **Asya Mektupları** kitabında oryantalizme yönelik eleştirilerine dikkat etmek gerekmektedir. Pakistan ve Hindistan'la Türkiye arasında yaptığı karşılaştırmalarda Türkiye hakkındaki önemli nitelermeleri oryantalizme yönelik bir tepkisi olarak görülmelidir. Ondan öte Orta-Doğu islâm toplumlarındaki sosyal ve kültürel yapıya ilişkin değerlendirmeleri de temel farklılıklarım, düşünsel farklılıklarım olanca açıklığıyla ortaya koyabilecek mahiyettedir. Bu sorunla bağlantılı olarak Türk toplum yapısının özgünlüğü konusundaki yaklaşımı da -ki bu sadece son dönemdeki düşüncesi değildir- bir fikir vermektedir. Ancak yukarıda gönderme yapılan kitapları hiç önemsenmemiştir. Kısaca değinilen iki kitabının önemsenmeme nedeni birinin mektuplarını içermesi, diğerinin de gezi izlenimleri olmasıdır. Gezi izlenimleri ve mektuplar dipnotlu metinlere göre birey olarak yazarı daha çok ele verir. Burada bir cümleyle Türkçe'ye serbestçe çevirdiği **Türkiye'de Çağdaşlaşma**'nın bir özelliğine de dikkat etmek gerekmektedir. **Türkiye'de Çağdaşlaşma** kitabı orijinaline göre daha bir savruk yazılmış gibidir. Kitapta dipnot yoktur. Ancak özgün metinde belirgin

bir şekilsel bilimsellik bulunmaktadır. Niyazi Berkes'in temel kitabını, doktora tezini Türkçe'ye serbestçe çevirirken oradaki tahlillerde şekilden daha çok sorunun ruhu üzerinde durduğu, onu önemseydiği görülmektedir. Belki de Niyazi Berkes'i birey olarak anlamamanın yolu daha çok bu iki kitabını okumaktan geçmektedir. Dikkat edilmesi gereken bir başka nokta da, Türkiye'yi Orta-Doğu bütünü içinde görmek en azından o dönemde sınırlı sayıda birkaç entellektüele has bir şeydir. Bir de Doğu ilgisi, coğrafi anlamda Hindistan'a kadar ulaşan ilgi Türk entellektüelleri açısından daha yeni yeni yaygınlaşmaktadır. Oryantalizm konusundaki duyarlılığı da bu anlamda yeni görünmektedir. Ona yönelik oryantalist nitelemesinin vaktiyle aynı tarzda nitelemeye daha rahat bir şekilde maruz kalabilecek biri tarafından 1970 yılında yapılması da ilginç bir görüntü oluşturmaktadır. Tabii söz konusu olan sadece Niyazi Berkes'i birey olarak daha iyi tanımak değildir. Birey olarak daha iyi tanımak suretiyle düşüncelerini daha yanlışsız bir şekilde nüfuz etmek.

Bir de Türkiye'nin kültürel yapısının özgünlüğü konusundaki ısrarına dikkat etmek gerekmektedir. Temel uğraşı Türkiye'nin özgün yapısı ve özgün kültürü üzerine odaklanmak olmuştur. Bununla bağlantılı olarak bir başka husus da hayatının sonuna kadar Türkçe yazmakta ısrar etmesidir. Bir başka dilde yazmak o dilde düşünmek demektir. Bu alanda bir farklılaşmadan söz edilebilir. İngilizce olarak yazdıkları genellikle tarihsel olarak eski dönemlere dönük olmakta, güncel sorunlar üzerine düşüncelerini de Türkçe yazmaya özel bir önem atfetmektedir. Eski dönem üzerine hiç Türkçe yazmamak gibi bir eğilimi yoktur. **Türkiye'de Çağdaşlaşma**'nın orijinalini de zorunlu olarak, doktora tezi olduğu için İngilizce yazmıştır. İngilizce yazdığı bir makale de Ziya Gökalp üzerinedir. Ziya Gökalp'in önemli makalelerini İngilizce'ye çevirmiştir. Bir anlamda Ziya Gökalp hakkında yazdıkları, daha sonra, örneğin Taha Parla'nın yazdıklarından daha çok, yıllar önce Ziyaeddin Fahri'nin Fransızca olarak Ziya Gökalp üzerine yazdıklarına benzemektedir. Ondan öte herhangi bir Türk entellektüelinin yazdıklarını önemseyerek yabancı dile çevirmemiştir. Bunların da ister istemez güncel çağrışımları olmaktadır. Sorulabilecek en kritik soru Niyazi Berkes'in **Türk Düşününde Batı Sorunu** kitabının 1923 tarihi sonrası bölümünü neden İngilizce olarak da kaleme almadığıdır. Niyazi Berkes'in haletiruhiyesini anlamamanın bu açıdan da önemi bulunmaktadır. 1950'li yılların başlarında Arnold Toynbee ve 1960'lı yılların başlarında İbrahim Müteferrika hakkında Türkçe yazmakta diretmesi Türkiye ve Türkçe ile bağlantısını hemen her zaman sürdürme ısrarının bir göstergesidir. Yazdığı konularda daha bariz olarak Türk tarihine soyut bir düzeyde yönelmesi 1940'lı yıllardaki sınırlılıklarını aştığının kanıtı olarak anlaşılmalıdır. Ancak ilginç olan husus yazdığı bu tür metinlerin fazla ilgi çekmemesidir. İlgi çekmemesi tarihe yöneliminin sınırlılığından ziyade konunun ele alınış tarzının farklılığından kaynaklanmaktadır. Bir anlayışı da konunun kavranışını kolaylaştırabilir. Dönemin cari modernleşme yaklaşımıyla çatıştığı çok nokta bulunmaktadır. Bunlarla bağlantılı olarak hemen hiç kimsenin sormadığı bir başka

soru da neden Niyazi Berkes'in Türkçe olarak bir sosyoloji ders kitabı yazmadığıdır. Bu soru ciddiye alındığı zaman Niyazi Berkes'in modernleşme teorilerine uzaklığı, ortodoks marksizmin dışında bulunuşu ve oryantalist olarak nitelenmesi konularındaki haksızlık daha net olarak anlaşılabilir. Dünyayı algılayış tarzının bu tür yöneliminin olmamasıyla dolaysız bağlantısı bulunmaktadır.

Türkçe'de yazmakta ısrarlı olması bugün daha anlamlı bir şekilde yorumlanabilir. Bunlardan biri kendi kuşağından ve günümüzün entellektüellerinden önemlice bir kısmının yabancı dilde yazmakta olağanüstü ısrarlı olmalarına mukabil Niyazi Berkes'in böyle bir zorunluluğu olmamasına, Kanada'da yaşamasına karşın Türkçe'yi yeğlemesidir. Örneğin, Muzaffer Şerif Başoğlu o dönemlerden, özellikle de Türkiye'den ayrıldıktan sonra Türkçe'de hiçbir metin kaleme almamıştır. Bugünkü entellektüellerin bir kısmının da tercihinin bu olabileceği şeklinde bir düşünce bulunmaktadır. Bu nedenle bu husus bir farklılaşmaya da tekabül etmektedir. Karşılaştırılacak önemli metinler olarak Şerif Mardin'in yazdıkları gösterilebilir. Bir yanıyla incelendiği zaman Şerif Mardin'in yerli, Niyazi Berkes'in yabancılaşmış bir entellektüel olduğu gibi bir izlenim vardır. Açıklıkla ifadelendirilmese de örtük olarak böyle bir anlayış vardır. Şerif Mardin İngilizce olarak yazmasına karşın Niyazi Berkes Türkçe yazmakta devam etmiştir. Türkçe yazarlar son dönemlerde belirgin bir müstehzi edayla Güney'in, çevrenin bilim adamları olarak nitelenmektedir. Böylesi bir ortamda Berkes'in yazdıklarının önemsiz görünmesi olağanüstü doğal bir tespittir. Bu noktada ilginç olan hususlardan biri de Şerif Mardin'in Niyazi Berkes'in yazdıkları üzerinde yoğun bir ilgisinin bulunmasıdır. Değişik üniversitelerde Berkes'in kitaplarını okutması yanında 1976 yılında da **Türk Düşününde Batı Sorunu** yapıtı üzerine eleştirel bir metin yazmıştır. Niyazi Berkes bu eleştiriye köklü bir yanıt vermiştir. Zaten bir anlamda Niyazi Berkes ile Şerif Mardin arasındaki temel fark da **The Development of Secularism in Turkey** ile **The Genesis of Young Ottoman Thought** arasındaki farktır. Yani Şerif Mardin'in daha teknik olarak düşünceyle ilgilenirken Niyazi Berkes'in daha makro tarzda düşünceleri değerlendirme denemesine yönelmesine dikkat edilmelidir. Türkiye'de son dönemde Şerif Mardin olağanüstü önemsenirken Niyazi Berkes'in yaklaşımlarının neredeyse hiç önemsenmemesi bir ölçüde de Şerif Mardin'in Türkçe yazmamasından kaynaklanmaktadır. Buradaki çelişkiye dikkat etmek gerekmektedir. Birinin İngilizce olarak yazdıkları ısrarlı olarak Türkçe'ye çevrilmekte, diğerinin bizzat Türkçe yazmasına mukabil yazdıkları pek etkili olmamaktadır.

Niyazi Berkes'in yaklaşımlarının önemsenmemesi bir de siyasal tercihindən kaynaklanmaktadır.

Aslında bir başka noktaya dikkat etmek sorunu bütünsel olarak anlamının anahtarıdır. Niyazi Berkes'in entelektüel olarak en önemsendiği dönemlerde bile yazdıkları ciddiye alınmamıştır. Düşünsel etkisinin belirgin bir örtük yanı vardır. Değişik düşüncelerin en gelişkin ürünlerinin 1960 yılı sonrasında gerçekleştiği

düşünülmüştür. Dolayısıyla hemen herkes başka metinlerine olduğu gibi Niyazi Berkes'in 1960'lı yıllardan önce yazdığı metinlere de dikkat etmemiştir. Buna gerek de duymamışlardır. Ancak bugün başat eğilimler iki noktada oluşmuştur. Bunlardan biri kültür konusunun öncelikli olmasıdır. Özellikle son dönemde kültür konusu en öncelikli konu olmuştur. Son dönem dolaylarında kültür konusu en merkezi yere gelmiştir. Bununla önemli ölçüde paralel bir şekilde tarih de merkezi bir konuma gelmiştir. Zaten **Türkiye'de Çağdaşlaşma** Cumhuriyet döneminin tarihsel zorunlulukların bir sonucu olduğunu belirtmiştir. Aslında tarih ve kültür konusuna yaklaşımı aynı zamanda Cumhuriyet döneminin bir tarihsel süreklilik çerçevesinde mütalaa edilmesini mümkün kılmaktadır. Bir anlamda Şerif Mardin'in **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri** kitabının önsözünde Cumhuriyet döneminin düşünce hayatının Osmanlı toplumunun son döneminden beri süregelen tartışma tarafından şekillendiği şeklindeki yaklaşımına Niyazi Berkes de biraz farklı bir süreçten geçerek ulaşmıştır. Buna karşın bu anlamda da Türkiye'de Şerif Mardin'in konuya ilişkin düşüncelerinin önemsenirken Niyazi Berkes'in yaklaşımının ciddiye alınmaması ilginç görünmektedir. Zaten Cumhuriyet'in bir kopuş olarak nitelenmesi bile Berkes'in geçmiş dönemi hiç önemsemediği anlamına gelmemektedir ki, **Türkiye'de Çağdaşlaşma** kitabının ana eksenini de zaten geçmiş dönemin önemsenen tarihsel hikâyesidir.

Niyazi Berkes'in düşüncelerinin kökleşmesi belki de tam **The Development of Secularism in Turkey** kitabını yazma sürecinde şekillenmiştir. 1940'lı yıllarda yöneldiği tercüme eyleminden vazgeçmesinin belki de bu durumla derin ilgisi bulunmaktadır. Bernard Lewis'in **The Emergence of Modern Turkey** kitabı 1961 yılında, Şerif Mardin'in **The Genesis of Young Ottoman Thought** yapıtı 1962 yılında ve Niyazi Berkes'in **The Development of Secularism in Turkey** kitabı da 1964 yılında yayınlanmıştır. Yukarıda da belirtildiği gibi Şerif Mardin sözü edilen kitapta ve devamında ayrıntılı bir düşünce tarihi betimlemesi yapmaktadır. Ancak bu ayrıntılı sayılabilecek betimlemeyi olağanüstü soyut bir bütünün içinde mütalaa etmeye çalışmıştır. Bir anlamda soyutlamasıyla düşünsel ayrıntılar arasında belirgin bir bağ bulunmamaktadır. Bernard Lewis'in kitabı da Türk modernleşmesini ayrıntılara dikkat ederek "her zaman ve her durumda uygulanabilecek bir Batı modeline göre çağdaşlaşarak ilerlenebileceğine olan güçlü inancın izlerini taşımaktadır."⁽¹⁾ Dolayısıyla Berkes'in kitabı özgünlüğü toplumsal yapı ve kültür alanında odaklaştırması anlamında Bernard Lewis'in kitabından temel farklılıklar taşımaktadır. Şerif Mardin'in kitabı da ayrıntılarda odaklanması ve herhangi bir soyutlama çerçevesinde sunulabilmesi anlamında bu farklılıkla örtüşmemektedir. Aslında **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri** kitabının ikinci baskısının önsözünde 1984 yılında anlatılan hikâyenin sadece somut anlamda düşünsel gelişmenin geçmiş dönemdeki kökenlerinin anlaşılması şeklinde bir önemi vardır. Sözü edilen dönem düşüncesinin Niyazi Berkes'in kitabındaki gibi bütünlüklü bir yorumu düşünülmemiştir. Kıbrıs'taki

Niyazi Berkes sempozyumunda anlatılanlardan öğrenilebileceği gibi Niyazi Berkes'in kitabı 1964 yılında çok önce yayın hayatına hazırdır. Yayınlanmasında ve yaygınlaşmasında önemli sınırlılıklar yaşanmıştır. Ancak bu duruma fazla önem atfetmek anlamlı görünmemektedir. Kitabın yayınlandıktan sonra Türkiye'deki serüveni de pek değişik olmamıştır.

The Development of Secularism in Turkey kitabı Türkçe tercümesi yayınlanmadan önce Türkiye'de yayınlanan toplumsal yapı ve kültüre ilişkin çalışmalarda pek nazarı dikkate alınmamıştır. Buna mukabil Bernard Lewis'in kitabına sıkça atıf yapıldığı ve o kitapta geliştirilen modelin kullanılmaya çalışıldığı saptanabilir. Yakın zamanda depresen yeni ilgi çerçevesinde de Niyazi Berkes'in **Türkiye'de Çağdaşlaşma** kitabının Bernard Lewis'in **Modern Türkiye'nin Doğuşu** kitabından daha az okunduğu ve daha az işlevsel olduğu bir gerçektir. **Modern Türkiye'nin Doğuşu** Niyazi Berkes'in her kitabından daha fazla Türkiye'de tanınmaktadır. Son iki yüzyılı çözümlenmek denemesinin Bernard Lewis'i daha fazla anlamak şeklinde tezahür ettiği bilinmektedir. Örneğin François Georgeon Türkiye'nin modernleşme tarihinin Lewis ve Berkes'in anılan kitaplarıyla anlaşılabilirliğini belirtmekle Türk yazarlardan daha fazla Niyazi Berkes'in kitabına önem atfetmiştir. Niyazi Berkes üzerine Türkiye'de doğal olarak ölümünden sonra yazılan metinler de onun kitaplarının ciddi bir şekilde okunduğunun kuşku kılmaktadır. Kimi komik yanlışlıklar bu durumun kanıtıdır. Bu ilgisizliğin Niyazi Berkes'in hem dünyada hem de Türkiye'de revaçta olan düşüncelere ilgisiz, mesafeli durmasından kaynaklanmaktadır. Bunun 1940'lı yıllardaki düşünce ortamıyla da somut bir bağlantısı vardır. Sabahattin Eyuboğlu'nun yazdığı bir makale o dönemin haletiruhiyesini gerçekçi bir şekilde yansıtmaktadır. Makalenin başlığı "Yeni Türk San'atkarı ya da Frenk'ten Türk'e Dönüş"tür. Sabahattin Eyuboğlu yeni Türk sanatkarına örnek olarak Yahya Kemal'i göstermekte, onu da "Ben Batı'ya alafraanga gittim, alaturka döndüm" sözüyle betimlemektedir. Bu çerçevede bakınca Niyazi Berkes'in nitelenmesinin başka türlü yapılması gerekmektedir. Genel hatlarıyla değerlendirildiği zaman Sabahattin Eyuboğlu'nun nitelemesinin son dönem entellektüellerine ve bu arada Şerif Mardin'e daha belirgin biçimde uyduğu görülmektedir. Niyazi Berkes'in düşüncelerinin bu ya da böylesi bir süreç çerçevesinde oluşmaması onun düşüncelerine mesafeli bir noktada durulmasının gerekçelerinden birini oluşturmaktadır.

Durumu yakın dönemde daha iyi anlamayı sağlayabilecek bir başka örnek üzerinde de durulabilir. Değişik dönemlerdeki başat tercihler Türk entellektüellerini zaman aralığında kendi içinde çelişik sayılabilecek noktalara yöneltmiş görünmektedir. Bu konuda en iyi örnek en duyarlı konulardan biri hakkında verilebilir. Din konusunda en tartışmalı saptamalardan biri Roger Garaudy'nin **Sosyalizm ve İslamiyet** kitabıyla yapılmaktadır. Türkiye'de entellektüellerin düşüncelerinin en fazla değiştiği konulardan biri de din konusudur. İyimserlik ve kötümserlik dışında

Niyazi Berkes'in din ve laiklik konusundaki düşünceleri süreklilik arz etmektedir. Garaudy'nin sözü edilen kitabını da Mihri Beli ve Doğan Avcıoğlu Türkçe'ye çevirmişlerdir. Türkiye'de o dönemde düşünsel ve siyasal anlamda etkin olan çevirmenler kitaba yazdıkları önsözlerde sosyalizm ile islamiyet arasında önemli çakışma noktaları bulduklarını belirtmişlerdir. Bu arada kimi islami düşünce adamlarının Türkiye'de olumlu işlevler görebilecekleri kanaatine ulaşmışlardır. Ancak zaman içinde her ikisinin de bu konudaki düşünceleri değişmiştir. Bir başka deyişle her dönem siyasetin belirlediği yeni yönelimler gündeme girmiştir. Fakat daha sonra olduğu gibi, o sıralarda ve o konuda Niyazi Berkes istikrarlı bir tutum takınmıştır. Bunu en somut şekilde Roger Garaudy'nin kitabı hakkında **Yön** dergisinde sosyalizmle islamiyet arasında yakınlık olamayacağını belirten yazısında bulmak mümkündür. Cemil Meriç de bu konudaki makalesinde Niyazi Berkes'in konu hakkındaki bilgisinin sınırlılığından bahsetmektedir. Bu aşamada ilginç olan husus Cemil Meriç'in kendisinin Batıya karşıt yanına karşı Batı hakkındaki bilgisi, Batılı kimliği nedeniyle önemsendiğini belirtmesidir. Niyazi Berkes açısından bu tür bir durumun gerçekleşmesi söz konusu değildir.

Niyazi Berkes'in yaklaşımını anlamak bakımından sadece onun yazdıklarını incelemenin anlamı yoktur. Türkiye'nin toplumsal yapısı ve kültürü üzerine çalışmalar irdelendiği zaman Doğan Avcıoğlu hakkında yoğun, buna mukabil Attilâ İlhan hakkında sınırlı sayıda metin yazılmıştır. Bu noktada ortalamaı aksettirmesi açısından Emre Kongar'ın yazdıkları ölçüt olarak alınabilir. Genel bir bakış Doğan Avcıoğlu ve Attilâ İlhan'ın Niyazi Berkes'ten yoğun olarak etkilendiğini gösterebilir. Hatta bunun izlerini onların yazdığı metinlerde dolaysız olarak da görmek mümkündür. Bunların düşünceleri üzerine yazılırken Niyazi Berkes'in yazdıklarının tahlil edilmemesinin muhtemelen sebepleri vardır. Bunun temel sebebi Doğan Avcıoğlu ve Attilâ İlhan'ın yazdıklarının belirgin siyasal içeriğidir. Bunun yanında Niyazi Berkes'in aksine onların dönem dönem değişen yeni fikirlere yönelmedeki kolaylıklarıdır. Onlar bariz bir biçimde siyasal konjonktüre uyumlu düşünmektedirler. Bu siyasal içerik ve güncel siyasete dönük ilgi Doğan Avcıoğlu ve Attilâ İlhan'ın yazdıklarını daha anlaşılır ve dolayısıyla daha etkili kılmıştır. Bunun altının özellikle çizilmesi ve öneminin vurgulanması gerekmektedir. Niyazi Berkes'in Doğan Avcıoğlu'na etkisi dolaylı olmuştur. Yazılagelen metinlerden ve bu arada **Unutulan Yıllar**'dan da açıkça anlaşılacağı gibi Niyazi Berkes'in üzerinde Kadro dergisinin belirgin bir etkisi bulunmaktadır. Kadro dergisini ve Şevket Süreyya Aydemir'i olumlu bir şekilde değerlendirmektedir. 1960'lı yıllarda Şevket Süreyya'nın yazıları Yön dergisinde yoğun olarak yayınlanmıştır ve genellikle Yön dergisi Kadro dergisinin bir devamı olarak görülmüştür. Kadro dergisine yönelik ilgi bakımından bir noktada buluşmuşlardır. Aslında 1960'lı yıllarda Kemalizmin sosyalleştirilmesi eğilimi ve bir ölçüde Atatürk'ün halkçılık ve devletçilik ilkelerinin öne çıkarılarak Kemalizme yeni bir yorum getirilmesi eğilimi düşüncelerini bir noktada birleştirmiştir. Hatta

Doğan Avcıoğlu'nu belki de Berkes'e yakınlaştıran, daha doğrusu onun düşüncelerinin etkisi altına sokan esas metin **200 Yıldır Neden Bocalıyoruz** kitabında devletçiliğe yönelik olarak yazdıklarıdır. Devletçiliğe ilişkin metinler Doğan Avcıoğlu'nun yaklaşımlarını derinleştirmiş görünmektedir. O sıralarda İsmet İnönü'nün koalisyon başkanı olarak iktidarda olması ve darbe teşebbüslerinin Yön dergisi tarafından açıklıkla desteklenmesi Doğan Avcıoğlu'nun, Niyazi Berkes'in o yıllarda da ifade ettiği 1938-1950 yılları arası döneme dönük yorumlarına katılmasına vesile olmuş, daha doğrusu katılmasını kolaylaştırmıştır. Böylesi bir yorum tarzı, güncellikten kalkan, fakat güncellikle sınırlanmayan yorum tarzı Doğan Avcıoğlu'nun geçmişe dönük yorum yapmasına, savlarını tarihsel bir perspektif çerçevesinde temellendirmesine yol açmıştır. Hatta ondan öte etkileri yıllarca süren 1938-1950 yılları arasına eleştirel bakma eğilimi, ilk önce Yalçın Küçük de dahil olmak üzere Niyazi Berkes'in yaklaşımlarına mesafeli olmaktan öte düpedüz eleştirel yaklaşan entellektüelleri de etkilemiştir. Doğan Avcıoğlu'nun Berkes'in de belirttiği gibi yazılarına amacını aşan başlıklar ve ara başlıklar koyması bir gerçekliği ifade etmektedir. Bu durum Doğan Avcıoğlu'nu bir daha hiç ayrılmamak ve zaman içinde derinleşmek üzere tarihe yöneltmiştir. Niyazi Berkes'in 1960'lı yıllarda Türk entellektüel hayatı üzerindeki etkileri muhtemelen Doğan Avcıoğlu kanalıyla olmuştur. Böylesi bir iddiayı sadece Niyazi Berkes'in makalelerinin Yön'de yayınlanmasından kalkarak düşünmemek gerekmektedir. Ondan öte düşünceleri üzerindeki örtük Niyazi Berkes etkisi açıklanmalıdır. Her şeyin dışında Niyazi Berkes'in kendi metinlerine Avcıoğlu'nun amacını aşan başlıklar attığını söylemesi Avcıoğlu'nun o metinlerden etkilendiğini ve orada ifadesini bulan yaklaşımları kendi düşünsel eğiliminin önemli bir dayanağı olarak kullandığını göstermektedir. Sathi bir inceleme daha sonra **Türk Düşününde Batı Sorunu** başlığını alacak olan kitaplardaki düşüncelerle Doğan Avcıoğlu'nun yapıtlarındaki yaklaşımların karşılaştırılması aradaki etki zincirini daha net olarak gösterebilir. Kaldı ki sözü edilen kitaba dönüştürülen iki kitap vaktiyle Yön Yayınları arasında çıkmıştı. Etki gerçeğinin bir başka göstergesinden daha bahsetmek mümkündür. Yön sayfaları Avcıoğlu'nun Mümtaz Turhan'dan Sencer Divitçioğlu'na kadar bir çok entellektüelin yapıtlarındaki yaklaşımları eleştirdiğine tanıklık etmektedir. Bu tür tartışmanın **Türklerin Tarihi** kitaplarının başındaki yüz sayfalık tarih değerlendirmesinde bulunduğu da görülmektedir. Gerek dergide gerekse sözü edilen tarih değerlendirmesi metninde Niyazi Berkes'in düşüncelerine eleştirel anlamda gönderme yapmadığı bilinmektedir. Dergide bunun hoş bir tavır olmamasına mukabil **Türklerin Tarihi**'nin birinci cildinde bu tarz bir değerlendirme yapılmamasının makul olmayan bir yönü yoktur.

Niyazi Berkes'in Doğan Avcıoğlu gibi bir aydın kanalıyla gündeme getirilmesi onun Türk düşünce hayatında yeniden etkin olmasının başlangıcı gibidir. Aynı zamanda bu dönem Kemalizmin bir tür sosyalleşmesinin başlangıcı olarak

anlaşılabilir. Niyazi Berkes'in yazdıklarına, özellikle de Türkçe'de yazdıklarına bakıldığı zaman Kemalizmin yeni yorumlarının yapıldığı ve Kemalizmin tartışıldığı dönemlerde yoğunlaştığı görülebilir. Hem çok yoğun, hem de heyecanlı olarak yazdığı dönemler Kemalizmin benimsendiği ve heyecanlı bir sürecin yaşandığı dönemlerdir. Sözü edilen dönemleri 1940'lı yıllar, daha kesin olarak söylemek gerekirse 1939-1948 yılları arası ve 1960'lı yıllar ve 1970'li yılların başlangıçları olarak nitelemek gerekmektedir. Bu dönemler iç siyaset açısından da sarsıntılı dönemlerdir. Gerek 1940'lı yıllar gerek 1960'lı yıllar Türkiye'de siyasal tartışmaların doruğa ulaştığı yıllar olarak görülmektedir. Niyazi Berkes'in üretkenliğini biraz da buna bağlamak gerekmektedir. Niyazi Berkes'in yazdıkları her iki dönemde de ülkede cereyan eden tartışmalar üzerinedir. Hem dolaysız olarak hem de düşüncelerin arka planını ortaya çıkarmak şeklinde. Eleştirel baktığı düşünceleri de yoğun olarak eleştirmiştir. Tarihsel dayanakları da gündeme getirerek eleştirel baktığı yaklaşımlar konusundaki düşüncelerini belirtmiştir. Bu tutumun yanında kendisinin yaklaşımıyla yakın sayılabilecek düşüncelere karşı da eleştiri yöneltmiştir. Tartışmalar da genel olarak Kemalizm çerçevesinde şekillenmiştir. Düşüncelerinin bir nebze dikkat çekmesi, gündeme gelmesi Kemalizmin Türkiye'de tartışılmasıyla bağlantılıdır.

Entellektüel kimliğinin ve düşünsel tercihlerinin şekillenmesinde en etkili olan husus 1940-1950 yılları arasında yaşadıkları olmuştur. Hayatının son sekiz-dokuz yılını da 1940-1950 yılları arasındaki yaşadıklarını ve gelişmeleri yazmaya hasretmiştir. Hayatının sonuna kadar da o on yıldaki haletiruhiyesini korumuştur. 1940'lı yıllardaki bakış açısı o kadar belirleyici olmuştur ki, Türkiye'nin toplumsal yapısının gelişmesine ilişkin en önemli katkılardan biri 1938-1950 yılları arasını değerlendirmesinde somutlanmıştır. **Unutulan Yıllar** kitabını bir hatırat olarak düşünmek yerine 1938-1950 yılları arasındaki Türk toplumunun sorunlarının çözümlenmesine hayati katkılarda bulunan ve fakat mesafeli durulması gereken bir sosyal bilim kitabı olarak okumak daha gerçekçi bir tavır olur. Niyazi Berkes her anlamda 1940-1950 yılları arasındaki duyarlılığını korumuştur.

Niyazi Berkes'in çok sonraki yıllarda kendisini derinden etkileyen 1940'lı yılların etkisi altında kaldığı açıktır. Dönemin özellikleri süre gitmiştir şeklinde bir değerlendirme bulunmaktadır. 1940'lı yıllardaki temel yönelimi hemen hiç değişmemiştir. Bir biçimde düşüncelerini siyasal konjonktür etkilemediği ve hiçbir şekilde siyaset yapmayı düşünmediği için düşüncelerindeki süreklilik üzerinde durmak gerekmektedir. Zaman içindeki değişimin düşüncesini bütünüyle değiştirmemesi aktif siyaset yapmamasından da kaynaklanmaktadır. Değişen zaman elbette onun düşüncelerini de farklılaştırmıştır. Fakat onun düşüncelerindeki değişme düşüncelerinin esasından ziyade ayrıntılarında olmuştur. Niyazi Berkes o dönemde ciddiye aldığı düşüncelerini, düşüncelerinin gerçekleşme şansının olup olmamasından bağımsız olarak sürdürmüştür. Onun bu düşünsel sürekliliğinde kişiliğinin önemli bir payı olduğu kadar başka etkenlerin de belirleyiciliği vardır.

Bunların başında da bir süre sonra çeviri yapmaktan vazgeçmesi ve Türk toplumunun özgünlüğü konusundaki anlayışı gelmektedir. Tabii bunların yanına yurt dışında yaşamasına karşın Türkçe'de yazmaktaki ısrarını da katmak gerekmektedir. Yapılacak bir aktarma konunun anlaşılmasını mümkün kılabilir. Aslında Niyazi Berkes'in anlaşılmasının nedenleri de bu aktarmaların içinde bulunmaktadır.

Niyazi Berkes'in düşüncelerinde ısrarı, Türkçe yazmakta diretmesi ve Türkiye'nin toplumsal ve kültürel yapısının özgünlüğünü vurgulaması entelektüel kimliğini ele vermektedir. 1970'li yılların sonlarındaki polemiklerinden verilecek bir örnek sorunu açıklığıyla ortaya koyar: "Tuncay, Atatürk Yönetimindeki kusurları, bugünün saçmalıklarına bağlama konusunu tebessümle karşıladığım da söylüyor. Bir tanesi şu: Meğer o siyaseti bazı amaçlar için araç olarak yapmış. Bunu söyleyenin siyasal bilim hocası olduğunu düşününce gülmekten kendimi alamadım. Siyaset dediğiniz şey, bu değilse başka nedir acaba? Şarklı siyaset yazarlarından Nizam-ül-Mülk'ü bilmemiş olacağına hiç inanmamakla beraber, hiç değilse Machiavelli'nin bu siyaset denen tutumu nasıl anladığını bilmemesine olanak var mı?"(2) Niyazi Berkes'in yaptığı eleştiriye cevap durumun daha net bir şekilde anlaşılmasına vesile olmaktadır: "Siyaset kuramı, Machiavelli'nin siyaseti araç sayan anlayışından ibaret değildir. (Ben tam bu konunun hocası olduğum halde Nizamülmülk'ün **Siyasetname**'sinin niye söz konusu edildiğini anlayamadım.)"(3) Anlamamasının nedeni sadece somut bir kişinin değil, cümlelerden de anlaşılacağı gibi toplumların farklılığına dönük herhangi bir ihtimali kabullenmemesinden kaynaklanmaktadır. Bir başka nitelemesi Niyazi Berkes'in bu noktadaki farklılığını da ortaya koymaktadır: "O, Batı'dan ya da kitaplardan öğrenilen her fikri fetişleştiren aydın tipi değildi. Böylelerinin dinci olan takımına da aynı gözle bakardı."(4) Son niteleme ilk nitelemedeki düşüncüyü daha bir belirginleştirip Niyazi Berkes'in gerçek kimliğini ele veriyor.

Notlar

1. Erik Jan Zürcher, Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, İletişim Yay., İstanbul, 1995, s. 452-453.
2. Niyazi Berkes, "Atatürk'ün Yöntemi ve Yönetimi", Cumhuriyet, 31.I.1979.
3. Mete Tunçay, "Atatürk'ün Yöntemi ve Yönetimi Üstüne – (Prof. Niyazi Berkes'e Yanıt)", Cumhuriyet, 16 Şubat 1979.
4. Berkes, a.g.m.

Niyazi Berkes'in Düşünce Dünyası ve Eserleri

Fahri ARAL *

Niyazi Berkes'in toplumsal ve siyasal düşüncesinin biçimlenmesi, bu düşüncenin geliştiği ortamın bütün boyutlarıyla yorumlanması, buna dayanarak Berkes'in düşün hayatımızdaki yeri ve etkileri geniş kapsamlı bir araştırmanın konusudur.

Biz burada sadece Berkes'in yazmaya başlamasından itibaren biçimlenmeye başlayan düşün dünyasını; içinde bulunduğu entelektüel ortamla ilişkilerini, bunların yazdığı eserlere yansımaları ve kendisinin ısrarla vurguladığı "ilmi müstakil hale getirme" çabasının yetersiz de olsa, elimizden geldiği kadar dile getirmeye çalışacağız. Elbette ki, bu konuda en önemli kaynak, yine Berkes'in kendisidir, yazdıklarıdır.

Berkes gerek *Unutulan Yıllar*'da gerekse çeşitli yazılarında ve kitaplarına yazmış olduğu önsözlerde kendi düşünce serüvenine ilişkin çok önemli ipuçları verir, araştırmacılar için ilgi çekici tablolar çizer. Ancak buna rağmen bugüne kadar Berkes'in zengin düşünce dünyasının derinlemesine yorumunu yapacak çalışmalar, kendisinden sonra gelecek kuşaklar üzerindeki etkisini ayrıntılarıyla değerlendirecek araştırmalar yok gibidir. Emre Kongar, Kurtuluş Kayalı, Doğan Ergun gibi araştırmacıların çalışmaları ise konuya bir yanı sıra ışık tutmakta, Berkes'in düşünce dünyası üzerine önemli yorumlar getirmekle birlikte kapsayıcılıkları bir ölçüde sınırlı kalmaktadır. Bunlar arasında özellikle Kurtuluş Kayalı'nın konuyu ele alış ve yorumları okura Berkes'in önemini kavratarak, kendi ifadesiyle "yalnız adam"ın düşünce dünyasına *doğru* bir kapıdan adım atmamızı sağlamaktadır.

Berkes'in düşünce dünyasını kavrayabilmek için *Unutulan Yıllar*'ın başlarında anlattığı üniversite ortamını, Mustafa Şekip(Tunç), İsmayıl Hakkı(Baltacıoğlu), Babanzade Naim, Orhan Sadettin, Mehmet Servet ve George Dumezil gibi hocalarıyla olan ilişkilerini, bunlar hakkındaki görüşlerini bilmek önemlidir. Bunların bazıları üzerine bir cümleyi geçmeyen değerlendirmeleri dışında fazla bir şey bilinmiyor.

Sözgelimi "en çok sevdiğim profesör" dediği ve genç yaşta ölümü gerçekten bir kayıp olan, bugün de ortada bir kaç basılmış çalışması olmasına rağmen kimsenin hatırlamadığı Mehmet İzzet gibi.

---

* Yayın Yönetmeni, Sabancı Üniversitesi Yayınevi, İstanbul - TÜRKİYE

Berkes ilk yazılarını diğer hocalarına kıyasla daha üstün gördüğü Mehmet Servet'in çıkardığı ve Agah Sırrı Levend'in maddi olarak desteklediği *Felsefe ve İctimaiyat Mecmuası*'nda bastırır. *Siyasi İlimler Mecmuası*, *İş* ve *Ülkü* dergilerinde de çeşitli makaleleri çıkan Berkes'in düşünceleri özellikle 20.sayıdan sonra Pertev Naili Boratav'la birlikte yönettiği *Yurt ve Dünya*'da yazdığı yazılarla biçimlenmeye başlar. Bundan önceki yazıları daha çok bir bilim olarak sosyolojinin Türkiye'de tanıtılmasına, sosyoloji kuramları hakkında genel bilgilendirmelere dayanır. Bunların bir kısmı da (*Ülkü*'deki bir dizi yazı gibi) doğrudan Amerikan sosyolojisinin tanıtılmasına yöneliktir.

Bundan sonra Berkes'in bilime ve toplumsal olgulara bakış açısında bir farklılık gözlemek mümkün. Dönem, tek parti yönetiminin kurumlaştığı, düşünce hayatında 30'lu yıllara oranla daha değişik bir ortamın oluştuğu, ülke gerçeklerinin bir anlamda önplana çıktığı bir dönemdir. Devletçilik ve savaş yılları nedeniyle içine kapanan toplumda, bilim adamları arasında da değişik arayışlar başlamış, hatta Cumhuriyet'in ilk yıllarında yapılan bilimsel çalışmaların bir kısmının sağlam bir temele oturmadığı ve propaganda koktuğu dahi iddia edilmiştir. Siyasetin ise seçkin bürokratlar tarafından "yüce bir görev" olarak yürütülmesi, partinin her alanda hissedilen ağırlığı, kimi zaman günlük siyasetin bilimsel çalışmaları etkilemesi, bilimin siyasi amaçlara hizmet etmesi gerektiği yolunda yaygınlaşmaya başlayan faşizan görüşler, Berkes gibi bu konularda oldukça net tavırları olan birinin aşağıdaki satırları yazmasına neden olur :

"Yurdumuzda gerçek ilmin tam manasıyla kurulması ve ilerlemesi için beşinci bir meseleyi daha çözmek lazımdır; bu da ilim ile politika arasındaki münasebettir. Bugün dünyada herşeyin politika emrine verildiği bir devirde ilmin politikadan müstakil olması gerektiğini ileri sürmek abes gözükür. İlimin hayatla olan sıkı bağlılığına da yukarıda işaret etmiştik. Ve şimdi bunun aksini iddia edecek değiliz. Ancak son zamanlarda gerek tatbikatta ve gerekse nazariye sahasında (faşist rejimlerde gördüğümüz gibi) ilmin siyaset hizmetinde bulunması gerektiğine inanılmakta ve bu gibi fikirleri bize de getirmek isteyenler görülmektedir. ("İlim Dünyasındaki Durumumuz" Yurt ve Dünya, III/20, 1942)

Yıllar sonra Sovyetler'de Stalin'in tarımda Lisenko vasıtasıyla denediği, bilimi rejimin emrine sokma "becerisine"tanık olan Berkes, yazdıklarının doğrulandığını görünce neler düşünmüştür acaba... Aynı yazıda Berkes çok daha önemli bir konuya, bilimin bağımsız hale getirilmesine değinmektedir. Bunlar ise ölene kadar savunduğu düşüncelerin temelini oluşturacaktır :

"Bizim garp ilmi ile tanışmamız yeni bir şey değildir. Şöyle böyle yüzyıllık bir geçmişi vardır.....Böyle olmakla beraber, doğruyu söylemek lazım,

biz hala ilmi müstakil bir hale getiremedik. Yani garpta olduğu kadar bile bir ilim an'anesi, terbiyesi, zihniyeti kuramadık.

Bunu bilhasa sosyal sahasında görürüz. Bu sahalarda henüz daha ne garpta yapılan çalışmaları ve ilerlemeleri yettiği kadar biliyoruz, ne de onlara birşey katmış bulunuyoruz. Bunu en iyi işareti bu yollarda taklitçilik ve ezbercilik ötesine gidemeyişimizde görürüz.(Aynı makale)

Bu yıllarda özellikle Hilmi Ziya Ülken'den etkilenen dört bilim adamından (diğerleri Muzaffer Şerif, Behice Boran, Pertev Naili Boratav) biri olan Berkes, bu arkadaşlarıyla birlikte ampirik çalışmalara yöneldi. Behice Boran'ın Manisa'nın bazı köylerinde yaptığı çalışmaların ürünü olan *Toplumsal Yapı Araştırmaları*'m, Muzaffer Şerif'in Afyon yöresindeki sosyal psikoloji çalışmalarını, Boratav'ın folklor derlemelerini ve Berkes'in *Bazı Ankara Köyleri Üzerine Bir Araştırma* adlı incelemesini bu kapsam içinde değerlendirebiliriz. Bu çalışmalar daha sonra Mübeccel Kıray, İbrahim Yasa ve diğer toplumbilimcilerin de çalışmalarına öncülük edecektir.

Neden Köy Çalışmaları ?

Niyazi Berkes'i 1940'lı yıllarda köye, köy araştırmalarına yönelten en önemli etken elbette almış olduğu sosyoloji eğitimiyle, bunun sağladığı disiplin ve Amerikan sosyolojisinin büyük ölçüde kullandığı alan araştırmalara dayalı ampirik çalışma yöntemleridir. Bununla birlikte, hayranı olduğu Atatürk döneminin dönüşüm anlayışının, Cumhuriyet'in ilk yıllarında oluşturulan kültürel atılımların, kendi tanımıyla 18.yüzyılın başlarında başlayan çağdaşlaşmanın varılan noktadan sonra yavaşlamaya hatta geri durmaya başlamasının, Berkes'i bir aydın olarak tedirgin ettiğini ve bundan dolayı bu alanlara yöneldiğini söyleyebiliriz. Üstelik bir de buna bazı parti bürokratlarının "milletin efendisi"ne bakış açılarının ne kadar farklı olduğu da eklenince, Berkes'i böyle bir çalışmaya iten saikleri anlamak kolaylaşır.

Unutulan Yıllar buna dair çok canlı sahnelerle doludur: Halkevi kitaplığında çalıştığı yıllarda sabahın erken saatlerinde Hergele Meydanı'na doluşan kağıtların, "yerli ve yabancı efendiler"ın görmemesi için ancak herkesin uyuduğu bir saatte şehre sokulmasına izin verilmesini, Atatürk'ün çevresindeki kişilerin modernlik anlayışı ile açıklayan Berkes, o yıllarda Halkevi Köycülük Şubesi'nin de köyle, köylülerle hiçbir ilişkisinin bulunmadığını anlatır.(Unutulan Yıllar, s.88)

Elbette ki, köy sosyolojisi ile “köycülüğün” arasındaki ayrımı çok iyi bilen Berkes, köycülüğü köye bir şey öğretmek, köyü şehirliye tanıtmak, aydınlara köyü sevdirmek gibi niyetlerle doğan zorunlu bir akım, sosyal olgu olarak kabul eder. Yine böyle bir araştırmada köyün neden seçildiğini açıklar :

“...sosyal hayatımızın madem ki değiştiğini görüyoruz ve bu değişmeyi ilmi olarak sevk ve idare etmek istiyoruz, şu halde herşeyden önce bu değişmeye başlayan şeyin ne olduğunu tayin etmek lazımdır. Ancak o zaman onun nasıl değiştiğini hatta değişip değişmeyen tarafları da olup, olmadığını anlayabiliriz. Bunun için önce cemiyetimizin muhtelif parçalarında dikkatli müşahedelere dayanan bir nevi ‘kayıt ve tescil’ işine girişmek lüzumunu duyuyoruz. Bunu bilhassa nisbeten az değişmelere maruz kaldığını tahmin ettiğimiz köy cemaatleri üzerinde yapmayı daha elverişli ve daha faydalı bulduk. (Niyazi Berkes, Bazı Ankara Köyleri Üzerinde Bir Araştırma, Ankara Üniversitesi DTCF Yayını, Ankara 1942)

Bundan sonra Berkes’in *Unutulan Yıllar*’da, sık bir golf pantolon ve çoraplarla “köye giden” Nusret Köymen’le köy meydamna dikilen bayrak direğinden sonra heyecanlı şiirler okuyan Behçet Kemal Çağlar’ı nasıl bir yere koyduğunu daha iyi anlayabiliriz.(Bkz. s.90)

Üretken Bir Bilimadamı

Niyazi Berkes, düşünce dünyasını yaşanan hayatla amnda birleştirebilen, içinde bulunduğu ortamı sahip olduğu sağlam yöntemle hemen değerlendirebilen niteliklere sahip bir bilim adamıdır. Güncel siyasal ve toplumsal tartışmalardan, tarihe ve sosyolojiye uzanan çizgiyi yakalaması, bir anlamda üretken bir yazar olmasının da nedenlerini açıklar, kamsındayız.

İkinci Dünya Savaşı’nda propagandanın çok önem kazandığı günlerde kaleme aldığı *Propaganda Nedir ?* adlı kitabı ile dört yıl sonra yayınladığı *Siyasi Partiler* ve çok daha sonraki yıllarda çıkan *Türkiye İktisat Tarihi*, *Arap Dünyasında İslamiyet*, *Milliyetçilik ve Sosyalizm*, *İkiyüz Yıldır Neden Bocalıyoruz*, *Batıcılık*, *Ulusculuk ve Toplumsal Devrimler* gibi çalışmaları da Berkes’in bu özelliklerini yansıtmaktadır.

Ölümüne kadar Türkiye’den uzak ama her zaman ülkenin sorunlarıyla yaşayan, bunları dünyada devamlı değişen konjoktür içinde değerlendiren bir başka bilim adamımız yoktur. Bu da Berkes’in düşünce dünyasının nasıl bir temele dayandığını çok güzel anlatmaktadır.

Eserlerin Doğduğu Ortam

Bakanlık emrine alındıktan sonra “kendini eve hapseden” Berkes, hızlı bir şekilde *Siyasi Partiler* adlı bir kitap yazar. Kitabın çok partili hayata geçiş yıllarına rastgelmesi bilinçli bir çabadır; çünkü “demokrasiye hazırlanan” bir Türkiye’de siyasi partilerin ne olduğunu Batı’daki uygulamalarıyla veren bir yayın yoktur. Tek kelimeyle Tek Parti, Tek Şef vardır. Anılarında bu kitabı yıllarca CHP’li, DP’li kişilerin daha sonra da 27 Mayısçıların elinde gördüğünü hatta Fevzi Çakmak’ın bile her satırının altını çizerek okuduğunu anlatan Berkes, kitabın önsözünde kendisini “hiçbir partiye mensup olmayan fakat demokrasiye inanan” biri olarak tanımlar. Aynı kitapta genel olarak “siyasal parti” kavramını tartıştığı, *Unutulan Yıllar*’a da aldığı bölümde, “Belirli fasıllarla halkın hakemliğine başvurmak yolunu tutmayan partiler

Gerçek anlamı ile parti değildirler. Örgütlenmeleri bir kamu örgütlenişleri değil, bir Şef örgütüdür.” Kitabın yazıldığı dönemde, kastedilenlerin hangi parti ve hangi Şef olduğunu anlatmaya gerek yok herhalde, bu da Berkes’in doğruluğu ve cesaretini göstermiyor mu ?

Yazımı 1930’ların ikinci yarısına kadar uzanan, önce 1964’te Kanada’da *The Development of Secularism in Turkey* adıyla basılan, daha sonra yeniden Türkçe yazılarak 1973’te Cumhuriyet’in 50.yılında yayımlanan *Türkiye’de Çağdaşlaşma* Berkes’in en önemli ve düşünce dünyasını bütünüyle yansıtan eseridir.

18.Yüzyılın başlarından Cumhuriyet’in kuruluşuna kadar olan dönemi kapsayan ama kendi ifadesiyle asla bir tarih olmayan bu eserde Berkes, amacının tarihi olayların özünü yakalayarak, bunların zorunlu olarak Cumhuriyet’e nasıl evrildiğini ya da kendi tanımıyla aktığını göstermek olduğunu öne sürmektedir.

“Çağdaşlaşma” ile “dinselleşme”nin aşağı yukarı eşzamanlı geliştiğini, dinselleşmenin çağdaşlaşmaya karşı bir kaplumbağanın kabuğuna çekilmesi gibi korunma çabası içinde olduğunu belirten Berkes, “her çağdaşlaşma döneminin arkasından bir dinselleşme humması” yaşandığını ifade ederken tarihe bakışındaki yöntemini de dile getirir. Bunda da İbni Haldun’a kadar uzanan bir bakış açısını bulmak mümkündür.

Bir ölçüde Marksist çözümler içeren, tarihi materyalizmin klasik kalıplarına da yer yer uygun bazı tanımlamalara rağmen Berkes’in vardığı sonuç, hiç de bilinen Marksist formülasyonlar değildir. Zaten bunun öyle olmadığı *Türkiye İktisat Tarihi* adlı çalışmasında da görülmektedir. Osmanlı toplumunu açıklarken terimler kavgasına düşülmemesi gerektiğini söyleyen Niyazi Berkes, Behice Boran’ın yaptığı ‘merkezi-feodal devlet’ tanımını hiç kabul etmez ve bir bilim adamı olarak yaptığı çalışmalarda özgünlük payını bir hayli yüksek tutar. Daha 1943’te *Yurt ve Dünya*’da çıkan “Garpten Gelen Düşünceler” başlıklı makalesinde “Kendimize kumaş seçer gibi dışardan ‘kültür’ beğeneceksek, aldanmamak için malın markasına değil, kalitesine bakalım. Dışarıdan

gelen malların neviinde olduğu gibi , fikir piyasamıza şu veya bu ‘kültür’ün girişinde iç sosyal şartların geniş ölçüde tesiri olmuştur.” (a.g.m. IV/34, 1943)

Niyazi Berkes’in bir başka temel eseri olarak nitelendireceğimiz çalışması da *100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi*’dir. Şevket Pamuk’un tanımıyla “iktisat tarihçisi olmamakla birlikte, Osmanlı toplumunun yapısını ve ekonomisinin temel özelliklerini iyi bilen bir toplum bilimcinin renki bir dille yazılmış bir yorum denemesi” olan eseri hakkındaki düşüncelerini anılarında şöyle anlatıyor:

“Klasik Osmanlı toprak rejiminin özelliklerinin unutulduğu yıllardan sonra eski kuşaktan olan Cevdet Paşa ile Abdurrahman Şeref gibi iki dikkatli bilginin, Osmanlı sisteminin Batı Avrupa feodal sisteminden farklı olduğu yollu görüşleri geçmişi övme sayan, Marksist görüşü bütünüyle bilmeyen kimi “ilericiler bana karşı çıkmıştı....Osmanlı ekonomik tarihini Batı Avrupa feodalizm tarihine benzeterek yorumlamaya kalkmak daima karşıtı olduğum ezbercilik ile kopyacılığın bir örneğidir.”(*Unutulan Yıllar*, s.39)

Berkes, aynı konulara 1975’te çıkan ve daha önce *Yön* dergisinde tefrika edildikten sonra kitaplaştırılan *İkiyüz Yıldır Neden Bocalıyoruz* (Berkes, bu adın da dergiyi çıkaranlar tarafından konulduğunu söyler.) ile *Batıcılık, Ulusculuk ve Toplumsal Devrimler* adlı eserlerinin biraraya getirildiği *Türk Düşününde Batı Sorunu* adlı kitabın önsözünde değinir.

Berkes’in düşünce dünyasının 1970’lerde vardığı yerleri çok iyi gösteren bu önsözde özellikle kendine yönelik eleştirilerin odaklandığı konuları açıklarken, “Batı kavramı ve Batı ülküsünü” eleştirmesinin kimi aydınlar tarafından gericiliğe verilen bir taviz olarak yorumlandığını, hatta kitaplarında Abdülhamid’i övdüğünü iddia ettiklerine dikkat çeker. Ayrıca bu konuda bir yanlış anlamaya meydan vermemek için de, 1960’lı yılların sonunda çıkmış olan İdris Küçükömer’in *Düzenin Yabancılaşması* adlı kitabındaki (Berkes, önsözde kitabı “Toplumun Yabancılaşması” şeklinde yazmaktadır ki, farklı anlamlar taşıyan iki kelime editörün gözünden kaçmıştır.) görüşlere katılmadığını belirtir. Kendi döneminin sosyalistlerini gerek *Türk Düşününde Batı Sorunu*’ nun önsözünde gerekse *Unutulan Yıllar*’da çok sert eleştiren Niyazi Berkes, sosyalist düşüncenin çevirilerden değil; yapılacak özgün yerli çalışmalardan doğacağını, kopyacılık ve taklitçiliğin başarısızlığa uğrayacağını söyler. Sosyalistlere yönelttiği eleştirilerde, onların Türk çağdaşlaşmasını Batı’dan kopya edilen üstyapı/altyapı, sınıf savaşı gibi *önemli* ama ülkenin özgün tarihi ve felsefi fikirler içinde değerlendirilmesi *zorunlu* olan kavramlarla yaptığını, dolayısıyla ülke gerçeklerinden uzaklaştıklarını vurgular.

Önsözde Ömer Seyfettin’den mülhem olarak “Efruzlaşmış sosyalistler”in Mustafa Kemal’i anlamadıklarını, “onun kurduğu devrimci parti geleneğinin yozlaşmasının nedenlerini de belledikleri ayetlerle yorumlayamadıklarından onu bildikleri kategorilerin neresine koyacaklarını kestiremediklerini” yazan Berkes’e göre sosyalistler açısından Kemalizm, görmezlikten gelinmesi gereken bir yamadır.

Bu eleştirilerde gerçeği yansıtan birçok nokta varsa da, bazı hususlar tartışma götürür niteliktedir. Gerçekten, Berkes'in dönemindeki sosyalistlerin çoğu Kemalizmi belledikleri ayetlerle yorumladılar, ancak bu Berkes'in tam olarak düşündüğü gibi olmadı. Sözgelimi Şefik Hüsnü'nün yorumlarında Kemalizmi nakzeden bir yan bulunmadığı, Berkes'in de yorumlarına fazla ters düşmediği açıktır.

Burada bizim açımızdan önemli olan Berkes'in düşünce dünyasında Kemalizmin nasıl bir yer kapladığıdır ki, yukardaki satırlarda da bunu görmekteyiz. Çağdaşlaşma kavramının Kemalizmle özdeş olduğu, "devrimci parti geleneği" gibi Atatürk'e atfedilmiş tanımlamaların da CHP'nde somutlaştığını, önsözde belirtme bile "yozlaşmanın" mimarının Milli Şef olduğunu hemen tesbit edebiliriz.

Berkes'in düşünce dünyası içinde bizce önemli yeri olan bir başka eser de, ilk baskısı 1969'da yapılan ve yazarın 1965'te bazı Arap ülkelerine yaptığı üç aylık geziye ait izlenimlerdir. Önce *Yön*'de tefrika edilen, 60'lı yıllarda Ortadoğu'da yükselen düşünce ve siyaset akımları üzerine ilginç gözlemler taşıyan ve 1975'te İslamlık, Ulusculuk, Sosyalizm adıyla bir kez daha basılan kitapta; Suriye, Lübnan, Mısır, Tunus ve Cezayir gibi Arap ülkelerinde tarihe, milliyetçiliğe, bu ülkelerdeki Osmanlı etkilerine, sömürgecilik sorunlarına, edebiyat, sanat ve kültür konularına dair değinmelerde bulunan, izlenimlerini aktaran Berkes, İslamiyet ve sosyalizmle ilgili yorumlar da yapıyor. Bu gözlemler de yine o yılların Türkiye'sinde çok tartışılan, 12 Mart'a kadar gündemden düşmeyen "kapitalist olmayan kalkınma yolu", "milli demokratik devrim", "küçük burjuva sosyalizmi", "ordunun ilericiliği" vb. konularla ilgili bir hayli zengin malzeme taşımaktadır.

Bir Yalnız Adam mı ?

Türk Düşünce Dünyası adlı kitabında Niyazi Berkes'in "Bir Yalnız Adam" olduğunu öne süren Kurtuluş Kayalı, onun düşünce tarihinde işlevsel bir önemi olduğunu ama bu önemin açıklıkla belirlenmediğini söyler. Bunu çeşitli nedenlere dayanarak açıklayan Kayalı'nın bu tammının yanına –belki biraz kaba kaçacak- Berkes'in anılarında Cami Baykurt'la ilgili görüşlerini katacağım: "Hani oklavadan daha doğru adam derler ya, Cami Baykurt o. Çok ciddi, dürüst, eğilmeyen bükülmeyen bir adam." (*Unutulan Yıllar*, s.353)

Kişi kendini böyle tarif eder ancak...

Türkiye’de ‘Özgün Bir Tarih Felsefesi’ Anlayışı Öncülerinden Niyazi Berkes Üzerine Notlar

Prof. Dr. Oğuz ADANIR *

Doğu Akdeniz Üniversitesi Kıbrıs Araştırmaları Merkezi’nden, “*İz Bırakmış Kıbrıslı Türkler*” başlıklı sempozyum dizilerinden birincisinin, merhum Prof. Dr. Niyazi Berkes adına Kanada’nın Mc Gill Üniversitesi işbirliğiyle gerçekleştirileceğini haber veren çağrı metnini aldığım da, büyük bir sevinç ve mutluluk duydum.

1998 yılı için öngörölmüş olan bu sempozyum için oldukça heyecanlanmış ve “*Kıbrıslı Bir Tarihçi Olan Niyazi Berkes’in Türkiye (Osmanlı-Anadolu) Tarihinin Bilimsel Bir Çerçeveye Oturtulmasındaki Katkısı ve Tarih Anlayışı Üzerine Notlar*” başlıklı bir konuşma metni hazırlamıştım.

Bu sempozyumun ertelenmesi üzerine o metni “*II. Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi - Tarih Oturumu*”nda (Kasım 1998) sunmuşum.

Bu kez tarihçilerin çoğunlukta olacağı düşünödüğüm bir sempozyuma katılmak beni daha da heyecanlandırdı. Çünkü kişisel görüşüme göre Niyazi Berkes adı uzun zaman önce Türkiye cadde, sokak, meydan, park, araştırma enstitüsü, kültür merkezi, vb yerleri (aynı zamanda heykelleri ya da büstleriyle) süslemesi gereken bir isim olmalıydı. En azından doğmuş olduğu Kıbrıs’ta ya da uzun süre yaşamış olduğu İstanbul ve Ankara’da.

Türkiye’de Ziya Gökalp, Uğur Mumcu ya da Namık Kemal, vb isimlerin cadde, sokak, meydan vb yerleri süslemesi ne kadar sevindirici bir şeyse; Niyazi Berkes, Sabri Ülgener, Mustafa Akdağ, Pertev Naili Boratav, Macit Gökberk, Abdülkadir İnan, vb isimlerin de cadde, sokak, enstitü, merkez, müze, vb yerleri süslemesi bir o kadar sevindirici olacaktır.

Günümüz Türkiye’sinde medyatik olarak nitelendirilebilecek ve çoğu kez yukarıda adı geçen insanların, Türkiye’yi aydınlatma konusunda, yapmış oldukları hizmetin çeyreğini bile yapmamış çeşitli kesimlere ait isimlerin sokak, cadde, park, vb yerleri süslemelerini olsa olsa yöneticilerin bilinçsizliğine, kültürel birikim yetersizliğine bağlayabiliriz. Çünkü Berkes, Ülgener, Boratav gibi insanların Türkiye’ye hangi düzey ve boyutta hizmet sunmuş olduklarını anlayabilmek için onların yazmış olduklarını okumak, kavramak, çözümlmek ve tartışmak gerekir.

---

* Dokuz Eylül Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi Sinema-TV Bölümü, İzmir - TÜRKİYE

Bu konuda genelde hep bir bahaneleri olan yöneticilere (istinalar hariç) birkaç ay önce (1998) CNN televizyon kanalında Fransa Başbakanı Lionel Jospin'le yapılmış özel bir görüşmeden bir pasaj aktarmak istiyorum. Muhabir yanılmıyorsam : **“Bu kadar yoğun bir çalışma temposu içindeyken ya da başbakanlığı bıraktığınızda en çok yapmak istediğiniz şey nedir ?”** türünden bir soru sorduğunda aldığı yanıt : **“Kitap okuyacağım. Şimdi de okuyorum ama yeterince değil”** türünden bir yanıt almıştır.

Türkiye'nin içinde bulunduğu tarihsel-toplumsal aşamada bilimsel, kültürel ve sanatsal yaşam genel anlamda dibe vurmuşa benzemektedir. Eğer Türkiye toplumu şu anda en büyük eksiğinin bilimsel ve nesnel bilgi üretimi yani en kısa sürede üst düzeyde bir bilgi ve bilinç düzeyine ulaşmak olduğunu anlayamıyorsa söylenecek fazla bir şey yok demektir.

Üniversitelerin titreyip kendilerine gelmesi ve toplumun (Berkes'in ifade etmiş olduğu önu ya da hızı kesilmiş) Cumhuriyet Devrimlerini sürdürmesine önemli katkılarda bulunmak zorunda olduğu geçici (belki de uzun sürecek ?) bir bunalım dönemi içinde yaşıyoruz.

Bunun en önemli nedenlerinden biri özellikle sosyal bilimler alanında (1970'lerden) önceki kuşağın üretmiş olduğu sentezlerin son yirmi, otuz yıl içinde (büyük ölçüde de 12 Eylül 1980 darbesi nedeniyle) aşılp geçilememiş olması ve evrensel konjonktürün de bu bunalımı körükleyici bir niteliğe sahip olmasıdır.

Özgün bir tarih felsefesi açıklamasına girişmeden önce tarih felsefesinden ne anladığımızı açıklamaya çalışalım.

Doğan Özlem, *'Tarih Felsefesi'* (D. Eylül Y. İzmir, 1988) başlıklı çalışmasında :

“Tarih sözcüğünün çift anlamına koşut olarak tarih felsefesi'nden iki şey anlaşılır:

1. *Yaşanmış geçmişin felsefesi olarak tarih felsefesi...(yani)...geçmişte kalan olayların ne anlam ifade ettiğini sorgulamaktan başlayıp, giderek insanlığın tüm yaşanmış geçmişine, yani dünya tarihi'ne yönelen bir felsefe uğraştı;*
2. *Tarih biliminin felsefesi...(yani)... tarih biliminin ve tarihçinin bilgi elde etme etkinliğini sorgulayan, tarih biliminin dayandığı ilke ve yöntemleri eleştiren ve giderek tarihsel bilginin nitelik, hattâ olabilirliğini çözümleyen bir tarihsel bilgi eleştirisidir...(ve)...bir felsefe disiplini olarak ancak XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra ortaya çıkabilmiştir.”(s.13)*

İkinci anlayışın birincinin içinden (benzer bir ayrım Nermi Uygur tarafından “*Tarih Felsefesinin Yolu*” başlıklı yazısında yapılmaktadır. *Kültür Kuramı* s.153-174 YKY İstanbul, 1996) çıkıp geldiğini ve biri olmadan diğerinden söz etmenin güç olduğunu söyleyen Özlem ikisi arasındaki ayrımı şöyle açıklamaktadır :

“Birincisi tüm geçmiş karşısında filozofların çoğu kez “evrenselci” bakışlar altında yaptıkları bir felsefe iken; ikincisi tarihinin bilgi etkinliğini sorgulamak isteyen bir bilim felsefesi ve bir metodoloji eleştirisidir ... ve ikinci türden tarih biliminin felsefesi ise özellikle günümüzde, birinci türden tarih felsefesi karşısında belli bir septisizm içindedir.” (s.14)

Kişisel kammca da böyle bir septisizm doğru bir yaklaşımdır. Çünkü (özellikle çağımızda) tek bir kültüre ait bir ya da bir grup insanın dünya tarihi konusunda tüm diğerlerini kapsayacak şekilde bir açıklama, yorumlama ya da çözümlenmeler yapabilmek için ya o kültürler ve geçmişleriyle en az kendilerinin kadar yoğun ilişkiler içinde olması yani onların tarihsel süreç içinde geçirmiş oldukları zihinsel dönüşümler tarihini de ayrıntılı bir şekilde bilmesi (ki bizce evrensel boyutlarda düşünüldüğünde bu pek kolay bir iş değildir) ya da tüm diğerlerini kendi gözlükleriyle değerlendirmesi gerekir ki, bu durumda nesnel bir yaklaşımdan söz edebilmek oldukça güçtür.

Berkes dünya tarihi ve felsefeden haberdar bir bilim adamıdır. Bir özgünlük arayışına geçmeden önce onun felsefe konusundaki düşüncesini almakta yarar görüyoruz :

“Felsefe başlığı altında insan, toplum ve evrenle ilgili sorunları, akıl yolu ve laik düşün koşullarıyla anlama amacını güden fikir çabalarını, dinlerin ya da bilimlerin vardığı yorumlamaların düşünüyü kanıksatmadığı aşamalarda doğan fikir çabaları olarak anlıyorum. Felsefe düşününün doğuşu için en önemli saydığım koşul, aklın geleneksel ve dinsel düşün türlerinden özgürleşmesidir. İkinci bir koşul, bir ölçüde bilimsel ilerleme aşamasına gelinmesi; insan, toplum ve evren üzerinde bilimlerin daha ötesine uzanan sorunlarla karşılaşıldığının görülmesidir. Felsefe değişmez değerlere dayanan geleneksel düşün biçimleri kırıldığı, bilimsel düşünün yeni ufuklar açtığı zaman doğar. Bu iki koşulun ikisi de, insanı rasyonel düşünmeye iten güçlerdir. Felsefe düşünüyü geleneğinin kurulabilmesi, bir ülkede felsefenin tarihinin ne aşamada olduğunu gösteren üçüncü etkidir.”

Felsefe ve Toplum Bilim Yazıları (s. 123, Adam Y., İst. 1985) diyen Berkes bu üç koşuldan birincinin Türkiye’de tümüyle, diğer iki koşulunsa kısmen (bir parçasının) gerçekleşmiş olduğunu (1959) söylemekte ve bu durumda, özetle, Türkiye’nin önünde

uzun yıllar olduğu gerçeğini kabul ederek, felsefe düşünüy okulları ve düşün temsilcileri yetişinceye kadar yapılacak en yararlı işin dünya felsefe klasikleri çevirileri doğrultusunda ilerlenmesi ve felsefe tarihinin öğrenilmesi olduğunu ileri sürmektedir.

Böylelikle Berkes'in girişiminin güçlüğünü kavrayabilmek bir ölçüde kolaylaşmaktadır. Çünkü Türkiye'de henüz bir felsefi düşünce alışkanlığının bulunmadığı bir dönemde Berkes evrensel tarihi (o gün bugündür kammca evrensel tarih daha çok ayrıntılı bir Batı Tarihiyle diğerlerinin üstünkörü ve çoğu kez de Batı'yla - ya da tarihçinin bakış açısıyla - olan ilişkileri doğrultusunda önemsendiği - yani göreceli olarak ayrıntılı- ya da önemsenmediği ekler şeklinde değerlendirilebilir) bilmekle birlikte (**Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler 1965; Türk Düşününde Batı Sorunu 1975; Teokrazi ve Laiklik, 1984**) sonuçlarını evrenselleştirebileceği bir tarih yazımından çok ikinci kategoride değerlendirebileceğimiz yerel, yani özgün bir tarih üzerinde çalışmayı seçmekte ve sanırım buradan yola çıkarak 'evrensel bir insanlık tarihine' varmanın daha sağlıklı olacağını düşünmektedir. Bir başka deyişle çeşitli özgün parçaların bir araya gelerek oluşturacakları bir (evrensel tarih) boz-yap görüntüsü özelliği taşıyan bir bütün. Bu varsayımı kabul ettiğimiz takdirdeyse bugüne kadar yazılmış evrensel tarihlerin doğru bir metodoloji ve dolayısıyla doğru çözümlenmeler sunmuş olduklarına inanabilmek zorlaşmaktadır.

İşte bu bağlamda Berkes belki de (yeni !) bir evrensel tarihe yerel öykülerden yola çıkarak ulaşmanın en sağlıklı yol olacağına dikkati çeken öncülerden biri olarak kabul edilebilir.

Gelelim onun felsefe konusundaki düşüncelerine.

Berkes'in bütünüyle gerçekleştiğini ileri sürdüğü birinci koşula itiraz ediyoruz. Bize göre Türkiye'de akıl 'dinsel düşün' türünden büyük ölçüde özgürleşmiş (?) olsa bile, geleneksel düşün türünden henüz tamamıyla kurtulamamıştır. Zaten bu durumu Berkes de sanırım ikinci şık da "geleneksel düşün biçimlerinin kırılması" şeklinde ifade etmektedir.. Biz burada onun geleneksel düşün türü olarak nitelendirdiği şeyi zihniyet olarak ifade ediyor ve yüzlerce, belki de binlerce yılın ürünü olan bu zihniyetten toplumun önemli bir bölümünün henüz bütünüyle kurtulmamış olduğunu ileri sürüyoruz.

Berkes'in yapmış olduğu saptamanın bir benzerini Selahattin Hilav yaparken :

"...Türkiye'de bir felsefe geleneği yoktur. Bunun nedeni, dinsel kültürün ve ona dayanan genel dünya görüşünün, özgür düşünceye ve özellikle felsefeye var olma olanağı tanımamış olmasıdır. Özgür düşünce, ekonomik ve toplumsal temeli, soru sormayı, merakı arayışı, eleştiriyi, keşfi, icadı, bilimsel irdelemeyi gerekli kılan açık kültürlerde doğar ve gelişir. Yakındoğu ve bu arada Türkiye'de, bu tür açık kültürlerle değil dinsel ve ideolojik açıdan kalıplaşmış, donmuş kapalı kültürlerle raslanıyor. Bu

kültürlerde bütün soruların cevapları bir kez ve her zaman geçerli olmak üzere verilmiştir...” (1992). Felsefe Yazıları (s. 360, YKY 1995)

Aynı saptamanın bir benzerini de M.A. Kılıçbay yapmaktadır :

“...Ülkemizde gerçeğin bir kerede ebediyete kadar geçerli olmak üzere bulunabileceği inancı hâlâ sürmektedir.” (Maddi Uygarlık I / F.Braudel, “Giriş Yazısı”, 1993)

Murat Belge de : *Türkiye Dünyanın Neresinde ?* başlıklı çalışmasında bunları tamamlayan benzer şeyler söylemektedir.

Biz zihniyetle (ya da geleneksel düşünce) dinsel düşünce arasındaki ayrımı kabaca şöyle açıklayabiliriz. Dinsel düşünce yaşamın yalnızca bir bölümü yani ölüm ötesi konusunda ağırlıklı bir yere sahipken; zihniyet yaşamın tüm alanlarını belirleyen ya da belirlemeye çalışan ‘otomatikleşmiş’ (bir anlamda “innéiste”) bir düşünsel yaklaşımı zorunlu kılmaktadır.

Berkes’in yaklaşık kırk yıl önce dile getirmiş olduğu bu düşüncelerde gerçeğe ne kadar çok yaklaştığı apaçık ortadadır. Öte yandan tarihe yaklaşımı konusunda yukarıda yaptığı açıklamalara uygun bir bilimsel yaklaşım sergilemiş ve temel ilkesi : akıl yolu ve laik düşün koşullarına uygun bir yöntem geliştirmek olmuştur.

Öte yandan Tarih Felsefesini özetle :

1. Theoria-historia karşıtlığının yanı sıra;
2. a) İnsanların, toplumların geçmişi olarak tarih;
b) bu geçmişi inceleyen bilim veya disiplin olarak tarih;
3. Doğacı-tinselci (materyalist-spiritüalist) ayrımı temelinde ve tarihle belirlenimcilik karşıtı bir tutuma sahip insancı tarih felsefeleri şeklinde ele alan Özlem’in (a.g.y) bu bölümlemesi bağlamında, Berkes’in yaklaşımını, tarih felsefelerinin en nesnel ve çağdaş biçimi olarak sunulan “insancı” tarih felsefesinin ilke olarak benimsendiği bir yaklaşım olarak nitelendirebiliriz. Çünkü onun Osmanlı tarihine yaklaşımı daha çok bir sosyolog ve felsefeci yaklaşımıdır yani insanı tüm boyutlarıyla ön plana çıkartmaya çalışan bir yaklaşım. Bir başka deyişle Berkes yukarıdaki farklı yaklaşımların her birinden elde etmiş olduğu ve doğruluğuna inandığı bilgileri kendi süzgecinden geçirerek insana ve gerçeğe en yakın şekilde yorumlamaya ve bir sonuca ulaşmaya çalışmıştır. Örneğin Türkiye’de Çağdaşlaşma’nın son bölümünde toplumların bilinç düzeyi (doğal olarak tarihsel ve toplumsal bağlamda) belli bir düzeyde tutulmadıkça ya da yükseltilmedikçe maddi yaşam düzeyindeki tutum ve ilişkilerinde tutarlılık sağlayamazlar; toplumlar tarihe bilinçli olarak yaklaşmak ve onunla objektif bir bağ kurmak durumundadırlar (1964/1978) derken insana ve tarihe bakış konusunda çok somut veriler sunmaktadır.

Buna karşın Türkiye’de öğretilen ve topluma aktarılmaya çalışılan “tarih bilincinin”

(1994/1998) çarpık bir bilinç ve bakışın da nesnel olmadığı bizzat bu işin uzmanları tarafından dile getirilmektedir.

Salih Özbaran (**Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları, s.3, D. Eyl.Yay. 1998**) :

“...Özetle Türkiye’de tarih öğretimini etkileyen faktörleri sıralamaya çalıştığımda kendimin de içinde bulunduğu profesyonel tarihçiliğimizin öğretim sürecinde karşılaşılan meseleleri dile getirebilecek öğretim kadrolarını meydana getiremediklerini, başka bir ifadeyle... dertlere pek derman olabilecek yaklaşımlara izin vermediklerini belirtmek istedim. Tarih araştırmacılığımızla, yeni konu ve yöntemlerle pek bir iletişim kuramamış olan tarih öğretimimizin baştan sona eleştiriye tabi tutulmasının kaçınılmaz duruma geldiğini ilan etmek istedim.” derken (ki bu saptama büyük ölçüde aynı başlığı taşıyan sempozyuma -1994- katılmış araştırmacıların büyük bir çoğunluğu tarafından da paylaşılmaktadır) bir anlamda Türkiye’nin, nesnellik bağlamında, belki de üniversitelerden başlayarak, 2000 yılına ulaştığımız şu sıralarda Berkes’in 1950’li, 60’lı yıllarda ulaşmış olduğu sonuçları bile henüz tam anlamıyla kabullenememiş olduğunu dile getirmektedir.

Çünkü siyasetin (yaşamın tüm alanlarıyla birlikte ‘doğal olarak’) bilime ve eğitime ‘egemen olduğu’ ya da olmaya çalıştığı bir ülkede; insan ve toplumdaki çok ideolojik yaklaşımlar ön plana çıkmakta ve nesnel olarak nitelendirilebilecek yaklaşımları saf dışı etmeye çabalamaktadırlar. Buna bizzat üniversitenin rehberlik ettiği düşünülecek olursa, bugün bile Türkiye’de : yalnız Tarih konusunda değil, sosyal bilimlerle ilgili hiçbir konuda (Berkes gibi istisnalar hariç) neden doğru dürüst nesnel bilgi (üretilmiş olsa bile) aktarılmadığı anlaşılır.

Türkiye’nin acilen ihtiyacı olan en önemli şeylerden biri zihinsel (kültürel) bir devrimin gerçekleştirilmesidir. Çünkü günümüz Türkiye’sindeki tüm ideolojik yaklaşımlar büyü düzeni (şamanlık) kafa yapısı/mantığına yakın (örneğin Murat Belge’nin fundamentalist dediği) bir kafa yapısına sahiptir. İleri sürdükleri içeriğin özü farklı görünse bile bu içeriklerin tözlerinin yani dışavurulma ya da topluma dayatılma biçimlerinin birbirlerinin hemen aym olduğu (yani hiçbirinin demokratik olmadığını) görülmektedir. Bu kafa yapısı içselleştiremediği yani gerçek anlamda özümseyip, benimseyemediği yani bizzat kendi yaşamına geçiremediği düşünceleri savunur görüldüğü için, sonuç olarak ortaya demokratik bir tartışma ortamı yerine silahlı (örgütlü mücadele) ya da silahsız (çoğunlukla siyasi partiler, tarikatlar,vb) savaş alanları (birbirine kulak tıkama, karalama, vb) çıkmaktadır. İşte bu yüzden her şeyden önce bu kafa yapısı değişmek ve uygarlaşmak zorundadır. İşte bu yüzden bunu bu şekliyle kavramamış olsa bile Berkes (**Türkiye’de Çağdaşlaşma, s. 9**) :

“...Bugün (1978) karşılaşılan toplum, devlet ve uygarlık sorunlarının kökenlerinin sanıldığından çok derinliklerde olduğunu gördükçe “devrim” kavramının yüzeylekten kurtarılması zorunluğu daha çok beliriyor.” diyerek bu olguyu hissetmiş olduğunu göstermektedir. Hatta daha da ileri giderek *Türk Burjuvazisi Neden Devrimci Olamıyor ?* (**Baticılık,Ulusculuk ve Toplumsal Devrimler, Yön Y.**

1965) başlıklı yazısında kanımca (kendi varlık nedeninin henüz bilincinde olmayan) o günlerde toplumsal-ekonomik-politik ve kültürel anlamda oluşmamış bir burjuvaziye ağır bir şekilde eleştirmektedir.

Berkes 1950'li, 60'lı ve 70'li yıllarda yazmış olduğu pek çok yazıda (**örneğin İktisat Tarihi II, s. 290-291**) mekanizmasının hâlâ çözülememiş olduğunu söylediği Osmanlı düzeninin bir devamı olan Türkiye Cumhuriyetinin hâlen devrimsel ve toptan bir kalkınma zorunluğu içinde olduğunu ifade etmiştir. Bir başka deyişle Türkiye Cumhuriyeti'nin başlatmış olduğu devrimlerin sonuna kadar gidilmemiş olduğunu söylemektedirki, bence bu konuda da haklıdır. Çünkü Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte Türkiye toptan bir değişme ve dönüşme süreci içine girmiş ve günümüze kadar modern ya da çağdaş olarak adlandırılan dünyayla politik ve ekonomik açıdan (kısmen de olsa) bütünleşmiş ancak toplumsal ve kültürel açıdan aynı dünyayla aynı ölçüde bütünleşmemiştir. (Zaten Berkes çağdaşlaşma ya da uygarlaşmayı kesinlikle Batı'ya benzemek şeklinde ele almamaktadır. O özgün bir dönüşüm ve gelişme modeli peşindedir). Bu toplumsal ve kültürel bütünleşme süreci bize göre ilk darbeyi 1950'li yıllarda Demokrat Parti zamanında (Berkes'in bakış açısından söyleyecek olursak sanırım İnönü hükümetlerinin dirayetsizliği sonucunda demek gerekecek) yemiş ve 1970'li yıllarda bu süreç nüfus patlaması ve eğitim düzeninin çöküşü geçmesiyle birlikte kesintiye uğramış ve 12 Eylül darbesiyle birlikte onarılması çok güç ve uzun sürecek bir yara almıştır.

Yine Berkes'in deyimiyle XX. yüzyıl başında Ziya Gökalp'ın müdahalesiyle olumlu bir görünüm alan Batıcı-İslâmcı-Milliyetçi karması ideoloji (yani çekirdek) 1970'li yıllarda (bize göre) patlayarak Laik-Cumhuriyetçi-Batıcı; İslâmcı-Gelenekçi-Şeriatçı ve Materyalist 'dünya görüşlerine' bölünmüştür.

Ancak aradan on onbeş yıllık bir süre bile geçmeden bunlar kendi içlerinde yeniden bölünerek hem kendi aralarında hem de diğerleriyle 'yeni' alışımara yol açmaya başlamış gibidirler (ANAP, DSP, ÖDP,vb partiler gibi) ?

Bu zihniyet sorununun neden daha önce çözümlenmemiş dolayısıyla çözülememiş olduğuna ve toplumsal-kültürel devrimin bugüne kadar neden tamamlanamamış olduğuna bir bakmakta yarar var.

Örneğin Berkes Osmanlı tarihini : maddi, toplumsal, insani açıdan nesnel bir şekilde değerlendirerek laik Cumhuriyet devrimine getirirken; öte yandan Sabri Ülgener daha çok Osmanlı kültür tarihinden yola çıkarak Kitaba dayalı tinsel-toplumsal ve büyük ölçüde nesnel bir yaklaşımla günümüz Türkiye'sine getirmektedir. Bir başka deyişle Ülgener'in de Cumhuriyet ve laikliğin yanı sıra Batı'dan gel(eme)diğini düşündüğü liberal düzene bir itirazı yoktur. İki tarihçi arasındaki en önemli yaklaşım ya da yorum farklılıklarından biri Berkes'in, büyük bir olasılıkla, İslâmiyet'in günümüz Türkiye toplumundaki yeri ve işlevi konusunda olabilir. Ülgener biçimsel islama itiraz ederken, Berkes ideolojik islama itiraz etmektedir.

Buna karşılık her ikisi de Osmanlı düzeni konusunda anlayamadıkları bir şeyler olduğundan (Berkes çok daha somut ve açık bir şekilde) ve ona karşı objektif olmamın güçlüklerinden söz etmekle birlikte, kanımca Osmanlı düzeninin “sırlarına” en çok yaklaşabilmiş iki isimdir. Üstelik bu işi bilimsel, nesnel ve özgün bir tarih felsefesi anlayışına en yakın şekilde yapmışlardır. Özgünlük konusunda Berkes’in Ülgener’den belki bir adım önde olduğu söylenebilir. Ancak zihniyet konusuna yoğun ve ayrıntılı bir şekilde ilk olarak dikkat çeken isim Ülgener’dir.

Osmanlı mekanizmasını tam olarak kavramalarını engelleyen en önemli engel kanımca bu düzenin üzerine oturmuş olduğu maddi ilişkileri Berkes’in bir anlamda zorunlu olarak (çünkü dünyadaki nesnel bilgi birikiminin ibresi daha çok bu yöndedir) Despotluk (Padişahlık)-Kapitalizm-Sosyalizmi (İbn-i Haldun’dan en azından yöntemlerine saygı ve sempati duyduğu Marksizm’e giden ve ortaya çıkışını hiçbir zaman gözardı etmediği liberal düzeni) kapsayan bir perspektif doğrultusunda; Ülgener’de yine benzer mecburiyetlerden dolayı olsa gerek İslamiyet- Kapitalizm ilişkileri (A.G. Sayar’a göre Weber’i hem eleştirip hem örnek alan ve onun en zayıf olduğu tasavvuf evreni üzerinde yoğunlaşan) doğrultusunda ele alarak incelemiş olmalarıdır. Oysa günümüzde örneğin, Jean Baudrillard’ın temelde Marcel Mauss’un “Bağış Üzerine Bir Deneme” başlıklı kuramsal metninden yola çıkarak üretmiş olduğu “simülasyon kuramı”, (hiç kuşkusuz Mauss, Berkes ve Ülgener gibi isimlerin çalışmalarından da yararlanarak) bizim Osmanlı (ve dolayısıyla ‘dünya’) tarihine bakış konusunda, - aklımızın yettiğince ve dilimizin döndüğünce açıklamaya çalıştığımız -yepyeni bir yol keşfetmemize yardımcı olmuştur (**bakınız “Eski Dünyaya Yeni Bir Bakış” D.Eyl.Yay.,İzmir 1997**). Marcel Mauss’un adı geçen yapıtı 1934 yılında (**Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi, sayı :18, İstanbul**) Sadri Ertem tarafından Türkçeye “Hibe” (Arkaik Cemiyetlerde Mübadelenin Şekilleri ve Sebepleri) başlığıyla çevrilmiştir. Ziya Gökalp ve daha sonra Abdülkadir İnan gibi isimler bu kuramdan haberdar olmalarına karşın (ne o dönemde ne de daha sonra Berkes ya da Ülgener bu araştırmacının metniyle ilgilenmemişlerdir) “potlaç” sözcüğünü yaşamın yalnızca tek bir alanını (yemek içmek, şölen) belirleyen bir kavram gibi algılayarak simgesel değiş tokuşu bir sistem olarak es geçmişlerdir. Oysa gerek İslâmiyeti kabul etmiş toplumlar; gerekse İslâmiyet öncesi (hatta sonrası) toplumları büyük ölçüde İslâm öncesi (bu diğer tek tanrılı dinleri benimsemiş kültürler için de geçerlidir) ‘maddi ilişki’ biçimini sürdürmüşlerdir (bu konuda G. Bataille’ın “La Part Maudite” başlıklı metninden yararlanılabilir). Ne varki bu ‘maddi ilişki’ olarak adlandırılan ilişkiler o toplumlar için herhangi bir maddi anlama sahip değildirlir. O dönemlerde bir toplumu belirleyen tüm ilişki biçimlerinin kökninde : tanrılar, ataların ruhları,vb şeyler vardır ve bu yüzden tüm ilişkiler simgeseldir. Değiş tokuş ise simgesel değiş tokuş şeklindedir.

Bir başka deyişle büyü düzeninin metafizik mantığı (ya da zihinsel yapısı) tüm ilişki biçimlerini belirleyen temel olgudur (**bakınız: “Üretimin Aynası” Jean**

Baudrillard). Gerek Berkes, gerek Ülgener, gerekse daha önce ya da daha sonra gelen tarihçiler Osmanlı'yı bu perspektif doğrultusunda değerlendirmemişlerdir. Yani Osmanlı müslümanlık de kafa yapısı (gerek Alevilik gerekse Sünni müslümanların yaşama ve inanç anlayışları incelendiğinde bu durum daha somut bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Örneğin A.Y. Ocak'ın "Menakıbnameler"inden yola çıkılarak konuyla ilgili bir fikir sahibi olunabilir) daha önceki yaşama biçiminin yani büyük ölçüde şamanlığın kafa ya da zihinsel yapısına uygun bir şekilde çalışmaktadır. Bu bağlamda da İslâmiyet Osmanlı'da "bir" içerikten çok (birçok içerik : Şeriat, Tarikatlar, Alevilik, vb şekillerde biçimlenmiş) bir biçim olmuş ve o topluluğun zihinsel yapısında radikal bir değişim ve dönüşüme neden olamamış gibidir. Osmanlı'da değişim daha çok biçimsel anlamda yani daha çok siyasi ve ekonomik töz alanlarında olmuş gibidir.

Berkes bu biçimsel değişimi : Töresel, Militer ve Şeriat hukuku ayrımında saptamış ve Osmanlı'nın başlangıç döneminde törelerin belirlediği bir hukuksal yapının egemen olduğunu ve imparatorluğun gelişmesiyle birlikte birinciye paralel olarak militer bir hukuk anlayışının ve son olarak da devreye diğer ikisine paralel olarak şeriatın girmiş olduğunu iddia etmiştir ki kanımca haklıdır. Zaten Mustafa Akdağ da bu yaklaşımı doğrulayan ve örneğin Şeriat'ın güçsüzlüğünün kökeninde örf ya da törelerden gelen bir "jüri" uygulamasının bulunduğunu gösteren veriler sunmaktadır. Öte yandan Ülgener islamın önerdiği yaşam tarzına tamamen ters düşen (genel anlamda demek istiyorum) bir yaşam biçimine sahip Osmanlı toplumu hakkında açıklamalar yaparken Berkes'i doğrulayan veriler sunmaktadır. Ülgener özünde Osmanlı'nın, neden Kitaptan kaynaklanan bir müslümanlık anlayışına sahip olmadığını araştırırken; Berkes Osmanlı düzeninde laikliğin evrensel ortak paydalarını bulmaya çalışmaktadır. Cumhuriyet'in neredeyse temel ilkesi olarak nitelendirdiği laikliği aynı zamanda bir tür tarih felsefesinin temel taşı haline getirmektedir. Bu görüşün ne kadar isabetli olduğunu günümüzde olup biten olaylar bir kez daha doğrular niteliktedir.

Laikleşme sürecini "çağdaşlaşma"yla özdeşleştiren Berkes :

"Şu halde, çağdaşlaşma konusunda asıl sorun, kutsal sayılan alanın ekonomik, teknolojik, siyasal, eğitsel, cinsel, bilgisel yaşam alanlarında daralması, etkisizleşmesi sorunudur" (T.Ç.,s.21) dedikten sonra bu alanın daralmasına karşı çıktığında ortaya bir din-devlet savaşından çok ileri-geri hatta kimi zaman halk-devlet, aydın-yobaz, millet-devleti, millet-toplumu çekişmelerinin çıkabileceğini söylemektedir.

Berkes'in çağdaşlaşma konusundaki yaklaşımı bizce de doğrudur ve adına kutsal dediği alan diğerleri tarafından büyük ölçüde etkisizleştirilmiş ve daraltılmıştır. Ancak süreç Berkes'in dediğinden biraz daha karmaşıktır. İslâm olarak nitelendirilen düşünce bir önceki kültür tarafından indirgenmiş olduğundan ve bu kültürde tüm yaşam kutsal olan tarafından belirlendiğinden (Mauss'un : "fait social total" = total

toplumsal olgu dediği şey) bu gerçek anlamda dinsel olmayan ancak (büyü kökenli) 'dinsel' olarak algılanan düşünce Cumhuriyet döneminde ideolojik bir görünüme bürünüp (yani yaşamın hemen tüm alanlarını kaplamaya çalışan belirleyici-indirgeyici düşünce) siyasallaşarak varlığını korumaya çalışmaktadır. Şeriat yaşamın tüm alanlarını, hiçbir İslâm ülkesinde hiçbir zaman (bakınız M. Rodinson) sözcüğün gerçek anlamında kapsayıp, denetimi altına alamamıştır (zaten bu varsayımın diyalektik karşıtı : "hiçbir alanı kapsayamadır"). Ancak büyü düzenine özgü bir kültürün egemenliği altına alındığında, Şeriat'a böyle bir içerik yüklenebilmesi mümkündür . Çünkü tek tanrılı dinler modern anlamdaki rasyonel aklın ilk temsilcileri olarak nitelendirilebilirler. Bu bağlamda günlük yaşamı rasyonel bir mantığa oturtma girişimleri tek tanrılı dinlerin (bu konuda özellikle hıristiyanlığın oldukça başarılı olduğu söylenebilir. Musevilik ve İslâmiyet aynı başarıyı göstermemişlerdir) ötekidünya açıklamalarının (ve bunun mantığının) bu dünyada geçerli olamayacağını ve dolayısıyla metafiziğin mantığıyla günlük sıradan gerçekliğin mantığının birbirine karıştırılmayacağını bilmeleri gerekir. Ancak binlerce yıllık büyü düzeni kültürünün egemenliğinden kurtulmak (özellikle de maddi yaşam koşullarının yüzyıllar boyunca önemli bir değişim ve dönüşüme uğramadığı yerlerde) pek kolay bir iş değildir. Dolayısıyla bugün Şeriat kuralları üzerinde ısrarcı olmak büyü düzeni mantığını kabul etmek demektir. Oysa din (inanç-akıl), büyüden (duygu-inançtan) farklı bir şeydir. Dini inançta akıl yalnızca öteki dünyayı kendi sınırları dışına (duygulara) doğru iterken; büyü düzeninde hem öteki dünya hem de yaşamın tüm alanlarında başvurulan 'akıl' duyguların egemenliği altına alınmağa çalışılmaktadır.

Zaten bugün sorun bu zihniyetin toplumun tüm katmanlarında yenilgiye uğratılması ve böylelikle zihinsel ya da kültürel devrimin Berkes'in de olması gerektiğine inandığı gibi (bunu dolaylı bir şekilde ifade etmiş olsa bile) tamamlanmasıdır. Bu zihniyet değişmek zorundadır aksi takdirde Türkiye toplumu daha uzun bir süre içine sıkışmış olduğu kısır döngüden kurtulamayacaktır. Bundan kurtulmanın çareleri en kısa süre içinde bulunmak durumundadır. Örneğin, Lévi-Strauss : ilkel toplumların zihinsel yapılanmasının aynen uygar olarak nitelendirilen insanınki gibi olduğunu söylemektedir. Bir başka deyişle ilkel insanın beyni de: yemek, içmek, cinsellik, üretmek, tüketmek, teknoloji, edebiyat, toplum, yönetim, politika (devlet), dinsel (kutsal, büyü), geçmiş, gelecek vb kompartımanlara (ve kategorilere) sahiptir.

Buna karşın ilkel insandan uygar insan aşamasına geçmiş gibi görünenlerde her nedense savaş kavramı ve teknolojisi önemini yitireceğine hipergerçek denilebilecek boyutlara ulaşmıştır. İlkel insana okuma yazma öğretildiğinde, giydirilip kuşatıldığında, eline cep telefonu, altına araba ya da helikopter verildiğinde dünyaya bakışında bir anda radikal bir değişiklik olmamaktadır. Beyindeki bir takım kompartımanlar ya da 'kalıplar'ın içi boşaltılmış ve yerine başka veriler konmuş olmakta ancak kültür düzeyinde herhangi bir gelişme olmadığı takdirde dünyaya

bakış kompartımanında bir değişiklik olmamaktadır. Hatta onu üniversiteye gönderip, kafasına bilimsel bilgi denilen şeyleri 'aktardığımız' zaman bile zihinsel yapısında önemli bir değişiklik olmayabilmekte (eğitim düzeyinin çok düşük olması ve içinde yaşadığı maddi ve manevi ortam nedeniyle) ya da daha nadiren olmakla birlikte bir uçtan öteki uca (göreceli bir şekilde ya da şekil düzeyinde) geçebilmektedir. Böyle bir toplumdaki dengeli olmasını beklemek bir yanılgıdır.

Bir toplum geçmişiyile bağlarını geçici olarak koparmış ve daha sonra bu bağlantıyı doğru ve nesnel bir şekilde yeniden kuramamışsa; özellikle toplumsal ve kültürel açıdan neyin değişip neyin değişmediğini (dolayısıyla neyin değişip neyin değişmemesi gerektiğini); neyin eskiden beri süregelip neyin yeni olduğunu ya da yenilenmesi gerektiğini kavramak ve yaşama geçirmek konusunda büyük güçlüklerle karşılaşacaktır.

İşte Niyazi Berkes bu bağlamda, "Laiklik"(çağdaşlaşma) gibi kimilerinin Batı'dan ithal edildiği yani yeni olduğuna ve Türkiye toplumuna uymadığına inandıkları bir kavramın Osmanlı ya da Anadolu'daki tarihsel-toplumsal karşılıklarını bulup, toplumu bu konuda aydınlatarak ona neden sahip çıkması gerektiğini göstermeye çalışmaktadır.

Günümüz Türkiye'sinde toplumun yaklaşık beşte birini temsil ettiği iddia edilen bir kesimin devletin ve toplumun düzenini tehdit eden bir unsur olarak görülmesine neden olan zihniyet nasıl bir zihniyettir ? Bugün bu kesimin İslâmiyetle biçimsel olmanın ötesinde bir ilişkisi bulunmadığını ve asıl amacın iktidar olduğunu hemen herkes bilmektedir. Bu durumda çözümün Berkes'in işaret ettiği yönde olması kaçınılmazdır. Çözüm bilimsel araştırma, bulgulama ve toplumu ikna etme şeklinde olabilir. Doğal olarak bu arada toplumsal katmanlar arasındaki ekonomik uçurum kapatılmadığı; milli eğitim ve üniversitenin düzeyi yükseltilmedikçe sorunun dayatmalarla (kısa vadede) çözüleceğini beklemek hayalcilikten başka bir şey değildir.

Topluma dayatmaların hemen her zaman ters sonuçlar vermiş olduğunu tarihten iyi gösteren bir disiplin yoktur.

Anadolu : Cumhuriyeti, demokrasiyi, laikliği ve liberal düzeni hemen tüm kurumlarıyla benimsemiş ancak içselleştirememiş yani beyninde tam olarak yerli yerine oturtamamıştır. Bunun en önemli nedenlerinden biriye kendi tarihini kafasında yalınlaştırıp, berraklaştıramaması ve dolayısıyla nereden gelip nereye doğru gitmekte olduğunu anlayamamasıdır. Oysa bütün bu kabul ettiği kurumlar (ve diğerlerini) tarihsel, toplumsal, politik, ekonomik ve bir ölçüde de kültürel açıdan kabul edecek aşamaya gelmiş olduğunu; benimsemiş olduğu bütün bu kavram ve kurumların dünyanın hiçbir toplumu tarafından birkaç günde benimsenmemiş olduğunu bilmesi yani aydınlatılması gerekmektedir.

İşte bu noktada bir Berkes okulu taşıdığı özellikler ve nitelikler itibarıyla kaçınılmaz bir zorunluğa dönüşmektedir. Berkes Türkiye'ye dayatılmaya çalışılan

tüm tarihsel ve ideolojik yaklaşımlara karşıdır.

Ancak onları dışlamak yerine (bir anlamda çok sevdiği Mustafa Kemal gibi) onlardan işine yarayanları alarak özgün bir perspektif oluşturmaya çalışmaktadır .Onun Osmanlı ve Cumhuriyete bakışı : geçmiş, güncel ve geleceğe yönelik yaşamı bir bütün şeklinde görebilmesi ve ortada bir kopuş ya da kırılmadan çok bir süreklilik olduğuna inanmak şeklindedir (bunun en somut ve önemli kanıtı : Türkiye’de Çağdaşlaşma’dır) . Bu bakış bugün için de geçerlidir. Hiç kuşkusuz kendisinin de peşinen kabul etmiş olduğu gibi birçok konuda sunmuş olduğu belgeler geçerliklerini yitirmiş ve dolayısıyla kimi yorumları önem ya da anlamlarını yitirmiş olabilirler. Bunun bizim için pek bir önemi yoktur çünkü önemli olan onun tarihe yaklaşım ve ele alış biçimidir. Doğrulardan kaçmayan yani çıkarlarına ve kendi düşüncelerine ters düşse bile tarihi gerçekleri inkar etmeyen ve olası özgün Tarih Felsefeleri konusunda bize ışık tutmağa devam eden bir düşünce adamı ve tarihçidir Niyazi Berkes.

Bu bildirinin amacı görüldüğü gibi Niyazi Berkes’in büyük ölçüde oluşturduğuna inandığımız Tarihe özgün bir şekilde yaklaşımının (yoksa Felsefesine mi demem gerekiyor ?) ayrıntılarına kadar inerek, onu, derinlemesine çözümlemek ve sergilemekten çok bu konuya dikkati çekebilmektir. Çünkü bildiğimiz kadarıyla bugüne kadar bu konuyla Türkiye ya da Kuzey Kıbrıs’ta ilgilenmiş kimse yoktur.

Eğer tarihçi olsaydım Niyazi Berkes’in öğrencisi ya da onun okulundan birisi olmak bana büyük bir onur ve mutluluk verirdi. Bugüne kadar kendisinden doğru dürüst yararlanmayı beceremedik. Umarım bu sempozyum kendisi ve onun gibi geri plana itilmiş diğer değerli insanlarla ilgilenilmesine bir vesile olur.

Niyazi Berkes'in Kıbrıs Yıllarında Sosyal Kültürel ve Eğitimsel Yapı

Ali NESİM *

Niyazi Berkes'in UNUTULAN YILLAR adlı kitabında da belirtildiği gibi, doğduğu ve çocukluğunu geçirdiği ülke, yani Kıbrıs, ileride yaşamamın aldığı biçim bakımından oldukça önemlidir.¹ Üstelik Kıbrıs'ın bir sömürge ülkesi olarak 1. Dünya Savaşı içerisinde yer alması, 1914'te tek taraflı bir kararla İngiltere'ye bağlanması ve Kıbrıslı Türklerin, Kurtuluş Savaşını buradan-yani bir sömürge ülkesinden-izlemek zorunda kalmaları onlar için büyük bir burukluk olmuştur. Niyazi Berkes'inde belirttiği gibi, bu özelliklerinden ötürü, çocukluk ve ilk gençlik anıları üzerinde, bu yıllar onu, yaşattı olan kişilerden daha çok etkilenmiştir.²

Kıbrıslı Rumlar ve Türkler her dönemde "gelenek olarak yan yana yaşamışlardır"³ Bu nedenle sosyal ilişkileri, çarşı pazarın dışında daima kısıtlı kalmıştır. Bu ayrılık, din, dil ve kültür-gelenek farklılığından değil, daha çok "bilinç farklılığından" ileri geliyordu. Çünkü Müslüman Osmanlılar kendilerini daima idareci olarak görmüşler ve Rumlara hep yüksekte bakmışlardır. Ekonomik olarak güçlenmeleri rağmen Rumlarda bu aşağılık kompleksi, Türklerde ise büyüklük kompleksi olarak tüm ilişkileri sürekli olarak etkilemiştir.

1911 ve 1923 yılları arası adada Kıbrıslı Rumlarla Kıbrıslı Türklerin arasında en gergin olduğu yıllardır. Bu yıllarda yer yer sıcak çatışmalar olmuş, ayrıca iki toplumun birbirlerine karşı tavır geliştirmelerini hazırlayan pekçok iç ve dış olaylar yaşanmıştır. Rumların Enosis istekleri, İngilizlerin adayı Osmanlıdan koparıp alması, İngiliz idaresinin Türk ileri gelenlerini ve liderleri Girne Kalesine kapatması 1. Dünya Savaşı, İngiliz okulları kendi kontrolüne alma girişimleri, Anadolu'nun işgali ve Kurtuluş Savaşı ve savaşların Kıbrıs'a etkileri gibi pek çok olay iki toplum ilişkilerine yeni bir boyut kazandırmıştır.

Aslında 1914'ten önce Rumların Enosis istekleri, Kıbrıslı Türkler tarafından fazla ciddiye alınmamış "nasıl olsa Kıbrıs bir Osmanlı ülkesidir ve İngiliz bu adayı asla Rumlara bırakmaz" düşüncesiyle hareket eden Kıbrıslı Türkler asla kaygılanmamışlar ve rahat yaşamışlardır. Ancak Kurtuluş Savaşı içerisinde Rumların takındığı tavır Türklerle Rumları birbirinden ayıran ve karşı karşıya getiren olayların başında gelmiştir.

---

* Sosyolog, Araştırmacı-Yazar, Lefkoşa, KKTC.

Çünkü, Anadolu Kurtuluş Savaşı, Rumların “Anavatan” olarak bildikleri Yunanistan’a karşı, Kıbrıslı Türklerin “Anavatan” olarak gördükleri Türkiye arasında, kısaca Türk ulusu ve Yunan ulusu arasında yeralan bu savaş, bu iki ulusun uzantıları tarafından da fiilen izlenmiş ve birbirlerine karşı düşmanca tavır almalarına neden olmuştur.⁴

İttihat ve Terakki Klübü çevresinde toplanan bir avuç Kıbrıslı Türkün, toplumun sosyal-ekonomik-kültürel yaşamı üzerinde fazla etkisi olduğu söylenemez. İlk ittihatçılar yani 1908-1914 arası İttihatçıları “meşrutiyet” taraftarı olmakla birlikte, milliyetçi ve İngiliz karşı değillerdi. Ancak 1914’ten sonra ve Kurtuluş içerisinde Jön Türklerin “daha milliyetçi ve İngiliz karşıtı bir çizgi izlediklerini görüyoruz. Jön Türkler sayıca çok az olduklarından girdikleri Kavanın Meclisi seçimlerinde başarıya ulaşamamışlardır. Müftü Hacı Ziyai Efendi ve yandaşları ise “Müftücülük, Evkaf ve İngiliz yanlısı” bir çizgi izleyerek daha başarılı olmuşlardır. Bu başarıda “din” önemli bir faktör olmakla birlikte “Osmanlının” zayıflığı dolayısıyla ondan medet ummama İngiliz idaresi ile işbirliği yapmanın kaçınılmaz olarak kabulünde de önemli rol oynamıştır.⁵ Müftü Hacı Hafız Ziyai Efendi eğitimci, politikacı, din adamı ve banka kurucusu olarak Kıbrıs Türk halkının geleceği üzerinde etkin bir rol oynamıştır. Bu konuya ilerideki bölümlerde yeniden değineceğiz.

Niyazi Berkes’in belirttiği gibi, Rum halkının İngiliz karşıtı bir tutum izlemesi, umutsuzluk içinde bulunan Türk halkını ister istemez İngiliz yanlısı gözükmemesine neden olmuştur.⁶ Bu işbirliği ta ikinci dünya savaşı sonlarına değin sürüp gidecektir.

Niyazi Beyi etkileyen en önemli hususlardan birisi de adadaki Liberalizm-özgürlükçülük havasıdır.⁷ Fetihden itibaren bir sürgün yeri olan Kıbrıs’ta, Türkler hep özgür vatandaşlar olarak yaşamayı seçmişlerdir. Buraya gönderilen beylerin de büyük etkisi olmuştur. Çünkü adanın yabancılar tarafından fethi korkusu yoktu. Adadaki Kıbrıslı Rumlar ise ta başlangıcından beri dini liderleri sayesinde Osmanlı yönetimi ile işbirliği yapmışlardır. Ancak bağımsız Yunanistan’ın kurulmasından sonra Rumlar önemli sayılmayacak isyan girişimlerinde bulunmuşlardır. Bu isyanlara katılım çok azdır; çünkü nüfus yoğunluğu ve ekonomik yetersizlik bir isyanı başarıya götürecektir boyutlarda değildir. Kısaca Kıbrıslı Türkler gibi Kıbrıslı Rumların büyük çoğunluğu da kendilerini idare eden Osmanlı ve İngilize bağlılığı bir üstünlük olarak benimsemişler ve yöneticilerin kendilerine bahsettiği olanaklardan yararlanmışlardır. Özellikle eğitim alanında İngiliz liberalizminin himayesinde büyük gelişmeler sağlanmıştır.

1914 yılına kadar İstanbul’dan gönderilen kadı, en büyük mülki amirdi ve Osmanlı devletinin Kıbrıs’taki temsilcisi durumunda idi. İngiliz yüksek komiseri protokolde Kadı’dan sonra geliyordu. Komiser dini günlerde ve bayramlarda Kadı’yı kutlamaya giderdi. 1914 yılından sonra da bir süre bu böyle devam etti.

1914’te adanın İngiltere tarafından tek yanlı olarak bir sömürge statüsü ile İngiltere’ye bağlanması ve adaya bir “vali” tayin edilmesi, Kıbrıslı Türkleri çok üzmüştü. Artık Kıbrıslı Türkler kendilerini “esir Osmanlılar” olarak görüyorlardı

ama yapacak hiçbirşeyleri de kalmamıştı. Niyazi beyin de ifade ettiği gibi “derinden sarsılmışlar kendilerini boşlukta bulmuşlardı özellikle gelecekteki daha kötü olabilecek günleri düşünüyorlardı.⁸ İşte bu dönemde iki önemli kişinin yine de ada üzerinde etkin rol oynadığını görüyoruz. Bunlardan birisi Müftü Ziyai Efendi diğeri ise idadi müdürü Mücteba Bey’dir.

1878 yılında adanın idaresinin İngiltere’ye devredilmesinden sonra yönetime el koyan İngilizler adada sadece din bakımından değil, dil bakımından da iki ayrı halkın yaşadığını görerek onları din ve eğitim kurumlarını yine ayrı ayrı tutmuşlar, kurumların yönetimine cemaat temsilcilerini de katmışlardır.⁹ İşte Müftü Hacı Hafız Ziyai Efendi, Türklerin tek orta öğretim kurumu olan Rüştüye’de 1880’den 1896’ya kadar müdürlük yapmış bir kişidir. 1912’de Müftü olarak atanan Ziyai Efendi, İngilizlerin oluşturduğu Türk Eğitim Komisyonunda önde 1905’ten 1928’e kadar görev yapmış ve sadece eğitim alanında değil, sosyal ekonomik ve siyasi alanda da Türk halkının gelişmesi için çalışmıştır. Türk halkını korumak için İngiliz hükümetine yazdığı onlarca şikayet mektuplarında cemaatin sorunlarını dile getirmektedir.

Bir eğitimci olarak Ziyai Efendi, bir taraftan Müslümanlık için çalışan öğretmenler yetiştirirken diğer taraftan da sahipsiz kalan Müslüman Türk halkının papazlar tarafından hristiyanlaştırılmasına karşı bir savaş başlatmıştır. 1910 yılında Babı Aliye gönderdiği yazıda pekçok köyün tamamen veya kısmen hristiyanlaştırıldığından söz etmekte “Ada üzerinde İslamiyet ve Osmanlılığı az bilen ve zararlı telkinler altında bulunan müslümanların” aldatıldığını bu belaya karşı bildiklerini ve düşündüklerini kolayca anlatabilmek bakımından Yunancayı iyi bilen iki gezici öğretmenin görevlendirilmesini istemiştir.¹⁰ (Mustafa H. Altan, 1997)

Rüştüye’nin “yenilikçi” bir okul olarak kurulmasından sonra ulema sınıfının özellikle Zaman gazetesi sahibi Derviş Paşa, onun modernleşme yarışında yer almayacağı için görevden elçektirilmişti. Kıbrıs’ta milliyetçilik kültürü açısından eğitim konusunda bir doktora tezi hazırlamış olan Chicago Üniversitesi’nden antropolog Rebecca Bryant, Ziyai efendinin Koloni idaresi ile uyumlu çalışırken İstanbul’un verdiği olanakları da kullanmasını bilen birisi olduğunu söylemektedir.¹¹

Kıbrıs Türk Cemaati üzerine etkin bir rol oynamış diğer zat ise İdadi Müdürü Mehmet Mücteba (Öktem) Beydir. Müftü Ziyai Efendinin daveti ile 1912 yılında yılında Kıbrıs’a gelen Mücteba Bey, 12 yıl aralıksız, Kıbrıs Türk halkının en kritik günlerinde idadi müdürlüğü yapmış böylece perde gerisinden de olda Kıbrıs Türk halkının yönlendirilmesinde ve kimliğini kazanmasında etkin rol oynamıştır.

1914 yılında adanın ilhakı üzerine, Mücteba beyin lise öğrencisinin bir salona topladığı ve masa üzerine serilmiş siyah bir Kıbrıs haritası önünde duyduğu acıyı ve tekrar gelecek özgür günlere olan inancını anlatarak ağladığı anlatılmaktadır.¹²

Mücteba Beyin müdürlüğü süresince yaptığı yararlı işler kuşaklar boyu anlatılmaktadır. İlk defa medrese zihniyetini kıran, aydın kişiler ve öğretmenler yetiştiren bir kişi olarak hatırlanır. Medrese mezunu ilkokul öğretmenleri için kurslar

düzenlemiş, müfredatları yeniden düzenleyen komisyonlarda yer almıştır. İdadide daha fazla öğrenci alınmasını sağlamış, ilk defa bir laboratuvar kurmuş ve bando oluşturmuştur.

1915 yılında İdadide 135 öğrenci, Rüştiyede 151 öğrenci bulunuyordu. İlk kez bir sanat ortaokulu olarak kurulan Viktorya'da ise 37 öğrenci vardı.¹³

1918'de Rüştiyedeki öğrenci sayısı 139, idadideki öğrenci sayısı ise 179 olarak görülmektedir. Viktorya'da ise 84 öğrenci vardır. Belirttiğimiz gibi Viktorya bir kız sanat okulu olarak kurulmuş olmasına rağmen zanaatkar yetiştirme işlemini asla yapmamıştır.

Çiftçi bir toplum olan Kıbrıslı Türkler geleneksel zanaatlar olan kasaplık, lokmacılık ve şamışçılık dışında zanaat dallarında oldukça geridirler. Lokman Hekim Dr. Hafız Cemal'in yeni zanaatları öğretmek için açtığı mektebin başma gelenler o dönemde hala hatırlardadır.¹⁴ Onurlu Osmanlılar asla terzilik, dülgerlik, tamircilik gibi onurlu işlerde çalışmazlar. Böyle bir ortamda Viktorya'nın açılması büyük başarıdır. Çünkü o dönemlerde kızların erkeklerle birlikte ilkokula gitmesine izin veren müslümanlar, kızlara yazı öğretilmesine bile karşı çıkıyorlardı, nedeni; sevgililerine mektup yazmamaları için Fransızca'nın Rüsti programına girmesi 1907'dedir ve bu dersi Dr. Hafız Cemal ücret almadan öğretmektedir. Resim dersinin müfredata girmesi 1914'tür. İlkokullarda ise, velileri izin veren öğretmenler İngilizce öğrenebilmektedir. Kısaca söylemek gerekirse, Viktorya'dan yetişen öğrenciler, sadece kendi elbiselerini dikmekte ve çeyizlik nakış işlemektedir. İhtiyaçlı olanlar ise evlenmemeyi göze alır ise ilkokul öğretmeni olabilmektedir. Çünkü 1918 Maarif Yasası evli kadınların öğretmenlik yapmasını engellemektedir.

Mücteba bey, adada bulunduğu 12 yıl zarfında cemaat için çok yararlı işler yapmış, İngiliz yanlıları ile iyi geçinmiştir. İki oğlunun adları Enver ve Niyazi'dir, tıpkı Niyazi Berkes ve ikiz kardeşi Enver gibi. Mücteba Beyin, Ziyai Beyle çalıştığına dair bir emare yoktur; harp yılları Jön Türklerle-İngiliz yanlılarının iyi geçinmek zorunda yıllardır. 1. Dünya Savaşı dolayısıyla Türkiye'ye göç durdurmıştır; zaten daha önce gidenlerin büyük kısmının geri dönmesi bu sonucu yaratmıştır. Niyazi Berkes'inde belirttiği gibi Anadolu'nun işgali Kıbrıslı Türkleri derinden yaralamış ve sessizliğe gömmüştür. Geleceğini güvencede görmeyen ve vatanın elden gidebileceğini anlayan Kıbrıslı Türkler geleceklerini tartışmak ve Paris Konferansına delege göndermek amacıyla 10 Aralık 1918'de 1. Meclis-i Milli'yi toplamışlardır. Her köyden temsilcilerin katıldığı bu geniş çaplı kurultayın düzenleyicisi yine dinci ve İngilizli olarak bildiğim Müftü Hacı Hafız Ziyai Efendi'dir. Kurultay ortaya konan görüşler doğrultusunda alınan kararlarda Ada'nın bir osmanlı toprağı olduğu, asla Yunanistan'a verilemeyeceği vurgulanmakta ve Müftünün Paris Konferansına Osmanlı delegesiyle birlikte katılması öngörülmektedir. Ne var ki; İngiliz yönetimi Müftü'nün ada başma çıkmasını yasakladığında bu konferansa katılma mümkün olmamıştır. Ancak, 1. Milli Meclisi milli, 1918 Osmanlılığın ve Müslümanlığın sonu; Türk olma

bilincinin ortak ifadesidir.¹⁵ İşte Kurtuluş Savaşı yılları hep bu bilinçle izlenmiş, Kıbrıslı Türkler Kemalist bir tutum içerisinde Kurtuluş Savaşına maddi manevi katkılarda bulunmuşlardır. Niyazi Berkes'in de belirttiği gibi "İdadideki hocaların çoğu Kemalist; Türklük ve Kemalistlik tüm Kıbrıs Türk Cemaatini sarmıştır. Lozan konferansına Kıbrıslı Türkler davet edilmemiştir. Lozan Konferansının sonucu merakla bekleniyordu. Adanın Türkiye'ye verilmesi sözkonusu değildi, İngiliz delegesi Türk ve Rum Kıbrıslılardan (632 köy muhtarından aldığı) "İngiliz idaresi yönündeki belgelerle ağırlığını koymuştu. Bu esnada İnönü'ye Kıbrıs Türkleri adına ulaştırılan bir telgraf, Türklerin, Türk vatandaşlığını korumak istedikleri evkaf, cami, okul gibi dini ve kültürel kurumların İngiliz idaresi tarafından garanti altına alınması yolunda idi.¹⁶ Lozan'da Kıbrıs adasının bir İngiliz toprağı olarak resmen tanındı ve 20-21 maddeler gereğince de Türk vatandaşlığını seçme hakkını kullanan ada Türkleri'nin en geç bir yıl içinde adayı terketmesi öngörülüyordu.

Bu hakkı hıyardan yani vatandaşlık seçme hakkından yararlanarak Türkiye'ye giden 20 binden fazla Kıbrıslı Türk arasında Niyazi Berkes'in ailesi de vardı. Ailenin bir kısmının adada kalması pahasına İstanbul'a göç ediyorlardı, çünkü onların haklı bir nedeni vardı, ikiz oğullarını okutmak ve onlara daha iyi bir gelecek hazırlamak.

Sonuç

İkinci Meşrutiyet sonrası tüm Osmanlılar gibi Kıbrıslı Türklerde de bir değişim başlamıştır. Bu değişim, yüksek kültüre geçiş yani çağdaşlaşma, ya da batılılaşma; diğer şeyler yanında milliyetçi olmayı da gerektirir. "Milliyetçi olma"; "yeniden doğuş ve uyanış" ile paralel ve hatta eşanlamlıdır. İşte Müslüman-Osmanlı Türklerini saran bu gibi yeni kavramlar, savaşlar ile politik olayların etkisi Rum toplumunun tutumu ve İngiliz sömürgeciliğinin yaklaşımı ile Kıbrıs Türkleri arasında daha bir anlam kazanmıştır. Bu yeni misyonda "eğitim", başıçeken kurumdur. Bu nedenle K.T. toplumunun tüm yaşamı önce dini kurumlar (iptidai, rüşti ve medreseler dahil) daha sonra da "LİSE" üzerinde odaklaşmıştır. O zaman ki lise, İdadi (Sultani) toplumun kalesidir. Şimdiki hükümet merkezi, meclis, radyo ve TV stasyonu kadar önemlidir. Aslında bu ikisi-yani cami ve mektep ancak 1925'ten sonra birbirinden tam ayrılabilmiştir.

İdari, ekonomik odaklanma Türk semtindedir. Sarayönü Meydanı, sadece Lefkoşa'nın değil tüm Kıbrıs'ın merkezidir. Mahkeme ve tapu binaları, polis merkezi, Rum ve Türk avukatları, katipler, simsarlar, tapucular, tüccarlar ve esnaf hep Sarayönünde toplanmıştı. Arasta Sarayönüne açılırdı. Valinin konağı Rum bölgesinde, Lefkoşa-Girne komiserinin konağı Türk bölgesinde idi. Hayvan pazarı, Belediye pazarı, deveciler ham Türk bölgesinde olmakla ekonomi de Türklerin denetimine sayılırdı.

Önceleri, İngiliz idaresinin Rumlarda olduğu gibi din adamlarını öne çıkarma girişimi başarılı olmuş; “ulema” geleneksel olarak toplumu temsilede gelmiştir. Milliyetçiler ve genç Osmanlılar; parçalanma içindeki Osmanlıdan destek bulmak mümkün olmadığından, ulema’dan farklı bir yol izleyememiş; ister istemez İngiliz yönetimine yanaşmış; Enosisçilere set çekmek amacıyla Kıbrıslı Türkler İngiliz idaresine hizmet eder olmuşlardır. Okulları denetleyememe noktasına gelmeden önce, papaz Newham’ın kurduğu İngiliz okulu, İngiliz yanlısı Türk ve Rum toplum liderlerinin yetiştirilmesini üslenmiştir. Sonuç şudur: Ne olduğunu bilmeyen (Müslüman mı, Osmanlı mı, Türk mü), olmak istediğini olamayan, İngilize muhtaç ve zorunlu olarak Anglofili bir Kıbrıs Türk toplumu İngiliz liberalizminden yararlanan, İngilizin himayesine terkedilmeyi hazmedemese de ancak bu sayede varolan bir toplum.

Yine de bu yıllar Tarih bilincinden başlayarak, kültür-ulus bilincinin filizlenmeye başladığı yıllardır. Türkiye’ye göçetmek 1878’de Osmanlılığın sonundan, 1923’ten sonra da Türklüğün sonundadır. Lozan da bunu emretmiyor muydu?

İşte Niyazi Berkes’i böyle bir ortamda büyüttük, eğittik ve anavatana yolladık. O, daha ilk gençlik yıllarında medrese zihniyetinden uzak yetişmiş, bilimsel düşünmeye meyilli bir Osmanlıdır. Yenilikçi bir Türkçü, içi (ruhu) aristokrat ve entellektüel, dışı (eylemleri) topluma karşı duyarlı ve hümanist ve dahası büyük hayalleri olan genç Kıbrıslı Türk olmak onun hamurun da vardır. Bu sayede çok şeyler başardı ve bizlere de çok şeyler bıraktı.

Notlar

1. Niyazi Berkes. Unutulan Yıllar. İletişim Yayınları, İstanbul 1977. sayfa 22
2. a.g.e. sayfa 27
3. a.g.e. sayfa 25
4. a.g.e. sayfa 26
5. a.g.e. sayfa 27
6. a.g.e. sayfa 27
7. a.g.e. sayfa 32
8. a.g.e. sayfa 26
9. W. Wier. Education In Cyprus. Lefkoşa, 1956. Sayfa 56-58
10. Mustafa Haşim Altan. Haça Karşı Hilâl. Kıbrıslı Türklerin Hristiyanlaştırılması, Lefkoşa 1987. Sayfa : 15-17
11. Rebecca Bryant. Educating Ethnicity on the Cultures of Nationalis in Cyprus. Chicagou 1998. Chapters 4 ve 5.

12. A. Nesim. Batmayan Eğitim Güneşlerimiz. Lefkoşa 1988. Lise Müdürü Mücteba Bey'in biyografisi
13. a.g.e. Dünden Bugüne Eğitimimiz. Sayfa 11-39
14. a.g.e. Lokman Hekim Hafız Cemal. Sayfa 63 - Harid Fedai. Kıbrıs Sanayi Mektebi, Milli Eğitim Bakanlığı Yayını 1998
15. Sabahattin İsmail - Ergin Birinci. İki Ulusal Kongre. Lefkoşa 1987
16. Hasan Behçet. Kıbrıs Türk Maarif Tarihi. Lefkoşa 1969. Sayfa 313

Kaynak Eserler

1. Niyazi Berkes : Unutulan Yıllar. İletişim Yayınları, 1997
2. Ahmet An : Kıbrıs Türk Liderliğinin Oluşması. Galeri Kültür Yayınları, Lefkoşa
3. Ali Nesim : Kıbrıslı Türklerin Kimliği. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
4. Rebecca Bryant : Educating Ethnicity. University of Chicago
5. Rebecca Bryant : Cyprus and its People. San Francisco Oxford 1998

Niyazi Berkes'in Bilim Anlayışı

Prof. Dr. Doğan ÖZLEM *

Giriş :

Yüksek öğrenimini felsefe dalında yapmış bir bilim insanı olarak Niyazi Berkes, çeşitli yazılarında "bilim" kavramı üzerinde bir felsefeci tavrıyla sık sık durmuş, bilimin felsefi temelleri, yapısı ve yöntemi üzerine, tarih içerisinde geçirmiş olduğu evrelere ilişkin örneklerle de sık sık başvurmak suretiyle, betimlemeler ve değerlendirmeler yapmıştır. Ne var ki bu betimleme ve değerlendirmeler Berkes'in çeşitli yazılarına dağılmış haldedir. Ayrıca bu yazılar, "bilim" kavramına ele alınan konular ile bağlantılı olarak yer verirler. Öyle ki, Berkes'in konusu bizzat bilim olan yazıları aslında pek azdır. Bu nedenlerle Berkes'in bilim anlayışını belli bir bütünlük içerisinde ele almak da oldukça zordur. Bunlara rağmen burada, Berkes'in bilim anlayışını, bu anlayışa büyük ölçüde kaynaklık eden bilim felsefesi tiplerinin temel önermelerine göndermeler yaparak bir bütünlük halinde betimlemeye ve daha sonra değerlendirmeye çalışacağım.

Berkesin bilim anlayışını bildirimim ikinci kısmında ele alacağım. Daha önce Berkes'in düşünür, bilim insanı ve yazar olarak nitelikleri üzerinde kısaca ve anımsatma amacıyla durmayı gerekli buldum. Bunu bildirimim ilk kısmında yapmaya çalışacağım. İkinci kısımda Berkes'in "bilim" anlayışını ele alırken, bu bilim anlayışının, genel hatları itibarıyla iki bilim felsefesi tipi içerisinde görülebileceğini göstermeye gayret edeceğim. Bu bilim felsefesi tiplerinden ilki, "bilim" kavramını neredeyse "doğa bilimi" kavramı ile özdeşleştirmiş olan, geçen yüzyılın ve bu yüzyılın *pozitivist bilim felsefesi*, ikincisi ise bu yüzyılın *eleştirel rasyonalist bilim felsefesidir*. Bu arada Berkes'in "sosyal bilim" modelinin de, çok büyük ölçüde, yüzyılımızda bu iki tip bilim felsefesinin izinde geliştirilmiş olan *yapısalcı/işlevselci sosyal bilim modeli* olduğuna değinmeye çalışacağım. Üçüncü kısımda bu bilim anlayışını, son 20-30 yıl içerisinde geliştirilmiş olan yeni bilim anlayışı ile karşılaştırmayı deneyeceğim. Bildirimim son kısmında, düşünür, sosyal bilimci ve siyaset yazarı olarak Berkes üzerine birkaç toplu değerlendirme notu sunacağım.

---

* Ege Üniversitesi (İzmir) Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü "Sistemik Felsefe ve Mantık"
Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi

1. Düşünür, Bilim İnsanı ve Yazar Olarak Berkes

Berkes'in çok yüklü bir bilgi dağarcığı ve çok geniş bir ilgi yelpazesi vardır. Kolay ve anlaşılır yazma becerisine sahip, çok verimli bir yazar olan Berkes'in geniş hacimli kitaplarında da küçük makalelerinde de bu yüklü bilgi dağarcığı ve bu geniş ilgi yelpazesi hemen göze çarpar. Berkes, teorik yazılarında, özellikle devlet, ahlâk ve siyaset felsefelerinin bazı temel sorunlarının tarihsel betimlemesinden düşünce tarihinin herhangi bir dönemine; sosyal bilimlerin felsefi temellerinden bilimlerin tarihsel gelişimindeki bir özel evreye; bunlar arasındaki bağıntıları asla ihmal etmeden geçiverir. Berkes'in konulu çalışmaları ise sosyal bilimlerin hemen her alanına yayılırlar. Onun geniş kapsamlı konulu çalışmalarında özellikle ekonomist, tarihçi, siyaset bilimcisi, sosyolog, kültür tarihçisi ve toplumsal tarihçi yönleri, birbirine geçmiş bir halde hemen kendilerini gösterirler. Aynı Berkes'in tüm bu yönlerini ve geniş bilgi birikimini, çok kez bir özel konuda, örneğin Türkçenin arılaştırılması gibi bir konuda da aynı yoğunlukla hissetmek mümkündür. Berkes'in güncel yazılarında, gezi kitaplarında, siyasal makalelerinde ve hatta geniş hacimli bilimsel çalışmalarında, soyut bir felsefe sorunuyla bir hâtıranın, sosyolojik bir çözümleme ile bir gezi notunun ve bir siyasal değerlendirmenin iç içe geçtikleri görülür. Aynı Berkes yazılarını yer yer bir denemeci tavrıyla yazmaktan da geri kalmaz, edebî üslûba hattâ seve seve başvurur.

Berkes'in bu yönleri birlikte değerlendirildiğinde şunları hemen saptamak mümkündür : Berkes'teki sıkı ve sistematik düşünür, yöntemli ve titiz bilim insanı kimliği muhakkak ki yadsınamaz; bununla birlikte onda, çok çeşitli konulara ilgi duyan ve ilgilendiği her konuyu yalın ve serbest bir üslûpla işleyen, güncel ve siyasal konularda tutumunu zaman zaman tutkulu bir dille ve heyecanlı bir ruh hali içerisinde ortaya koyan bir entelektüel tipinin daha ağır bastığı belirtilmelidir. Onda sistematik bilim insanı ile serbest düşünür, denemeci ve serbest yazar kimliklerinin yan yana bulunduğu açıktır. Berkes, Tarık Zafer Tunaya'ya, 1956'da şunları söylemiştir : **“Benim yazdığım kitaplar aslında ilmî şeyler sayılmamalı, onlar memlekette uzağa atılmış olmanın yansımalarını taşırlar”**¹ Ben bu sözlerin, Berkes'in siyasal görüşlerine karşıt düşen bazıların ileri sürmüş oldukları gibi, çalışmalarının bilimsel yeterliliğinden şüphe duyan bir kişinin itirafları olarak asla değerlendirilemeyeceği kanısındayım. Bu sözlerin, Berkes'in Pertev Naili Boratav ve Behice Boran'la birlikte 1947'de zamanın CHP'li siyasal iktidarı tarafından uğratıldığı açık haksızlığa karşı hissetmiş olduğu derin infialin bir yansıması ve memlekette kalanların pek çoğundan çok daha verimli bilimsel çalışmalar yapmış olan birinin bir ironisi olarak değerlendirilmesi gerektiğini düşünüyorum. Ayrıca Berkes bu sözleri yurtdışındaki ikametinin dokuzuncu yılında söylemiştir. Oysa aynı Berkes, önemli eserlerini ve özellikle başyapıtı olan *Türkiye 'de Çağdaşlaşma'* yı, bu sözlerden çok uzun yıllar sonra ortaya koymuştur.

Berkes'in bilim anlayışına geçmeden önce bu husları hatırlatmayı, kendisi için bazı çevrelerde hâlâ mevcudiyetine rastlanabilen önyargılara karşı Berkes'in hakkını teslim etmek bakımından yararlı gördüm. Berkes'in hatıralarının *Unutulan Yıllar* adıyla yayımlandığı malûmdur.²

2. Berkes'in Bilim Anlayışı

Berkes "*Modern Türkiye'de Felsefenin Kısa Bir Tarihi*" adlı yazısında, "felsefe"den ve özellikle "modern felsefe"den ne anladığını şu sözlerle belirtir :

Türkiyede modern felsefenin doğuşunu kısaca anlatmaya çalışmadan önce, düşün akımlarının bir ölçeği (ölçütü-DÖ-) olarak "felsefe" terimini ne anlamda kullanmakta olduğumu belirtmem gerekir. Felsefe başlığı altında, insan, toplum ve evrenle ilgili sorunları, akıl yolu ve laik düşün koşullarıyla anlama amacını güden fikir çabalarını, dinlerin ya da bilimlerin verdiği yorumlamaların düşününü kanıksatmadığı (doyurmadığı -DÖ-) aşamalarda doğan fikir çabaları olarak anlıyorum. Felsefe düşününün doğuşu için en önemli saydığım koşul, aklın geleneksel ve dinsel düşün türlerinden özgürleşmesidir. İkinci bir koşul, bir ölçüde bilimsel ilerleme aşamasına gelmesi; insan, toplum ve evren üzerinde bilimlerin daha ötesine uzanan sorunlarla karşılaştığının görülmesidir. Felsefe, değişmez değerlere dayanan geleneksel düşün biçimleri kırıldığı, bilimsel düşünün yeni ufuklar açtığı zamanlarda doğar. Bu iki koşulun ikisi de insanı rasyonel düşünmeye iten güçlerdir. Felsefe düşününü geleneğinin kurulabilmesi, bir ülkede felsefenin tarihinin ne aşamada olduğunu gösteren üçüncü etkidir...

... Şu var ki Batı kaynaklı bilim ve teknoloji öğreniminin doğurduğu güçlü bir istek, akıl ve onun ürünü olan bilimin, insanlığın ilerleyişinin baş döndürücü bir etkeni olduğu görüşünü yerleştirmiştir. Bu görüşün içinde, gelecek için üç düşün tohumu yaşıyordu : Modern bilimlerin gücünü anlama; bilimin, ilerleme olanaklarının temeli olduğu; insanlığın yeni oluşumu. Bu üç tohum, ister istemez zamanla yeşererek felsefe düşününe yolu açacaktı.³

Felsefe ve bilim tarihinin bize öğretmiş olduğu önemli bir husus vardır : O da, felsefenin ve bilimin tanımlamalarının, her dönemde, yine belli bir felsefe ve bilim anlayışı doğrultusunda yapılmış olduğudur. Başka bir ifadeyle, felsefenin ve bilimin herhangi bir felsefe ve bilim anlayışından bağımsız tanımları yoktur.

Bu çerçeveden bakıldığında, Berkes'in yukarıdaki satırlarında tam bir Aydınlanmacı atmosfer vardır ve Berkes'in "felsefe"yi ve özellikle "modern felsefe"yi, Aydınlanma felsefesine özgü bir düşünüş tarzı doğrultusunda tanımlamış olduğu belirtilmelidir. Berkes'in "bilim" tanımı da onun bu Aydınlanmacı tavrı ışığında değerlendirilebilir. Berkes, "Aydınlanma" kavramı üzerinde birçok yazısında durmuştur.⁴ Ne var ki o, "Aydınlanma" kavramının kapsamlı bir tanımını ve

irdelemesini yapmaktan çok, onu belli yönleriyle ve sınırlı bir şekilde karakterize etmekle yetinir. Çünkü onun ana ilgisi aydınlanma felsefesinin felsefe düzleminde bir analizini yapmaktan çok, Aydınlanma çağıının bazı temel düşüncelerini bilim ve siyaset üzerine yazılarında ve özellikle Cumhuriyet Türkiye'si için yaptığı analiz ve değerlendirmelerde kılavuz olarak kullanmaktadır.

Berkes'in "Aydınlanma"yı, akıl ile deneyimin en uygun bileşiminin bilimde olduğunu ve doğruluğa ancak bilimsel doğruluk olarak ulaşılabileceğini, insanın kendisini, toplumu ve evreni din ve gelenek yoluyla değil, ancak Aydınlanmacıların anladığı şekliyle "bilim" yoluyla anlayabileceğini düşünenlerin zihinsel tavrı olarak kavradığı açıktır.⁵ "Aydınlanma" sadece bir zihinsel tavır değildir; o metafiziği, teolojiyi ve dini devre dışında tutarak, ahlâksal ve siyasal sorunların ancak aklın ve bilimin gösterdiği doğrultuda çözülebileceğine inanmayı da içerir. Ve Berkes kendisini de, hem zihinsel hem pratik düzlemde, bu Aydınlanmacı tavır içinde hisseder; o pek çok yönüyle tipik bir Aydınlanmacıdır. Öyle ki Berkes'in bilim anlayışını temel hatlarıyla ortaya koyma girişiminde, onun düşünür olarak bu Aydınlanmacı yönünden hareket etmek bir zorunluluktur.

Berkes'e göre bilim, bir *rasyonel düşünme* tarzının ürünüdür. Ve böyle bir düşünme tarzı aydınlanma çağıyla birlikte bilimin temel karakteristiklerinden biri olmuştur. Bu nedenle Berkes'in burada "bilim" derken, aslında bilim tarihçilerinin Aydınlanma çağından bu yana *modern bilim* terimiyle ifade ettikleri şeyi anlamış olduğu açıktır. Bilimsel düşünme sadece rasyonel düşünme ile sınırlı da değildir. Bilimsel düşünmeyi önleyen, onu mümkün kılan başka koşullar da vardır. Örneğin *değer yargularından arınmış olmak*, bilim yapmanın bir temel koşuludur. Bu da, metafizik, teolojik, dinsel ve ahlâksal her türlü değer yargısını paranteze almak anlamına gelir. Bilim yapmak için geleneksel görüşlerden, *geleneksel düşünüş biçimlerinden* de kurtulmuş olmak gerekir. Bunun gibi, bilim yapmak için gerekli olan rasyonel düşünme, değer yargıları kadar *duygulardan bağımsız olmayı* da gerektirir. Toparlayacak olursak, bilim yapma; rasyonel düşünmenin, a) geleneksel düşünüş biçimlerinden, b) metafizik, teolojik, dinsel ve ahlâksal değer yargularından, c) duygulardan, arınmış olmasını gerektirir. Bu aynı zamanda rasyonel düşünmenin özgürleşmesi anlamına gelir.

Ne var ki *özgürleşmiş bir rasyonel düşünme tarzı* da , tek başına bilim yapmaya yeterli değildir. Bilim yapmak için, özgürleşmiş rasyonel düşünmenin *deneyim içeriğine* uygulanması gerekir. Öyle ki rasyonel düşünmenin özgürleşmesi, onun deneyim içeriği karşısında da bağımsız olması anlamına gelmez. Tersine, rasyonel düşünme deneyim içeriğiyle bağıntılı olmak, deneyim içeriğine dayanmak zorundadır. Bir başka ifadeyle, metafizik, teolojik, dinsel ve ahlâksal postüلالardan arınmış, bu anlamda artık özgürleşmiş olan rasyonel düşünmenin zorunlu olarak uygulanacağı tek bir alan vardır; o da deneyim dünyası olarak olaylar ve olgular alanı, fiziksel ve sosyal gerçekliktir.⁶ Rasyonel düşünme, Kant'ın ifade ettiği gibi, başta mantık ilkeleri ve mantıksal düşünme formları olmak üzere, tüm insanlar için

ortak, bu demektir ki öznelerarası geçerliliğe sahip olmak anlamında evrensel bir zihinsel faaliyettir.⁷ Başka bir ifadeyle, insan aklının tüm insanlar için ortak olan bir işleyiş tarzı vardır. Ne var ki bilimsel bilginin elde edilebileceği tek alan olan deneyim dünyası, yani olaylar ve olgular alanı, bir değişme, dönüşme, hareket ve çokluk gösterir. Herşeyin değişip dönüştüğü bir alandan ise mutlak, ezeli-ebedî, değişmez doğrular elde edilemez. Bilimsel doğrular, metafiziklerin, teolojilerin, dinlerin, ahlâkların aradığı türden mutlak doğrular olamazlar. Deneyimden başka başvuru ve denetleme yeri kabul etmeyen bilim için “mutlak doğruluk” fikri bir fiksiyondur.⁸ O halde bilimin ve bilimsel bilginin nitelikleri nelerdir? Tekrarlamak gerekir ki, Berkes, sık sık özgürleşmiş rasyonel düşünmenin bilim için önemine vurgu yapmakla birlikte, en az bunun kadar, bilimde deneyimin önemini de vurgular. Rasyonel düşünme, tek başına, yani deneyimden ve dolayısıyla olgulardan bağımsız bir halde bilimsel bilgi üretemez. Bilimsel bilgi, zorunlu olarak, ancak ve sadece deneyimden çıkabilir ve olgulardan hareket edilerek elde edilebilir. Bilimi, bilim olmayan faaliyetlerden, metafizikten, teolojiden, dinden, ahlâksal ve ideolojik düşünüş biçimlerinden ayıran temel yön. bilimsel bilginin deneyimselliği ve olgusalılığıdır. Bununla birlikte, bilimsel faaliyette rasyonel düşünmenin mi yoksa deneyimselliğin ve olgusalığın mı ağır bastığının da belirlenmesi gerekir. Soru şöyle de sorulabilir: Bilimde rasyonel düşünme faaliyeti mi, yoksa olgulara yönelik araştırma, inceleme, gözlem ve deney faaliyeti mi daha öncelikli ve önemlidir?⁹

Yüzyılımızın ilk yarısında Anglosakson felsefe ve bilim dünyasında yaygınlık kazanmış bir bilim felsefesi tipi içerisinde kendisine yanıt aranan en önemli soru bu olmuştur. Öyle ki, bilimde rasyonel yönün ağır bastığını ileri süren ve kendilerine “eleştirel rasyonalist”, “konstrüktivist” denen Popper, Kuhn, Planck, Duhem, Poincare gibi bilim insanları ve filozoflar ile bilimi bilim yapan yönün olgusalılık olduğunu ileri süren ve kendilerine “fizikalist” ve “neopozitivist” denen Schlick, Neurath, Morris, Carnap, Mach, Reichenbach gibi bilim insanları ve filozoflar arasındaki tartışmalar, cepheleşmelere ve hattâ felsefe okullarının doğmasına yol açmıştır. Bu yoğun tartışmalar, bugün “kuram-olgu ilişkisi sorunu” adı altında anılırlar.¹⁰

Bu genel çerçeveden bakıldığında, Berkes’in bilimde rasyonel düşünmeye daha fazla önem atfettiğini belirtmek hatalı olmaz. Bu yönden onun Popper’in temsil ettiği “eleştirel rasyonalizm”e yakın durduğunu belirtmek de ayrıca hatalı olmaz. Berkes’in kuram-olgu ilişkisi konusundaki görüşleri özellikle dikkate değerdir. Berkes, bilimsel faaliyetin yalnızca gözlemlerden genellemelere ulaşmaktan ibaret olmadığını belirtmektedir.¹¹ Geçen yüzyılın pozitivizmi veya bugün ona verilen adla “eski pozitivizm”, özellikle A. Comte’un etkisiyle, bilimi gözlemlerden yasalara ulaşan bir bilgi faaliyeti olarak tanımlamıştı. Bu anlayışta deneyimin rasyonel düşünmeye, olgunun kurama göre önceliği ve üstünlüğü olduğu, rasyonel düşünme ve kuramsallığın ikincil kılındığı ve hattâ değersizleştirildiği saptanabilir.¹² Buna karşılık yüzyılımızın “konstrüktivist” ve “eleştirel rasyonalist” diye anılan bilim

felsefesi tiplerinde, Berkes'in bu konudaki tavrına uygun olarak, deneyimin ve olgunun, rasyonel düşünmeye ve kuramsallığa göre ikincil kılındığı görülür.¹³

İşte Berkes'in bilim anlayışı, temel hatları itibariyle pozitivist bilim felsefesi geleneği içerisinde yer almakla birlikte, Poincare'den Popper'e kadar yüzyılımızın bir dizi filozofu tarafından temsil edilmiş olan konstrüktivist ve eleştirel rasyonalist bilim felsefesi geleneği içerisinde değerlendirilmesi gereken yönler de içerir. Özellikle ikinci bilim felsefesi geleneği içerisinde sık sık vurgulanan hususlardan birisi, kuramsız araştırmanın pusulasız bir gemiye benzediğidir. Berkes de, kuram ile olgu arasındaki ilişkiye sık sık dikkat çekmiştir. Berkes'in yine sık sık işaret ettiği hususlar, rasyonel düşünmeye ve kuramlaştırmaya başvurmadan hiçbir kavramlaştırma faaliyetinin, nesnelere cins ve türlere ayırmanın (sınıflandırmanın) ve en önemlisi olgular hakkında yasalar elde etmenin mümkün olamayacağıdır.¹⁴ Olgulardan tümevarımsal yoldan genellemelere ulaşmak, bilimin deneyim ağırlıklı yüzüdür. Fakat bilim, ulaşılan genellemeleri daha üst düzeydeki yasaların içermeleri (subaltern) olarak ifade edebildiği oranda bilim adına lâıyk olabilir. Örneğin düşme yasasına düşme olgularından tümevarımsal yoldan bir genelleme halinde ulaşılır. Fakat olguların gözlenmesinden elde edilen böyle bir yasa, cisimlerin neden düştüğünü bize açıklamaz. Cisimlerin neden düştüğünü, ancak, düşme olgularını gözeterek fakat rasyonel düşünmeye başvurarak bulabiliriz. Gerçekten de cisimlerin neden düştüğünü açıklayan yerçekimi yasası, bir rasyonel düşünme faaliyeti olarak kuramsallaştırma yoluyla bulunmuştur. O, deneyimle ve sadece olgulardan hareketle elde edilebilen bir yasa olsaydı, insanlık bunun için Newton'a kadar beklemezdi. O halde, deneyimden kopuk, olgulardan bağımsız bir bilimsel faaliyet olamaz; bununla birlikte bilimi bilim kılan en önemli yön, onun rasyonel düşünme ve kuramsallık yoluyla evrensel açıklamalarda bulunabilmesidir.

Berkes, kuram-olgu ilişkisinin dinamik bir ilişki olduğunu da belirtir. Kuram olguyu etkilediği gibi, olgu da kuramı etkiler. Kuram, bilim insanına hangi olgulara yöneleceğini dikte eder. Ve bilim insanı keşifte bulunabilmek için kuramın ona açtığı ufka muhtaçtır. Fakat araştırmalar ilerledikçe, kuramda olgulara uymayan yönler ortaya çıkabilir ve bu durumda kuramda iyileştirmelere, düzeltmelere başvurmak ve hattâ belki yeni bir kuram geliştirmek gerekli hale gelir. Dolayısıyla kuram ile olgu arasındaki ilişki tek yanlı bir etkileme ilişkisi değil, bir karşılıklı etkileşim ilişkisidir.¹⁵

Gerçekten de Berkes, kuram ile olgu arasındaki karşılıklı etkileşim dolayısıyla kuramların değişebilmesini, bilimsel faaliyetin en önemli yönlerinden birisi sayar. Kuram ile olgu arasındaki bu dinamik ilişki, bilimsel bilginin her zaman değişebilir ve yerine yenisinin konulabilir bir bilgi olduğunu bize gösterir. Aksi halde, bilimsel faaliyet, Berkes'in kullandığı terimle bir "skolastik"e dönüşür. Berkes "skolastik" terimiyle, hem ortaçağ felsefesinin bir dönemine gönderme yapar, hem aynı terimi hemen her çağda gözlenebilir olan bir zihinsel durumu ifade etmek için kullanır. Her iki kullanımını da dikkate aldığımızda, "skolastik" in, metafizikte, teolojide, dinde

rastlanan bir zihinsel faaliyet tarzı olduğu, bu tarz içerisinde, mutlak bilgilerin, kesinliğinden asla şüphe edilmeyen dogmaların mevcudiyetine inanıldığı, bilgide değişiminin reddedildiği saptanabilir. İşte Berkes, bilimsel faaliyette esas olanın bilimsel bilgide değişebilirliğin kabul edilmesi olduğunu, bunun aksinin bilimi bir skolastik faaliyete dönüştürmekle eşanlamlı olacağını vurgular.¹⁶ Skolastikte bilginin deneysel yoldan, olgulara gidilerek denetlenmesi mümkün değildir. Oysa bilimsel bilgi deneyime başvuru olarak, olgulara gidilerek her zaman denetlenebilir olan bilgidir. Tam da bu nedenle, bilimde, skolastiğin tersine, herşeyi tek bir dogmadan, bir mutlak hakikatten hareketle açıklamak söz konusu olamaz. Bilimde, tam tersine, aynı olgu veya olgular topluluğu için geliştirilmiş bir kuramlar çokluğuyla karşılaşılır. Gerçi kuram, olguların tümünü açıklasın diye geliştirilir; ne var ki hiçbir kuram olguları tümüyle açıklayamaz. Kurama aykırı olgular her zaman karşımıza çıkabilir ve bunların sayısı çoğaldıkça, yukarıda da değinildiği gibi, hattâ kuramı değiştirmek yoluna gidilebilir. Bu nedenle bilimde tek bir kuramla değil, bir kuramlar çokluğu ile karşılaşılır. Bir kuramın açıkladıkları yanında açıklayamadıkları da vardır. Ve bilimde bir kuramın açıklayamadıklarını başka bir kuramın açıklayabildiği haller de hiç az değildir. Öyle ki, bazı bilim filozoflarına göre, bilim tarihi, olgusal bilgilerdeki değişikliklerle kuramlar arasındaki karşılıklı ilişkilerin tarihidir. Ve bilimsel bilgi, bu karşılıklı ilişki temelinde birikimsel olarak artar, bu da bilgide *ilerlemeden* başka bir şey değildir.¹⁷

Berkes'in bilim anlayışını buraya kadar ana hatlarıyla betimlemeye çalıştım. Bir sosyal bilimci olarak Berkes'in, sosyal bilimleri de, doğa bilimleri ile birlikte, bu genel bilim anlayışı içerisinde değerlendirdiğini görüyoruz. Berkes'e göre bilimsel faaliyet ve bilimsel yöntem, konu ister doğa ister toplum olsun, bir ve aynıdır. Başka bir ifadeyle bilimsel faaliyette doğaya ve topluma ilişkin olarak çok sayıda kuram geliştirilmiş olsa bile, çalışma tarzı ve yöntem tektir ve evrenseldir. Bilimsel yöntem, gözlem, hipotez, denetleme ve genelleme aşamalarını izler ve bu aşamalardan sonra elde edilmiş olan verileri bir kuramın ışığında anlamlandırır. Doğa bilimleri ile sosyal bilimler arasında yöntem bakımından bir ayrım, bu açıdan da yoktur. Sosyal bilimler içerisinde özellikle merkezdeki bilim konumunda olan sosyoloji, Berkes'e göre, daha geçen yüzyılda A. Comte'un kullandığı terimle bir "sosyal fizik"ten ibarettir. Sosyal bilimler, yine Berkes'e göre, birer "mekanik bilimi" gibi çalışmalıdırlar. Sosyal bilimler, tıpkı doğa bilimleri gibi, konularını betimleyip olguları nedenleriyle açıklamak çabasında olan bilimlerdir.¹⁸ Berkes, doğa bilimleri ile sosyal bilimler arasında yöntem bakımından bir ayrım yapmamış olmakla birlikte, sosyal bilimlerin doğa bilimlerinden bazı hususlarda farklılıkları olduğunu da belirtmekten geri kalmamıştır. Bu farklılıkların başında, sosyal bilimlere ideolojilerin ve ütopyaların, sosyal bilimci farkında olmasa da, zaman zaman sızabilmesi ve hattâ araştırmaya yön verebilmesi gelir. Berkes'e göre ideolojilerin ve ütopyaların kendileri, sosyal bilimlerin birer araştırma konusudur ve sosyal bilimler bunları nesnel bir şekilde ele

alıp inceleyebilir, bunlarla toplumlar olgular arasındaki nedensellik bağıntısını ortaya koyabilir. Bunun tersine, sosyal bilimcinin araştırmasına bir ideoloji veya ütopya yön veriyorsa, elde edilecek sonuçların bilimselliği şüpheli hale gelir. Berkes'e göre ideolojiler, dinsel, ahlâksal değer yargıları, siyasal inançlar, vd. birer toplumsal ürün olarak görülebilmeli ve bunların ortaya çıkış nedenleri kadar yol açtıkları sonuçlar da, nesnel bir şekilde araştırılmalıdır. Bilimsellik ancak bu yolla sağlanır. Bilim ile ideoloji farklı şeylerdir. İdeolojiye sığınan bilim, bilim olmaktan çıkar. İdeoloji, kuramla olgu arasındaki uyumsuzluğu gizlemeye de yaradığından, gerçeğin ortaya çıkarılmasını engelleyici bir işleve de sahiptir. İdeoloji, kişinin veya sosyal grupların sosyal olaylara bakışını yansıtır. Sosyal bilimci olmanın ilk koşulu, ideolojilerden, değer yargılarından arınabilmektir. Bu açıdan bakıldığında, sosyal bilimcinin işi doğa bilimciye göre daha zordur. Doğa bilimcinin, konusu olan doğaya bir ideolojiden hareketle ve değer yargılarına başvurarak yönelmesi gerekmez; çünkü doğanın kendisi değer yüklü bir alan değildir. Oysa sosyal bilimcinin konusu olan sosyal dünya, büyük ölçüde, ahlâksal, dinsel, siyasal değerlerin güdümünde olan bir alandır. Kendisi de bir sosyal varlık olarak sosyal bilimcinin bazı değerleri ve ideolojik bir tavır olması kaçınılmazdır. Fakat sosyal bilimcinin, incelediği sosyal dünya karşısında, bazı değerler ve ideolojilere sığınmayı reddeden bir tavırla, bir ahlâksal sorumlulukla hareket etmesi, sosyal bilim yapmanın bir koşuludur. Sosyal bilimci, dinsel ve metafizik önyargılardan, değerlerden arınmayı başarmak zorundadır. Aksi halde onun icra ettiği şey sosyal bilim olmaz.¹⁹

Berkes doğa bilimlerinin *mekanizmine* koşut olarak, sosyal bilimlerin *organizmacı* ve *işlevselci* bir tutumla konularını işlemeleri gerektiğini belirtir. Berkes'in "toplum"u bir organizma, kendi içerisinde işlevsel bütünlüğü olan ve bu haliyle araştırmacının önüne koyup inceleyebileceği bir "nesne" olarak gördüğü bellidir. Özellikle, sosyal bilimler içerisinde merkezdeki bilim konumunda görülen sosyolojinin amacı sosyal rollerin ve statülerin incelenmesi, toplumsal ilişki türlerinin sosyal birliklerin ve birlik tiplerinin belirlenmesi, kurumlar arasındaki işlevsel bağıntıların açığa çıkarılması ve rol, statü, ilişki tipleri ve sosyal birliklerin, hepsi bir arada, bir organik bütünün parçaları olduğunun ortaya konulmasıdır.²⁰

3. Berkes'in Bilim Anlayışına Farklı Bir Bilim Felsefesi Geleneğinden Bakmak

Buraya kadar, Berkes'in genel bilim anlayışının geçen yüzyılın ve bu yüzyılın pozitivist ve bu yüzyılın konstrüktivist ve eleştirel rasyonalist bilim felsefeleri içerisinde değerlendirilebileceğine değindim. Bunun gibi Berkes'in sosyal bilim anlayışının da, bu bilim felsefeleri gelenekleri içerisinde sosyal bilimler için geliştirilmiş modeller olarak yapısalcı/işlevselci modellere göre şekillendiğini

belirttim. Daha sonra onun pozitivist ve kısmen eleştirel rasyonalist yönler içeren bilim anlayışını betimlemeye çalıştım. Şimdi Berkes'in bilim anlayışını çok daha genel bir çerçevede ve farklı bir bilim felsefesi geleneği ışığında kısaca değerlendirmeyi deneyeceğim.

Berkes'in bağlı olduğu bilim anlayışı, bilim felsefesi içerisinde son dönemde "klasik bilim anlayışı" olarak adlandırılmaktadır. Büyük ölçüde geleneksel ve yaygın pozitivist bilim anlayışını içine alan klasik bilim anlayışının şu yönleri içerdiği belirtilmektedir : **1.** İster doğa ister toplum alanları olsun, gerçeklik, görünüşteki heterojenliğine rağmen homojendir ve bu *homojenite*'den dolayı onun akla uygun bir yapısı vardır; ister doğa bilimi ister sosyal bilim olsun, bilimin görevi gerçekliğin bu akılsal yapısını gözlem/deney yoluyla bulunacak olan evrensel yasalara göre ortaya koymaktır. Bilim ancak yasalar ortaya koyan (*nomotetik*) ve yasalarla çalışabilen bir bilgi faaliyeti olabilir. **2.** Gerçeklik *hiyerarşiktir*; onun aşağıdan yukarıya doğru yükselen düzenli bir yapısı vardır. **3.** Gerçeklik *mekaniktir*; özellikle doğada herşey bir makine düzeni içinde işler. **4.** Gelecek ve gidişat bellidir; çünkü doğaya hâkim olan yasalar gelecekte de geçerli olacağından, olacak olanı şimdiden saptamak mümkündür ve bu husus bilimin *öndeyilerde bulunma* (prediction) ve *önceden bilme* (prognosis) imkânına sahip olması anlamına gelir. **5.** Gerçeklikteki değişim *niceliksel* ve *birikimseldir*; bu demektir ki, gerçekliğin mekanik düzeni evrensel bir dille, matematiğin diliyle ifade edilebilir. Gerçekliğin yapısını matematik diliyle ifade edebilen bir bilimin sonuçları ise *evrensellik*'e, evrensel bir geçerliliğe sahiptir. **6.** Bilim *nesneldir*; özne olarak gözlemci, nesne karşısında nötrdür ve nesneden kesinlikle ayrı durur; özne ile nesne arasında kesin bir mesafe vardır ve özne nesnesinin karşısına her türlü ahlâksal, dinsel, siyasal, ideolojik kabul ve tercihlerinden arınmış olarak çıkar, çıkabilir. **7.** Bilimin elde ettiği sonuçlar *zorunludur*; çünkü bu sonuçlar, tam bir nesnellikle, deneyim içeriğinin kuramsal ve mümkün olduğu kadar matematiksel bir dile taşınması suretiyle ifade edilebilirler. ²¹

Berkes, yüzyılımız ortalarına kadar özellikle Anglo-Amerikan dünyada hâkim olan ve yukarıda ana hatlarını vermeye çalıştığım böyle bir bilim anlayışı içerisinde yetişmiş ve ürünlerini vermiştir. Gerçi Berkes'in bilim anlayışında, yukarıda ana hatlarını yedi madde halinde sıraladığım bu anlayışla tamamen mutabık olmadığını gösteren ve bu bildirinin sınırlı çerçevesi içerisinde değinmeye imkân olmayan yönler de vardır. Fakat mutabık olunmayan bu yönler, Berkes'i bu hâkim bilim anlayışı dışında değerlendirmemizi gerektirecek yönler değillerdir.

Yüzyılımızın ortalarına kadar hâkim bilim anlayışı olduğunu belirttiğim bu bilim anlayışına karşı, son 20 yıldır felsefe ve bilim dünyasında üzerinde yoğunlukla durulan ve Anglo-Amerikan dünyada yaygınlaşan ve orada yaygınlaştığı için tüm felsefe ve bilim dünyasına postmodern rüzgârlarla hemen yayılmaya başlayan bir bilim anlayışı vardır. Gerçi bu bilim anlayışı yeni bir bilim anlayışı değildir. O, daha geçen yüzyılda Avrupa'da ve özel olarak Almanya'da *hermeneutik felsefe* geleneği içerisinde *tin*

bilimleri epistemolojisi ve Yeni Kantçı felsefe geleneği içerisinde kültür bilimleri mantığı adları altında geliştirilip ana hatları belirlenmiş bir bilim anlayışıdır. Fakat bilim ve kültür ithalâtını son 30-40 yıldır çok büyük oranda Anglo-Amerikan dünyadan yapan bizim ülkemiz gibi ülkelerde, bu farklı bilim anlayışının farkına ancak onun Anglo-Amerikan dünyada da üzerinde durulmaya başlanmasından sonra ve son 20 yıl içerisinde varlabilmektedir. Bu nedenle ana savlarını aşağıda maddeler halinde sıralayacağım bu farklı bilim anlayışının, hâkim bilim anlayışı içerisinde bilim yapmaya alışmış olanlarda bir garipseme ve tuhaflik duygusu uyandırması kuvvetle muhtemeldir.

Bu bilim anlayışının ana savları şöyle özetlenebilir : **1.** Gerçeklik *karmaşıktır*; onda çeşitlilik, karşılıklı etkileşim, özgüllük ağır basar; gerçekliğe homojenite değil *heterojenite* hâkimdir. **2.** Gerçeklik hiyerarşik değil *heterarşik*dir; onda basamaklı bir yapı, bir sıradüzen yoktur; o birden fazla ve birbirinden farklı yapı ve düzenlere sahiptir. **3.** Gerçekliğin holistik ve harmonik bir yapısı yoktur; gerçeklik *disharmoniktir*, harmoniden yoksundur. **4.** Gerçekliğe mekanizm hâkim değildir; o mekanik bir bütünlük halinde ele alınamaz gerçekliğin *amekanik* yönleri de vardır. **5.** Gelecek *belirsizdir*; dolayısıyla bilim önceden bilme (prognosis) ve önceden söyleme (prediction) imkânına sahip değildir. **6.** Doğrudan nedensellik, yani her nedenin bir sonuç doğurduğunu ifade eden türden tek yönlü bir nedensellik yoktur; sadece *karşılıklı etkileşim* vardır. **7.** Gözlemci belli bir *perspektife* sahiptir; dolayısıyla o incelediği olaya veya olguya fiilen katılır; gözlemciyi gözlenenenden ayıran bir mesafe yoktur. **8.** Buna bağlı olarak “nesnellik” diye bir şey de yoktur; sadece perspektif-bağımlı olarak nesnel hakkında söz etme diye bir şey vardır; bir şey ona bakılan yerden görüldüğü şekliyle *göreceli* olarak bilinir. **9.** Tümel/mükemmel bilgi yoktur; bilgi ancak *kısmî/tikel* olabilir. **10.** Tek bir doğru(luk) yoktur; bir doğru(luk)lar çokluğu vardır. **11.** Özne-merkezcilik terk edilmelidir; çünkü öznenin kendisi esasında öznelarası bir ortamda var olabilir. **12.** Buna bağlı olarak, bilgi, sadece öznenin bireysel çabasıyla ortaya çıkarılan bir şey değildir; o, *öznelarasılık* ortamında birlikte oluşturulan ve *tarihsel* olarak hep değişen bir şeydir. **13.** Tarih ve toplum dünyasında bağımsız değişken yoktur; her şey birbirine bağlıdır; tüm değişkenler bağımlıdır. **14.** Doğanın ve sosyal hayatın bilgisi, tüm bu hususlara bağlı olarak, ancak ve sadece *yorumdur*.²²

Ana hatlarını maddeler halinde sıralamaya çalıştığım bu bilim anlayışı ile Berkes’in bağlı olduğu klasik bilim anlayışı arasında önemli farklılıklar, hattâ karşıtlıklar olduğu açıktır. Bu yeni, daha doğrusu son on yıllarda estirilen “postmodern” rüzgârlarla yeniden gündeme gelen bilim anlayışının üzerinde burrada daha fazla durmaya ve onu değerlendirmeye imkân yoktur. Burada sadece, bu bilim anlayışının “postmodern” rüzgârlarla yeniden gündeme gelmiş olmasının onun ciddiyetine halel getiremeyeceğini ve çalışmalarımın önemli bir kısmının bu bilim anlayışına büyük ölçüde kaynaklık eden hermeneutik geleneği içerisinde yer alan çalışmalar olduklarını

belirtmekle yetinebilirim. Ancak burada Berkes'in bağı olduğu bilim anlayışının bu bilim anlayışı ile karşılaştırılmasının gerekliliğini vurgulamadan geçemem. Böyle bir karşılaştırmayı içeren müstakbel bir çalışmanın Berkes'in düşünür ve bilim insanı olarak yeniden değerlendirilmesi açısından da gerekli olduğu söylenebilir.

4. Berkes Üzerine Birkaç Değerlendirme Notu

Bu bildiriye Berkes'in bilim anlayışı ve bu anlayışın dayandığı felsefi temeller üzerinde durmaya çalıştım; onun konulu çalışmalarından ve bu çalışmaların Türk düşünce yaşamında yaratmış olduğu etkilerden, bildirim kapsamı dışında kaldıklarından ötürü, söz etmedim. Oysa 1960'lı ve 1970'li yıllarda Berkes'in konulu çalışmalarından oldukça etkilenmiş, Türk toplumunun geçmişi ve bugünü hakkında bilgi ve kanaat sahibi olmasında bu çalışmaların katkısını hep şükranla anmış olan bir kişiyim. Bu nedenle Berkes'in düşünür, sosyolog, toplumsal tarihçi, iktisatçı yönleri hakkında da, topluca birkaç değerlendirme notu sunmaktan kendimi alamıyorum.

Felsefecilerimizin, bilim insanlarımızın, sanatçılarımızın katkılarını bir vefa ve hakbilirlik duygusuyla sahiplenmeyişimizin ve bu katkılara karşı duyarsızlığımızın büyük ölçüde hâlâ devam ettiği açıktır. Bunlardan kaynaklanan vefasızlık ve belleksizlik, bu insanlarımıza öncelikle sahip çıkması gereken felsefe, bilim ve sanat çevrelerimizde, toplumumuzun diğer kesimlerine göre ne yazık ki hattâ daha da belirgin olarak ortaya çıkıyor. Bunda, düşünen, bilim ve sanat üretme çabasında olan insanlarımızın önemli bir kısmının otokton davranmalarının, neredeyse herşeyi kendilerinden itibaren başlatmaları ve kendileriyle devam ettirmelerinde iyice belirginleşen narsizmlerinin rolü tabii ki büyüktür. Berkes üzerine bir bildiri hazırlamak üzere hakkında yazılmış olanları taramaya kalkıştığımda, maalesef, emekliliğinde yerleşmiş olduğu İngiltere'de yaşamı ve eserleri üzerine yapılmış olduğunu bir gazete yazısından öğrendiğim bir çalışma dışında,^{2,3} yazılanların son derecede az olduğunu ve bunların önemli bir kısmını da aceleyle yazılmış dergi ve gazete yazılarının oluşturduğunu saptadım. Oysa ölümünün üzerinden 11 yıl geçmiş olan Berkes, kendi yurdunda böyle bir ilgisizliğe hiç mi hiç lâyık değildi. Berkes'in yanı sıra daha birçok felsefecimizin, bilim insanımızın ve sanatçımızın ülkemizde hak etmedikleri bir ilgisizliğe mâruz kaldıklarını burada bir kez daha vurgulayarak belirtmeden geçemeyeceğim. Bu sempozyumun, Berkes üzerine çalışmaların artmasına vesile oluşturmasını ve kadri bilinmeyen diğer felsefeci, bilim insanı ve sanatçılarımız üzerine çalışmalar için teşvik edici bir örnek olmasını diliyorum.

Berkes'in bende en fazla iz bırakan yönü, onun toplumsal tarihçiliği olmuştur. O, kendi döneminde, Türkiye'de resmî tarihçiliğin dar kılıplarının dışına çıkabilmiş ve tarihimizin resmî yorumlarını reddetme cesaretini gösterebilmiş ender kişilerdendi.

Onun 1960-1980 yılları arasında yayımlanmış olan çalışmaları, özellikle benim kuşağımda, tarihimize karşı yeni bir sorgulamamın başlatılmasında çok önemli rol oynamıştır.

Berkes, siyasal görüşleri bakımından sol Kemalist bir çizgideydi ve 1960 sonrası yıllarda Batı karşıtı, anti-emperyalist ve anti-kapitalist akımın başlıca fikir önderlerindendi. Ulusçu sol içinde yer alan Berkes, bazılarının ona atfettikleri gibi, aslında Marksist solla pek ilgili değildi. Onun pozitivist yönü ağır basan bilim anlayışının da Marksist bilim anlayışına uymadığı, yukarıda yapmaya çalıştığım saptamalardan anlaşılabilir. Atatürk'e ve devrimlerine zaman zaman coşku ile sahip çıkmış olan Berkes, birçok yönden tipik bir Cumhuriyet aydını olarak kaldı.²⁴ Fakat bu arada, sol Kemalist çevrelerde üstü biraz örtülmeye çalışılmış olsa da, Cumhuriyet'i de eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirmekten geri kalmadı. Berkes'in bu yönüyle de Türk düşünce hayatında önemli bir yeri vardır. Kendisini şükranla anıyorum.

Yararlanılan Kaynaklar

1. Niyazi Berkes'in Yararlanılan Eserleri

a) Kitaplar

İslamcılık, Ulusçuluk, Sosyalizm, 2. baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara 1975

Türk Düşününde Batı Sorunu, Bilgi Yayınevi, Ankara 1975

Türkiye'de Çağdaşlaşma, Bilgi Yayınevi, Ankara 1973

Felsefe ve Toplumbilim Yazıları, Adam Yayınları, İstanbul 1985

Unutulan Yıllar, İletişim Yayınları, İstanbul 1997

b) Yazılar

"Sosyoloji Nazariyelerinin Tetkikine Giriş", *Ülkü Mecmuası*, C.XV, sayı 90, Ankara 1940

"Bir Araştırma İlmi Olmak Üzere Sosyoloji", *Siyasi İlimler Mecmuası*, sayı 107, Ankara 1940

"İlim Dünyasında Durumumuz", *Yurt ve Dünya Mecmuası*, sayı 20, Ankara 1942

2. Diğer Kaynaklar

Kant, I., *Kritik der reinen Vernunft* (1781)

Oktay, A., "Aydının Ölümü", *Cumhuriyet Gazetesi*, 20.12.1988, s.12

Özer, İ., "Niyazi Berkes", *Türk Toplumbilimcileri* (derleyen : Emre Kongar), C 1,

- Remzi Kitabevi, İstanbul 1982, s. 251-289.
- Özlem, D., *Felsefe ve Doğa Bilimleri*, 2. baskı, İnkilâp Kitabevi, İstanbul 1996.
- Özlem, D., *Kültür Bilimleri ve Kültür Felsefesi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1986.
- Özlem, D., *Bilim, Tarih ve Yorum*, İnkilâp Kitabevi, İstanbul 1998.
- Özlem, D., (çeviren/derleyen), *Günümüzde Felsefe Disiplinleri*, 2. baskı, İnkilâp Kitabevi, İstanbul 1997.
- Özlem, D., “Evrensellik Mitosu ve Sosyal Bilimler”, *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek* (sempozyum bildirileri), Metis Yayınevi, İstanbul 1998, s. 53-67.
- Özlem, D., “Doğa Bilimleri ile ‘Sosyal Bilimler’ Ayrımının Dünü ve Bugünü Üzerine”, *Toplum ve Bilim* dergisi, Bahar/1998, sayı 76, İstanbul 1998, s. 7-41.
- Raphael, M., “Newton’un Mutlak Uzamı” (çev : D. Özlem); çevirenin *Bilim, Tarih ve Yorum* adlı kitabı içerisinde, a.g.e. s. 167-193.
- Stegmüller, W., “Bilim Kuramı”, *Günümüzde Felsefe Disiplinleri*, a.g.e., s. 299-331.
- Tunaya, T.Z., “Berkes’in Acı Gülüşü”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 29.12.1988, s.2

Kaynaklar

1. Tunaya, T.Z., “*Berkes’in Acı Gülüşü*”, Cumhuriyet Gazetesi, 29.12.1988, s.2.
2. Berkes, N., *Unutulan Yıllar, İletişim Yayınları, İstanbul 1977*. Berkes’in yaşamı ve eserlerini birlikte değerlendirecek olan bir çalışma, yakın tarihimizin önemli bir dönemine ilişkin olarak bu kitaptaki hâtıraları ve (belki daha fazlasıyla) değerlendirmeleri de dikkate alacağı şüphesiz olan müstakbel yazarını bekliyor. Böyle bir çalışma için uzun süre beklemek zorunda kalmayacağımızı umarım.
3. Berkes, N., *Felsefe ve Toplum Bilim Yazıları*, s. 123-124.
4. Berkes’in “Aydınlanma” kavramı üzerine belirlemeleri için *Felsefe ve Toplum Bilim Yazıları*’nda toplanmış olan şu yazılarına bkz : “Modern Türkiye’de Felsefenin Kısa Bir Tarihi”, “Batı Düşünü ve Türkiye”, “Batı Uygarlığı ve Türkiye”, “Batı Düşününde ve Türkiye Tarihinde Aydınlanma Kavramı”, “Osmanlı Tarihinde Bilimlerin Durumu”.
5. Berkes, N., “*Bilim Dünyasındaki Durumumuz*”, Felsefe ve Toplum Bilim yazıları, a.g.e., 248-251
6. Bu konuda bkz : Berkes, *Felsefe ve Toplum Bilim Yazıları*, s 125-127, s. 166-171, s. 245-252.
7. Kant, I., *Kritik der reinen Vernunft* (1781), 28 A, 32B.
8. Bu görüşlerin tanıtımı ve eleştirisi için bkz : Özlem, D., *Felsefe ve Doğa Bilimleri*. 2. Baskı, İnkilâp Kitabevi, İstanbul 1996, s. 35-54.
9. Özlem, D., a.g.e., s. 64-76
10. Özlem, D., a.g.e., 122-134. Berkes’in, kendi dönemindeki bilim felsefesi tartışmalarını özellikle izlediğini gösteren bir çalışmasına rastlamıyoruz. Dolayısıyla ben burada sadece Berkes’in bilim anlayışının burada anılan bilim felsefesi tipleri arasında kendi açısından hangi tip veya tiplere sokulacağını belirtmekle yetiniyorum. Bu bildiri yazısının konusundaki ilk yazı olması dolayısıyla eksiklikleri elbette olabilir ve bu nedenle yapılan değerlendirmelerde de hatalı yönler bulunabilir. Dileğim, bu ilk yazının bu konudaki son yazı olarak kalmaması, tersine onun konunun değişik bakış açılarından hareketle irdelenip tartışılmasında bir hareket noktası olmasıdır.
11. Berkes, N., “*Sosyoloji Nazariyelerinin Tetkikine Giriş*”, “Ülkü Mecmuası, C.XV, sayı 90, Ankara 1949 (aktaran : Özer, İ., “Niyazi Berkes”, *Türk Toplum Bilimcileri*, cilt 1, s. 258-259., Remzi Kitabevi, İstanbul 1982)
12. Özlem, D., “*Bilgi ve Bilimde Olguculuk-Tarihselcilik Tartışması Üzerine*”, *Kültür Bilimleri ve Kültür Felsefesi*, s. 9-45, Remzi Kitabevi, İstanbul 1986.
13. Stegmüller, W., “Bilim Kuramı”, *Günümüzde Felsefe Disiplinleri*” (çev : D. Özlem), s. 299-321., 2. Baskı, İnkilâp Kitabevi, İstanbul 1997
14. Berkes, N., a.g.e. s.498-499 (aktaran : Özer, İ., a.g.e.)
15. Berkes, N., a.g.e. s. 495-496 (aktaran : Özer, İ., a.g.e.)

16. Berkes, N., "*Batı Düşünü ve Türkiye*", Felsefe ve Toplum Bilim Yazıları, a.g.e. s. 168.
17. Özlem, D., *Felsefe ve Doğa Bilimleri*, a.g.e. s. 78-86
18. Berkes, N., "*Sosyoloji Nazariyelerinin Tetkikine Giriş*", a.g.e., s. 499
19. Berkes, N., a.g.e. s.498
20. Berkes, "*Bir Araştırma İlmi Olarak Sosyoloji*", Siyasi İlimler Mecmuası, CIX, No. 107, 1940, s. 548 (aktaran : Özer, İ., a.g.e., s. 255)
21. "Newtoncu bilim anlayışı" olarak da anılan bu anlayış için bkz : Raphael, M., "*Newton'un Mutlak Uzamı*" (çev : D. Özlem), *Çevirenin Bilim, Tarih ve Yorum* adlı kitabında, İnkilâp Kitabevi, İstanbul 1998, s. 167-193
22. Özlem., D. "Evrensellik Mitosu ve Sosyal Bilimler", *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek* (sempozyum bildirileri), Metis Yayınları, İstanbul 1998, s. 53-67. Ayrıca bkz : Özlem, D., "Doğa Bilimleri ve 'Sosyal Bilimler' Ayrımının Dünü ve Bugünü Üzerine", *Toplum ve Bilim* dergisi, Bahar/1998, sayı 76, s. 7-41
23. *Cumhuriyet* Gazetesi, 21 Aralık 1988.
24. Oktay, A., "*Aydının Ölümü*", *Cumhuriyet* Gazetesi, 20.12.1988, s.12.

Mektuplardaki Niyazi Berkes

Ruşen SEZER *

“Belki . . . yaşlandıkça mektup yazmanın değerini anlıyorum. Çünkü artık kitap yazmak, hatta makale yazmak, ders, konferans vermek zamanımız geçmiş (. . .) Şimdi anlıyorum “mektup”un yerini ve önemini. Anı yazmak geleneği bizde yok. Onun gibi mektup yazmak geleneği de yoktur. Batı ülkelerinde birinci sınıftan olmayan kişilerin bile, ölümlerinden sonra yayınlanan mektupları kimi kez ciltler tutar. Onlar da birer edebiyat türü olarak değerlendirilir ve okunur. Bizde de tek tük böyleleri vardı.” Bu sözler Niyazi Berkes’in emekli olduktan dört yıl sonra (5 Aralık 1979) Zahide Gökberk’e yazdığı bir mektuptan. Anı ve mektup türüne batıda verilen önemin Türkiye’de verilmediğini söyleyen Berkes’in yargısına, sanırım, çok kişi katılacaktır. Mektubun yer ve önemini yaşlanıp kitap, makale yazma çağının geçtikten sonra anladığını söyleyerek kendi hakkında verdiği hükme de, sırf kendi söylediği için, ilk bakışta katılmak gerektiği ileri sürülebilir. Ancak Berkes’in bu mektubu yazmadan az önceki ve sonraki yazın etkinlikleri ve katıldığı seminerler üstüne bilgisi olanlar bu yargıya katılmakta güçlük çekecek, hatta kimileri benim gibi, hiç katılmayacaklardır sanırım. Aşağıda bu savımı kanıtlamaya çalışacağım. Berkes 1978 ve 1979 yıllarında “Sesimiz” dergisinde hem de, bana göre, önemli yazılar yazıyordu, kitabına¹ aldığına göre de bunları kendisi de önemli buluyordu. Berkes yukarıda andığım mektubundan bir yıl önce kadar (28 Ocak 2 Şubat 1979) Cumhuriyet gazetesinde benim gene çok önemli bulduğum “Atatürk’ün Yöntemi ve Yönetimi Üstüne” başlıklı dizi-yazıyı yazmıştır.² Niyazi Berkes’in 28 Ocak 1978’de İstanbul Barosu Yüzüncü Yıldönümü toplantısı için *Sosyal Devlet Kavramı Üzerine*³, 1980 Mayıs’ında İstanbul’da Mithat Paşa dönemi üzerine düzenlenen konferansa katılıp *1876 Anayasasının Öyküsü*⁴, 25 Ekim 1981’de İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Atatürk Semineri için *Başından Sonuna Doğru: Atatürk Zamanı*⁵ başlıklı makale ve tebliğleri yazması, makale yazmak ve konferansa katılmak zamanının geçmediğini gösterir.

---

* Araştırmacı -Yazar, İstanbul, TÜRKİYE

Berkes, ayn mektupta kendisini yalanlar gibi söz ediyor: ‘‘Diyorsun ki eskiden ara sıra yazıların çıkar senden haber almak gibi bir şey olurdu. Şimdi çıkmıyor. Yoksa yazamıyor musun? diyorsun. Hayır Zahide yazabilirim, yazacak çok şeyim var. Yalnız Cumhuriyet gazetesi yazılarımı koymuyor artık.’’⁶ Berkes, yazma çağının geçtiğini gereksiz bir alçak gönüllülük gösterisi olarak ve-veya kendisine özgü ironi si ile söylemiş olsa gerektir. Gerçekte Berkes’in mektup ve anılara öteden beri değer ve önem verdiği, kardeşine yazdığı mektupları daha sonra kitaplaştırmasından⁷ bellidir. Berkes yazılarına bile mektup çeşnisi vermek isteyen bir adamdı. Bir gazetenin yazı yazma teklifini, koştuıkları şartlar yüzünden reddetmek üzereyken kabul etmesinin nedeni, bunun kendisine ‘‘mektup gibi bir şeyler’’ yazma fırsatı verme olasılığıydı : ‘‘Bu şekilde ‘‘şartlarla’’ yazı yazılmaz. Fakat sonra buraya gelince akluma bir nev’ mektup yazar gibi şundan bundan söz eder gibi sohbet veya musahebe cinsinden yazı yazmak geldi. Bu janrı hiç denememiştim. (. . .) Bir kaç deneme yaptım. Yazdıklarım benim bile hoşuma gitti.’’⁸ Berkes Türkiye’de uygulanan çeşitli sansürlerden yakınırken de mektubun önemini ortaya çıkarıyor ve kendine göre Türkiye’de mektup yazılmamasının nedenini de buluyor, üstelik 1967 gibi erken bir tarih’te. ‘‘... vaktiyle makamların korkuları insanın ağzını tıkarı. Şimdi birbirimizin ağzını tikiyoruz, tevekkeli değil insanlar yazı yazmak değil ya konuşmak bile istemiyorlar. Mektup yazamayışımızı da ben bu ‘‘hürriyetsizlik’’ havasıyla izah ediyorum.’’⁹ Mektup hakkında bu tür düşünceleri olan Berkes’in yazdığı mektupların merak konusu olmaları, sanırım, doğaldır. Aşağıda Berkes’in mektuplarından örnekler ve parçalar sunarak bu meraka, bir ölçüde, yanıt vermeğe çalışacağım.

Niyazi Berkes’in ikiz kardeşi Enver Berkes’e de çok yazmış olması gerek ancak bunlar, şimdilik, elimizde yok, varislerinde de olup olmadığını da bilmiyoruz. Burada sözü edilen mektuplar Niyazi Berkes’in üniversite yıllarından arkadaşı Macit Gökberk ile onun eşi Zahide Gökberk’e yazdığı mektuplar. Berkes Kanada’ya vardığı 1952 yılından 1988’e kadar Gökberkler’e, özellikle de, Zahide hanıma sürekli yazmıştır. Berkes bu mektuplarında ilgilendiği her konu üstüne düşündüklerini ve üzüntülerini, bu en yakın arkadaşları ve dert ortaklarına büyük bir içtenlikle anlatıyor. Mektup, kuşkusuz kişisel bir şey, en çok ta kişinin kendisinden söz eder. Berkes bir toplumbilimci ve politika düşünürü idi, ayrıca da kendisini, haklı olarak bir politik sürgün ve kurban olarak görürdü. Bu yüzden Berkes’i mektuplarında toplumsal ve politik konulardan kişisel bir tutkuyla söz ettiğini görüyoruz. Mektuplarından Türk-Rum- Kıbrıs konusuyla yakından ilgilendiğini öğreniyoruz. Macit Gökberk’e yazdığı bir mektupta (1 Eylül 1974) Kıbrıs’la ilgisinin ona barış hareketi sonrasında Başbakan Ecevit’e ‘‘başarı dileklerini’’ ileten bir mektub yazdıracak kadar güçlü ve yakın olduğunu görüyoruz. Mektupları lâik düşünür ve Atatürk ve devrimlerinin yorumlayıcısı Berkes’in Türkiye’de olup bitenler karşısında edindiği acılı, kızgın ve öfkeli iç dünyasını gösteriyor.

Berkes ayrıca bir baba ve dede idi. Oğlu ve torunu hakkında şaşılacak kadar az

söz ediyor. Söz ettiğinde de ancak dolaylı yoldan. Sevgisini ‘‘sevgi’’ sözcüğünü hiç kullanmadan çok lakonik bir biçimde ve büyük bir güçle anlatıyor. Bunu iki mektubundan alıntılarla göstereyim; işte Zahide Gökberk’e İstanbul’a niçin gelemediğini anlatıyor :

‘‘Mektubunda yazdığın gibi bugünlerde kalabalık bir aile çevresi içindediniz. Size gelmemi önleyen bir ziyaret te Fikret eşi ve iki yaşına basmış çocuklarının gelişi olmuştu. Dönüşlerinden beri yeni haberlerini almadım. Fikret fotoğraf meraklısıdır. Herhalde yakında bir alay fotoğraf gelecek.’’¹⁰

‘‘Gelip sizde kalamadığım için çok mahcubum. Evvelce yazdığım gibi Fikret eşi ve çocuğu geleceklerini yazmıştı. Buna karşı ‘‘Gelme ben İstanbula gidiyorum’’ diyemezdim. Geldiler ve torunumu ilk kez gördüm. Ne var ki çocuk henüz daha ‘‘dede’’ sözcüğünün ne anlama geldiğini bilmediği için Fikret’in bütün gayretlerine karşın zavalıcık (tabii olarak) beni diğer insan mahlukatından biri olarak anlayabildi. Torunum tarafından bile ancak bu kadar tanınabiliyorum. Ölmeden bir daha görebilirim belki o zaman hatırlayacak.’’¹¹

Kıbrıslı ve Türkiyeli Niyazi Berkes yad ellerde iki yurduna da hasret öldü. Doğduğu topraklarda kurulan Doğu Akdeniz Üniversitesi Kıbrıs Araştırmaları Merkezi diye bir kurumun ‘‘İz bırakmış Kıbrıslı Türkler’’ başlıklı bir sempozyum dizisi başlattığını ve hele ilk anılan Kıbrıslı Türk’ün kendisi olduğunu bilseydi son derece mutlu olacağından hiç kuşku yok. Niyazi Berkes’ten iz olarak onun bir kaç mektubunu sempozyuma sunmanın beni çok mutlu ettiğini belirtirken bana bu onuru ve fırsatı veren Kıbrıs Araştırmaları Merkezi’nin sayın Başkanı İsmail Bozkurt ve arkadaşlarına teşekkür ederim.

MEKTUPLAR¹²

Montreal
23 Ağustos 1952

Prof. N. Berkes
3520 University Street
Montreal, 2.

Aziz kardeşim Macit,

Yolda ma’alesef istediğim kadar yazamadım. Buraya gelince de yerleşmek derdiyle hemen hiç kimseye yazamadım. Buraya geleli yarın bir hafta olacak. Şimdi artık hem bir odaya hem de üniversitedeki odama yerleşmiş sayılabilirim.

Şehir fevkalade güzel. Böyle olduğunu doğrusu hiç ummuyordum. Diyebilirim ki Amerikan şehirlerinden daha zarif, daha temiz. İnsanları da öyle. Sakin, terbiyeli, kibar. Halkın büyük kısmı Fransızca konuşuyor. Bir çoğu da iki lisan biliyor. Burası Amerika kıtasının galiba bir nev’ İsviçresi. İleride fırsat bulunca daha mufassal

yazarım. İtalyada gördüğüm günleri hiç unutamayacağım. Sadece Roma beni o kadar meşgul etti ki Floransa'ya gitmenin gülünç olacağını ta başlangıçta anladım. Bereket versin Napoli'de İtalyanların bütün tarih boyunca başarılarını göstermek maksadıyla açılan bir sergide İtalyan san'atına ait eserleri (belli başlı tablolar ariyet olarak dünyanın her tarafından getirtilmişti) görebildim. Napoli'da kaldığım otelin medhalinde sizin Caferoğlu'na¹³ rastladım. Almanya'ya gidiyormuş. Nereye gittiğimi sordu, Amerika'ya dedim. "Ha öyle ise bizim Reha Oğuz'a¹⁴ git kendisini muhakkak gör, her halde sana bir iş bulur; hiç olmazsa aç kalmazsın" dedi. Orada sizin fakültede okuyan ve Napoli'de hocalık eden Turhan Genceî isminde bir gençle birlikte kendisini istasyona kadar götürdük.

Ankara'ya uğradığın zaman Türk Dilini buraya çevirtirsen memnun olurum. Ara sıra da neşriyata ait ufak tefek enterasan şeyleri gönderebilirsen pek makbule geçecek. [İşim] şimdilik yoktur yazabiliyorum. Zahide'ye çok selâmlar. Benim işlerim dolayısıyla göstermiş olduğun sıcak sempatiye karşı son derecede minnettarım. İtalya'da da hep bana anlattıklarını hatırladım. Çocukların da gözlerinden öperim. Mektubunu beklerim.

Niyazi.

Aziz kardeşim Zahide:

[1952 Eylül-Ekim, R.S]

Macit'ten aldığım mektuptan hakikaten çok meşgul ve yüklü olduğumu anlıyorum. Onun için hem gösterdiğin sempatilerden dolayı teşekkürlerimi bildirmek, hem oaradan ayrılırken ziyaretine gelemediğim için içimde ukde olarak kalan özürlerimi bildirmek hem de biraz buradan bahsetmek için bu defa sana yazıyorum. Macit'in bahsettiği doktorun Kanada ziyaretini burada geçenlerde gördüğüm maslahat güzardan öğrendim. Quebec'te bir Fransız Katolik üniversitesi var, onun bilmem kaçınıcı yıl dönümüne gelmişler (Hasan Rifkiyle beraber), buradan da geçmişler ama benim hiç haberim olmadı. Buradaki üniversite Kanada'nın en büyük üniversitesi. Tıp fakültesi de yalnız burada değil bütün kıt'ada en iyilerdenmiş. Bilhassa cerrahide, herhalde rektörü alâkadar ederdi, ama uğramamış olacaklar.

Ben üniversiteye pek yakın bir pansiyonda kalıyorum. Sahipleri kari-koca Alman. Yalnız sabah kahvaltısını burada yiyorum. Şehirde bir çok Avrupa dilleri konuşan insanlar var. Halkın ekseriyeti de Fransızca konuşuyor. İçlerinde İngilizce bilmeyeni de çok. Fakat üst tabakayı İngilizce konuşanlar teşkil ediyor ve bunlar da Amerikalılardan ziyade İngilizlere benziyorlar. Amerikalılardan da pek hoşlanmıyorlar. Şehir bir sana'î şehri olmadığı için temiz ve güzel. Yalnız kışın soğuğu fazla imiş. Üniversite muhiti Amerikan üniversitelerinden daha resmîyetperver ve merasimperver. Amerikadaki yobazlıklar da burada yok elhamdulillah. İnsanların hayat seviyesi hayli yüksek. Zengin ve müreffeh bir memleket olduğu anlaşılıyor. Bu itibarla hayat ta pek ucuz değil. Hele bizim paraya çevrilince mühim yekünlere balığ

oluyor. Meselâ alelade bir yemek bizim paraya çevrilince 3-4 lira ediyor. Fakat eşya bol ve çeşitli, bilhassa giyecek bahsinde. Şimdiye kadar hiç Türke rastlamadım. Yalnız bir gün birileriyle beraber bir vitrine bakarken kaldırımdan Türkçe konuşarak geçen iki kişiye rastladım. Yürüyüp geçtikleri için kim olduklarını anlayamadım. Yalnız maslahatgüzardan yakında yeni bir sefir geleceğini, tıp tahsil eden iki oğlu olduğu için onları bir üniversiteye yerleştirmek istediğini öğrendim. İtalya'ya giderken vapurda Saffet Arfa isminde bir hariciyeciyi vardı (Macit tanır), o zatın söylediğine göre bu gelecek olan zattan "hayli çekeceğimiz varmış". Maslahatgüzar da benim ne olduğumu, hangi numaralı kanunun hangi numaralı maddesine göre geldiğimi dolambaçlı suallerle öğrenmeğe çalıştı, fakat ben bu numaralardan hiç çakmadığım için beni kafasındaki nizamda bir yere yerleştiremedi. Her halde yakında teşhis koymakta gecikmez (merkez-i hükümet Ottawa'da olduğu için kendisi orada bulunuyor). Ondan sonrası artık sütüne havale.

Derslere başlayalı beri şöyle böyle bir ay oluyor. Öğünmek için söylemediğime inanacağın için söyleyebiliyorum: şimdiye kadar beni de başkalarını da memnun edecek durumda olduğumu anlıyorum. Talebelerim arasında şarklı talebeler de var. Daha ilk dersten itibaren kafaları allak bullak oldu. Benim şahsımda Türkiye'nin ve Türklerin kendilerinden ne kadar farklı ve yüksek olduğunu gördüklerini birer birer gelip bana ifade ettiler. İnsan ne tuhaf memlekette ne kadar munekkit olursa olsun, dışarı çıkınca adeta şövenleşiyor. Bizim zevât-ı kirâm benden âlâsını mı bulacaklardı da bana bu kadar eziyet ettiler! Bir münevver için en iyi şeyin kof, iri lakırdılar etmekten ziyade yabancı bir muhitte memleketini en iyi ve en çok takdir toplayacak şekilde temsil etmek olduğunu görüyorum. İçinde yetiştiğimiz inkulâbın bize kazandırdığı perspektif zenginliği hele batı düşüncesini Grek ve Avrupa felsefesini az çok bilmiş olmanın verdiği üstünlüğün değerini insan böyle bir vaziyette ne kadar daha iyi anlıyor. Ne yazık ki bazan, bu güne kadar ne kadar ehemmiyeti merhaleler aştığımızı unutacak kadar şaşkınlıklar içine düşüyoruz ve bu kadar senelik başarılarımızı bir takım budalalıklar uğruna tehlikeye düşürmeye bile göz yumuyoruz. Benim şimdi içinde bulunduğum şartlar içine gelmeli ki Atatürkün, o koca adamın manası bu şaşkınlaşan kafalarımıza bir kere daha dank desin.

Üniversitedeki durumumdan memnunum. Bana iyi muamele ediyorlar. Hiç bir şeyime, hiç bir arzuma veya fikrime karışmıyorlar. Bana bir oda verdiler, kütüphaneden ve saireden istediğim kadar istediğim zaman istifade etmek imkânına malikim. Yalnız bazı antika adetler var: meselâ derslere cübbe ile girmek mecburiyeti var. Buna da yavaş yavaş alışıyoruz. Herhalde şimdilik bir müddet için kafamı ve kendimi dinlendirmek imkânları var. Yegâne eksiğim yalnızlıktır. Buna da alışacağız. Üniversite hocaları içinde pek çok tanıdıklar edindim. Bir iki tane de Amerika'dan tanıdığıma rastladım. Meselâ sosyoloji şubesinin başkanı benim sınıf arkadaşım çıktı. Beni görür görmez tanıdı (benim neslimden olan kimseler memlekette olduğu gibi burada da yükselmişler. Fakir ise öyle olduğu gibi kalmış). Zaman zaman beni

çağırın, yoklayan bulunuyor. Evellki pazar günü sosyoloji şubesi hocaları ve bir kısım talebeleri büyük bir piknik tertip edip beni davet ettiler. Hepsi ayrı ayrı gelip benimle konuştular. Derslerinde seminerlerinde konuşmağa davet ettiler. Hulâsa, canlı ve alâkalı ve beni yadırgamayan sempatik bir muhit bulunduğunu görüyorum. Umumiyetle kültür seviyelerinin hiç te fena olmadığını görüyorum. Amerika'daki gibi insana saf saf acaip sualler de sormuyorlar. Ya dünyada bizim hakkımızdaki bilgiler biraz artmış, ya da bunlar biraz daha bilgili insanlar. Hangisi doğru bilmiyorum. Umumiyetle edebiyat, san'at ve musikî faaliyetleri ve zevkleri Amerika'dan ziyade Avrupa'yı takip ediyor. Meselâ büyük Fransız, Alman ve İtalyan kütüphaneleri gördüm ve şaştım doğrusu. Herhalde bunları okuyan bir kitle var. Sonbahar başlayalıdan beri de müteaddid konser ve tiyatro grupları gelip gidiyor. Ben maaelesef henüz hiç birine gidemedim. Yalnız ilânlarını görüyorum. Fiyatları da epeyce yüksek.

Bu sene şehre taşınmışsınız. Sen her halde memnunsun. Yoksa adaya alıştıktan sonra biraz yadırgıyor musunuz? Her halde çocuklar için bu şekil zaruri. Fikret te bu sene mektebe başlamış. Mediha'nın yazdıklarından anladığıma göre pek heyecanlı ve alâkalı imiş. Keratayı pek özlüyorum ama madem ki hayatından memnun mesele yok. Geçen ay zarfında, bazı nahoş hadiseler sebebiyle olacak, sıhhatim adam akıllı bozulmuştu, adeta ciddi şekilde endişe etmeğe başlamıştım. Fakat bir iki haftadan beri kendimi pek iyi hissediyorum. Macit, anladığıma göre pek yoruluyor. (Bu meşguliyetleri arasında kendisine şahsıma ait şeyler yazdığım için sonradan üzüldüm. Kendisine özür dilediğimi lütfen söyle.) Hepinize selâm ve sevgilerimi sunar, çocukların gözlerinden öperim.

Niyazi

Kardeşim Zahide

24 Temmuz 1966

Mektubunu alalı çok zaman geçti, ben yazamadım. 'Mektup-yazmaz'ların en yüksek örneğini¹⁵ yakından tanıdığın için bunu anlarsın her halde. Ben de zaman zaman yazamam. Galiba sıkıldığım zamanlarda böyle oluyor. Bu yaz burada kalıp iyi çalışacağımı sanıyordum, öyle olmadı. Avereleştim, hatta serserileştim.

İstanbul şimdi kim bilir ne kadar güzel. Macit ihtimal ki arkeolojik gezilerle meşgul. Belki sizler de bir yerdesiniz. Nilüfer ile Ülker ne alemdeler? Fikret bir buçuk ay Avrupa'da dolaşa dolaşa Türkiye'ye vardı. Annesi her halde çok memnundur. Fay Çeşme'de aldığımız yerde çalışmada. O çalışmadan duramaz. Hayatından memnun olduğu mektuplarından belli. Köylülerle de arası iyi, onu çok seviyorlar.

Sizden ayrıldıktan sonraki seyahatlerimin düşündürdüklerini biryazı dizisi olarak yazmıştım. Bilmem izleyebildiniz mi? Böyle şeyler seni belki de sıkar. Edebî değeri yok. Bunlar bittiği için kitap halinde yayınlayalım dediler. Böyle şeyler haftalık tefrika halinde olur, okuyucuyu ilgilendirir, ama kitap şekline girince nasıl olur

bilmem, tereddüt içindeyiz.¹⁶

Memlekette maşallah çok terakkiler var. Her geçen gün gazeteler geldikçe parmak ısıtıyorum. Hani bir İlhan Selçuk ta olmasa, çok iyi çok rahat olacak. Aydınlar bile ses çıkarmıyor. Herkes memnun olduktan sonra her şeye Nurcular hâkim olsalar ne olur, hakları değil mi? Bence her şeyi onların istediği şekle bırakmalı. Şu halk partisini de dağıtmalı. Muvaffak olurlarsa ne âlâ; olamazlarsa halk o zaman bizim şimdi söyleyip te inanmadıklarına o zaman inanacak. Esaslı bir fikir bu, değil mi?. Haydi hoşça kalın, gözlerinizden öperim.

Niyazi

Sevgili kardeşim Macit ve Zahide,

10 Eylül 1967

Geldiğimden beri ancak şimdi yazıyorum. İhmalden değil, utancımдан. Bu benimkisi adam akıllı alaturka misafirlik oldu. Ne kadar uzun kaldığımı düşündükçe utanyorum. Artık bu, son olmalı. Gerçekten özür dilerim. Bu akşam otururken sevgili Ülker'in elceğiyle yapıp bana getirdiği kahveleri hatırladım. Burada böyle şeyler ne gezer. Tenbel tenbel kalkıp kendime bir kahve pişirdim. Tek başıma oturup içtim. Bir şey de benzemedi. Evde bir ben bir de Fikret varız. Fikret sakal salıvermiş, Ticani yobazlarına dönmüş. Gördükçe hem sinirime dokunuyor, hem içimden gülüyorum. Ama hiç sesimi çıkarmadım. Sadece "fena değil" dedim, "bundan sonra seni görenler benim babam, beni görenler de senin oğlun sanacaklar" dedim, ama şakamın mahiyetini anlamadı. Varsın o da sakal hevesini alsın da kursağında kalmasın.¹⁷

Londra hava alanının Okyanus uçuşları binasının bekleme salonuna girdiğim zaman manzara tam bir Yahudi havrası idi. Meğer dışarıda durduğunu gördüğüm muazzam bir ElAl İsrail jeti getirmiş bu zafer hacılarını. Hepsi New York Yahudisi. Ömrümde bu kadar rezalet hava alanı salonu görmedim. Tıklım tıklım. Her çeşidi, genci, ihtiyarı, sakallısı sakalsız, takkelisi, takkesizi hepsi var. Hepsi neş'e ve zevk gurur içinde. Ve bir an içinde Yakın Doğu'da yeni bir dünya kudreti doğmuş olduğunu anladım. Onlarıki bizim uçaktan önce havalandı da salonda oturacak yer, içecek bir okuyacak bir gazete bulabildim. Bizim uçuş sade ve hayli de lüks geçti. Bu "tutma" (Chartered) bir uçak olduğundan daha ucuz olduğu halde servisi birinci mevki servisi imiş. Bu vesile ile birinci mevki yolcu taifesinin nasıl seyahat etmiş olduğunu da öğrenmiş oldum. İçkiler: viskiden votkaya, cinden konyağa kadar dere gibi ve parasız. Sepet sepet meyveler, yemişler, müteaddid yemekler, şekerlemeler. Keyfim yerinde olsaydı faydalanırdım. Fakat bizim çoğu sakallı öğrenciler patlayasıya yediler. Montreal'e geldiğimizde ellerinde gitarlarıyla alana bir çıktılar ki herkes bir meyhane eğlencesinden geliyorlar sanmış. Alabildiklerine içmişler. Bir terbiyesizliklerini görmedim ama hepsi de tütsülü bir halde idiler. Yedi saatlik uçuşta güneş hep aynı saatte ve uçak sanki mavi göğe mihlanmış bir salıncak. Bir hamlede Glaskov istikametinden Grönland'e, sonra Kanada'nın en şimal noktasına. Ondan

sonra Saint Laurent istikametini takiben cenuba alana indik. Bu, hem en kısa, hem de rüzgârları karşısına almayan bir uçuş yolu imiş. Alanda bizim sakallı oğul ile karşılaştık. İstanbul'un ağaçsızlığından sonra bizim ev bana şimal ormanları içine gömülü yeşilliklerin karanlığı içinde bir yer gibi geldi. Adeta yadırgadım. Hâlâ da ısınamadım. Expo dolayısıyla hayli komediler kaçırmışız. Bu akşam da Yunan kralı Konstantin hakkındaki yazıları okuyordum gazetede. Bu şehirdeki yarım milyona yakın Rum kolonisi öyle bir yuhalı merasim hazırlamışlar ki kral hazretlerine, Kanada'nın R.C.M.P. denen polisi kraliçesiyle kendisini nasıl yerden yere kaçıracığını bilememiş. Yüzlerce-binlerce "katil", "cenerallerin uşağı", "in aşağı", "defol" iltifatları yazılı tabelalar gazete ve televizyon fotoğraflarında gözüküyor. Bir iki saatlik fark yüzünden Macit'in Mavi Yolculuk havadislerini dinlemek fırsatını kaçırdım. (. . .)

Macit'e galiba söyleyemedim (çünkü o zaman yoktu) Cevdet Kudret'e mektup yazmıştım. Belki hemen cevap veremez düşüncesiyle sizin evin adresinden maada buranın adresini de vermiştim. Bay Küflü eğer hâlâ klasiklerle ilgili ise müsbet cevap gelmesi ihtimali var. Bugüne kadar bir şey çıkmadı. Müsbet cevap gelirse tabii yazacağım size. Bu mektubumu hepimize teker teker selâm ve sevgilerimi yollayarak kapatacağım.

Niyazi

Sevgili kardeşim Zahide

10 Aralık 1967

3 Aralık tarihli mektubunu ve ondan önceki mektubunu aldım. (. . .)

İlhan Selçuk'un söylediklerine çok şaşıtm. Bilmem geçen defaki mektupda zikretmiş mi idim? Ben oradan ayrılacağım sırada bana Cumhuriyet'te yazı yazmamı teklif etmişti. Fakat resmen değil, çünkü böyle bir salâhiyeti yok. Yalnız Güresin'e söylemiş, o da "aman suya sabuna dokunan bir şey olmasın, fincancı katırlarını ürkütmeyen, bu şartla memnuniyetle" filân demiş. Bu şekilde şartlarla yazı yazılmaz. Fakat sonra ben buraya gelince aklıma bir nev' mektup yazar gibi şundan bundan söz eden sohbet veya musahebe cinsinden yazı yazmak geldi. Bu janrı hiç denememiştim. Vaktiyle Ataç, Ahmet Adnan Adıvar, Yücel gibi kimseler (daha ziyade edebiyat alanında) bu çeşit yazılar yazarlardı, biz de ilgi ile okurduk. Bir kaç deneme yazdım. Yazdıklarım benim bile hoşuma gitti. Bunlar sadece gelen ilhamla, kitaba, kaynağa bakmadan kafama geldiği gibi yazılmış şeyler. Edebî değeri yoksa da fikirce boş değil. Bunları bir sohbet vesilesi ederek okuyucuya bimeddiği şeyleri, yarı mizah yarı hikâye, anlatıyorum. O zaman İlhan'a yazdım, "ancak böyle böyle yazı yollayabilirim, fakat bunlar Cumhuriyet'te çıkan Velidede usülü "âlimâne" yazılar değil, damdan düşer gibi olacak. Onun için bana haftada bir ve mümkünse "Dünyanın Hâli" gibi bir başlık altında bir yer ayırın, size her hafta böyle bir şey yollarım" dedim. İlhan "Gazetecilikten biraz anlarsam bunların enterasan olacağını tahmin ediyorum,

Güresin'e yollayın numune olarak” diye yazdı (sözünü ettiği mektup o olacak). Yalnız bunu kıskanacak kişiler olacağını, dışarıdan bir kimsenin Cumhuriyet'te kendine bir köşe kurmasını istemeyeceklerini de ilâve etti (kendileri her gün suya sabuna değil ya, çamura batağa bile dokunuyorlar da neden benim gibi kişilerden bu kadar korkak anlamıyorum). Her neyse Güresin'e üç yazı yolladım. Kaç ay oldu bilmem. Gidiş o gidiş, ne bir haber, ne bir ses, ne bir nefes. Eh bu edepsizlik artık. Ben mektupta her ikisine de yazdım : **“mecbur değilsiniz, köşe möşe de istemiyorum. İsterseniz her hafta ayrı bir sahifeye koyun, yalnız müşterek bir başlık veya her hangi bir alâmet olsun ki okuyucu bu parça parça, görünüşe göre bir vahdeti olmayan yazıların gününü hiç değilse öğrensün de takip etsin, o zaman damdan düşme olmadığını görsün, maksadım budur. Yoksa isterseniz bile Cumhuriyet'e devamlı bir yazar olmayı kabul etmem, ne ihtiyacım var böyle bir şeye, ne de zamanım”** diye yazmıştım. Şimdi yazıları beğenmemişlerse onlara düşen şey, **“Affedersin Niyazi efendi, yazılarını beğenmedik veya bize uymuyor”** diye cevap vermek olmalı değil mi? Ne ayıp şey, bir de batılı olmaktan söz ederler. İşte İlhan Selçuk beyin hâlâ yazamadığı mektup bunun hakkında olacak. Anlaşılan mahcup düştü, neye ve nasıl yazacağını kestiremiyor.

Ne tali'sizlik. İçimde yazma isteği var Vaktiyle makamların korkuları ağızları tıkarı. Şimdi bir birimizin ağızımızı tıkıyoruz tevekkeli değil insanlar yazı yazmak değil ya konuşmak bile istemiyorlar Mektup yazamayışımızı da ben bu **“hürriyetsizlik”** havasıyla izah ediyorum. Kafaları atrofiye ediyorlar. Bu gün memlekette kitap olsun makale olsun benim için bütün yayınlanma kapıları şırakkadak kapanmıştır. Çok hayret ediyorum. Cevdet Kudret te mektubuma cevap vermedi. Memlekete gelince her biri bir bahane uyduruyor. O Asafhayvanı : **“Hocam, bu matbaa senin matbaan. Sen yaz, ben basayım”** deyip dururdu, evvelki gelişimde. Ben de enayiliğimden inandım. O hikâyeyi bilirsiniz. Ne ise başını ağrıttım. İkimize karşı çok minnettarım. Ama sizi üzmüş oldum, buna üzülüyorum sadece.

Hepinize sevgiler.

Niyazi

Kıbrıs meselesinde buranın gazeteleri bile Türkiye'nin bir kere daha aldatıldığını saklamıyorlar. Mesele hallolunmuş değil yine patlak verecek diyorlar. Yapamayacakları işe kalktılar, halkı bir kere daha inandıramayacaklar korkarım.

Sevgili Zahide,

15 Ekim 1968

Münich'ten yazdığın mektup dört günde geldi. On beşinde döneceğin için oraya yazsaydım sana belki varır belki varmazdı. Onun için İstanbul'a yazıyorum. Almanya'ya gittiğinizi bana Fahir İz yazmıştı (o bu yıl yine buraya geliyor. Bir kaç gün sonra gelecek). Ben İstanbul'a geledim. Yolda yazdığınız mektubu almıştım, ama haftalarca sonra. Paris'e kısıp kaldım. Olaylar yüzünden. Çok enterasan

sahneler gördüm ama benim programımı aksattı. Zaten İstanbul'da yapacağım çalışma gelecek senenin programına dahildi. Onun için İstanbul faslını gelecek seneye tehir ettim.

İstanbul'a gelmeyişimin şimdilik hikâyesi aramızda kalmak şartıyla bir sebebi daha çıktı anıztın. İzmir'deki bomba hadisesi milliyetçi öğretmenlerden ve komünizmle mücadelelerinden biri savcılığa bir ihbar yapmış. **"Eski komünist ve memleketten kaçak N.B. bu işin arkasındadır, irtibatı Çeşme'deki karısı kuruyor"** diye. Savcı yemeden içmeden harekete geçiyor, sabaha karşı Fay'ın yerini polisler basıyor, evrakını alıyolar, kendisini karakola götürüyorlar, söylemek için adamlarını öldüresiye dövüyorlar. Benim yoldan uçakta taşımamak için gönderdiğim bir kaç paket vardı. İçinde yıllardan beri çalıştığım ve Osmanlı devlet teşkilâtına ait bir eserin eski harflerle müsveddeleri vardı ve daha bunun gibi şeyler.

Paketler açılmamış olarak benim gelmemi bekler halde imiş bunları alıyolar ve büsbütün kuduruyorlar. Neticede savcı Fay hakkında âdem-i takip kararı veriyor, iftira olduğu anlaşılıyor, fakat benim evrakımı iade etmiyor, tahkikat açacakmış aleyhime!!! Vesile arıyorlar demek. Bu vaziyet karşısında Fay bana **"gelme"** diye yazdı ve başka bir fikrini daha bildirdi: **"bu böyle gitmez, boşanalım"** diyor. Kendi aramızda münasebetlerimizi hal ve feshetme karar verdik ve hatta başladık. Çünkü o da bızır oldu.

Ne dersin bu işlere? Bu ne haldir, bu ne kepezektir? Bir it iki satırlık bir ihbar yapıyor. Zaten bütün bomba hadisesi uydurma. Savcılar mal bulmuş mağribi gibi harekete geçiyorlar. İnsanların başına olmadık felâket getirdikten sonra **"İftiraymış, âdem-i takip"** deyip çıkıyorlar işin içinden. Başınıza gelen yanınıza kalıyor. Bu nasıl iş? Bu memlekette insan haysiyeti (hürriyeti bırak bir tarafa) denen şey kalmamış. Şimdi evrakımı iade ettirmeye veya tahkikat açıldığı takdirde onunla meşgul olmaya bir avukat tutulmuş. Adam dört bin lira istemiş. Bir itin iftirası yüzünden sonunda bir şey çıkmaya bile (ki çıkmayacak) bu maddi zarar da bana. Kim ödeyecek bu maddi ve ma'nevi zararları bana? Nedir bu memlekette çektiğim? **"La'net olsun"** deyip unutsam ne olur yarabbi. İşin bütün teferruatını henüz öğrenemedim, çünkü Fay korkusundan veya hiddetinden yazamıyor. Bu memlekete iki paralık hizmetimiz olsun diye senelerce uğraştığım müsveddelerin başına kimbilir ne gelecek. Eski harflerle olduğundan tecümeye göndermişler. Halbuki benim bu seneki ve gelecek seneki çalışmalarım bunun üzerine idi. Paris'te Bibliotheque National'de, Amsterdam'da, Londra'da, Cambridge ve Oxford'da ve British Museum'da sabahlardan akşamlara kadar yazmaları okumaktan canım çıktı. Güya Venedik ve Viyana'ya da gidecektim ve en son, sıra İstanbul'dakilere gelecekti. Emeklerimin mükâfatı bunlar! Allah belâsını versin böyle yaşamamın.

Sıhhatimi soruyorsun. Teşekkür ederim. İyiyim: seyahatte iken, ameliyattan az sonra bu seyahate çıktığıma pişman olmuştum. Anlaşılan yoruluyordum çalışmaktan. Bir akşam British Museum'dan otele gelince fenalaştım, beni hastahaneye kaldırdılar

fakat sonra iyileştim. Biraz dinlenmek için, Türkiye'ye gelemeyince, İspanya'ya gittim, denize girdim, güneşlendim. O zamandan beri çok iyiyim. Şimdi de öyle. Ama şimdi yine çalışma hayatı başladı. Yeni derter ve üzüntüler geliyor, işte böyle bir iki satırla ahvali anlattım. Ben de fazla bir şey bilmiyorum. Şimdilik aksetmesin bakalım ne çıkacak.

Macit'e selâm yaz, hepinizin gözlerinden öperim
Niyazi

Sevgili Zahide ve Macit, 4 Mayıs 1969

Ah, yaz yine geldi. Ve ben de yine İstanbul'a gelmeye hazırlanıyorum. (. . .)
Size evvelce geçen yaz kitap ve müsveddelerimin Fay'ın evinden alındığını yazmıştım. İzmir ve Ankara üniversitelerinin bilirkişi raporu için hayli dolaştırıldıktan sonra nihayet sonuçlandırılmış. Bilirkişi raporu veren Ankara Hukuk Fakültesi dekanı ve doçenti savcılara bir güzel de ders vermiş. Aferin hukukçulara. Aydınlar uyandırıyor, artık öyle eskisi gibi iktidar ne emir buyuruyorsa öyle hareket etmiyorlar. Ama arada bir alay üzüntü ve endişeye sebep oluyor böyle hayvanca hareketler. Ama bu kadarına da şükür!!!

Niyazi

Sevgili kardeşim Zahide, 5 Mayıs 1971

27 Nisan tarihli mektubunu aldım. Çok memnun oldum tabii. Hele senin biraz hava alışın, nefes alışın çok iyi oldu. Hele memleketin bugünkü hali içinde. Macit'in İstanbul'da iken yazdığı mektubu almıştım. Orada yazdığına göre şimdi belki de Hollanda'da bulunuyorsunuz. Döndüğünüzde bu mektubu almış olacaksınız. Biz Mayıs sonunda buradan hareket ediyoruz. Son sıkı yönetim havadisleri canımı sıktı ve kafamı karıştırdı. (. . .) Niyetim bir Akdeniz ve sıcak iklim seyahati yapmaktı. Onun için önce Kıbrıs'a, oradan Rodos'a, oradan Marmaris'e gitmekti. (. . .)

Son havadislere göre dönüp dolaşıp İnönü devrine geldik yine. Hatta daha fenası bile olabilir. Adeta Yunanistan'daki durum gibi bir şey olacak. Asayişin iade edilmesine elbette memnun olurum. Fakat böyle şeyler baskı yollarıyla yapılsa, bugünkü hallere yol açan sebepler daha da genişleyecek, ileride daha da kötü tezahürleri olacak. Göreceğiz, bakalım. İddia ettikleri reformları başarırlarsa bunları önleyebilirler. Öyle gözüküyor ki memleketi bir süre cenareller idare edecek. Başlarına büyük bir iş almış oluyorlar. Arada bir de Hatay, Adana taraflarına sıkıyönetimi teşmil. Bunun da Kıbrıs işleriyle ilgili olduğu haberlerinin çıkışı canımı büsbütün sıktı. Belki bu Kıbrıs seyahati de suya düşebilir. Bakalım Mayıs 28 (hareket tarihimiz) tarihine kadar durum ne gösterecek. Belki de bu seyahatten büsbütün vaz geçmek, sadece Avrupa'ya gitmek gerekecek. Bilemiyorum.

(. . .) İnşaalah gitmek mümkün olur. Biz şarklıların hep inşaalahlarla konuşmamızın sebeplerini bir kez daha anlıyoruz değil mi? (. . .)

Senin, Macit'in, Ülker'in ve Adnan'ın gözlerinden öperim. Ülker'le Adnan'ın memnun ve çalışma halinde olduklarına memnun oldum. (Bir iki ay önce okuduğum bir makaleye göre Heidelberg'de de hayli hadiseler oluyormuş. Bizde burada üniversite içinde bu yıl sakin geçti, fakat rivayete göre üniversite üzerine yeni bir yürüyüş olacaktı. Belki biz gittikten sonra, Amerika'daki üniversiteler ise kayıyor. Bizimkilerin durumdan pek mahcup olmalarına lüzum yoktu. Modellerine bakıp hallerine şükretmeli idiler. O mübarek memleketin elinin değdiği memleketin hali işte böyle oluyor. Bir az düşünüp ibret alsalar bari). Sevgilerle.

Niyazi

Kardeşim Macit,

1 Eylül 1974

Ben ayrıldıktan sonra gelmiş olan mektuplardan üçünü aldım. Dördüncüsü de her halde pazartesiye gelir. Başbakana kendisini ziyaret etmeyi istemiş olmakla beraber bu kadar işi arasında bunu rica etmenin abesliğini bildirerek kendisine başarı dileklerini bildiren bir mektup yazmıştım. Gelen cevap buna teşekkür. Görüşmediğimize üzüldüğünü, dileklerinden çok duygulandığını bildiren çok nazik bir mektup.

Eylül sonuna kadar burada kalmaya karar verdim. Dersler Eylül ortalarında başlarsa da biraz sallamaya karar verdim. Abone olduğum Cumhuriyeti İstanbul'a gitmede önce, daha sonrasını Kanada'ya göndermeleri için kestirtmiş olduğumdan orada neler olup bittiğini takibedemiyorsam da buradaki radyo ve TV haberlerinde hergün Kıbrıs olayları ile ilgili havadis çıkıyor. İngiliz kaynakları bu işte belirli bir tavır almış değil. Daha ziyade sap derken saman diyen cinsten şeyler. Fakat Kanada'dan aldığım iki mektuba göre Amerika'da hayli Rum-Yunan yanlısı yazılar çıkıyormuş. Onların şiddetli Amerika aleyhtarlığı karşısında bu komik gözüküyorsa da oradaki kuvvetli Yunan teşkilâtları ve "lobby"leri olduğu düşünülürse anlaşılabilir. İngilterenin ekonomik durumu, parti çekişmeleri, seçimlerin yakınlığı, İrlanda meselesi gibi gaileler içinde Kıbrıs'la uğraşacak hali yok. Galiba oradan çekilmeyi bile düşünüyorlarmış. Bunu belki de Ekimde yapılacak seçim sonuçları belli edecek.

Buradaki azçok tarafsız duruma karşılık bir Türk vatandaşımızdan oldukça sert bir zaparta yedim. Buradaki büyük elçi olan Menemencioğlu'nun kızkardeşi olan Nermin gelip gelmediğini merak edip telefon etmişti, Eylül başlarında İstanbul'a gitmek istediğinden endişe ediyormuş. İddiasına göre Rum gerillacıları Türkiye'ye giden uçaklara saldırıyormuş. "O halde gitmeyin, olduğunuz yerde kalın" gibilerden bir şeyler söylerken bu işleri başlatan sanki benmişim gibi benimle bir tartışmaya girişti. Rumların Omorfo'daki portakalları kuruyor, hayvanları ölüyor.

*Madem ki Türk ordusu oraya gitmiş, bunların sorumluluğunu üstüne almalıymış. ‘A Nermin hanım dedim, ‘düşmanın ağaçlarını sulayan, domuzlarını yediren ordu nerde görülmüş? Bunları bana söyleyeceğinize biraderinize söylemeniz daha muvafık olmaz mı? Bu memleketi temsil eden bir kişi olarak istifa etmedikçe bunlardan onun da bir sorumluluk payı yok mudur?’ dedim. Times gazetesi tenkit ediyormuş. ‘Şu halde Türkiye Times gazetesinin direktiflerine göre mi yönetilmeli. Bu Times gazetesi İngiltere’nin kendisine bile etki yapamıyor’ dedim. Beni sanki savaş ve saldırganlık yanlısı gibi gördü. Bu münasebetsizlik karşısında ikisinin de hâlâ sağ olan annelerinin Rum olduğunu hatırlamaktan kendimi alamadım. Ne de olsa duygusal rolü var böyle şeylerin. Maksadım ırkçılık yapmak değil ama böyle bir hengâmede Londra’da annesi Rum bir elçi bulundurmak, Attilâ hattı gibi iddialı terimler kullanırken, ancak **âferin** diyebileceğim bir tolerans. Ancak, bu hanımın fikirlerinin mutlaka kardeşinin fikirlerini yansıttığını iddia etmiyorum.*

(...)

Fikret’ten mektup aldım. Kanada’daki yeni üniversitelerden Brock üniversitesine Asistan Profesör tayin edilmiş. Fakat ayrıca Orta Doğu’ya da talip olmuş ve müracaatının dosyalandığını bildiren cevap almış. Bu dosyalamalara karşı benim allerjim olduğundan Fikret’in safdillğine üzüldüm.

(...)

Niyazi

[Bu mektup daktilo ile yazılmış. R.S.]

Kardeşim Macit

19 Mayıs 1976

*28 Nisan’da yazdığın mektubu aldığım gibi ondan önce Gök Alp konferansı dolayısıyla yazdığın ve içinde Mardin’in yazısı bulunan mektubu da almıştım. O acaip yazıya verdiğim cevap ta Politika gazetesinde çıktı.¹⁸ O konferans çok sönük geçmiş. Çağırılanlardan biri olan Mardin bile bir bahane bulup gelmemiş. Geriye, Mehmet Kaplan gibi adını duyduğum bir veya ikisi müstesna, adını hiç duymadığım kişiler katılmış. Çoğu duygusal hitabelerle geçen bir toplantı olmuş. Katılmadığıma memnun oldum. Son mektubuna uzunca bir zaman cevap yazamadım. Sana karşı ayıp olacağını düşünmesem daha da uzayacaktı. İçimde hiç bir istek yok. Kısmen içinde seyahat isteklerinin artık kalmamış olmasından, kısmen de gazetede okuduklarımın verdiği kötümserlikten. Okuduklarıma inanamıyorum. Gelip geçene soruyoru acaba bunları gazeteciler abartıyor mu diye. Hepsi ‘**Hayır, yazılanlar olayların çok gerisinde**’ diyorlar. Bu defa da bu söze inanamıyorum. Bu hâle mi gelecektik. Gelsem de ne olacak; ne yapacağım, nereye gideceğim, nerede kalacağım, bunların hiç birini düşünecek bir kafada değilim. Elbette ben de sizi görmek isterim, hemen her yaz buna alışmıştım. Şu anda hiç bir karar veremeyecek kadar bunalım içindeyim. Bu mektubu da sırf senin güzel kardeşlik duygularına karşılık olsun diye*

yazıyorum. Gözlerinizden öper hepinize iyilik ve sağlıklar dilerim.

Niyazi

Fahir muntazaman yazıyor, ama hep aynı şeyler. ...

Sevgili Zahide, Macit,

3 Ocak, 1979

Tam size yazmak üzereyken yılbaşı kartınız geldi (kartın üstündeki resmi görünce Anice'in gözleri büyüdü hayretten. **Ne Nefis bir Hyathint?** resmi dedi, ne incelikle yapılmış?) Ben çiçek adlarını bilmem. Bilirsiniz, İngilizce fonetik bir dil değil. Yazılışını görmeden kulaktan duyma ile doğru yazılışını öğrenemedim bir çok sözcüklerini bu kuş dilinin. Bu, bizim sünbül dediğimiz çiçek mi?

Rahatsızlığım dolayısıyla yılbaşından önce kimseye yazamadığımdan bari size (daha doğrusu Zahide'ye) mektup şeklinde yazıp biraz dertleşeyim demiştim. Cep defterimin 1 Ocak hanesine birdenbire içimden gelen bir sesle **"Acaba bu yılın sonunda sağ kalıp bu cümleyi görebilecek miyim?"** diye yazmıştım Tıpkı geçen yıl ben orada iken başlayan rahatsızlık gibi. Birdenbire farkına vardım ki her yıl bu bu aylarda böyle bir rahatsızlık geçiriyorum. Ateşim yükseldiğinde sayıkladığımı bu yıl eşimden öğrendim. Geçen yıl bana söylememişti. Birgün akşama doğru oturma odamıza gelerek **"Enver'e Londra'ya telefon edeyim** diye tutturmuşum. Hiç hatırlamıyorum. Kendimi İstanbul'da Enver'i de Londra'da sanıyormuşum. Az sonra eve doktor gelmişti, **"yüksek ateşlerde olur"** demiş. Bu yılki sayıklayışımı ben de farkettim, fakat Türkçe olduğundan karım ne olduğunu söyleyemiyor.

Halbuki daha iki hafta önce ciğer, kalp, kan dolaşımı kontralları yapılmıştı ve hepsinin sağlam olduğu söylenmişti. Benim asıl derdim yüksek tansiyon, bir de böyle zamanlarda gribe yakalanmam. Psikolojik yıkıcı etkiler de rol oynamış olabilir. Son durumlar malum. Yüz kızartıcı şeyler. Bir de Cumhuriyet için 6-7 yazılık bir Atatürk yazısı¹⁹ yazmıştım bu dertlerim arasında. Mete Tuncay adlı bir zat var. Onun bir yazısına karşılık. Çok sinirime dokunmuştu. Acaba koyacaklar mı? Acaba çok saçmaladım mı? çıkar da okursanız hangi koşullar altında yazdığımı hatırlayın.

(...) Benim **"Türkiye'de Çağdaşlaşma"** adlı kitabımı Asaf Ertekin çıkaracak Bir buçuk yılı geçti. Artık arayıp sormuyorum bile. İnsanı kendi kendinden nefret ettiriyor koşullarımız. (...)

1979 yılı boyunca eliniz değdikçe, üşenmezseniz iyilik, sağlık haberlerinizi vererseniz ne kadar sevineceğimi size bırakarak mektubumu keserim. Niyazi [Bu mektup daktilo ile yazılmış. R.s.]

Sevgili Zahide kardeşim

5 Aralık 1979

Mektubunu almak beni çok sevindirdi. Ben size resmimi, mektup yazmamak, mektup yazmaya sizi **'zorlamamak'** düşüncesiyle yollamıştım. Fakat senin duyugulu bir insan

ve dost olduğunu hesaba katmamak gibi bir hata işlediğimi anladım. Peki ne yapabiliirdim? Artık birbirimizi unutmak zamanı geldi mi dersin? Belki... yaşlandıkça mektup yazmanın değerini anlıyorum. Çünkü artık kitap yazmak, hatta makale yazmak, ders konferans vermek zamanımız geçmiş. Hele benim gibi akrabası, torunları, komşuları olmayan, adeta mutlak bir yalnızlık içinde yaşayan bir kimse ne yapabilir? Şimdi anlıyorum medeni dünyada "mektup"un yerini, önemini. Anıları yazmak geleneği bizde yok. Onun gibi mektup yazmak geleneği de yoktur. Batı ülkelerinde birinci sınıftan olmayan kişilerin bile, ölümlerinden sora yayılanan mektupları kimi kez ciltler tutar. Onlarda bir edebiyat türü olarak değerlendirilir ve okunur. Bizde de tek tük böyleleri vardı. Fakat neden mektup yazmayı canımızın istemeyişini anlıyorum. Macit gibi ben de nereye bakacağımı, neyi düşüneceğimi, neye bağlılık sürdüremeyeceğimi bilemiyorum artık. Ben anlattığın Sertel gibi iyimser değilim. Zannederim onun anlattığın iyimserliği bir bunama eseridir.²⁰ Türkiye'de olduğu kadar huzursuzluk Fransa'da da var. Anlaşılan onu görmüyor. Huzursuzluğun bir yapıcı, yaratıcı olmaya yönelik çeşidi var. Benim göremediğim bu. Yoksa bir marangoz metroya gidip bir yeri taramış, bir çavuş çarşıdan geçenleri taramış. Evet kıyamet kadar genci kıyamet kadar genç vuruyor, gazetelerde "unutmayacağız" başlıklı ilânlar. Bunlardan bir şey çıkacak mı merak ediyorum. Neyse belki yanlıyorum.

Diyorsun ki eskiden ara sıra yazıların çıkar senden bir çeşit haber almak gibi bir şey olurdu. Şimdi çıkmıyor, yoksa yazamıyor musun? diyorsun. Hayır Zahide, yazabilirim, yazacak çok şeyim var. Yalnız Cumhuriyet gazetesi yazılarımı koymuyor artık. Ya içeride benden hoşlanmayan biri var, ya da Ankara'da çıkan bir dergide Cumhuriyet'in bir haftalık ekinde çıkan ve İran olayları dolayısıyla İslâm, Müslüman dünyası, pan İslâm, Dekart ve Rönesans bile İslâmlıktan gelme filân diye palavralar atan yazılarını -dolaylı olarak- eleştirmiştim. Belki ona kızmışlardır. Ayrıntılara bile gitmemiştim, isim de vermemiştim. Cumhuriyet doğrudan doğruya hedefim de değildi. Sadece orada din sorunları ve lâiklik konusu üzerine -birbirinden müstakil gözükken- yazılar yazıyordum, o vesileyle bir Şi'i Ayetullahı'nın "devrim" yaptığına inanışın yanlışlığına değinmiştim.²¹ Eğer bana kızmalarının sebebi bu ise maşaallah o gazeteye. Demek bir fikir eleştirisine -hem de haklı olan bir eleştiriye- bu adamların tahammülü yok. Macit'e yüzde yüz hak veriyorum. İnsanın böyle şeyler gördükçe her şeyden yabancılık duyacağı geliyor. (O haftalık ekte dediğim fikirleri yazarların kendileri de Cumhuriyet'in devamlı yazarları değillerdi üstelik). En son İngilteredeki gerici bayantı iktidara getiren seçimlerle alay eden ve Türkiye'deki Ecevit yenilgisi sebeplerine benzeyen sebeplerin rol oynadığını anlatan bir yazı ve mahut Papa'nın [Türkiye'ye de burnunu sokacağı bilinmemiş olduğu bir zamanda] yaptığı gülünç din propagandalarını anlatan bir yazımı koymadılar. Gerçek sebepleri anlayıncaya kadar tabii artık yazmayacağım. Başka yazacak yerim de yok. Eh, demek hayat bizi yavaş yavaş tasfiye ediyor. O kadar sevdiğim memleketimden öyle soğudum ki. Ne var ki başka bir yere de hayatım da ısınmadım. Bir ara Kıbrıs'a gidip yerleştim

diye düşündümdü. Annem orada bir ziyarete gitmişken ölmüştü, bari onun mezarının yanına gömülürüm diye düşünmüştüm. Fakat, hayır, orada da yaşayamayacağım. Biliyorsun 72 yaşın eşiğindeyiz, (pardon ben eşiğindeyim). Bunca yıl ne işe yaradım? Bunca çalışmamla kaç kişiye yararım olabilmıştır? Bari bundan sonra geriye ne kalmışsa o kadar yıllık olsun bir yararım olsun diye düşünerek, aynı zamanda benim için bir “vakit geçirme” vesilesi olur düşüncesiyle yazardım. Birikmiş kıyamet kadar yazılarım notlarım var. Bir gün bunların hepsini yakacağım. 18inci, 19uncu asırdan Türkiye ile ilgili İngilizce kitaplarım vardı. (Bir tanesi 17’inci asra ait **Tournefort** adlı bir Fransız seyyahının önemli kitabı.) Bunları parça parça müzayedeciye veriyorum. Müzayede ile satılacak. Bunlar bir yerde jujel²² bile olsalar - Osmanlı vak’anüvis kitaplarından farklı olarak Osmanlı imparatorluğunun birçok şehirleri, hatta köyleri, insanları, kadınları, erkekleri, müslümanı, gâvuru hakkında Türk kaynaklı eski kitapların ehemmiyet verip yazmadıkları şeyleri yazan kitaplardı. Seneler boyu biriktirdiğim hallice bir kolleksiyon olmuştu. Bunlar bittikten sonra Türkçe kitaplarımı bir oryantalist kitap evine götürüp satmayı düşünüyorum.

Zahide, senin bir gün Melek sinemasının antresinde bir film görmek üzere kapıların açılmasını beklerken, göğüs göğüse kalabalık arasından : “Niyazi, Niyazi” diye seslenerek çağıran sesini hiç unutmuyacağım. Şimdiye kadar o ses hâlâ benim kulağımda. Sen unutmuşundur, eminim. Ama ben unutmadım, çünkü o günlerde o seslenişin benim için ne olduğunu bilmiyorsun. Benimle kimse konuşmuyordu, üniversite denen yerdeki koleğlerim bile sokakta beni gördüklerinde korkularından başlarını çevirirler, ya da görmezlikten gelirlerdi. Seni biraz güldürmek için yazayım: Bir gün Sağlık Bakanlığı ile otobüslerin geçtiği caddenin köşesinde Hasan Şükrü ile karşılaşmıştık. Trafik yüzünden ikimiz de köşeye (tütüncünün önünde) sıkışmış kalmıştık. Zavallı hem benimle birbirini tutmaz şeyler konuşmaya çalışıyor, hem de acaba kendisini benimle konuşur gören bir MAH mensubu var mı diye fıldır fıldır gözlerle dört yana bakıyordu. Halbuki bizi veya beni gözleyen kimse yoktu. Moskova ajanı, komünist gibi lâflar sadece demagojiydi. (Kaynağı da Amerika!! Bunu bugün de bilmiyoruz. Ben orada öğrendim. Beni bir süre Amerika’ya sokmadılar.) Fakülteden çıkartılmamız için Reşat Şemsettin’in çıkardığı (ve asıl hedefi Yücel olan) olaylar dolayısıyla kurulan tahkikat komisyonunun ikinci üyesi olan (şimdiki Barolar Başkanı) Faruk Erem, evvelki kış geldiğim İstanbul Barosu’nun 100üncü kuruluş yıl dönümü dolayısıyla bir konuşma yaptığım gün verilen yemekte bana, (bütün fakülte öğrenci ve hocalarının şهادetleri dinlendikten sonra -bende bunların hepsinin kopyaları var-) kendi özet ve raporlarını yazmadan önce gizli emniyet ile temas edip hakkımızda hiç bir şey olmadığını öğrendiklerini anlattı (anlaşılan onlar da yaş tahtaya basmak istemiyorlardı!) Kanada’ya gideceğim zaman bir türlü vize verilmemesi üzerine o zaman Emniyet Umum Müdürü olan Kemal Aygün adlı zata çıkmıştım. Demokratların pek tuttuğu bir adamdı. Vekâleten Ankara valiliği de yapıyordu. Bana neye istinaden vize verilmediğini küt diye sordum.

İnsaflı biri çıktı.

Zile bastı.

Kocaman bir dosya geldi. Benim polis dosyamış. İçindeki en son vesika, o zaman Dış İşleri bakanı olan Fuat Köprülü'nün Kanada Dış İşleri bakanlığına yazdığı ve o bakanlıktan benim gideceğim üniversiteye benim komünist olduğumun duyurulmasını bildiren bir mektuptu. Kemal Aygün dosyamın üstüne bir yumruk attı ve şu sözleri söyledi : "Hepsi boktan şeyler. Hepsi fasa fiso, cahil polis raporu" dedi ve üstüne basarak "Ma'alesef dosyada bir bok yok Köprülü'nün bakanlık tezkeresini de göndertmeyeceğim." dedi ve bir süre sonra vizem geldi.

İşte böyle Zahide. Nerden geldi bu tatsız hatıralar akluma? Ben de bilmiyorum. Hani eskiden "tedâ'i-i efkâr" diye bir şey bilirdik. Galiba o sürükledi beni. Bir de galiba içimde gizli bir küskünlük var. Bunun bilincine de başka biri vesile oldu. İki veya üç yıl önce buraya genç bir hariciyeciyi ziyaretime gelmişti. Siyasal bilgilerden doktora için "Türk Milliyetçiliğinin Gelişmesi" adlı bir tez yazmış, onu basacak bir yer varmış, benim okuyup fikir vermemi istiyordu. Terbiyeli bir zat. Bir hafta kadar sonra tezini almaya geldiğinde kendisine tezinin çok iyi olduğunu, yalnız adının yanlış olduğunu söyledim. Zavallı çok şaşırıldı. Anlattım: Sizin tezinizde anlattığınız Türk milliyetçiliği değil, Turancılığın tarihidir. Bakın tezinizde Alparslan Türkeş, Nihal Adıç bile var. Onlarla mülakatlar yapmışsınız. Ama Mustafa Kemal adında bir adamın adı bir kere bile geçmiyor. Bu adamın Türk milliyetçiliğinin gelişmesinde demek ki hiç rolü olmamıştır. Bir ülkede bir milliyet birliği, bilinci ve ona göre bir tarih açısı gelişmeden dünyanın başka yanlarında ırkdaşlar bile olsa onların peşinde koşmak mı oluyor milliyetçilik?" demiştim. Zavallı hem şaşırıldı hem de inatçılık göstermedi. İşte bu genç bir süre sonra gönderildiği Doğu Almanya sefaretinden bana bir kaç teşekkür mektubu yazdığı zaman bir tanesinde : "Sizinle iyi tanışmış olmamakla beraber, içinizde Türkiye'ye karşı bir küskünlük olduğu izlenimini aldım." diye yazmış. Halbuki hiç böyle bir şey konuşmamıştık. Nereden anlamış merak ettim. Benim böyle bir küskünlük beslemem farenin dağa küsmesi çeşidinden gülünç bir şey olur. Yalnız, küsmek değil, acıma duyguları beslediğimi gizleyemem. Cumhuriyet gibi hayli dünyaya açık bir gazetede bile görüğüm bir çok şeyler kimi zaman beni güldürüyor, kimi zaman acıma duygusu ile beni üzüyor. Al, örneğin şu Papa ziyaretini. "Papa niçin geldi?" diye İlhan Selçuk bile yazdı. Herifin niçin geldiği belki biliniyor, ama yazılmıyor, ya da yazılamıyor. Bir de "Çok mukaddes Peder" lâfı insanı tepine tepine güldürecek kadar komik. Bu adama, en sadık Katolikler bile sadece "papa" derler. Adamın Polonyalı oluşunun da anlamını bilen yok. Bu adamı İngiliz hükümeti topraklarına kabul etmediği, Amerika Cumhurbaşkanı karşılmasına gitmediği halde, "lâik" Türkiye'nin Cumhurbaşkanı uçak alanına kadar gider, 21 pare de top attırır. Atatürk anıtına dünyanın en eski "teokrasi" başkanı olan herifi götürüp onun, eminim, kemiklerini sızlatırlar. Mustafa Kemal'in "din aktörleri" dediği tipin ideal bir örneği olan birinin çevirdiği yeni bir din

perdesi ile saklı yeni bir politika oyunu var, ipleri de Amerika (ve belki de CIA)'nın elinde. Vaktiyle YÖN'de bir dizi yazı yazmıştım, Patrik dediğimiz adamın İstanbul Rum cemaati dışında [ne Kıbrıs'ta, ne Yunanistan'da ve ne de Amerika Rum ve Yunan kilise ve cemaatleri üzerinde] hiç bir **oikonomik** yetki ve **jurisdictionu** yoktur, ne cismani ne ruhani anlamda. O artık tarihsel anlamını yitirmiş, bir İstanbul Rumlari cemaati kilisesi olmuştur diye yazmıştım. Kim kime dum duma. İngiliz gazeteleri bile mukaddes pederin Türkiye'de neyi aradığını soruyorlar. Türkiye'de topu topu 5 bin Katolik varmış, hiç biri de Türk değilmiş. İşte ben yazdığım yazıda Papa'nın neyin peşinde dolaştığını anlatmıştım, hani o konmayan yazıda. Mektubu çok uzattım her halde. Başka yapacak işim yok ta ondan her halde.

Senin ve Macit'in sağlığını diler, Macit'in bana mektup yazmayı kendine dert edinmemesini rica ederim.

Niyazi

Gönderdiğim resmi, karısı ile beraber bizi ziyarete gelen Fikret çekmişti. Pozlu bir fotoğraf çekiş değildi.

Sevgili Zahide,

7 Aralık 1979

Mektubu görünce **"Yine mi Niyazi, başka işimiz yok mu Allah aşkına"** diyeceksin belki. Sana galiba iki gün evvel yazmış ve Cumhuriyet'te yazım çıkmamasından söz edişin üzerine bu gazetenin yazılarını koymadığını yazmıştım. Ertesi gün gelen Cumhuriyet'te o yazılardan birinin çıktığını gördüm. İçinde bazı yerleri kırpılmışlar, sonunu da büsbütün kaldırmışlar. Ben o yazıyı İngilizler'in işine burnumu sokmak için değil, benzerliğini vesile ederek Türkiye'deki kısmi seçim sonucu üzerine bir şeyler söylemek için yazmıştım (ma'a ma fi benzerliği gören yalnız ben değilim. Ben o yazıyı yazdıktan sonra iki İngiliz haftalık dergi -Ekonomist dergisi ile Spectator adlı derginin baş yazarı **"Türkiye'den yeni geldim, orada da gözler önünde bir sosyal demokrat rejim yıkıldı"** diyerek benim yazımda daha kısa yazıyordu). Halbuki benim asıl söylemek istediğim şeydi -ki aynı şeyi burada da söylerler- : **"Efendim, bu enflasyon denen falan filan öyle bir şey ki muhalefet de gelse çözümünü bulamaz"** derler. [Bu "çözüm" sözcüğüne bitiyorum. Moda sözcüklerden. Diğer sinirime dokunan sözcükler: gündem, devreye girmek, tat, yudumlama. Sen veya siz belki farkında değilsiniz bunların yeni sözcükler olduklarının. Dahaları var ama şimdi aklına gelmiyor]. Çözüm nasıl bulunmaz verin hükümeti Demirel'in eline size çözümün dik alâsını göstereyim. Anayasanın içine etsin devlet korunma mahkemelerini yeniden açsın, Nato'da tecrübe kazanmış işkencecileri seferber etsin, ma'hut özel sektör hürsüzlerini Avrupa çok uluslu şirketleriyle ortak etsin, Ortak Pazara girsin bak nasıl çözüm bulunur. Belki bizim beğenmeyeceğimiz bir çözüm; ama o da bir çözüm. Vaktiyle Osmanlı devletini böyle çözmüşlerdi. Haraç mezat. Şimdi daha az kaynaklar var, ama borçlar da Osmanlı devlet adamlarını utandıracak genişlikte ve cömertlikte.

Macit bilirim çok septik bir adam oldu. Haksız da değil. Tasası bana mı düşmüş. Böyle zibidi bir milleti uygar milletlerin işletmesine vermeli. Kıyamet kadar işsiz var. Halk nereden kazanç sağlayacağını bilmiyor, biri Kadıköy sahiline mi bir yere bir dürbin mi, teleskop mu ne koymuş, halka çarpışan gemilerin yangınını seyrettirmiş te üç günde bilmem kaç bin lira kazanmış. Neye kazanmasın, yangın seyretmeye koşan akın akın insan müsveddesi olduktan sonra. Dünyanın neresinde görülmüş, yangın seyretmeye koşan insan. Bugün Afrika siyahları bile uyandılar.

Yine coştum, söyletme beni Allah aşkına. Söyleyeceğim şuydu ki Cumhuriyet yazımı koymuyor diye nasılsa sana yazdığım için mektubu alınca " Bak Niyazi haksızlık ediyor" dersin belki diye bir daha yazıyorum. Ama yazıyı da 1/2 ay bekletip üstelik rezil etikten sonra. Papa cenaplarının çevirdiği dolaplar hakkındaki yazım ise hiç çıkmayacak, dünyadan ne kadar habersiz, ne safdil bir milletiz. Bu adamın arkasında Amerika (belki de CIA?! günahına girmiyeyim, ama çok işaretler var) varken bile oraya gittiğinde cumhurbaşkanı karşılamaya gitmedi, 21 pare top ta atılmadı. Çünkü Amerika anayasasına göre bu devlet "lâik" devlettir. Bildiğim kadarına göre orada Vatikan elçiliği de yoktur. İngilterede de yoktur. Papa, kuzey İrlanda'ya -ortalığı daha da karıştırmaya- gideceği zaman İngiltere hükümeti nezaketen muvafık bulmadığını bildirdi, o zaman oradan ipini koparan Katolik otobüsler dolusu kuzey İrlanda'ya geldiler, ne o efendim, bir tepe varmış (adını şu anda hatırlayamıyorum. Fakat TV'de bütün teferruatıyla gördüm) orada Hazret-i Meryem gözükmüşmüş. O tepeye taş ve çakıllar üstünde yürünerek çıkılır, yol yapmamışlar mahsustan; ve yalınayak çıkılacak. Tabii Papa oraya yalın ayak çıkmadı, helikopterle çıktı ve yüz binlerce enai İrlandalı (İngilizlerin boyunduruğundan kurtulamayışlarına şaşmıyorum) kadın erkek, çoluk çocuk, kız oğlan yalınayak Meryem Ana'yı görmeye çıktılar. Adamın amacı bir Katolik Enternasyonalini kurmak. Yirminci yüz yılda! Daha neler var ama yazamıyorum, çünkü bir de "dinci" diye adım çıkacak, yani Erbakancı. Bir de şu mahut Hazret-i İsa'nın kefeni hikâyesini yazmak isterdim; bilmem bu hususta bir bilgin var mı? Hazret-i İsa'nın çarmıhtan indirildikten sonra sarıldığı kefen bulunmuş, İtalya'dan Kaliforniya'ya kadar sayısız bilim adamı kefeni çeşit muayenelerden geçirdikten sonra gerçekten İsa'nın suretinin radyo aktif şüalar dolayısıyla kefenin üstüne aksetmiş [olduğu sonucuna varmışlar]. Biliyor muydun bu dinsel-bilimsel rezalet hikâyesini? Lâfi uzattım şunu söyleyecektim, her gittiği yerde yere yatıp toprak öpen bu Polonyalı'nın karşılamasına lâik Türkiye'nin Cumhurbaşkanı gidiyor, toplar atılıyor, TV'de gördüm, sonra dünyanın en lâik döngülerini yapan adamın anıtına götürülüyor böyle bir herif. Vallahi bu millet cinnet getirmiş. (. . .) Sevgiler.

Niyazi

Papa ile ilgili bir şey daha yazayım da gül: papanın seçilmesi toplantı yerinin bacasından beyaz duman çıkınca anlaşılır. Bu beyaz duman çıkmadan önce seçilen papa bir yan odaya alınır ve "ehl ül-hal ve-l-akd" tarafından donu açılarak orası

muayene edilir. Erkek olup olmadığı mazbata ile tesbit edilir. Papaların çoğu hayz ve nifasdan sonra papa olabilirler. Bu şimdiki herif kanlı canlı bir şey. Erkek denen mahluku bilirim, bu herif yıllarca mastürbasyon mu yapacak. [“imdi radyo söyledi, yine bir profesörü daha vurmuşlar, ey devlet neredesin?”²²]

Kardeşim Macit,

4 Eylül 1981

Ekim ayında İstanbul'a gelmeyişi olasılığı dolayısıyla üzülererek yazdığım mektubun beni çok duygulandırdı. Gerçi size daha önce o ay içinde (sonlarında) çağrılmış olmanın uygunsuzluğundan söz etmiştim. “Uluslararası Uzmanlar” çağrılan bu konferans için çağrıda, tahsisat olmadığı da belirtiliyordu. Yani ya iki kez gidip gelmem, ya da asıl gitmek istediğim (meselâ Ağustos) zamandan vaz geçip Ekim sonlarını beklemem gerekecekti. Bu uygunsuzluğa karşı ben yine kabul cevabı verdim ve en münasip konu olarak -ve haddim olmayarak- “Atatürk ve Lâiklik dolayısıyla Din Sorunu” denen konuyu almıştım. Bir süre gözlerimin rahatsızlığı yüzünden ağır gittiye de bitirmiş ve yarı yarıya da daktilo etmişim ki “Cumhuriyet”te liselerde din okutulması konusu ile ilgili havadisleri okuyunca hem tepem attı, hem de umutsuzluk içinde her şeyi bıraktım. Anladım ki ortam benim düşündüklerime uygun bir ortam değil (ne zaman oldu ki?) Tarık Zafer'e mektup yazıp fikrimi söyledim ve dedim ki “bu ortamda benim lâf etmem fodulluk olacak, belki de hoşnutsuzluk yaratacak ve konferansına da bir gölge indirecek. En iyisi sen o milli eğitim heyetindeki çok bilmişlerden bulabildiklerini çağır da benim yerime o[nlar] tebliğ okusun!” Gelen gazetelerden de gördüm ki benim gibi daha başkaları da bu düşüncüyü eleştiriyorlar. Ama ben o kadar ani hareket ettim ki bunları ona yazdığım mektuptan sonra okudum. Senin mektubundan anladığıma göre Tunaya telefonda bu gelmeyişi sebebinin bu olduğunu sana söylememiştir. Yahut söylemiştir de sen yazmaya lüzum görmedin.

Ben hiddetim geçtikten sonra (hiddet ne haddime? umutsuzluk duygusu diyelim. Çünkü bu : “benim oğlum bina okur” döngüsünden hiç kurtulamıyacak mıyız?) Konuyu daha güzel ve resmi şekle sokarak yeniden yazmaya başladım ve bunu da Tunaya'ya yazacaktım. Bugün gelen gazetede hazrete Legion d'honneur nişanı takılması fotoğrafını gördüm. Aferin gözümüz yok. Ama bu zatın meğer benim bilmediğim bazı büyüklük eseri olan (düşünsel veya eylemsel) yanları varmış demek. Bu gibi şeyler daha ziyade siyasal düşüncelerle yapılır. Eskiden Ruslar Almanlar yaparlardı. Belki Fransızlar da bilmediğim kişilere Legion d'honneur nişanının şövalye rütbesini vermişlerdir. Bizim Pertev yıllardır Fransa içinde öğrencilerine eğitimine ve kültürüne bu kadar hizmeti geçti, bu kadar yapıtı var, hem de orijinal. Başkaları da var. Ressamlar ve saire. Neden Tunaya? Bir sebebi olacak. Mösyö Mitterand sosyalist ise (hiç te güler yüzlü bir sosyaliste benzemiyor) sosyalizmin güler yüzünün şampiyonluğunu yapan meselâ Mehme Ali Aybar vardı, o daha

münasip olmaz mıydı?

Her neyse konum o değil. Şimdi bu herife usulen bir tebrik yazacağım, böyle şeylere çok düşkündür. 60 yaşına geldiği zaman 60'ıncı yılını tebrik etmedim diye bana müteceviz bir mektup yazmıştı, benim de kafam kızarak : **"Ben senin yaşını nerden bileyim? Sen, ben 60 değil, 70 yaşına bastığım zaman beni tebrik etmek aklına geldi mi ? Ve gelmedi diye ben sana böyle bir mektup yazdım mı ?"** diye kendisini paylamıştı. Bir de Amerikalılara yaranma düşkünlüğü yüzünden Ankara'da çatışmıştık. Tanışmamız da zaten Amerika'da, Amerika dalkavukluğu yapma günlerinde başlamıştı ve daha o zamandan bu gibi halleri yüzünden bu zati (?)lıklarına rağmen gerçek anlamıyla sevememişim. Her neyse şimdi tebrik yazacağım, fakat din dersleri dolayısıyla olan hiddetim geçip yazdığım yazıyı başka, farklı bir yöne çeviriyorum, geleceğim diye yazmak istemiyorum, çünkü Legion d'honneur nişanı aldı diye bunu yaptığımı sanacak, (. . .)

Onun için senden ricam, bu konuyu yani neden gelmeyeceğim diye yazdıktan sonra fikrimi neden değiştirdiğimi sana yazmışım görünümü yaparak sen ona telefonla bu benden aldığın haberi verir misin? Bir memnuyet gösterirse lütfen bana yaz, devam edeyim. Yok burnu iyice büyümüş te aldırış etmez bir tavır almış olursa ben de bu yükten kurtulmuş olurum. Nedense ilcâ bir umutsuzluk havası içinde olumsuz bir yanıt vermiş olmak içimi burkuyor. Ben bu noktadan hiç bahsetmeden kendisine sadece bir tebrik yazısı yazacağım. (Tasavvur et Macit : sen, her hangi birine hatta yakın bir ahbabına 70 yaşına geldim neden tebrik yazmıyorsun diye mektup yazar mısın? Böyle bir mektup yazanın aklı başında bir adam olduğuna inanır mısın?)

Zahide'ye çok sevgiler ve selâmlar, ona söyle sırf sizin için gelmeyi ne kadar isterdim. Fakat itiraf edeyim ki her gelişimde tuhaf hislerle ayrılıyorum. Ya ben "kültür yoksunu" "ülkesine yabancılaşmış" bir adam, bir "ukâlâ" oldum, ya da memlekette genel bir saçmalama, hatta bunama hali var. Geçen defa geldiğimde rahmetli Asaf bir gece bir kaç profesör ve bilhassa iktisatçı (?) geleceğini öğrenince sevdiğim karı-koca Gültenleri çağırmıştı. Hayatımda o gece dinlediğim saçmalamalar ayarında zırva fikirler dinlemedim diyebilirim.

Senin mektubun geldiği gün Fahir'den de bir mektup geldi, seyahatini anlatarak şu sonuca varmış ki orta okul ve liselerde din okutulması zaruri imiş. Muntazam daktilo ile yazılmış ve 8 madde halinde tezini bana anlatıyor.... Acaba korkularından mı böyle yazıyorlar ve akıllarınca her hangi bir tehlikeye karşı paratoner yapıyorlar? Fahir zaten bana hep senin takıldığın Hasan Şükri'yü hatırlatır. Yalnız o zavallı karışık işlere kalkmazdı. Fahir geçenlerde ta İspanya'ya bir Arabiyât konferansına gitmiş. Ben bunu tesadüfen Tietze'den öğrendim. Böyle döviz sıkıntıları zamanında bunlar nasıl böyle boktan şeyler için yurt dışına çıkabiliyorlar. Fahir'in Arabiyâtla ne alâkası var? Burada profesör olan Turhan Gencei'nin iddiasına göre Türk edebiyatında bile bir alay hataları varmış. Fahir beni bu Arabiyât, Ural-Altay ve

daha bilmem ne konferanslarına gitmediğim için hep kınar.

İşte böyle. Size bir Mehmet Ali Ağca hikâyesine benzer başka bir gencin hikâyesini yazacaktım ama fazla uzatmayayım. Yine yazarsanız gevezeliğe devam ederim. İkinize de sevgilerim.

Niyazi

Fahir Atatürk yıl dönümü dolayısıyla tebliğ yazdığımı, dile müdahelenin caiz olmadığını savunduğunu yazmıştı. Fakat bundan bir daha söz açmadı (malum, hemen her hafta çırpıştırılmış bir telefon alırım) yakında buraya gelecekmiş, soracağım dile müdahale edilemeyeceğini nasıl savunduğunu.

Macit,

4 Eylül 1981

Dün akşama doğru sana bir mektup yazıp yakındaki posta kutusuna atmıştım (tarihini de galiba bu sabahın tarihi diye koymuştum, seni şaşırtmasın) şimdi bunu bu sabah yazıyorum. Belki ikisi birden gelecek. Şimdi yazışımın sebebi şu: öteki mektupta yazdıklarım bana saçma gözüktü sonradan düşündükçe. Ne diye seni araya koyayım, seni rahatsız edeyim. Yapılacak bir şey yok. Ben o seminer için hazırladığım yazıda (bazı belgelere istinaden) yeni bir şeyler yazdığımı sanıyordum. Daha doğrusu yeni bir yorum. (Aşağıda kısaca anlatırım). Şu din dersi okutulması havadisini okuyunca yazdıklarımın bunu tam tersine düşüğünü gördüm. Hüzün ve ümitsüzlük içinde vaz geçtim. Ne olduysa benim Temmuz-Ağustos yaz tatili ve ziyaretim rezil edilmiş oldu. Anlatmakta olduğum şey Atatürk zamanında hilâfet ve şeriat devleti üzerine olan tartışmalardı. Yeni öğrendiğim bazı kaynaklara göre İngiliz ve Fransızlar Osmanlı devletinin nihai kaderini tayin işinde ortaya yeni atılan bir fikir dolayısıyla Versay'da bir türlü bir karara varamamışlardı (Sevr antlaşması epey zaman sonra gelmişti bu yüzden). Bu fikre göre dünya müslümanlığının en büyük kısmını hükümleri altına almış olan bu iki devlet içinde bazıları Osmanlı Sultanlığından ziyade Osmanlı Hilâfetini düşünüyorlar ve onu bir çeşit İslâm dünyası üzerinde ruhani otoritesi olan bir Müslüman Papalık yapma fikrini besliyorlardı. Vahideddin, Damat Ferit gibi kişiler de ümitlerini buna bağlamışlar, bu düşüncenin gerçekleştirilmesine çalışıyorlardı, İngiliz Muhibbleri gibi dernekler de bu maksatla kurulmuş ve çalışmaktaydı. İngiliz-Fransız-Amerikalılar arasındaki asıl güçlük ve ihtilâf, Rusya'da kopan Boşeviklik dolayısıyla İstanbul ve Boğazlardı. **“Burası mı Hilâfet bölgesi olacak?”** sorunu tartışılıyordu. İngiliz diplomasisi burayı ya uluslararası bir alan yapmak ya da Amerika'nın ya mandası ya da doğrudan doğruya idaresi altına koydurma fikrini yürütüyor, fakat Fransızlar'la İtalyanlar buna razı olmuyorlardı. İngiliz diplomasisi bir yandan (evvelce bol vaatler yapılan Şerif Hüseyin'e karşı) şimdi Suudileri silâhlandırıyorlarken bir taraftan da Anadolu'ya da Wilson'nun muvafakatı ile Yunanlıları saldırtmışlardı. Bu bir hata oldu, çünkü İngilizlerin bazıları (mesalâ Curzon) Yunanlıların kat'iyen Türklere hakim

olamayacakları kanatindeydiler ve İslâm dünyasına ve Bolşevikliğe karşı büyük Hilâfet projesini suya düşürtecek bir Türk milliyetçilik mukavemeti yaratılmasına sebep olacağından korkuyorlardı. Bu korkunun yerinde olduğunu olaylar gösterdi. Atatürk'ün korkunç sezgi ve istihbaratı bütün bu dalavereleri ya öğrenmesi, ya tahmin etmesi olmuştur. Kafaca zaten böyle şeylere yatkındı (asıl bu noktayı belirtiyorum, bu bakımdan kendi yanındakilere nazaran bile. Çünkü bunları ne Karabekir, ne İsmet, ne Fevzi hiç biri anlamamıştı). Nihayet olaylar bildiğimiz istikamette gelişti. Benim vardığım sonuca göre Vahideddin kaçmamıştır, kaçırılmıştır. Onu dünya Müslümanlarının halifesi yapacaklardı. İşte Mustafa Kemal'in bu hilâfet deliğini tıkamak için apar topar halife seçtirmesinin sebebi budur. Bugün bir çok kimse halifeyi (sic) de ilga ettiren bir adamın neden bir süre önce halife seçtiğini yorumlayamıyor ve bunu Mustafa Kemal'in oportünistliğine veriyor. Halife seçtiren Mustafa Kemal bu hilâfet projesini yıktı ve İngilizler herifi lök gibi bıraktılar. Bildiğimiz gibi ondan sonra bir daha bir halife bulma işini halledemediler. Bu işin dışarıdaki yanı. İçeride ise asıl kavga bu halife o da olmazsa İslâm devleti veya şeriat devleti veya cumhuriyeti konusu üzerine başladı. Teşkilât-ı esasiye kanunu iki nokta veya maddeden bunların lehineydi. Bugünkü İran'da olduğu gibi bir İslâm cumhuriyeti düşünülüyor ve bunun ayetullahı olarak ta halifeyi hazırlıyorlardı. Hazin olan nokta Karabekir ve diğer cenarellerden Hüseyin Cahit gibi İttihatçı. Lütfi Fikri gibi İtilâfçı ve islâmcularca gâvurlaşmış sayılan kişilerin birleşmesi ve "İslâm âlemi içinde" önderlik iddiası altında hilâfetçiliği tutmaları. Mustafa Kemal'in hilâfetin kaldırılmasını da nasıl becerdiğini biliyoruz. Tek bir gayesi vardı. Türkleri şu İslâm aleminden koparmak. Bunu nutukta da anlatır bilirsin. Ma'alesef bu tarihsel koşullar unutulmuş bir "banılılaşma", bir "lâisizm" edebiyatı doğdu halk partilerinin elinde. İslâm âlemi denen âleme kapıların pencerelerin kapatıldığı sürece (yani Atatürk'ün sağlığında) bunun mahzurları gözükmedi. Sadece içerde kaynakları kurutulmamış olan ve dincilik değil, gelenekçilik veya gericilik diye nitelendirdiğim eğilimler Kemalizm dediğimiz şeye karşı gelmenin bütün potansiyellerini beslemiş oldu ve savaş sonu şaşkınlıkları gelince daha Demokratların iktidara gelişinden önce kapıların pencereleri faryap edilmesi başlatıldı. Bunun başlıca sorumlusu İnönü'nün oportünistliğidir.

Keza Celâl Bayar gibi kişiler, zavallı alık ve cahil Menderes bunun kurbanı oldu. İşte o zamandan itibaren bu İslâm dünyası denen ve bugün hâlâ ne çağdaşlığı ne demokrasiyi, ne ulusal devlet rejimi kavramını anlamamış olan insanların kulaç attıkları ülkelerden (özellikle Suriye yolu ile) içeriye dincilik etkileri başladı. Daha Demokratların zamanında oralardan çeşit gizli akımlar sokulurken, bir yandan da demokrasi ve seçim lâfları altında yeni yetişen gençleri kandırarak Suriye, Mısır, Hicaz hatta Irak taraflarına kaçırma rezaleti başladı. Ben bizzat bunun başından hikâyesini iki gençten dinledim, ikisinininki de Mehmet Ali Ağca serüveninin aynı. Tek fark sonunda bir cinayet işlemeye sevk edilmiş olmaktan kurtulmaları. Bu iki gençten

*Kanada'ya gelmiş olanı bana bütün ayrıntıları ile, isimler de vererek kimler tarafından nerelerde Kur'an kurslarında yetiştirildikten sonra, ellerine bol para vererek profesyonel kaçakçıların rehberliği altında Suriye hududundan kaçırıldığını, nasıl Şam'a , Beyrut'a, Kahire'ye, Mekke ve Medine'ye ve en nihayet Bağdad'a geldiğini oradan tekrar nasıl içeri girdiğini, Adalet Partisi seçim adayı olan herifin evinden sonra, evvelce yaptığı eski vaatler hilâfına kendisine hiçbir iş bulmaması yüzünden nasıl işçi olarak Almanya'ya gittiğini ve ondan sonra (beni tatmin etmeyen, gizli tuttuğu sebeplerle) oradan kaçıp nihayet Kanada'ya geldiğini anlatmıştı. Bu genç aslında Balıkesir taraflarında çobanlık yapıyordu, profesyonel çoban olduğundan değil, işsizlikten. Oraya bir AP adayı gelmiş, babasını kandırması, **oğlunu Kur'an kurslarında yetiştireceğiz, o da benim gibi günün birinde mebus olacak** diyerek. Yani bu işler son bir iki yıl içinde başlamış değil. Sorun (Şerif Mardin gibi sosyologların dediği gibi) bir "din sorunu" değil, bir politika ve ekonomi sorunudur. Ma'alesef şimdilik işin özünü bu olduğunu ya anlamamışlar ya da çekindikleri bir yan var. İşte ben bu gibi düşünceler altındayken bir de liselere kadar din dersi okutulması fikirlerini görünce kafama bir balyoz indi sandım ve hemen Tunaya'ya, öteki mektupta anlattığım mektubu yazdım.*

Macit, ben artık yoruldum.

Olmayacak şeyler umuyoruz, yürümeyecek umutlar besliyoruz. Böyle yürümez. Kendini bir lise hocası yerine koy: din dersi diye ne okutursun? Ya kültürlü bir adamsan yukarıda yazdıklarım doğrultusunda bir tarihsel çerçeveye korsun o zaman da başına gelenlere razı olursun, ya da ilm-i hal okutursun. Hade okuttun diyelim. Çocuklar bu martavalları ya unutacaklar, ya da birer yobaz kesilecekler. Kanada'da kaç kez şahit oldum, oraya gelen doktorlar konuşurken söz klanlara veya oklara gelince birbirlerine: "yahu neydi adı hani bir tarih hocamız ya da sosyoloji hocamız vardı bize bu klanları ya da okları anlatırdı ?" derler, ne hocanın adını hatırlarlar, ne de ben merak edip sorunca klanlar ya da oklar hakkında söyleyecek şey kalmış bulunuyordu belleklerinde. Tunaya için yazmakta olduğum yazıda vardığım son tema : bugün Atatürk'ün devrimlerinden sonra onun izinde giden bizlerin yapması gereken bir son devrimin yapılmadığı konusu oluyordu. Bu da "din anlayışı devrimi" diye nitelediğim şeydir. "Din" konusunda, Fahir'in sanısı hilâfına, asıl cahil olan halk değil, aydınlardır. Fahir'in yazdıkları içinde beni en şaşırtan fikri : gördüğü halktaki din denen şeyin İslâmiyet olmayıp "paganizm" denen şey olması. Bir şeyin farkına varmış ama bilimsel bir fikir çerçevesi içine oturtamamış. Keşke sandığı gibi paganizm olsa!

Neyse Macit çok uzattım, daha da uzar. Rahatsız ettim kusura bakma. Çok sarsıldım da ondan. Sevgiler.

Niyazi

Kardeşim Zahide,

3 Haziran 1984

Sana son mektubu postaladıktan sonra içim bir türlü rahat etmedi, Macid'in anlattığın durumu dolayısıyla. Fakat bir bakıma onun tasvir ettiğin haline gıpta ediyorum. Ben tam onun zıddı olan bir huzursuzluk içindeyim. Doktorun son verdiği ilaçlar yüzünden. Elime geçen yeni çıkmış bir kitaptan öğrendiğime göre doktorun şimdi uygulamaya başladığı iki tür hap, sinir sistemi ve beyin yolu ile tansiyonu düşük tutma tedavisi imiş. Fakat böyle bir tedaviden ne kazanacağım okuyabilen, düşünebilen bir kişi olamayacak olduktan sonra? Bir süre daha bekleyeceğim. Bakalım ne olacak, belki yavaş yavaş alıacağım. Gelecek ayın başında gideceğimiz Fransa günündeki yerin yakınında bulunan yaşlı bir doktor meth edilmişti. Bir de ona görüneceğim. Bakalım ne diyecek. İngiliz hekimleri hastalarla fazla konuşmuyorlar, lafları muamma gibi. Belki oradaki doktor bizdekiler gibi konuşan kişilerden.

İstanbul'a gelmem ancak Ağustos sonunda olacak. Yalnız beni şaşırtan bir söylenti geldi kulağıma. Güya Yunanistan Türkiye'ye savaş açıyormuş! Aslı var mı böyle bir iddianın? Ne askeri açıdan ne de siyasal açıdan böyle bir şeye imkân görmüyorum. Fakat nereden çıkıyor bu lâf ? Devlet başkanının komünist tehlikesine karşı verdiği söylenen bir söylevden mi bu rivayet doğmuş ? Ben hiç gazete görmediğimden ve bura gazete, radyo, televizyon gibi şeyleri Türkiye'yi "yok" saydığından bu havadisi hiç bir yayında görmüş, işitmiş değilim. Benim intibaum memlekette tam bir güvenlik ve istikrar sağlandığı bir zamana gelinmiş olduğu idi. Böyle bir zamanda böyle bir rivayet nereden çıkıyor ?

Evvelki gün telefon çaldı. Fahir'di. Buraya geldiğini sandım. Meğer İsviçre'den telefon ediyormuş. Sesinde hasta adamın hasta yatağında çıkardığı hafif sesi vardı. Çok tehlikeli bir hastalık diyebileceğim adam İsviçre'ye tedaviye gelmiştir her halde diyordum, fakat bana "Hade gel de konferanslara katılalım" deyince şaşırdım. "Yahu , dedim, biz konferanslara değil, mezarlara gidecek haldeyiz, nasıl böyle şeyler düşünebiliyorsun?" Ben Fahir'in konferansta bulunuşunu bir iki kez gördüm. Yaptığı şey sadece birtakım ahbablıklar kurmak. Bir tez, bir yazı okuduğunu hiç görmedim....

Bu mektubumun asıl amacı elin değdiği zaman bana Macit hakkında bilgiler vermeni rica etmek olacak. Bir kaç güne kadar oğlum Fikret, eşi ve iki yaşına varan çocuğu ile geliyor (İstanbul'a gelmemi önleyen olay). On gün kalacaklar. Özel bir turist uçağı ile geliyorlar. Bu mevsimde böyle uçuşlar tertipleniyor. Belki Amerika'dan da böyle uçuşlar oluyor.

Küçük Cem dedesini ilk defa görecek.

Enver'i görmüş olduğu için beni o sanacak, şaşıracak zavallı.

Ayın sonunda Fransa'da geçen yıl gittiğimiz yere gidiyoruz, Temmuz-Ağustos süresinde. Oramın adresini yazayım (Fransa günününün batı yanının, özellikle Monpeliye'nin bir Protestan ve Anglo Ameriken eğilimi var. Oraya turist çekmeye

çalışıyorlar, denildiğine göre Amerika'da Florida tarafları artık tamaniyle Yahudi milyonerlerinin alanı haline geldiğinden Amerikalılar İspanya'ya gidiyorlarmış ucuz uçak seferleri de buna imkân veriyor. İşte bu bizim kaldığımız yerin adının Fransızca değil, İngilizce oluşunu izah eden neden bu. Ne var ki biz şimdiye kadar İngilizce konuşana rastlayamadık).

**Lake City I, Apt. 610
Carnon, 34280 La Grand Motte,
France**

Sevgili Zahide,

18 Temmuz 1984

*Şu bulunduğumuz yere yazmak için tereddüdlere hiç gerek yoktu. Mektubun buraya bizden önce gelmiş olsaydı bile her apartman dairesine ait olan bir posta kutusunda bekleyecekti. Nitekim geldiğimizde Fahir'den gelen iki mektup vardı posta kutusunda. Zavallı Fahir (galiba) bizlere bir derd olmaya başlamış. Yararlı yanları var (Örneğin bugünlerde Türkiye'de olup bitenler hakkında tek bilgi kaynağım -bazan sinirime dokunan- onun gönderdiği gazete kesikleri. Ramazan olduğu için gazetelerde bir alay din olayları, haberleri, yetmişlik ihtiyarlardan yedi yaşındaki -başı takkeli çocuklar görülen- kişilerin dua ve niyaz fotoğrafları. Fahir gözüme girmek için özellikle bunları seçer, halbuki bunlar beni sinirlendiriyor. Böyle şeyler olduğunu onun kadar ben de biliyorum. Gelince posta kutusunda iki mektubunu buldum demiştim bunlara mektup demek caiz mi bilemem. Berbat bir el yazısı ile bir ya da iki cümle. Ya hastalığı hakkında, ya da Almanya veya İngiltere'de gideceği konferans hakkında. Buraya gelmeden önce de iki kez (İsviçre'den) telefon etti. **'Gel buraya da beraber konferanslara gidelim'** diyordu. Halbuki iki üç kelimelik mektuplarına göre ölmek üzereydi! Hatta -galiba- İsviçre'ye de tavsiye edilen çok meşhur bir doktor için gitmişti. (. . .)*

Laflı edilen aydınlar dilekçesine Fahir de imza atmış! Ne kahramanlık, ne ilericilik. İnşaallah başına bir iş açmaz bu cesareti. Konu üzerine sağlam bir bilgim yok. Yunanistan konusunu Nermin söylemişti telefonda. Onun annesi Rumdur, onun için bu Yunanistan konularında bir özel hassasiyeti var. Savaş tehlikesi falan dediği şeyin aslı şu olsa gerek : şu Yunanistan'ın başına gelen Papandreu denen herif propaga[nda] amacı olarak Türkiye'ye karşı horozlanma numaraları yapar zaman zaman. Güya Ege'de Türk donanması ile Yunan donanması dolanıp dururlarmış. Bilmem ne sahanlığı sorunu yüzünden. (Bunlar Nermin'den edinilmiş bilgiler değil). Keza bu kurnaz Yunanlılar bir yandan Avrupa birliğine girerler, ta Kaliforniyalara kadar meşaleleri elden ele verilerek oğlanlar tarafından koşturulur, bu vesile ile Yunan kültürüne olan Batı borçlulukları bir daha tekrarlanır durur, Sovyetlerin eski başkanı olan o ölmüş zatın oğlu[nu] Atina sefiri yapanlar yani Papaendreu iki

yanlı bir oyun oynar. Bu savaş lâfı oradan çıkma. Bir çıksa, o zaman göreceğiz bizim batılı hayranlarımızın ne dereceye kadar Türk dostu olduğunu.

Adam Yayınları konusunda seni ve Macit'i uğraştırmak istemem. **“Türkiye’de Çağdaşlaşma”** adlı kitabım yüzünden İstanbul Matbaasının rahmetli sahibi Asaf'ın hanımı ile giriştikleri (ve beni hiçe saydıkları) gülünç anlaşmazlık yüzünden (korkan sayın Memet Fuat Macit'e olan telefonlarında bu konuya değinmedi) ve diğer bir iki sebep yüzünden yazdıklarımı basmamalarını yazmıştım ve ellerindekileri geri vermelerini istemiştim. Şimdi ısrar ediyorlar ellerindeki bir iki şeyi daha ağır ağır basacaklarını. Pertevcğim yıllarca önce yazılmış Köroğlu Destanı adlı eserini bastırıyor. Tabii destanlara karşı milletin büyük bir ihtiyacı ve bağımlılığı var. Bu arada mektubunda 1945 olayları hakkında bilgin olmadığına değinmişsin. Bilmiyordum, bilseydim hepsini anlatırdım. Hayatımı baştan başa enayiliklerle geçirmişim. Siz uzun süreli, kesintisiz, düz yollu bir evlilik hayatı yaşadınız, güzel evlatlar yetiştirdiniz. İkiniz de düzenli, itibarlı, perestijli mevkilerde bulundunuz. Kıyaslamak için söylüyorum kıskanılmaktan değil. Saygı gören, daima iyi muamele gören kişi hayatı yaşadınız. Benim yaşamım ise bunun tersi olan bir çizgide yürüdü. Kimseyi suçlayacak değilim. **“Mukadderat”** denen bir şey var (Macit böyle kelimeler kullandığını duymasın. Ben onun kadar radikal ve bilimci değilim). Bu öyle bir şey ki onu baştan bilemeyiz, sonunda bildiğimiz zaman ise yapılacak bir şey yok. Hepimizin bu yaşlarda yaşamımız gittikçe darlaşmış hallere geliyor. Tansiyon hakkındaki tavsiyelerini yerinde buluyor ve ona göre davranıyorum. Asıl derdim uykusuzluk. Yani uyuyamamak. Dün akşam inat ettim, bir uyku haptı almadan uyuyacak mıyım diyerek. Bir saniye olsun uyuyamadım. Bu mektubu o dün akşamki uykusuzluğun sersemliği altında yazıyorum. Doktor uyku ilâcı almama taraftar değil. Ben de değilim. Elimde kalmış bir iki haptı tasarruf etmeye çalışıyorum. Burada Mogaden falan gibi haplar serbest değil. Bu hal, buraya geldikten sonra başlamış değil. Yıllardan beri böyle. Bütün gece, saatlerce uyuma iddiam da yok. Beş altı saat olsun uyusam, bütün derdim bu. Dün gece hiç uyumadığım için karım beni uyurum belki diyerek bırakıp tek başına plaja gitti. Bende uyku ne gezer, biliyorum uyuyamayacağımı . Oturdum mektup yazıyorum.

İşte böyle Zahideciğim, yaşlılık dertleri bunlar. Mektubunda yazdığın gibi bugünlerde kalabalık bir aile çevresi içindesiniz. Size gelmemi önleyen bir ziyarette Fikret, eşi ve iki yaşına basmış çocuklarının gelişi oldu. Dönüşlerinden beri yeni haberlerini almadım. Fikret fotoğraf meraklısıdır, her halde yakında bir alay fotoğraf gelecek. Hepinize candan sevgilerle.

Niyazi

Bu mektubu yazdıktan sonra posta kutusundan Fahir'den gelmiş iki zarf daha çıktı. Ber mu'tad Türkiyedeki gericilik kupürleri. Diğer de İngiltere'ye yalnız Cambridge'e değil, Oxford'a bile gittiğini bir iki satırla yazan bir mektup. Ama yine İsviçre'ye tedavisine dönüyormuş!!! Londra'da sefarete bile gitmiş **“Aydınlar**

dilekçesine” imza attığı için ‘telgraf çekmiş” Kime? Ne diye? Açıklamıyor.

Sevgili kardeşim Zahide,

6 Ağustos 1984

Mektubunun sonunda ‘Fransa’dan yazarsan memnun oluruz” dediğin için yazıyorum. Burası tıpa tıp Akdeniz Türkiyesi. Koz helvasından keçi peynirine kadar her şeyi ile. En başta tabii sıcak iklimi geliyor. Bu seferki gelişte bir şey daha dikkatimi çekti: insanları da bizdekilere benziyor. Sesleri de (Pariste duyulacak) tantanalı Fransızca sesi değil. Biraz çatlak Akdeniz sesi ile Fransızca. İnsanlar Paris Fransızları gibi kibirli ya da kültürlü kişi bakışlı değil. Çok sempatik, çok nazik ve yabancıya saygı gösteren insanlar. Kaldığımız binayı yaptıran adam adını İngilizce koymuş: Lake City. Şimdi yanına bir daha yaptırdı, ona da Sun City adını koymuş. Kaliforniya’ya benzemeye çalışan bir bölge. Zaten burayı bir turizm yazlığı yeri yapma fikri de Amerika’dan gelmişti. Savaş yıllarını J. Monet adlı bir Fransız iktisatçısı Amerika’da geçirmiş. Bu adam savaştan sonra dönünce Fransa’ya iki fikir getirmiş. Biri ‘Avrupa birliği”? fikri, diğeri de o zamana kadar sivrisinekler yüzünden Fransızların oturmadığı bu güney sahillerini Amerika’da gördüğü Amerika güneyindeki (Florida’da) meşhur bölge gibi bir yazlık yer haline getirmek. Bu iki fikrini başarı ile yapıp durmuş oğlu zamanında (bu adam beş altı yıl önce ölmüştü), sivrisinekler yok edilmiş, şimdi kıyılar boyunca muazzam binalar. En büyüğü bize otobüsle 15, 20 dakika ötede bulunan La Grand Motte, binaları ehramlara benzeyen sevmediğim bir yer. Daha önceleri İspanya’ya giderken buraları uzaklardan görünürdü. Çok acaip bir kara, deniz-göl ve nehir karması bir yer. Buralardan ta İspanya sınırlarına kadar yeni şehirlerle dolu. Kaldığımız binayı yaptıran adam bunlara İngilizce adlar taktığı halde bizden başka İngilizce dilli kişi yok. Çoğu Hollandalı, Alman. Fakat perestiji olan yabancı dil yine İngilizce! Belçikalı, Hollandalı, Alman gibi kişiler için de müşterek olarak kullandıkları dil İngilizce. Yani bazı yerlerde nasıl Fransızca müşterek yabancı dil oluyorsa veya olmuşsa buralarda bu rolü İngilizce oynuyor. (. . .)

Yunanistanla ilgili olarak hiç bir Türk gazetesinde çıkmış mı görmedim benim yazdığım sözü bayan Nermin [Menemencioğlu] İstanbul’dan dönüşünde telefon ederek söylemişti. Fakat burada gazetelerde okuduğuma göre bu Yunanistan baş bakanı olan herif kendine özgü kaypak ve iki yanlı bir politika yürütüyor. Bir yanda Amerikalıları ürkütecek şeyler söyler, öte yanda değil yalnız Nato, Avrupa birliğine bile üye olur. Amerikalıların oradaki sefiri Amerika dış işleri bakanına nasihat etmiş : ‘bu adamın dediklerine değil yaptıklarına bakın” demiş. Times gazetesi bunun üzerine uzunca bir yazı döktürdü ve en son paragrafında ‘Türklerin Kıbrıs’tan çekilmeleri gerektiğini” açık açık yazdı. Bir Amerikan sefiri vaktiyle şöyle bir laf etmiş: ‘Türkiye karımıza, Yunanistan metresimize benzer” demiş. ‘Birinci garantili, ikinci ise her an arkasını dönebilir; onu sağlam tutmak lâzım” demiş. Radyoda oynanan bir hayali piyeste adı Türkçe olarak gösterilen adam ‘Beni kızdırmayın

Rusya'ya dönerim ha" diyor ve herkes kah kah gülüyor. Radyolara alay konusu olmuşuz. (...)

Macit bana yazdığı mektubu (senin zannın hilâfına) çok muntazam, çok okunaklı ve çok tafsilâtlı olarak yazmıştı. Yazdıklarına onun umduğu şekilde karşılık veremedim. Gelip sizde kalamadığım için çok mahcubum. Evvelce yazdığım gibi Fikret eşi ve çocuğu geleceklerini yazmıştı. Buna karşı "Gelme, ben İstanbula gidiyorum" diyemezdim. Geldiler ve torunumu ilk kez gördüm. Ne var ki çocuk henüz daha "dede" sözcüğünün ne anlama geldiğini bilmediği için Fikret'in bütün gayretine karşın zavallılık (tabii olarak) beni diğer insan mahlukatından biri olarak anlayabildi. Torunum tarafından bile ancak bu kadar tanınabiliyorum. Ölmeden bir daha görebilirim belki o zaman hatırlayacak.

Ülker ile Nesin'in Amerika anılarını merak ediyorum. Nesin şimdi kaç yaşında? Gittikleri bölge, iklimi çok iyi olan bir bölgedir. Oraya hiç gitmemişsem de, Asya seyahatinden dönerken Pasifik ve Japonya yolu ile döndüğüm için onların kaldığı şehre (Kanada tarafında) çok yakın olan Vancouver şehrine gelmiştim, onun için oraları hakkında bir az fikrim var. İklim bakımından fevkalade. İnsanları bakımından nasıl? Hiç bilgim yok. Orada daha kaç yıl kalacaklar?

Biz bu ayın (Ağustosun) sonunda dönüyoruz. Oradan yine yazarım. Pertev ile eşi de Fransa cenubundadırlar. Ondan bir mektup aldım. Anlaşılan oğlunun Cumhurbaşkanına sunulan mektupta imzası olanlardan bulunduğunu bilmiyorlar, onun için yakında Afrika'daki bir ülkede aldığı profesörlük için pasaport beklediğini yazıyor. Ben kendisine yazarsam bu konuya değinmek istemiyorum.

Kendiliklerinden öğrensinler. Macit'in gözlerinden öper, sana da çok çok sevgiler teşekkürler sunarım. Haberlerinizi de beklerim.

Niyazi

Sevgili Zahide,

1 Ağustos (Eylül olmalı, R.S.) [1984]

Fransa'dan ayrıldıktan sonraki günlerde benden bir haber alamadığınızı için her halde merak etmektesiniz. Ancak şimdi yazabiliyorum. Bunun iki nedeninden biri buraya gelince üşütmeden doğan kötü bir rahatsızlığa düşmem. Buranın kötü iklimi gelir gelmez beni vurdu. Fakat ikinci bir neden daha var: ben Türkiye'ye (İstanbul'a) işinde adam akıllı yabancılaşmışım. İstanbul'a varınca, size gelinceye kadar (yani adaya) yolumu yordamımı bulabilmem için oraya günün ortasında (14.45'te) varan İngiliz hava uçaklarından biri ile gelmem lâzım (Pazar ertesi ve Salı'dan maada her gün). Türk hava yollarıyla gelsem (Salı, Perşembe, Cuma ertesi ve Pazar günleri yani Pazar ertesi, Çarşamba, Cuma'dan maadaki günler) oraya varış 18.50. Bu saatten sonra ben nereye gidebilirim? Buna mukabil İngiliz hava yolları ile gidersem onların uçuş saati olan sabah saat 9'da hava alanına nasıl yetişebilirim? Zannederim ya orada ya burada bir otelde kalmam gerekecek. Bunu çözümlene işi ile uğraşıp

vardığım sonucu size bildireceğim.

Buraya gelince evin giriş kapısında birikmiş mektup ve saire arasında bir alay Cumhuriyet gazetesi çıktı. Ben epey zamandan beri Cumhuriyet almayı durdurmuştum. Eskiden yazı yazar ve gazetenin ücreti ile bu yazıların ücretini takas ederdik. Yazı yazmayı durdurunca gazete gönderilmesini de durdurmuştum. Bu kez bana gazete gönderilmesini kim başlattı bilmiyorum ve merak ettim. Senin bana gönderdiğin ve benim hakkındaki yazı dolayısıyla gönderildi diyemeyeceğim, çünkü gazetenin gönderilmeye başlatıldığı tarih o yazının çıktığı tarihten çok önce (bir ay kadar önce). Başlatıldığı tarihteki gazetede önemli bir şey yok. Bana merak oldu. Geldiğimizden sonraki günlerde de gazeteler gelmeye devam ediyor. Ve okudukça adeta dehşet içinde kalıyorum. Siz her gün azıcık azıcık okuduğunuz için belki bu duyguyu duymuyorsunuz. Olayların gidişi karşısında kaşarlanmış bir hale geldiğinizi tahmin ediyorum. Benim tepkilerimi gören eşime şakaya vurarak şöyle özetliyorum: Bir zamanlar Türkler Arapları devletlerinin kapsamına almışlardı; şimdi sıra Araplarda. Din kardeşi olduğumuza göre ha biz onları ya onlar bizi içlerine alıyorlar. Ne var ki bu "şaka-yorum", Amerika ve Avrupa ile olan bağlantılarımızı pek kapsayamıyor. Fakat zamanla Yunanistan ile gelişen ilişkiler sayesinde bu da belki olabilir. Belki Amerika seçimlerinden sonra. Ama her hâl ü kârda biz Amerika'nın da Avrupa'nda dışındayız; üçüncü dünyanın üyesi olan bir ülke olmak imtiyazını taşıyacağız. Başka bir değişiklik olacağını sanmıyorum. Ne dersiniz?

Dün, bugün kurban bayramı günleri. İster istemez öğreniyorum. Çünkü bütün lâiklik iddialarımıza, Arap Müslümanlığından uzak olma inançlarımıza rağmen maşaallah bayramları hiç kaçırmıyoruz, telefonlardan, tebrik kartlarından hemen öğreniyoruz. Burada doktora yapan genç bir kız öğrenci (ki bir süredir Almancası için Almanya'da bulunmakta) ta oradan bana bayram tebriği yazıyor (tanınmış bir baba ve annenin kızıdır). Kıbrıs çıkarması sırasında Ecevit'in Dış İşleri Bakanı olan merhum bir zatın oğlu yıllardan beri İngiltere'de okuduğu üniversitenin şehriden ve şimdi de Türkiye'den hiç bir bayram kaçırmadan bana tebrik kartı yollar. Demek ki gençlerimizde bile "takunyalık" yaşamaktadır. İslâm dünyasını üyesi olduğumuzu unutmadık. Haftalık bir İngilizce "Yayınlar Dergisi"nde (az önce) yeni çıkmış bir kitabın tanıtılma yazısını okuyordum, kitabın konusu dünya dinlerinin nüfus çoğalmasına eğilimli oluş dereceleri imiş. Kitaba göre en başta İslâmlık geliyormuş. Ondan sonraki sıra şöyleymiş: Hinduizm, Yahudilik, Budizm, Katoliklik, Protestanlık. Pek inanamadım Yahudiliğin sırasına, daha doğrusu Hinduizm ile bu dinin sıradaki yerlerine. Bana Durkheim'in intiharlar incelemesini hatırlattı, onun tersi olması lâzım: en düşük intihar Yahudilik, sonra Katoliklik, en üstün olan da Protestanlıkta aklımda kaldığına göre. Yahudiler (Müslümanlar kadar değilse bile) az mı çoğaltıyorlar? Ne var ki tahmin ile bilinecek şeyler değil bunlar. Yazar belki de istatistiklere dayanıyor (eğer her ülkede istatistikler gerçeği bildiriyorsa). Ben her bayram kart, telefon, tebrik aldığım halde, bir kez bile "Cumhuriyet Bayramı" tebriği

ve kartı aldığımı hatırlamıyorum. (Dürkheim dedim de aklıma geldi, bir zamanlar üniversitede sabah akşam lâfı edilen bir adamdı, Fransız Yahudisi. Sen unutmuşsundur).

Kitaplarımı satmaya çalışıyordum, yazlığa gitmeden önce. O zaman telefon eden bir kitapçı bugün gelecek. Kitaplarımı sata sata (daha Kanada'da iken taşınacağı zamandan az önceydi) [bitiremedim R.S] hâlâ var. Şimdi mektubu bitirince satmak istediklerimi sayacağım. Adam yarın değil öbürün geliyor ta Hastings şehrinden. Beni yerimden sarsacak bir fiat söylemezse şimdi ayıracağım bir kaç kitaptan başka hepsini vereceğim. Bana belki bir yol parası sağlar. İkinize de sevgiler. Niyazi

Bu gidişle belki de ben gelinceye dek İstanbul'a taşınmış olacaksınız. Bizim küpür üstadından hiç bir şey gelmiyor artık. Ya çok meşguldür ya da gönderdiklerinden memnun olmadığımı görerek beni boşamış bulunuyor

Kardeşim Macit,

21 Eylül 1984

Bu mektup en aşağı bir hafta önce yazılmalıydı. Senin mektubunun üstündeki tarih 8.9.84. Bana 15 günde geldi. Oradaki postahane damgasına, hangi tarihte postalandığını anlamak için baktım, okunamıyor (hangi yanımız düzgün ki postahane damgamız da okunaklı olsun). Bana şimdi (kim başlattı bilemiyorum) Cumhuriyet gazetesi gönderiyorlar, iki gün aralıkla geliyor. Mektup neden 15 günde gelmiş? Belki sen üstüne yazdığın tarihte postalayamadın, dört beş gün sonra postaladın da ondan!

Mektubun geleli beri düşünüyorum : gideyim mi? nasıl gideyim? Eskiden böyle şeyler düşünmezdim. Bugün o halde değilim (yani yaşlılık). (. . .)

Eylülün sona ermesine bir hafta kaldı. Mektubundan anladığıma göre yine de adada bulunacaksınız. Bol bol konuşacağız. Ama neyi? "İlericilik" ve "aydınlık" gücüne hayranım. Hiç sarsılmamışsın. Ben o denli iyimser olamadım. Senden farklı olarak dünyaya kızmaktan bir şey çıkmayacağı için kızmıyorum da. Biz Osmanlılık'tan çıkamayız. Onun yükselme dönemini değil, çöküş dönemini kastediyorum. O Mustafa Kemal (?) ve sair paşalar birer hayal gibi gelip geçmişler. Toplumun üstüne yaptıkları etkiler de bir rüzgârlık ömürlü olmuş. Bunca yıllık politika (?) içinde kendimizi Araplık ve İslâmlık dünyasına yol açan "seki taşı" olmaktan kurtaramamışız. Şimdi bütün umut bir Batı hizmetine girmeyi sağlamakta. Ama onu bile sağlayamıyoruz. En büyüğü olan ABD Ermeniler'le Yahudileri daha sevgili buluyor kendine. Nalınlı başbakanımız istediği kadar iyimser olsun. Bayramlar, kurbanlar, oruçlar, dualar, Kur'anlar, namazlar devrimci paşalarımızın en üstünlerinin zamanında bile vardı, yalnız biz kendimizi avutmak için bunları yok sanıyorduk. Bu kadar kötümserlik içinde geliyorum. Zamanı ve aracı belli olunca sana yine yazarım. Şimdilik bu kadarla yetinir, gözlerinden öperim.

Niyazi

Sevgili Zahideciğim,

13 Nisan 1985

Bana o kadar güzel mektuplar yazan bir sen varsın. Yazdıklarından da ne denli iyi kalpli bir kişi olduğun görünüyor. O kadar "iyi"sin ki ne yazsam kendi kabalıklarımı, kendi yeteneksizliklerimi, kendi düşüncesizliklerimi affetiremem. (. . .) Yüksek düzeyde nezaket edebiyatı yapamıyorum. Onun için kaba ve açık konuşayım: ben ve belki benim yaşında olan kimi kişiler artık bunamaya başladık. Ölümümüz de yaklaşımaya başlamıştır. Ben ilk gençlik hayatım dediğim bir yaşta doğduğum yerden kalkıp gönlümün bağlandığı ülkenin eski başkentine gelmek gibi bir "macera" yaşadım (Enver'le ben yalnız gelmiştik. Annemiz dayanamayıp aylarca sonra babamı da sürükleyerek arkamızdan gelmişti. Gözümde Paris gibi bir yer sandığım İstanbul'da -onlar gelinceye kadar- neler çekmiştik. Tahtakurularından uyunamaz bir odada kalırdık Çenberitaş'ta bir bekârevinde.) Biraz uyuyabilmek için yattığımız yatakların ayaklarının altına su dolu konserve kutuları koyuyorduk. Zavallı tahtakuruları yaşayabilmek için odanın iç damının üstüne üstüne kadar çıkarak oradan kendilerini üstümüze atıyorlardı. Tahtakurularından kurtulamamıştık. Bunak bunak düşünürken bütün yaşamımı bu tahtakurusu anısı semboleştirir diye yazıverdim. O macera hâlâ sürüyor ölünceye kadar da sürecek. Dünyamda ilk kez ansızın düşüp öleceğimi sandım. Hiç öyle bir şey olmamıştı. Eşim çarşıya gitmişti. İçinde yaşadığımız kasabadan Londra'ya kadar bile süremediğim otomobili, işletilmediği için işletmek gerekçesiyle ona binerek gitmişti (cümlelerim boz (?) rum). Garaj (evin garajı) boş kalınca elime süpürgeyi alıp ortalığı süpüreyim dedim. Birden bire nefesim kesildi, kalbim küt küt atmaya başladı. Süpürgeyi inad edip bırakmayıp kalktım, fakat olamayacağını anlayabildim. Yarım saat kadar duvara dayanarak dinlendikten sonra süpürme işini bırakarak yürüyebilir hâle geldim. Oturma odasına kadar yürüyebilip kanapeye uzandım. Eşim geldiği zaman kalktım, ne olduğunu ona söylemedim. Fakat hâlimde bir tuhaflık sezdiğini anladığım için bu sabah kendisine bir gün önceki hâlimi anlatmaya çalıştım. (. . .) Benim orada kaldığım zamanla ilgili olarak aklında kalan bir sözü söylediğimi hiç hatırlamıyorum. "Sen okumuşsun da ne olmuş sanki" demişim. Her halde dedim ama bunu senin anladığın anlamda hiç söylemiş olabilir miyim? Evet, sen, ben, o okuduk ta ne oldu? Biz o kadar safdil gençlerdik ki okuduğumuz zaman ve okuduğumuz için (eski deyimle "tahsil" gördüğümüz için) bir şey olacağını sanıyorduk. Bir şey, daha doğru[su] "şeyler" oldu ama toplumumuza değil, kendimize oldu. Şu mektuba başlayacağım ana kadar, geçenlerde Adam yayınlarından çıktığını nihayet bir kaç gün önce öğrenmiş olduğum bir cildin çıkmış oluşundan hararetle çıkmasını istediğim başka bir kitabımın üzerinde dil değişiklikleri tashihler yapıp duruyordum. Derken Adam yayınlarının mektubu geldi. Orada tanıdığım Memet Fuat'tan değil. İnci Asena adında bir sekreter hanımdan. Aklımca hazırlamakta olduğum kitabımı bırakarak o bayanın mektubunun içine konan bir KDV sirkülerini okuyup anlamaya çalıştım sabahtan beri. Ya gerçekten bunadım, ya da ülkemizde artık bir kitabımın çıkmasına imkan kalmamıştır. O denli

karışık bir bürokrasi sirküleri ki, o sirküler gereğince ne yapmam gerektiğini bir türlü anlayamadım. (. . .) Bayan hanım bana yazdığı mektubunda o sirküler ile ne istendiğini, ne yapmam gerektiğini açıklamıyor. Fakat kitabın telif ücretini alabilmem için o anlayamadığım KDV "ödevini" yapmam gerek olduğunu yazmakla yetiniyor. (. . .) Sekreter bayanın mektubundan çıkan şu : bunu yapmadıkça kitaptan "telif hakkı" denen parayı alamayacağım. Ya gerçekten bunadım , ya da bizdeki bürokrasi yayın evlerini bile bunatıyor. Şimdi anlıyorum kaç aydır kitap çıktığı halde ortada olmayışının nedenini.

Sana güzel güzel yazarken nasıl girdim bu konuya? Münasebetsizlik. Tek psikolojik nedeni bunu Macit'e yazmam gerekirken sana yazmam. Onun da nedeni Macit'e bir iki gün önce yazdığım zaman bu durumu o zaman henüz kavramamış olmam. (Macit hakkında yazdığım bir yazıyı koymamışlar kendisine onu yazmıştım.)

Neyse, bu konuyu geçelim. Adamcılar'ın istediği şeyin ne olduğunu anlayıncaya kadar bekleyeceğim. İstanbul'a ve size gelecek hâlde değilim. Macit'e de çok acıyorum. Ülkemizin, toplumumuzun içine düşürüldüğü koşullar altında ne yapılabilir onun yaptığı gibi "kahr" olmaktan başka. Ne kadar safdilmişiz yıllardan beri. Bu son çıkan ciltteki (size gönderilmiş) bir kaç yazıyı okuduğum zaman ne denli safdil olduğumuzu bir daha anladım. Ancak şu var ki halk, hatta okumuşların büyük çoğunluğu, ne hâle getirildiğimizi bilmiyorlar, anlamıyorlar. Haklı olan onlardır. "Biz okuduk anladık ta ne oldu?" Ne yapabilirdik? İntihar mı edecektik? Hele benim için bu soru daha yerinde.

Ne diye bir "Amerikalı", bir "Kanadalı", bir İngiliz olamıyorum ? Eşim bile benden daha ciddi olarak "Gidip Fransa'ya yerleşelim diyor. Ona uysam koşa koşa gidecek. Fakat ben artık o koşma gücünde olmaktan çıktım. Kendisine söylemiyorum (söylesem de inanmak istemez) "yakın" bir zamanda öleceğim.

Bu moral bir sorun değil.

Tabiatın kanunu. Kimi kişiler galiba başlarına gelecek olanı, "akıbet"lerini bilinçsiz olarak seziyorlar. Ama "mukadder" olanı önleyemezler. O, olacak! Misal verecektim, vaz geçtim seni yormamak için. İyice saçmalıyorum. Galiba durum bunamış aydının durumu. Şimdi sözünü ettiğim öteki kitabımı yayına hazırlama işine artık nasıl dönebilirim, nasıl üzerinde çalışabilirim? Burada durayım, belki aklım biraz durulduktan sonra devam ederim.

Devam edemeyeceğim. En içten[lik]li sevgilerimle, Zahide.

Niyazi

Sevgili Zahide Kardeş

(Tarihsiz 1985 yılında olmalı)

(. . .) Ben tahammülsüz bir kişiyim her halde. Bu yüzden üç defa evlendim. Zaten zaman zaman yaşamımın bir muhasebesini yaptığım zaman görüyorum ki bu yaşam baştan hatalarla doludur. Ya kimi kişiler çeşit durumlar karşısında nasıl

davranılacağını bilmiyor, ya da ‘tesadüf’ler onların karşısına hakkından gelemeceklere durumlar çıkarıyor, hangisidir bilmiyorum. Ankara’da koğulup ta Boğaz’da (Küçüküsu’da) aldığım bir evde otururken oranın çok tenha vapur iskelesinin yolunda bir bakkal vardı. Her geçişimde gıpta ederdim adama. Öğleye kadar müşterilerine çalısır, öğleden sonra dükkâm kapayarak uyurdu. Ben de, derdim içimden, ne diye Kıbrıs’ta kalıp bir yerde böyle bir bakkalcık olmadım da kendimi bilmeyerek üniversitelerde hukuk, felsefe, ‘içtimaiyât’, tarih derleri alıp işsiz kalınca Ankara’da kütüphane memurluğu [yap], sonra ve sonra ta Amerikalara kadar gidiş sonra yine uğraşa uğraşa doçent ol, bir alay herifler arasında güzel bir düşmanlık hedefi ol. Oradan atıl, sonra uğraşa uğraşa uzak bir diyara git, bir süre rahat et, dünyanın bir çok yerlerini dolaş, ondan sonra gel insanların hiç sevmediğin bir ülkede yerleş, Sonra da sabah akşam hasret çek. Ne manastır bir yaşam. Hani bir kahramanlık bir fevkaladelik olsa hiç yanmam. Yok öyle bir şey. Yaşamımın budalalıklarından utanıyorum o kadar. Bir ara bunun öyküsünü bile yazmıştım. Onları okuyunca budalalığım büsbütün şaşıyorum. Onları kim basar, kim basabilir ve kim okur? İşte yaşamım böyle bir alay yararsız işler yapmakla geçti. Bunu da uzatmayayım. (. . .) Şu anda Fahir’den bir mektup geldi. Mazhar Şevket’in [İpsir] öldüğünü yazıyor. Tam benim yaşında. Macit’le görmeye gitmiştik. Görünüşünü hiç beğenmemiştim. O nefis Boğaz manzaralı evi bırak ta mezara girip yat! Ne korkunç şey bu dünya. Çok üzüldüm.

Gözlerinden öperim içten sevgilerle.

Niyazi

Sevgili kardeşim Zahide

15 Şubat 1988

15 Aralık tarihli mektubuna bir karşılık yazamadım gitti. Durumum iyileşmeye doğru gitmiyor....

Kitap okuyamıyorum, doğrusu şu ki kitap denilen şey bana artık bir mana vermiyor. Bu yaşta sonra kitap okuyup ta ne olacak? Böyle olmakla beraber (. . .) dünyadan büsbütün ayrılmış değilim. Bura gazetelerini okuyamıyorum. Beni sinirlendiriyorlar. Yalnız televizyon seyrediyorum. (. . .)

Behice Boran hanımın cenazesi için yazdıklarından şaşılacak şeyler aldım yıllarca süründürdükten sonra ölünce âdeta sevinir gibi tantanalı cenaze törenlerine müsaade etmek lutfunda bulunmuşlar. Zavallı Behice -ne yazık ki- bunları bilmiyor. Ölmeden önce biri ona böyle olacağını söyleseydi belki inanmazdı. O da hayatını bir hiç için harcamış. Belki ilerde anlaşılır.

Sevgili Zahideceğim gevezelik edip duruyorum. (. . .) Haydi şimdi ayrılalım, yine mektubunu beklerim. O zamana kadar hasretle gözlerinden öperim. Macit’e de selâm.

Niyazi

Notlar

1. Berkes, Niyazi. Atatürk ve Devrimler. İstanbul, Adam, 1982. Bundan sonra, Atatürk ve olarak geçecektir
2. Berkes'in bu yazıyı hangi koşullar altında yazdığı hakkında bak Gökberkler'e yazdığı 3 Ocak 1979 tarihli mektup. Berkes'in bu yazısı ve Mete Tuncay'ın ona yanıtı gazete sayfalarından kurtarılıp kitap haline, ne yazık ki getirilmemiştir.
3. Atatürk ve. S. 200-210.
4. ibid. 40-73.
5. ibid. 100-127.
6. Berkes'ten Zahide Gökberk'e 5 Aralık 1979 tarihli mektup.
7. Bak : Asya Mektupları, Çağdaş yayınları, 1976. Bu kitabı Yapı Kredi Yayınları yakınlarında yeniden yayınlanmıştır.
8. Berkes'ten Zahide Gökberk'e 10 Aralık 1967.
9. Aynı mektup.
10. Berkes'ten Zahide Gökberk'e 18 Temmuz 1984.
11. Berkes'ten Zahide Gökberk'e 6 Ağustos 1984.
12. Sayın Zahide Gökberk'e yalnız özel mektuplarım bana verdiği ve benimle hem mektuplar hem de hocam hakkında konuştuğu, sorularına bıkmadan yanıt verdiği için değil, büyük bir çoğunluğu arap harfleriyle olan mektuplarda okuyamadığım kimi sözcükleri okumama yardım ettiği için de sonsuz teşekkür borçlu olduğumu belirtmeliyim. Bu mektuplar 1975'e kadar Montreal'de, sonrakiler ise Londra yakınındaki Kent ve Ashford'da, bir kaç mektup ta Berkes yolculuk yaparken ve tatildeyken yazılmıştır. Okuyamadığım bir kaç sözcüğün yerine (?) işareti koydum. Türlü nedenlerle yaptığım kesintileri (. . .) ile gösterdim.
13. Ahmet Caferoğlu, Berkes'e göre, ırkçı-Turancılarla ilişkili ve Prommethée Örgütü'nde üye idi, bak : Niyazi Berkes, Unutulan Yıllar, İletişim, İstanbul, 1997. S. 170, 196.
14. Reha Oğuz Türkkkan, savaş yılları Türk ırkçı ve Turancılarının önde gelenlerinden.
15. "Mektup yazmazların en yüksek örneği" sözü ile Berkes, Macit Gökberk'i kastediyor. Zahide Gökberk'e yazdığı mektupların çoğunda "lütfen Macit bana mektup yazarak kendini yormasın" gibilerden sözler söyler.
16. İslâmcılık, Ulusçuluk, Sosyalizm, Bilgi Yayınları, 1. Baskı Ankara 1975.
17. Fikret'in sakalı hakkında böyle konuşması beni şaşırttı, çünkü o tarihten dört yıl önce beni sakal koyuvermeye nerdeyse zorlamıştı. Yıllar sonra arkadaşlarım (Profesör) Cemal Kafadar ve (Dr.) Ahmet Kuyuş'la tanıştığı zaman "Ruşen'e ben sakal bıraktırdım" diye de övünmüş.
18. Şerif Mardin, **Türk Düşüncesinde Batı Sorunu**. Politika, 18 Ocak 1976. Niyazi Berkes, **Gene Batı Üzerine**. Politika, 7 Mart, 1976.

19. ‘‘Atatürk’ün Yöntemi ve Yönetimi’’. Cumhuriyet 28 Ocak- 2^{ubat} 1979.
20. Zahide Gökberk, On İki Eylül’den öncesi terör olayları olanca şiddetiyle sürüp giderken, Zekeriya Sertel’le bir konuşmasında gençlerin bir birlerini öldürmelerinden duyduğu üzüntüyü dile getirmiş, Sertel ‘‘**Hanımefendi ölmekten ve öldürmekten korkmayan bir millet olduğumuz için üzülmeniz gereği yok**’’ demiş, Zahide Gökberk te Sertel’le konuşmasını Berkes’e aktarmış.
21. **Dinler Devrimci Olabilir Mi.** (Sesimiz, Sayı 123, Ekim 1979). Berkes bu yazısını **Atatürk ve Devrimler** kitabına da almıştır, s. 229-234.
22. Arap harfleri ile son derece okunaklı olarak böyle yazılan bu sözcüğün anlamım çıkaramadım.
23. Berkes bu profesörün Berkes’in aynı kuşaktan meslekdaşı ve arkadaşı Cavit Orhan Tütengül olduğunu ertesi gün öğrenmiş olsa gerektir, o zaman neler düşündüğünü bilemeyiz ama gelmek için uzun yıllar can attığı ülkesine dönseydi kendisinin başına da böyle bir şey gelebileceği aklından geçmiştir sanırım.

Niyazi Berkes'in "Asya Mektupları" Üzerine

Dr. İrfan Ünver NASRATTINOĞLU *

Niyazi Berkes, 80 yıllık yaşamı boyunca, insancıl duygu ve düşüncelerini toplum yararına sunmayı görev edinmiş, bir değerli insan, bir bilim adamıdır. Yaşamının önemli bir bölümünü Türkiye dışında geçirmiş olmasına karşın, gönlüyle ve yüreğiyle Türkiye'yi ve Türk insanını düşünmüş; çağdaş bir Atatürk Türkiyesi yaratılması için neler yapılması gerektiği üzerine makaleler ve kitaplar yayımlamıştır. Türkiye'de Çağdaşlaşma (1973), 100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi (1969-70, 2 cilt), Siyasî Partiler (1946), 200 Yıldır Neden Bocalıyoruz (1964), Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler (1965), Türk Düşününde Batı Sorunu (1975), Atatürk ve Devrimleri (1982), Teokrasi ve Laiklik (1984) gibi eserleri, Türkiye sevgisiyle kaleme aldığı kitaplardır. Berkes'in iki kez yayımlanan (1976 ve 1999) Asya Mektupları ise, mükemmel bir "Gezi" kitabıdır. Bu kitapta da, Türkiye sevgisi egemendir ve yazar, Asya'da gezip dolaştığı yerler ile Türkiye'yi ve Türk insanını karşılaştırmaktadır.

Niyazi Berkes, 1958-1959 yıllarında onaltı ay süreyle, Pakistan, Hindistan ve Japonya'da kalmış, bu ülkelerin önemli yerlerini gezip görmüş, araştırma ve incelemelerde bulunmuş, konferanslar vermiştir. Bu süre içerisinde, kardeşi Y. Müh. Enver Berkes'e uzun uzun mektuplar yazarak, gördüklerini, izlenimlerini anlatmış ve eleştirilerde bulunmuştur. Enver Berkes son derece olumlu ve yararlı bir iş yapmış; bu mektupları bir dosya içerisinde saklamıştır. İşte bu mektuplar, sözünü ettiğimiz eserin ortaya çıkmasına kaynaklık etmiştir.

Berkes'in izlenimleri 40 yıl önceye dayanmaktadır. Mutlu bir rastlantıdır ki, dört yıl önce, O'nun gördüğü yerlerin önemli bir bölümünü biz de gördük. Aradan geçen 54 yıl içerisinde değişen nedir? Pakistan'da yaşayan insanlar, bu 45 yıl içerisinde ne gibi aşamalar kaydetmişlerdir? Şimdi bunlara değinmek istiyoruz...

---

* *Folklor Araştırmaları Kurumu Genel Başkanı, Ankara, TÜRKİYE*

Pakistan

Pakistan Cumhuriyeti, Türkiye Cumhuriyeti'nin, yeryüzündeki içten dostlarından biridir. Bangaldeş ile birlikte Pakistan'ın, KKTC'ni tammak istedikleri, ancak ABD ve BM ambargosundan korktukları için, bunu resmen yapamadıkları bilinen gerçektir. Nitekim, Pakistan, en azından İslamabad'da, KKTC'nin bir temsilciliğinin açılmasına izin vermekle dostluğunu kamtlamıştır.

Aslında, Pakistan'da yaşayan insanlarla, Türk Milleti arasında bir kan bağının bulunduğu da tarihi gerçeklerdendir. Zira bugün Pakistan'da "Moğol" soyadını taşıyan pek çok insan bulunduğu gibi, Pakistan'ın da yer aldığı Hind Yarımadası'nın yüzyıllarca Türk kökenli Hükümdarlar yönetmişlerdir. Bu duygusal yakınlıktan dolayı 1953 yılında, merkezi Ankara'da olan Türkiye-Pakistan Kültür Derneği kurulmuş olup, yaklaşık 25 yıldır, bu derneğin Başkanlık ve Genel Sekreterlik görevlerinde bulunduk. Bu nedenle, Niyazi Berkes'in "Asya Mektupları"ını büyük bir dikkatle ve satırların altlarını çizerek okuduk. Hemen belirtmeliyiz ki, Berkes'in gözlemleri ve eleştirileri son derece yerinde ve doğrudur. Çünkü, 45 yıldır, Pakistan'da değişen çok az şey vardır ve Berkes, sanki, bugünkü Pakistan'ı anlatmaktadır. Buna rağmen, az da olsa, O'nun değerlendirmelerine katılmadığımız yerler bulunmaktadır.

Sağlığa Aykırı Durumlar

Niyazi Berkes, "Mektupları"nın hemen hemen hepsinde, Pakistan ve Hindistan Müslümanlarının, sağlığa pek önem vermediklerine değinmekte, bu durum nedeniyle büyük bir rahatsızlık duyduğunu, hatta hastalandığını yazmaktadır... Gerçekten, durum, bugün de aynıdır. Berkes, daha ilk mektubunda şöyle demektedir : ***"Doğrusu Pakistan'da içime hafakanlar basmıştı. Üstelik tâ ilk günlerden yakalandığım ishalden kurtulamadım. Belki güleceksin. İshal de bir şey mi diyeceksin. Doğru. Bilmediğimiz bir şey değil. Fakat buradaki mübarek bizim bildiğimiz cinsten değil galiba. İnsanın içini durmadan günler boyu sanki bir demir burgu kıvrıyor. Hele bir gece, Lahor'da otelde sabaha kadar yerde kıvrandım, debelendim, bağıra çağıra. Hayatımda kendimi yere atarak debelendiğimi hatılamıyorum."***

Pakistan hakkında bilgisi olmayan bir kişi, bu ülkeye gider gitmez, gerçekten hastalanabilir. Çünkü temizlik kavramı bugün de anlaşılmiş değildir. Her yerde açıkta satılan gıda maddelerinin üzerinde, türlü sinekler cirit atmaktadır! O kadar ki, insanların büyük çoğunluğu, kara ve sivri sineklerle birarada yaşamaya alışmış gibidirler. Berkes, ilk mektubunun bir yerinde de bu hususta şöyle yazmaktadır : ***"Karaçi Havaalanına vardığımız zaman muayene salonunda bir sinek ordusu tarafından karşılandık."***

Bizim de, aynı Havaalanı terminalinde, sivrisinek nedeniyle sinir krizleri

geçirdiğimizi belirtmek isteriz.

Yıllar önce, belki, Türkiye’de de aynı şeyleri görmek mümkündü. Ancak, Türkiye Cumhuriyeti, pek çok sorunu hallettiği gibi, yoğun mücadeleler sonunda sinek sorununu da büyük ölçüde çözüme kavuşturmuştur. Ne yazık ki, Pakistan, 50 yıl önce, Niyazi Berkes’in gördüğü Pakistan’dır ve bazı konularda, gerileme dahi görülmektedir. Berkes, bu konuda şu yorumu getirmektedir : **“Bu memleketin okumuşları, henüz bizim Tanzimat devrine bile gelmemişler. Okumuşların içinde çoğu hâlâ parmakları ile yer; kadınları çadıra benzer, baş tarafından gözler için hapishane kafesi gibi iki delik bulunan çarşafı içinde dolaşır. Kuyu suyu içerler; konuşurken ayaklarını karıştırırlar. Fakat benim içerlediğim bunlar değil. Gerilik onların kabahati, suçu değil. Zamanla düzelebilir de. Benim asıl içerlediğim bu halleri aydınlarının görmemesi; üstelik bunları Müslümanlığın ideal modeli saymaları; bununla övünmeleri! Bunları görmedikten başka, görenlere düşman olmaları; bunları beğenmemenin Müslümanlık düşmanlığı olduğuna inanmaları!**

Karaçi’nin Değerlendirilmesi

Niyazi Berkes, Karaçi’yi değerlendirirken, Pakistan Ulusunun iki büyük insanı hakkında da kısa yorumlar yapmaktadır. Bunlardan birisi Kaid-i Azam Muhammed Ali Cinnah, yani bugünkü Pakistan Devleti’nin kurucusudur. Elli yıl önce yoktu ama, bugün Cinnah’ın Karaçi’de bir Anıt Mezarı bulunmaktadır. Gerçi bu mezar, Atatürk’ünki kadar muhteşem değildir ama, yine de bir devlet kurucusuna lâıyk mozolelerdir. Berkes, Cinnah ile ilgili kısa ve yüzeysel bilgi vermekle yetinmektedir. Herhalde, Cinnah’ı gerektiği şekilde incelememiş olsa gerek?... Zira Cinnah, başta Lahor olmak üzere, Pakistan’ın her yanında bir efsanedir.

Berkes’in değerlendirdiği ikinci büyük şahıs ise Allâme Muhammed İkbâl’dir. Ne yazık ki, Berkes, İkbâl’i de yeterli düzeyde incelememiş veya olanak bulamamıştır. Zira Cinnah gibi, İkbâl de bir efsane adamdır. Şâirdir, ama bir halk kahramanı, bir önderdir.

O’nun Millî Mücadele yıllarında, Mustafa Kemal Atatürk için yazmış olduğu bir şiiri vardır ve şâir o şiirinde, Atatürk liderliğindeki Türk Ordusunun muzaffer olacağını vurgulamaktadır.

Berkes’in saptayamadığı bir husus da, Türk Millî Mücadelesi sırasında, Hintli Müslümanların önemli miktarda para toplayıp, bu parayı Atatürk’e göndermiş oldukları gerçeğidir. Atatürk o parayı, daha sonra, Türkiye İş Bankası’nın kuruluşunda harcamıştır.

Berkes, Karaçi’yi şöyle değerlendirmektedir : **“Karaçi Şehri muazzam bir pislik ve sefalet şehri... Burada gördüğüm medeniyete bir ad takmam gerekirse, galiba en uygunu oturmak ve yatmak medeniyeti demek olacak. Bizim eski Hergele**

Meydanı'nı, Altındağ'ı, Haliç'in, Eminönü'nden Eyüp'e kadar olan kısmını, Anadolu'nun en pis köyünü, Adana'nın sıcağını, hamalları yan yana bir araya getir; şuraya buraya Ankara'daki Ziraat Bankası çeşidinden Şark ve Garp mimarisinde yapılmış büyük binaları serpiştir; milyonlarca sinek ilave et. Bu tablonun içine fesli, kınalı, sakallı, entarili, yarı çıplak kişileri, pantolonlu, takkeli, keftiyeli, yalınayak erkekleri, yürüyen bir çadıra benzeyen, çarşaflı kadınları doldur. Karaçi denen bu karnaval yerini gözünün önüne getirebilirsin..."

Hemen belirtmeliyiz ki, Karaçi, Berkes'in gördüğü Karaçi değil. Fakat, O'nun çizdiği tablo büyük ölçüde, aynen görülmektedir. Bu kent, bugün Doğu'nun en büyük kenti durumundadır. Hindistan ile Pakistan'ın birbirlerine düşman devletler haline gelmesinden sonra, Hindistan'dan, akın akın Müslümanlar, Pakistan'a gelmişler, bunların önemli bir kısmı da Karaçi'ye yerleşmişlerdir. Ne var ki, göçmen olarak gelen bu insanlar, burada beklediklerini bulamayınca, kent içinde çeşitli örgütler kurmuşlar ve giderek Karaçi'nin Pakistan içinde, özerk bir bölge haline getirilmesini talep etmişlerdir. Bunu sağlamak için teröre başvurmuşlar, Karaçi, sık sık terörist olaylara sahne olan bir şehir haline gelmiştir.

Lahor

Lahor, Pakistan'ın en önemli kentidir. Yaklaşık 8 Milyon nüfusu olan bu kente de giden Berkes'in ilk izlenimi, yine pisliktir! *"Bana öyle geldi ki, bu şehrin iç bölgesinde bir hafta otursam oradan yalnız cenazem çıkar. Ömrümde bu kadar pislik yer görmedim"* demekte ve eklemektedir: *"İnsan deryası. Toz, duman, kir, pas. Öküz arabalarından tut, bizim Anadolu'nun en küllüstür kamyonlarına; sıksa bir beygirin çektiği talikaya benzer arabalara kadar her vasıta çalışıyor."*

Niyazi Berkes'in, mektuplarında sık sık üzerinde durduğu bir husus da, Pakistan'daki İslâmî düşünceler ve görüşlerdir. Düşünceler ve görüşlerdir. Pakistan'da, 50 yıl önce olduğu gibi bugün de İslâmiyet üzerine tartışmalar yapılmakta, kimin kimden daha çok müslüman olduğu üzerine fikirler yürütülmektedir. Berkes, kendisi gibi bilim adamı olan Pakistanlı aydınların dünya görüşleri karşısında büyük tepki duymaktadır. Bir mektubunda kardeşi Enver'e şöyle yazmıştır : *"Düşün bir kere Enver, eğer günün birinde bu Menderes devri gibi başlangıçlarla gidilir de bu din allâmelerinin kafasındaki kişiler meydanı alırlarsa Türkiye'de de böyle şeyler olacak. Takkeli din politikacıları türeyecek. Şeriat devleti lâfları başlayacak. Atatürkçülük, lâiklik gibi laflar ağıza alınmayacak. Şeriatçıların dediklerine aykırı lâf edenler gâvur, kızıl komünist olacak. Zaten şimdiden bu gibi kişilere sol denmiyor mu? Bizler iki yıl gazetelerde solcu profesörler diye sergilenmedik mi? Bir gün gelecek bütün aydınlar aynı damgayı yiyecekler. Çünkü biliyorum ki nasıl*

Pakistan’da sana anlattığım hallerin toplumda kökleri varsa, bizde de tohumları vardır. Ve bir gün gelecek bu tohumlar yeşerecek; Pakistan’da olduğu gibi aydınlar saçmalar ya da susarsa bu yeşermeler boy verecek. Artık tahmin et, ortalığı kaplayacak hezeyanları.”

Berkes’in, 50 yıl önce, Türkiye’nin geleceği noktayı görmüş olmasını takdir etmemek elde değildir... Ancak, Türk aydınlarımın ve Atatürkçü Türk Silahlı Kuvvetlerinin susmamış oldukları ve susmayacakları da bir gerçektir...

Lahor’da görülecek, gerçekten muhteşem yapılar vardır. Bunların başında “Padişah Camii” ve hemen karşısındaki “Kale”dir. Berkes de bu iki görkemli yapıyı gezmiş ve Cihangir (Şeh Cihan)’in inşaa ettirdiği Kale için ***“Topkapı Sarayını hatırlattı bana”*** diye, kardeşi Enver Berkes’e yazmıştır... Biz de Pakistan Günlüğümüzün, Lahor ile ilgili bölümünde, aynı yer için, ***“bizim Topkapı Sarayının fonksiyonları, burada da görülmektedir”*** biçiminde bir kayıt düşmüşüz... Berkes’in gözlemediği, Türk-Moğol eserlerinin bakımsızlıktan harabeye dönmüş olduğu biçimindeki durum, maalesef bugün de devam etmektedir! Bunda, gayri müslim Hindistan yönetimlerinin olduğu muhakkaktır.

Lahor, Pencap Eyaletinin başkentidir. Eyaletin Sialkot, Faysalabad ve Rawalpindi gibi, önemli başka kentleri de vardır. Pakistan’ın 4 Eyaleti vardır. Bunlardan birisi de Sind’dir. Sind Eyaletinin önemli kentleri Haydarabad, Sukkur ve Larnaka’dır. Başkent ise, Karaçi’dir. Öteki iki Eyaletten Frontier’in başkenti Paşaver olup, ikinci büyük kenti Abbatabad’dır. Başkenti Quetta olan Belucistan Eyaletinin öteki önemli kenti ise Ziarat’dır. Şimdiki Başbakan Nawaz Şerif Lahorlu’dur ve Başkanı olduğu siyasi partinin genel merkezi de buradadır.

Niyazi Berkes, Mektupları’nda siyasete hemen hemen hiç yer vermemiştir. Sadece, Pakistan’da bir şeriat devletinin kurulmakta olduğuna değinmiş ve bundan duyduğu rahatsızlıkları kaleme almıştır. Berkes’in bunda ne denli haklı olduğu, 50 yıl sonra da görülmektedir. Ne yazık ki Pakistan’da bir Atatürk çıkmamıştır. Zülfikar Ali Butto adında, dünyada sempati uyandıran, halkı tarafından da sevilen bir lider işbaşına gelmiş; ne yazık ki Ziya Üi Hak adlı, bizzat göreve getirdiği bir Genelkurmay Başkanı tarafından, ihtilalle uzaklaştırıldığı gibi idam edilmiştir. Devletin başına geçen Ziya ise uçarken, uğradığı bir suikast sonucu hayatım kaybetmiştir. Daha sonra Benazir Butto-Nawaz Şerif çekişmesi başlamış; bir birisi, bir öteki Başbakan olmuştur!... Benazir Butto’nun başına gelenler de çok yenidir.

Pakistan’da çok partili bir siyasal sistem bulunmaktadır. Bu sistem, bizdeki sisteme çok benzemektedir. Esasen, Pakistan’ın içinde bulunduğu sosyal ve siyasal çalkantılar, Türkiye’deki çalkantılarla paralellik arz etmektedir. Türkiye gibi, Pakistan’ın işçileri ile uğraşan, başka ülkeler vardır ve bu ülkeler, Pakistan’daki terörü besleyen kaynaklardır. Berkes de mektuplarının birisinde; ***“Burası ayrı bir alem diyeceğim ama, şurası muhakkak ki, bizimle müşterek çok yanları var. Belki bundan dolayı***

ben birçok batılıların görmediği, ya da görüp de bir hikmeti var sandığı acayiplikleri daha iyi görüp anlayabiliyorum... Müşterek yanımız olarak en başta geri kalmış toplum oluş gelir” demektir.

Evliyalar - Şeyhler

Niyazi Berkes, Yeni Delhi yakınındaki Gıyaspur adlı yerde bulunan Nizamettin Evliya adlı bir Şeyh'in dergâhını ziyaret etmiş ve bununla ilgili geniş bilgileri, kardeşine yazmıştır. Orada kendisine Kavvalî adlı enstrüman eşliğinde, tasavvuf musikisi dinletilmiş olduğunu kaydetmektedir... Biz de İslamabad yakınındaki Golra Şerif'de aynı olayı yaşamıştık. Abdülkadir Geylânî soyundan gelen bir şeyhin köyü idi, burası. Bize de önce küçük bir konser dinletmişler, sonra da müridlerle birlikte yemek yedirmişlerdir. Hatta, ayrılırken, küçük birer hediye paketi de vermişlerdi. Böylesi şeyhler, Pakistan'ın her yanında ve çok miktarda bulunmaktadır. Kuşkusuz bunlar, halkın, kendilerine ödedikleri, bir nev'i vergi ile zengin bir yaşam sürdürmektedirler. Berkes, Nizamattin Evliya'yı ziyaretinde gördüklerini, aynen nakletmektedir.

Niyazi Berkes mektuplarından birinde şöyle yazmaktadır:

“Hindistan'daki mimarî meselesi benim için bir muamma olarak kalmıştır. Vaktiyle bu kıtada muazzam bir Hindu, Selçuk mimarisini andıran Moğol öncesi Türk Mimarisi (ki hemen hepsi Anadolu'daki eserler gibi yarı harap haldedir) ve nihayet Moğol mimarisinin dünyaca ünlü eserleri olduğu halde ne Pakistan'da ne de Hindistan'da bugün bir mimarî zevki olmayışı çok şaşılacak bir şey.”

Berkes, Agra Şehrindeki, muhteşem Tac Mahal karşısındaki duygularını ise şöyle ifade etmektedir: *“Ömrümde bu kadar güzel bir yapı görmedim ve galiba da görmeyeceğim. Kafamdaki olumsuz düşünce silinip gitti. Ay ışığı altında güzel, büyüleyici bir gelin vardı sanki. Kulaklarıma o zamana kadar duymadığım, ama insan sesine de benzemeyen büyümlü bir şiir sesi geliyordu. Binaya doğru giden iki servi dizisinin yapraklarından mı geliyordu, bu ses? İki dizinin ortasındaki sudan mı? Esen hafif meltemden mi? Bana binanın tepesindeki Ay'dan geliyor gibi geldi kulaklarıma ulaşan fısıltı. Sanki Ay'da periler şiir okuyorlar, tâ oralardan tatlı mırıltılar gibi sesleri geliyor... Daha ilk adımda duraladım. Hayır, sendeledim. Sarhoş olmuştum. Ama ne tatlı bir sarhoşluk; nasıl anlatılamaz bir sarhoşluk.”*

Berkes'in yaşadığı bu duyguları biz; Haydarabad yakınındaki Makli-Thatha kentindeki, Türk Sultanlarının mezarlıklarını gezerken; Türkmenistan'ın Kadim Merv kentinde, Hemzemşahların Kadim Urganç kentinde dolaşırken yaşamıştım. Sizi sizden alıp, bilinmeyen dünyalara götüren bir duygudur, o....

Pakistan'da türlü çeşitli hayvanlara sokaklarda rastlamamız mümkündür. Bir köşe başında kaval çalarak yılan, def çalarak ayı oynatan; fil üzerine bindirdiği insanların fotoğraflarını çekerek para kazanan insanları görebilirsiniz. Bunlar neyse ama, ya

yatak odanıza giren hayvanlar?... Berkes Madras'da maymunlardan söz ederken, bunların pencereden, yatak odasına girdiklerini, türlü muziplikler yaptıklarını yazmaktadır. Haydarabad'da, Sind Üniversitesi misafirhanesinde kaldığımız sırada, yattığımız odanın perdelerinde, koca koca kelerlerin cirit attıklarını görmüş, birkaç gece, odanın ışıklarını yakıp, sabaha kadar uyumamıştık. Üstelik kaldığımız oda, Üniversitenin en iyi ve rektörlere tahsis ettikleri odaydı. Hatta, eski Başbakan Benazir Butto da o odada bir gece kalmıştı!...

Mustafa Kemal ve Din

Yukarıda da değindiğimiz gibi Niyazi Berkes, mektuplarında daha çok din üzerinde durmaktadır. Dini kendileri için bir yaşama biçimi yapan Pakistan'da Atatürk'ü sevenler kadar, tenkid edenler de vardır. Atatürk, onlar için İslâmın kılıcıdır ve Küffara karşı zafer kazanan bir lider, bir kahramandır. Kimileri ise, çok eşli evliliği kaldırmış olması nedeniyle eleştirirler! Bu konu Berkes'e açıldığında, sert yanıtlar alırlar. Berkes, ulema geçinen Pakistan ilim adamlarının, aslında ne İslâmiyeti ne de Kur'an'ı bilmediklerini yazar. Onlara uzun uzun Atatürk devrimlerini ve ilkelerini anlatır... Aslında, müslüman geçinenlerin, islâmın yasakladığı her şeyi yaptıklarını kaydeder. Meselâ, bazı bölgelerde, kadınların göğüslerinin açık olduğunu belirtir ki, bunun islâmiyete uygun bir tarafı yoktur!

Niyazi Berkes, bir gün, zengin ve nüfuzlu bir şahsın malikanesine konuk olur. Buradaki birçok odadan birisi "*Kur'an okuma odası*"dır. *Burada, gece-gündüz, sırasıyla, hafızlar Kur'an okumaktadır! Berkes, odayı görmek ister. Götürürler. Bir süre dinler. Ancak, okunan şey Kur'an değil, arapça olmayan bir tefsir kitabıdır. Bunun üzerine isyan eder. Bu olayı Enver Berkes'e şöyle yazar: "Müslümanlık, din, Kur'an denilen şeyin bu kadar soytarılığa getirilişine isyan ettim. Bu eblehçe sahtekârlığa Muhammed Sâhib de isyan etti. Benim gibi münevver ve medenî bir insanın karşısına böyle şeylerin ne kadar gülünç olduğu hakkında kısa bir diskur geçti. Ama, profesör Sahib dediler, ne de olsa okunan şey Kur'an olduğundan ruha küşayış veriyor. Ama, dedim, maalesef okunan şey Kur'an'a benzemiyor. Bir defa Kur'an güzel bir sesle, tecvit kaidelerine göre ve makamla okunur.* (Neredeyse bu adamlara göstermek üzere Kur'an okumaya kalkacağım) *Bu oğlan âyetleri güç söküyor, boyuna kekeleyor. Bunun ruhnuvazlık neresinde? Türkiye'ye, Arap memleketlerine gidin de bir hafız dinleyin, o zaman Kur'an okumak nasıl olur anlarsınız... O kadar kızmıştım ki, tövbeler olsun beni hafız propagandacısı yapacaklar, bu cahil müslümanlar!"*

Hayda Rabad

Haydarabad, Pakistan'ın önemli şehirlerinden birisidir. Biz gerek bu kentin merkezini, gerekse çevredeki önemli mekanları gezip görebilme olanağını elde ettik. Ancak, Niyazi Berkes'in Haydarabad hakkında yazdıklarım okuduğumuzda, başka bir yerden söz ediliyor izlenimi edindik. Belli ki, geçen 50 yıllık süre içerisinde, bu büyük kentin çehresi değişmiş. Ancak, değişim, daha çok olumsuz yönde olmuştur. Berkes diyor ki: *“Kadınların hepsi Hintli, genç ve güzel. Hepsi nefis sari'ler giymişler, renk renk. Sari'nin üst kısmı ile belden aşağı dolanmaya başladığı kısım çıplak, çikolata renkli güzel ince beller. Onlar da sarhoş. Genç Nuvvap (ev sahibi) beni biraz dolaştırarak, bu güzel hatunlara takdim etti. Şeytan insana ulan aptal, ciddiliği bırak, şu bellerden birine kolunu sar diyor ama, nerede bende öyle akıl?... Etrafta tetkike başladım. Birçok İstanbul hanımı var. Bunlar vaktiyle Halife ve kızı ile yurdu terkedip buralara yerleşenlerin evlâtları. Hepsi beyaz tenli, derhal belli oluyor. Birbirlerine İstanbul usulü temannalar veriyorlar. Hintlikten hiçbir şey almamışlar. Hepsi hâlâ birer İstanbul hanımı. Yalnız kocaları Hintli...”*

Berkes o toplantıda, daha sonra Prensle tanışıyor.

Annesi Türk olan ve Türkçe'yi çok iyi konuşan bir prens, bu ....

Ne yazık ki biz, Haydarabad'da, bu güzellikleri göremedik ve yaşayamadık. Ancak, Haydarabad'daki tarihi mekanların hemen hemen hepsini gördük. Berkes'in göremediği Rawalpindi ve İslâmabad'da gördüğümüz kentler arasındadır. İslâmabad, Rawalpindi'nin kokuşmuş, bir daha düzene giremeyecek bir kent haline gelmesi üzerine yeni inşaa edilen bir başkent. Deyim yerindeyse resmi kent. Devletin yönetildiği kent. Bu yeni kentin en güzel yapısı, 40 Milyon Dolara malolan Faysal Camii'dir ki, bu camii mimarı Vedat Dalokay'dır. Dalokay, Ankara'daki Kocatepe Camii için çizdiği projeyi, bizimkilere kabul ettiremeyince, Pakistan'lılar kapmışlar ve camii Margala dağı eteğindeki geniş bir alan üzerine oturtulmuş...

Rawalpindi ise, karmakarışık, pislik içinde bir kent. Eski ve yeni başkentler arasındaki uzaklık 15 Km.

Sonuç

Niyazi Berkes, ufku son derece geniş, zengin bir genel kültüre sahip olan bir insan. Kalemi işlek, üslûbu akıcı, sürükleyici ve dili, herkesin anlayabileceği sadelikte. Türkçe'yi iyi kullanıyor ve inceliklerine de vakıf... Atatürk devrim ve ilkelerine son derece bağlı. Söz Atatürk'ten açıldığında, Büyük Önder'e toz kondurmuyor ve dünyaya bakışları, bu ilkeler doğrultusunda... Son derece milliyetçi... *“Bu adamlar beni şoven yapacaklar!”* derken, ne denli milliyetçi-Türk olduğunu da ortaya koyuyor.... İslâmiyeti çok iyi biliyor. Kur'an'ı çok iyi özümsemiş olduğu, ifadelerinden

anlaşıyor. Nitekim, koyu müslüman geçinen bazı Pakistanlı ilim adamlarına, din dersi veriyor. Kur'an'ın ve ezanın usulüne uygun okunmadığını saptayabiliyor. Mektuplarının bir yerinde, amnesinin, beş vakit namaz kılan, Müslüman bir Türk kadını olduğunu vurguluyor.

Ekonomik ve felsefî dünya görüşünün, sosyalizme meyyal olduğu, ifadelerinden açıkça anlaşılıyor; ancak bu görüşlerin, ne islâmiyet ve ne de Türklük bilinci ile gelişmediği muhakkak.

Niyazi Berkes'in mektuplarında Pakistan ve Hindistan'ın halk kültürüyle ilgili bilgiler de yer almaktadır. Musiki üzerine uzun uzun yorumlar yapıyor; müziği de notayı da musiki usullerini de iyi bildiği muhakkak. Geleneksel Hint müziğini sevmediğini, tasavvuf musikisinden ise zevk aldığını açıkça ifade ederken; Türk-İslâm kültürü potasında pişmiş olduğunu ortaya koyuyor.

Bir ara, uzun uzun şiirden söz ediyor... Pakistan'da geleneksel şiirin sürdürülmekte oluşunu eleştiriyor. "iir okuma geleneğini ve şâirler arası yarışmaları naklediyor... Urdu dilinin, özgün bir dil olmayıp, Arapça, Farsça, Türkçe karışımı bir dil olduğunu açıklıyor ve Türkler'den kalan bir Ordu Dili olduğunu belirtiyor.

Tarikatlardan, mezheplerden söz ediyor. Dini musikiden ve bu musikinin icraı esnasında çalışan enstrümanlardan bahsediyor. O arada, kendisinin de, sünnî müslüman olduğunu, bir vesileyle kaydetmiş oluyor.

Her konuda sözeden Berkes, Pakistan mutfağından da örnekler veriyor. Acı sosa dayalı bir yemek kültürünün mevcut olduğunu belirtirken; kufta, pals (mercimek lapası, avuç avuç yeniyor), çarparti (pataten unundan yapılan bazlama), dehn (yoğurda benzer bir yiyecek), tanduri kebab (tandır kebabı) vb. gibi yemekler hakkında bilgiler veriyor.

Zaman zaman tarihi ve etimolojik bilgiler de veren Berkes, mektuplarında, halk tebabetine de değinerek, kimi hastalıklar için kullanılan halk ilaçlarından söz ediyor.

Sonuç olarak; Niyazi Berkes'in Asya Mektupları, sadece bir gezi kitabı olmaktan çok, Hint Yarımadası'ndaki Müslümanların yaşantılarını bütün yönleriyle ele alan, belgesel bir eserdir.

Niyazi Berkes'ten Hayrünnisa ve Pertev Naili Boratav'a Mektuplar

M. Sabri KOZ *

1948'de Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde (DTCF) siyasal nedenlerle tasfiye edilen üç bilim insanı, üç eski arkadaş olan Behice Boran, Pertev Naili Boratav ve Niyazi Berkes bilim, kültür ve siyaset tarihimizin son 70 yılında etkili olmuřlardır¹.

Pertev Naili Boratav ile Niyazi Berkes istanbul Lisesi'nden sınıf arkadaşları ve her ikisinin hayatında çok önemli izler bırakan Hilmi Ziya  lken ise öğretmenleri olmuştur. Öğretim  yesi oldukları DTCF'nde de devam edecek arkadaşlıklarına , Boratav açısından, araya giren ayrılıklar ve diğere sebepler bir yana bırakılacak olursa sonuna kadar bağlı kalınmıştır. Boratav,  l m nden (16 Mart 1998) bir gün sonra yayımlanan "**Müdafaa**"² yazdığı "Temmuz 1996" tarihli " ns z"deki şu cümle ile bu arkadaşlığa olan bağlılığını, sacayağının o günlerde yaşayan son ayağı olarak şoyle belirtecektir: "*Bu kitabı can dostlarım, mücadele arkadaşlarım ve değerli bilim insanları Niyazi ve Behice'nin anılarına ithaf ediyorum.*"³

Pertev Naili Boratav, 19 Eylül 1997'de noter aracılığı ile bir vek letn me vererek 70 yılda oluşan arşivindeki tüm malzemenin asıllarının veya kopyalarının Türkiye'ye getirilerek araştırmacılara açılması konusunda Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı'nı⁴ yetkili kılmış ve dört parçaya bölünmüş olan arşiv, ölümünden sonra vakfın istanbul-Eminönü'nde bulunan Bilgi Belge Merkezi'nde "Pertev Naili Boratav Arşivi" adıyla⁵ bir araya getirilmiştir. Tasnif alışmaları devam etmekte olduğu için henüz araştırmacılara açık olmayan Arşiv'de yaklaşık 80.000 sayfa belge, kupür ve yazı, 600 civarında g rsel malzeme ve 1000 kadar kitap ve ayrıbasım bulunmaktadır. Boratav Arşivi'nin akademik özellikler taşıyan derleme ve araştırmalarla, okuma notlarıyla, belgelerle dolu dosyalarının yanında çoğu Hayr nnisa⁶-Pertev Naili Boratav yazışmalarından oluşan binlerce sayfalık "mektuplar" bölümü de çok önemlidir. Burada arkadaş, dost mektupları kadar bilimsel yazışmalar da büyük bir yer tutar.

---

* Araştırmacı-Yazar, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Bilgi Belge Merkezi,
İstanbul - TÜRKİYE

Bu mektuplar arasında Niyazi Berkes tarafından Boratavlar'a 10 Ağustos 1977-9 Mart 1981 tarihleri arasında yazılmış 23 mektup bulunmaktadır. Arşivde bulunan malzemenin yayın hakları da Boratav Ailesi tarafından Tarih Vakfı'na devredildiğinden yalnızca ilk 10 mektup özetleme ve birkaç kısa alıntı ile tanıtılacaktır⁷.

Mektuplara birer sıra numarası verdim. Gerçi bunlar mektupların arşivdeki erişim numaraları değildir ama sıralamanın sağlıklı olması ve çalışmamızda mektuplara gönderme yapılabilmesi için gereklidiler. Bazıları, üzerlerinde tarih bulunmadığından Boratavlara ulaştıkları tarihlere ya da içeriklerine göre uygun yerlere konuldu. Burada amaç metin yayımlama ve çözümleme değil tanıtma, haber vermedir. Boratavlara dostlarından gelen diğer mektuplarla birlikte gerekli not ve açıklamalar da eklenerek yayıma hazırlandığında bu mektupların tarihsel konumları ve tarafların biyografilerine yapabilecekleri katkı daha iyi anlaşılacaktır.

Boratav Arşivi'nin Türkiye'ye getirilmesi dışında 1940-1950 döneminin daha iyi anlaşılmasına ışık tutacak iki önemli gelişme daha olmuştur geçtiğimiz yıllarda. Bunlardan biri Niyazi Berkes'in yakın tarih üzerine anılar, değerlendirmeler, çözümler ve birtakım çok kişisel tespit ve yargılar içeren **Unutulan Yıllar**'ı⁸ diğeri ise Mete Çetik tarafından hazırlanan Pertev Naili Boratav'ın 1947-1948'de gerçekleştirilen DTCF tasfiyesi sırasında mahkemede yaptığı "müdafaa"dan, dönemle ilgili uzun bir "giriş" ile üç ayrı ekten oluşan **Üniversitede Cadı Kazanı** adlı eserdir. Berkes'in **Unutulan Yıllar**'ı yazarken ve gözden geçirirken karşılaştığı sorunları çözmek ve ihtiyaç duyduğu belgeleri istemek, kimi konuları tartışmak amacıyla Boratavlara yazdığı mektuplar eski arkadaşlar arasındaki ilişkilere de ışık tutacak niteliktedir. İlk mektup 10 Ağustos 1977 tarihini taşıyor. 1975'te emekli olduktan sonra yerleştiği İngiltere'den gönderilmiş. Kâğıdın sol üst köşesinde Berkes'in Latin harfleriyle yazılmış adresi de var.

Bu mektup "Kardeşim Pertev" hitabıyla ve iki önemli ipucuyla başlıyor. ilkinde uzun yıllardan beri yazışmadıklarını belirttikten sonra;

"Evet, yıllardan beri yazışmıyoruz. Kendi hesabıma utanıyorum. Kabahat bende mi bilmiyorum. Eğer bende ise ne kusur işlediğimi doğrusu çok merak ediyorum. Dostlar arasında, hayatının bazı buhranlı zamanları olduğunda işledikleri kabahatlerden ötürü kusuruna bakmamak gibi bir şey olmalı. Ne ise bu bahsi uzatmak istemem, bir faydası yok."

diyen Berkes eski arkadaşlarıyla geçmişte yaşanmış olan kırgınlıkların anlamsızlığı üzerinde duruyor.

Mektubun asıl önemli yanı;

"Bu mektubu bir maksatla yazıyorum, o da şu: ?u aralarda canım son derecede sıkıldığından (hayattan bezdiğimden) ne yapacağımı bilmezken aklıma bizim olayların zamanının bir hikâyesini yazmak geldi."

(.....)

“Alelâde bir “Hatıralar” yazmış olmaktan ziyade 1940-50 arası dönemin bir analizi gibi bir şey oluyor.”

(.....)

“Bizim olaylar deyince tabii işin içine sen ve Behice de giriyorsunuz. Sizden bahsetmeye hakkım var mı? Hatta böyle bir şeye izniniz var mı? Şimdiye kadar yazdıklarımda mümkün olduğu kadar bundan kaçınmaya çalıştım. Fakat, sanki olayların merkezinde sadece ben varmışım gibi bir izlenim alınmaması gerektiğini, bunun sebebinin kendimden başka kişileri almaya hakkım olmadığını, üstelik onlarla ilgili şeyleri de kesin bilmediğimi belirtiyorum.”⁹

diyerek kitabında kendileriyle ilgili olarak yazacakları için izin istemesidir. Berkes ayrıca bu mektupta P. N. Boratav’dan yazmakta olduğu bu kitap için o anda elinde olmayan bazı not ve belgeleri de istiyor.

2. Mektup, 2 Eylül 1977 tarihli olup “Kardeşim Pertev” hitabıyla başlıyor. Konu yine yazmakta olduğu kitap... Berkes, o günlerde Türkiye’ye gidecek olan Boratavlar’ı;

“Bu kitabı hazırlamakta olduğumu pek fazla yaymayın. Çünkü yayınlayacak imkân bulamaz da çıkaramazsam ekşimek istemem. “

diyerek uyardığı gibi;

“... Bu bir savunma olacak değil. Savunmaya lüzum kalmadan zaman hükmünü vermiştir. Benim yapmak istediğim, bizim olayı merkez olarak alıp o zamanı anlatmak. Bugünkü kimi işlerin daha o zamandan başladığını göstermek. O zamandan kaim kişi, çevre, akım ve fikirlerin hâlâ devam ettiğini göstermek.”

demekten kendini alamıyor, amacının “teşhir ve sorgulama” olduğunu vurguluyor:

“... Artık savunma aşamasında değil teşhir ve sorgulama aşamasındayız. Ölüp gitmeden önce saçma şeyler gibi gözükken olayların perdesinin arkasındaki kişileri ve işleri teşhir etmek istiyorum.”

Bu mektubun sonunda “Hayrünnisa Kardeşim” diye başlayan küçük bir paragraf var ve şu cümleler ile bitiyor:

“Kısa notundaki yazdığım gibi senden kaçmış değilim. Dostluk iyi şey ama dostları anlamak da gerekli bir şart değil mi?”

3. Mektup, 1.10.1977 tarihli olup “Azizim Pertev” hitabıyla başlamaktadır. Berkes’in öğrenmek istediği bazı ayrıntıların listesini ihtiva ediyor. 1944 Irkçılık-Turancılık Davası ile Yücel-Öner Davası’na ilişkin kimi ayrıntıların, Zeki Velidi Togan, Çetin Altan, Tahsin Banguoğlu ile ilgili birtakım soruların yer aldığı mektup, yazdığı

kitabta değinmek istediği hususlara açıklık getirecek belge toplama arzusunun ifadesidir.

5 Aralık 1977 tarihli ve “Azizim Pertev ve Hayrünnisa” hitabıyla başlayan 4. mektupta Berkes, hazırlamakta olduğu eseri eski yazıyla müsvedde olarak yazıp bitirdiğini haber veriyor, bazı düzeltmeler yapması gerektiğini ekliyor. Kitabıyla ilgili olarak;

“... Yalnız bu sadece bizim dava olmaktan çıktı, 1940-50 döneminin bir hacimli kritiği oldu.”

diyen Berkes, Pertev Naili Boratav’a, biraz tatlı sert bir üslûpla âdeta çıkışıyor:

“*Senin mektubundan da olumsuz ya da kötümser bir hava sezdim. Belki vehimdir? Yoksa size orada (Türkiye’de) bir şeyler söyleyen mi oldu? Sizi ilzâm edecek bir şey yazacağımdan korkuyorsanız lütfen bunu da bildir. Ancak şimdiden söyleyebilirim ki seni, Behice’yi elimden geldiği kadar karıştırmamaya çalıştım, ama sizin ikiniz gibi benden daha ünlü iki şahsiyeti de büsbütün ‘yok’ yapabilir miyim?*”

Kitabın önsözünde başlıca iki hususa parmak bastığımı belirtiyor: Bunlardan biri 1940-50 döneminin unutulduğu ve bugünkü [1977] olaylarla ilişkisinin bilinmediği; ikincisi ise Türkiye’de demokrasinin yerleşmesi ile ilgili olan kimi kabul görmüş düşüncelerin yanlış olduğudur¹⁰.

5. Mektup 12 Mart 1978 tarihini ve “Azizim Pertev” hitabını taşıyor. Küçük bir kâğıda yazılmış olan bu mektupta Berkes, İstanbul Barosu’nun 100.Yıldönümü için bir seri toplantı düzenlendiğini ve kendisinin de bu toplantılara davet edildiğini yazıyor. Berkes bu gidişinde Türkiye’de hastalanmış, İstanbul ve Ankara’yı ise hiç beğenmemiş:

“... Memleketin ne havas[ını] ne görüntüsünü hiç gözüm tutmadı. Hele İstanbul korkunç bir yer olmuş. Üstelik yağmur, çamur mevsimi idi. Şimdiye kadar ben, yıllardan beri hep yazın gördüğümünden bu mevsimdeki İstanbul ve Ankara bana çok olumsuz etki yaptı. İnsanlar da ayrı. Çoğu bana saçmalıyor, zırvalıyor gibi geldi. Belki hastalığımdandır, diyorum. En kültürlü insanlar(in), evinde geceleri o abuk sabuk Amerikan filmleri gösteren TV’nin karşına sebilhane bardağı gibi dizilip seyrediyorlar.”

6. sırada yer alan 30 Mart 1978 tarihli uzun mektup Pertev Naili Boratav’a değil eşi Hayrünnisa Boratav’a hitaben yazılmış. Mektubun girişinden P.N. Boratav’ın hastalığından söz ederek geçmiş olsun diyen Berkes, herhalde H. Boratav’ın bir önceki mektubuna içerlemiş olmalı ki biraz sitem dolu satırlar kaleme almış. Asıl unutamn, aramayanın Boratavlar ve Fransa’da bulunan bazı dostları olduğunu söylüyor.

“...Siz zannederim Fransa'nın çok tesiri altındasınız. Dünyanın merkezinde sanıyorsunuz kendinizi. Ben ne gizlenmişimdir, ne de Kaf Dağı'nda ya da Ay'dayım Hayrünnisa. (...) Bulduğunuz yerden, öksürseniz duyabileceğim kadarlık bir uzaklıktayım. Bir atlas aç da bak. Beni ve adresimi, işlerimi, hayatımdaki değişiklikleri bilen çok müşterek dost ya da tanıdıklarımız var. ...”

Mektup sitemlerle uzayıp gidiyor. Yakın dostlukların, beraberliklerin ardından araya ayrılıklar girmiş, belki alınganlıklar ve yanlış anlamalar olmuş...

Bu uzun mektupta “şimdiki karım” dediği Fay Kirby'den, Âbidin Dino ve eşinden, oğlu Fikret Berkes'ten ve onun eşinden, Fâhir iz'den, Sabahattin Ali, eşi ve kızı Filiz'den [Filiz Ali], Behice Boran'dan, Tahsin Banguoğlu'ndan, Nermin Menemencioğlu'ndan, Muzaffer şerif Başoğlu'ndan söz eder.

Söz Sabahattin Ali'ye gelince biraz daha sertleşir;

“... Sabahattin hakkında ilk yazıtı ben yazdım. Bilmem Filiz size söyledi mi? Bana “Niyazi Bey” der, Pertev'e “Pertev Amca” der. Ben ilk yazıtı yazan kişi olduğum halde neden Pertev'i babasın kardeşi sanıyor da böyle konuşuyor, diye kendisine takıldım da bu seferki gidişimde. Annesi ile beraber beni görmeye geldilerdi. Çünkü ben Türkiye'de 3 haftalık ziyaretimde hastalandım. Epey görüştük, gece yarısından sonralara kadar. Fakat Paris'te bir anma töreni olacağını ne o bana söyledi ne de töreni tertip eden sizlerin aklınıza geldi, ‘Yahu şu denizin ötesinde bir adam var, belki zatınızca nutuk veremez ama hiç değilse verilen nutukları dinler, onun da Sabahattin üzerinde bir hakkı var.’ demek aklınızın kenarına bile gelmemiş. Bunun farkında mısınız? Ne ayıp şey! Paris'e gelecek kadar param var.”

7. Mektup 31 Ağustos 1978 tarihini ve “Sevgili Hayrünnisacığım” hitabını taşıyor. Oldukça uzun ve daldan dala atlayan, şaşkınlık ifadeleri ve şikâyetlerle, çekiştirmelerle dolu bir mektup bu.

Berkes mektup yazamadığını söyleyerek giriyor söze. Yüksek tansiyon ve disk kaymasından şikâyet ediyor. Bu arada küçük bir sahil şehri olan Hythe'a taşındıklarını yazıyor.

Mektupta gençlerin yakın geçmişle ilgili bilgisizliklerini sıralar. Okumayan gençlerin anlattıklarını masal gibi dinlediklerini yazdıktan sonra Nihal Atsız'ı tanımayan ve sosyal bilimler doktorası yapan bir gençten, kendisini ziyarete gelen Nurullah Ataç'ın torununun dedesini tammayışından, Yusuf Akçura'nın oğlunun kendisinden babasını anlatmasını isteyişinden, Ankara'da Siyasal Bilgiler'de konuk olarak katıldığı toplantıda Boğaziçi Üniversitesi'nden bir genç hanımın konuşması üzerine kendisine söz verdiklerinden ve söyleyecek bir söz bulamadığı için “Deveye

sormuşlar, boynun neden eğri diye. O da nerem doğru ki, demiş.” dediğinden ve “tebliğ”in doğru hiçbir yeri olmadığını söylediğinden, Filiz Ali ve Annesi ile görüştiklerinden, Aziz Nesin’in Nâzım Hikmet ve Sabahattin Ali hakkında olumsuz şeyler söylediğinden, Âbidin Dino ve eşi Güzin Dino’dan, Âbidin Dino’nun dedesi Âbidin Paşa’nın Abdülhamid’in hırsız paşalarından biri olduğundan, Mîna Urgan’dan, Nermin Menemencioglu’ndan, Zekeriya Sertel’den ve kızından [Yıldız Sertel], Nedim Gürsel’den, Halil inalcık’tan söz eder.

8. Mektup tarihsiz ve “Sevgili Hayrünnisa” hitaplıdır. Üzerine sonradan [Boratavlar’dan biri eliyle olmalı] “1978” yazıldığı ve mektubun girişinde de 21/22 Eylül’de yazılan mektubun ahındığına değinildiği için bu sıraya alınmıştır¹.

Mektubun başında P. N. Boratav’ın bir ameliyatı daha atlatmış olmasına sevindiğini, kendisinin bu tür ameliyatları yıllar önce geçirdiğini yazıyor.

Berkes sözü Boratavlar’ın Güney Fransa’daki yazlıklarına getirerek,

“... İnşallah bir gün o cennet gibi yerinizi ziyaret etmek kısmet olur.
Eskiden seyahate bayılırdım. Çok yer gezdim. ?imdi buraya trenle bir
saat bir çeyrek tutan Londra’ya gitmeye bile canım istemiyor.”

diyor. Daha sonra oturduğu yerin Londra olmadığını orada hiç oturmadığını belirten Berkes, nedense herkesin İngiltere denildiğinde aklına Londra geldiğini yazar. Ayrıca Londra’nın artık sisli bir şehir olmadığından söz ederek bunun nasıl sağlandığına da şaşığını yazmaktan kendini alamaz.

Mektup uzayınca söz Server Tanilli’den, Mîna Urgan’a ve Zekeriya Sertel’e oradan da Nazım Hikmet’e geliyor. Berkes’in Serteller’le ilgili görüşleri ilginç ancak tartışmaya yol açacak nitelikte ve bir kısmı da **Unutulan Yıllar** kitabına yansımış durumdadır. Mektubun sayfaları ve satırları arasında dolaşırken Berkes’i ve o yıllarda içinde bulunduğu ruh halini yakından tamma ve uzun yıllar boyunca düşünmüş ve yazmış bir fikir adamı olarak ulaştığı yorumları öğrenme olanağı buluyoruz.

9. Mektup, Berkes’in Boratav Arşivi’nde bulunan mektuplarının en uzununu olup 25 Eylül 1979 tarihini ve “Azizim Pertev” hitabını taşıyor. Berkes, bu kez uzun yazmak istediğini söyleyerek başlıyor ve yazmakta olduğu kitabın adının “**Unutulan** [ya da **Unutulmuş ?**] **Yıllar**” olduğunu ilk kez yazıyor. 30 Mart 1978 tarihli 6. mektupta “şimdiki karım” dediği Fay Kirby’den ayrılış sebebini açıklıyor:

“... Fey’i [Fay Kirby] tanıyıştın. Çok meziyetleri ve yetenekleri olan bir kişi, fakat maalesef muvazenesiz. Orada çok iyi yerlere girme şansları olduğu halde kısmen muvazenesizliği, kısmen aşırı saldırganlığı, kısmen üniversite kişilerini istihkar edişi yüzünden bir baltaya sap olamadı. Ev kadını olacak bir şey de değil. 27 Mayıs’tan sonra Türkiye’ye gidince orada (babasından kalma parası vardı) arazi alıp bir çeşit köy enstitüsü kurma hevesine düştü ve benim de kendisini takip etmemi istedi. Reddettim ve neticede ayrıldık.”

Berkes, daha sonra evlendiği iskoçyalı hammdan söz ediyor, onunla Kanada'daki görevi dolayısıyla nasıl tanıştığını ve İngiltere'ye yerleşmelerinin hikâyesini anlatıyor.

Sözü çalışmalarına ve özellikle üzerinde son düzeltmeleri yaptığı **Unutulan Yıllar**'a getiren Berkes, geçmiş döneme ilişkin ayrıntılı çözümler yapar. Kitapta kişilerden mümkün mertebe az söz etmek istediğini, özellikle Boratav ve Boran'dan bile zorunlu olmadıkça söz etmek istemediğini, hatta bunun kendisi için bile geçerli olduğunu yazar.

Onun zihninde çözümlenememiş ancak kendi deyimi ile “bir mim” koyduğu bir olay vardır: Muzaffer Şerif Başoğlu'nun bir uçakla Amerika'ya gitmesi ya da götürülmesi...

Berkes'in Sabahattin Ali üzerine de bu mektupta bir hayli ince yorumlar yaptığını görüyoruz. Mektupların bütünüyle yayımlanması için henüz vakit erken olmakla birlikte burada onun ölümüyle ilgili birkaç cümle var ki almadan geçemedim:

“...Yalnız Sabahattin maddeten öldürtülmüştür, ma'nen Hasan Âli'den sana bana kadar çok kişi öldürtüldü. (Biz de kaçırmaya kalksaydık, belki hatırlamazsın; onunla ilgili bildiğimi de yazıyorum.) Bizi de öldüreceklerdi. Zavallı Sabahattin'in tek kusuru, bizden daha cesur, atılgan ve kendisine güvenen bir ihtiyatsız kişi olması. Sabahattin'i öldürten “Sırça Köşk”tür! Sırça Köşk'ün kim olduğu da kitapta tabak gibi meydanda...”

Berkes, burada konuyu Nihal Atsız'a, Zeki Velidi Togan'a getiriyor; Nihal Atsız'ın **“Başvekil Saracoğlu Şükrü'ye Açık Mektup”**larının olayların başlangıcı olduğunu yazıyor:

“ Her ne ise, ilk yazdığımda öyle yazdığım halde, Nihal'in Saracoğlu'na Açık Mektub'u bahsine gelince (ki bilirsin ki -yanıtlıyorsam tashih et-Sabahattin'in de, Yücel'in de bizim de olaylarımızın başlangıcı odur) yukarıda verdiğim hükmün doğru olup olmadığı üzerinde durdum. O, sandığım gibi saf, enayinin biri değildi. Nereden şüphe ettiğimi söyleyeyim ve bana fikrini yaz: Mah'a mensuptu! Ve Mah'tan aldığı emirle o işi başlatmıştı. Pek muhtemel olarak Saracoğlu'nun da haberi vardı. Pek muhtemel olarak Saracoğlu Yücel'i mahvetmeye kararlıydı. Niçin? Şimdilik düşündüğüm cevabı yazmayacağım, senin fikrini alıncaya kadar.”

Berkes, mektubunun bundan sonraki satırlarında Zeki Velidi Togan-Nihal Atsız ilişkisini, Fahri Kurtuluş ile ilgili düşüncelerini, Reha Oğuz [Türkkan]-Zeki Velidi ilişkisinin perde arkasını, Çetin Altan'ın kendileri aleyhinde vaktiyle bir yazı yazıp yazmadığını dile getirir. Boratav'a yazmakta olduğu kitabın tamamlanması için gerekli olan bilgileri edinmek üzere birkaç soru daha sorar.

Berkes'in 10. mektubu 29.11.1979 tarihini ve "Azizim Pertev" hitabını taşıyor. İlk satırları şöyle:

"Sana yazmakta geciktim. Senin 'eşref saat'in gibi benim de eşref saatimin gelmesini beklemek zorunda kaldığımı gördüm. Bu 'eşref saat' denilen şey, gerçek esrarlı bir şey değil. insanın kendisine önemli gözüken bir konu üzerine yazmak için ne ve nasıl yazacağı konusunun kafasında belirlenmiş olması işidir."

Bu mektupta da yazmakta olduğu kitabı basacak bir yer aramaya devam eder Niyazi Berkes. Cem Yayınevi'inin sahibi (adı verilmemekle birlikte rahmetli Oğuz Akkan) başlangıçta basmak istediğini bildirmişse de sonradan vazgeçmiştir:

" Bu yazdığım şeyin kitap olarak çıkması işindeki iyimserliğine karşı şimdilik durum öyle elverişli gözüküyor. Sabahattin kitabı dolayısıyla Filiz ve Muvaffak, Cem Yayınevi sahibine söylediğinde 'Berkes'in kitabını basmakla onur duyacağız.' dediğini yazmışlardı. Buna dayanarak yazma işi bitince (Hemen tamamını ben daktilo ettim) o zata yazıp bittiğini haber verdim ve içindekiler hakkında bilgi verdim. Bir ay sonraki cevap olumsuz. Sanki o 'onur' duyacak olan zat o değil! Sebep kâğıt mürekkep de değil. Elinde basacak çok şey varmış."

Berkes, bir yandan şaşkınlık içinde kalıyor bir yandan da kitabının yayımlanması için girişimlerine devam ediyor:

"Bu sonuç karşısında Âsaf Ertekin'e¹². başvurmak zorunda kaldım. Bilmem onu tanır mısın veya hatırlar mısın? Kendi isteği (hatta ısrarı) ile iki defa iki ayrı kitabımı basmıştı. (...) Münasebetimiz (Çok iyi ve akıllı bir doktor bayan olan) hanımı aracılığı ile ve bir de ortağı olan Burhan Oğuz adlı bir mühendis (... belki tamırsın, seni ilgilendirecek konularda kitabı var) vasıtasıyla oluyor. .... "

Bu girişim de başarılı olmayınca karamsarlığa kapılıyor Berkes ve sözü kitabın içeriği ile ilgili ayrıntılara ve özellikle Nihal Atsız konusuna getirip onu 1940-1950 döneminin ileri gelen isimleriyle birlikte çözümlemeye çalışıyor.

Boratav Arşivi'nde Niyazi Berkes'in 18.12.1979, 23.1.1980, 8 şubat 1980, 18 Mart 1980, 29 Aralık 1980, 21.1.1981, 9 Mart 1981 tarihli 7 mektubu ile biri "1979 sonu ya da 1980 başı" olarak sonradan tarihlenmiş , diğerleri tarihsiz ama dikkatle okunup iki tarafı da ilgilendiren ayrıntılar karşılaştırıldığında tarihlenebilecek 6 mektubu daha var.

Ruşen Sezer'in **Unutulan Yıllar** için kaleme aldığı "Önsöz"de de birkaçından alıntılar yaptığına bakılırsa¹³ Berkes o yıllarda da ondan önce ve sonra da çok mektup yazıyor, mektup yazmayı seviyor; karşılıklı görüşemediği dostlarına mektuplarla

ulaşıyor, tartışıyor.

Bir halk türküsündeki “*Mektub-ilen görüşelim bir zaman*” mısraının insana verdiği gurbet hüznü ve yalnızlığını; hayatı, ilişkileri, çıkmazları, yorumları, kızgınlıkları, tarih önünde hesaplaşma girişimleri ama en önemlisi her satırından buram buram içtenlik kokan Akdenizli heyecanını buluyoruz Berkes’in bu mektuplarında.

Bir gün Boratav Arşivi’nde bulunan “dost mektupları” topluca yayımlandığında bunlar arasında burada yalnızca 10’unu kısa alıntılarla tanıttığım Berkes’in Boratavlara yazdığı 23 mektup da mutlaka yer alacak ve hem kendisini daha yakından tanımamıza hem de kitaplarına girmemiş bazı görüşlerini öğrenmemize yardımcı olacaktır.

Kaynaklar

1. Boratav’ın ilk yazıları 1928’de yayımlanmaya başladığı ve 30’lu yılların başında da bilimsel bir yön kazandı için bu tarihte abartma yoktur.
2. Üniversitede Cadı Kazanı. 1948 DTCF Tasfiyesi ve Pertev Naili Boratav’ın Müdafası, Hazırlayan: Mete Çetkin, Tarih Vakfı Yurt Yayınları: 54, İstanbul 1998; viii, 237, [2] s.
3. Age., s. v.
4. “Tarih Vakfı” olarak anılacaktır.
5. “Boratav Arşivi” diye anılacaktır.
6. Hayrünnisa Boratav, Pertev Naili Boratav’ın eşidir.
7. Bu mektupları, “Niyazi Berkes Sempozyumu”nda kısa alıntılarla tanıtmak üzere bildiri konusu yapmama izin veren Tarih Vakfı Yönetim Kurulu’na teşekkür ederim.
8. Niyazi Berkes, Unutulan Yıllar, Yayına Hazırlayan: Ruşen Sezer, İletişim Yayınları: 406, Am Dizisi: 20; İstanbul, 1997, 520, [16] s.
9. Bu durum Berkes’in, Unutulan Yıllar adıyla yayımlanan sözkonusu kitabına yansımış bulunuyor. Anılarını yazarken Boran ve Boratav’la ilgili ayrıntılara fazla girmemiş, onlardan söz ederken zaman zaman açık kapalı eleştiriler yapmışsa da dikkatli olmaya özen gösterdiği gözden kaçmıyor..
10. Unutulan Yıllar’da Berkes’in kaleminden çıkan bir önsöz yok. Ancak “Neyi ve Niçin Yazıyorum” başlıklı bölümün ilk iki sayfasında bu düşüncelerin kısaca açıklandığı görülüyor.
11. Berkes’in 7. mektubunun üstünde başka bir kalemle 22.9.1978’de cevap verildiği yazılı olduğundan sıralamada bu da göz önünde tutulmuştur.
12. İstanbul Matbaası’nın sahiplerinden.
13. Unutulan Yıllar, s. 9-17.

